

GUERRE DES GAULES

(I-VIII)

Wahlert Memorial Library Dubuque, Iowa Presented by W.C. Johannes

CÉSAR GUERRE DES GAULES

Tome I
(LIVRES I-IV)

WITHDRAWN FROM LORAS COLLEGE LIBRARY

Imprimé sur papier pur alfa des Papeteries Prioux.

Il a en outre été tiré de ce volume 50 exemplaires sur pur fil Lafuma numérotés à la presse de 1 à 50.

CÉSAR GUERRE DES GAULES

Tome I
(LIVRES I-IV)

TEXTE ÉTABLI

L.-A. CONSTANS
Professeur à l'Université de Lille

PARIS

SOCIETE D'EDITION «LES BELLES LETTRES»

95. BOULEVARD RASPAIL

1926
Tous droits récervés

Conformément aux statuts de l'Association Guillaume Budé, ce volume a été soumis à l'approbation de la commission technique qui a chargé M. J. Martha d'en faire la revision et d'en surveiller la correction en collaboration avec M. L.-A. Constans.

INTRODUCTION

I. LES COMMENTAIRES DE LA GUERRE DES GAULES.

L'ouvrage dans lequel César Titre exact du livre. a raconté les campagnes qui l'ont rendu maître de notre pays est universellement connu sous le nom de Commentarii de Bello Gallico. Ce titre n'est pourtant pas celui que lui donnent les mss. et pas davantage celui sous lequel César l'a publié. Les mss. portent le titre suivant : libri Gaii (Iulii) Caesaris Belli Gallici (Iuliani) de narratione temporum. Dans la souscription qui les termine, l'ouvrage est désigné autrement. On lit dans les mss. de la classe a : C. Caesaris pont. max. ephimeris rerum gestarum Belli liber VIII explicit teliciter. Et dans ceux de la classe 3: Hircii Pansae rerum gestarum Belli Gallici Gai Iulii Caesaris pont. max. lib. VIII explicit feliciter. Le mot ephimeris, que donnent les mss. a, est une traduction grecque, d'ailleurs inexacte, comme on le verra tout à l'heure, du mot latin commentarii. Ce dernier mot n'apparaît qu'une fois dans les mss., et encore seulement dans ceux de la classe a : c'est à la fin du livre VII : Iulius Celsus Constantinus u. c. legi commentari(o)s Caesaris.

Cette souscription du livre VII, et celle du livre VIII que nous citions tout à l'heure, conservent quelque chose du titre exact de l'ouvrage : c'est ce qui apparaît si on en rapproche le témoignage de deux auteurs contemporains de César. Cicéron dit, en effet, dans le Brutus : etiam

commentarios quosdam scripsit rerum suarum¹. Et Hirtius, dans la préface du VIIIº livre de la Guerre des Gaules, par lequel il a complété le récit inachevé de César, désigne l'œuvre de son chef et ami par les mots suivants : Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae². Au témoignage des contemporains s'ajoute celui de Suétone, postérieur d'environ un siècle : reliquit et rerum suarum commentarios Gallici ciuilisque belli pompeiani. Il résulte très clairement de ces trois textes, confirmés par la souscription des mss., que l'œuvre de César s'intitulait :

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII RERVM GESTARVM

avec, en sous-titre : BELLVM GALLICVM ou BELLI GALLICI.

Le titre incorrect sous lequel l'ouvrage de César s'est vulgarisé date des premières éditions. Non point, cependant, de la première: l'édition princeps de 1469 porte comme titre: Caesaris Commentarii. Item Auli Hirtii, aut Oppii, libri de bello Alexandrino, de bello Africo et de bello Hispano. De même l'édition de Venise de 1471. C'est dans l'édition in-folio de 1473 qu'on voit apparaître le titre: Caesaris Commentarii de Bello Gallico. Sans doute l'éditeur a-t-il été influencé par la suite du titre: libri de bello Alexandrino³.

Caractère de l'ouvrage. Que faut-il entendre au juste par commentarii? Strabon traduit : ὑπομνήματα, ce qui équivaut à « mémoires »⁴; Plutarque par ἐφημερίδες, c'est-à-dire « journal »⁵. Cha-

1. Brut., 75, 262.

2. B. G., VIII, praef., 2.

3. On observera que la construction commentarius de n'apparatt pas avant le 11° siècle (Suétone, A. Gelle) ; au temps de Cioéron et

de César, le mot commentarius est toujours suivi du génitif.

4. Strab., IV, 1, c. 177. — L'Interpres graecus, auteur anonyme d'une bonne traduction grecque des sept premiers livres du Bellum Gallicum, qui date vraisemblablement du xive siècle, traduit, d'une façon analogue, par ᾿Απομνημονεύματα: c'est le titre des Mémorables de Xénophon.

5. Plut., Caes., 22. De même Symmaque, Ep., 4, 18, et Arator, Ep.

ad Parthenium, 39.

cune de ces traductions implique une conception particulière de l'œuvre de César. Mais ni l'une ni l'autre n'est parfaitement exacte, et ce n'est ni comme des Mémoires. ni comme un Journal qu'il faut se représenter les Commentaires : le mot français qui trahirait le moins les intentions de l'auteur, ce serait celui de Notes. En effet, commentarii, dans le latin classique, désigne couramment des notes brèves et sèches, un recueil de faits, un aidemémoire. C'est dans ce sens que César a employé le mot : dans sa pensée, il marquait qu'il n'avait pas prétendu écrire une Histoire de la guerre des Gaules, mais seulement publier des notes qui rendraient ce travail possible à d'autres. Nous avons là-dessus deux témoignages formels. Cicéron écrit dans le Brutus : ...uoluit alios habere parata unde sumerent qui uellent scribere historiam1. Et Hirtius, de même, dans sa Préface : [commentarii] qui sunt editi ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset2.

Ainsi l'intention avouée de César, en publiant ses Commentarii Belli Gallici, était de fournir aux historiens futurs un ensemble de documents de première main. Mais il ne s'ensuit pas qu'il n'ait eu d'autre dessein que celui-là, ni même que ce fût le principal : il obéissait à d'autres motifs plus secrets, qui nous apparaîtront quand nous aurons déterminé dans quelles conditions et à quelle date César a écrit le Bellum Gallicum.

Dans quelles conditions et à quelle date il a été rédigé. Deux thèses sont en présence. Pour les uns, le récit de César aurait été écrit année par année, après chaque

campagne. Pour les autres, qui sont le plus grand nombre, César aurait écrit la Guerre des Gaules en une fois, après sa victoire sur Vercingétorix⁸. Si l'on devait entendre le

^{1.} Brut., 75, 262.

^{2.} B. G., VIII, praef., 5.

^{3.} M. S. Reinach, dans Les communiqués de César, Rev. de philol., 1915, p. 29-49 (cf. C. r. de l'Acad. des Inscr., 1915, p. 180) a tenté de rajeunir la thèse de la composition fragmentaire. M. Max Radin, dans

mot commentaires au sens de journal, la première opinion serait assez fortement accréditée par le titre même de l'ouvrage. Cet argument écarté, il ne reste en faveur de la rédaction en sept fois que les contradictions qu'on relève entre divers passages des Commentaires. Par exemple, César dit au livre II, 28, qu'il ne restait plus aux Nerviens, après la grande bataille de la Sambre, en 57, que trois sénateurs sur 600, 500 hommes armés sur 60,000; au livre V, 39 sq., trois ans après, les Nerviens mettent en péril le camp de Q. Cicéron et César signale qu'ils étaient une multitude ; en 52 (VII, 75, 13), ils fournissent à Vercingétorix un contingent de 6.000 hommes. Mais cela prouve-t-il que les livres II, V et VII ont été rédigés à plusieurs années d'intervalle, chacun au lendemain des événements qu'il raconte? En aucune façon. De telles contradictions prouvent seulement que César a usé. pour rédiger le Bellum Gallicum, de documents contemporains des différents épisodes de la conquête, documents qui pouvaient, étant d'époques et de provenances diverses. ne pas toujours s'accorder, et que d'autre part il a rédigé avec une certaine hâte, sans se préoccuper assez de rechercher et de supprimer les disparates. Cela est si vrai qu'on trouve de ces contradictions à l'intérieur d'un même livre, alors qu'il ne peut plus être question de rédactions successives : par exemple, au début du livre VI (2, 3), César parle d'une révolte de « tous les Germains cisrhénans »; mais quelques chapitres plus loin (32, 1). on voit que les Sègnes et les Condruses, qui étaient des Germains cisrhénans, n'ont pas pris les armes.

Si l'argument tiré des contradictions n'est pas recevable, on ne saurait davantage faire valoir le fait que chaque livre correspond à une année : c'est une tradition de l'annalistique qui s'est perpétuée chez les historiens romains, et dont l'influence est nettement sensible dans la composition des ouvrages de Tite-Live et de Tacite; le plan adopté par César était d'ailleurs tout particu-

Classical philology, 1918 (vol. XIII), p. 282-300, a proposé une thèse intermédiaire, celle de la rédaction en trois fois : livres I et II en 57-56, III-VI en 53-52, VII en 52-51.

lièrement indiqué, puisque ses opérations militaires, interrompues pendant la mauvaise saison, reprenaient

chaque année au printemps.

Examinons maintenant les raisons qui militent en faveur de la rédaction unique : elles sont convaincantes. C'est d'abord le témoignage d'Hirtius : « Nous savons. dit-il, avec quelle facilité et quelle promptitude il a écrit ses Commentaires1. » Ces paroles conviennent beaucoup mieux à une rédaction en une fois qu'à sept rédactions successives. D'autre part, certains passages de la Guerre des Gaules supposent la connaissance de faits postérieurs à ceux que César raconte. I, 28, 5, à propos des Boïens : « Les Héduens leur donnèrent des terres, et par la suite les admirent à jouir des droits et des libertés dont ils jouissaient eux-mêmes. » Comme, au début de 52, les Boïens étaient encore tributaires des Héduens², l'assimilation n'a pu se faire qu'après cette date, sans doute au cours de cette même année 52, lorsque les Héduens s'allièrent à Vercingétorix et eurent besoin de tout le concours des Boïens, dont la valeur militaire était grande. Par conséquent, le passage du livre I où est mentionnée cette assimilation n'a pu être écrit avant l'année 52 3. IV, 21, 7, à propos de l'Atrébate Commios, César dit qu'« il appréciait son courage et son intelligence, et pensait qu'il lui était fidèle » : quem sibi fidelem esse arbitrabatur. Ces mots semblent bien avoir été écrits après la trahison de Commios, qui se produisit en 52.

C'est pendant l'automne de l'année 52 que César a dû composer les sept premiers livres de la Guerre des Gaules. Il venait de vaincre Vereingétorix, et pouvait considérer qu'après cette victoire sa grande œuvre de conquête était virtuellement achevée ; il était temps d'en raconter les épisodes au public romain, qui jusque-là n'avait connu les campagnes du proconsul que par des nouvelles tendancieuses, par les bruits que mettaient en

^{1.} B. G., VIII, Praef., 5: quam facile atque celeriter eos perfecerit scimus.

^{2.} Cf. VII, 9, 6 et 10, 1.

^{3.} Pour d'autres arguments que fournit le livre I, voir p. 31, n. 1 et p. 38, n. 1.

circulation des ennemis malveillants ou des amis trop zélés. D'ailleurs, César voyait arriver le moment où il serait rappelé à Rome, et il convenait de préparer l'opinion pour sa candidature à un deuxième consulat. L'opposition au trop heureux proconsul devenait chaque jour plus vive, et on ne se gênait pas pour faire courir sur son compte des bruits fantaisistes. Une lettre de Caelius à Cicéron, écrite en mai 51, au lendemain de la publication des Commentaires, nous en donne une idée : « Pour ce qui est de César, dit-il, bien des bruits, et de vilains bruits, courent sur son compte; mais on se contente de chuchoter : l'un vous glisse à l'oreille qu'il a perdu sa cavalerie : l'autre, que la 7e légion a été étrillée, qu'il est assiégé chez les Bellovaques, coupé du reste de son armée1. » Les gens sensés se défiaient de ces nouvelles alarmistes : mais ils ne consentaient pas davantage à croire sans réserve ce que racontaient les lettres enthousiastes venues de l'état-major de César : «Je voudrais. écrit Cicéron à Trébatius, que tu me renseignes sur ce qui se passe en Gaule ; car moins on est guerrier, plus j'ai confiance2. » Ainsi César devait avoir à cœur de faire connaître aux Romains la vérité sur ses campagnes. Cicéron et Hirtius nous disent, tous deux, que son dessein, en écrivant les Commentaires, était de fournir des matériaux aux historiens futurs ; il est clair, cependant, que César ne songeait pas seulement aux historiens, mais s'adressait à un public très large, et qu'il écrivait autant. sinon plus, pour ses contemporains que pour la postérité.

Nous croyons pouvoir préciser que les Commentaires de la Guerre des Gaules ont été écrits dans les mois d'octobre, novembre et décembre 52. En effet, dès le 29 décembre, César part en campagne contre les Bituriges; puis, ce sont les opérations contre les Bellovaques. Il n'eut de loisirs, ou plutôt de demi-loisirs, qu'entre la chute d'Alésia et la reprise de l'activité militaire. Quant à placer la rédaction de l'ouvrage dans le courant de l'année 50, où César n'eut pas à combattre, cela est

^{1.} Ad fam., VIII, 1,4.

^{2.} Ad fam., VII, 18, 1. 8 avril 53.

rendu difficile, comme l'a fait observer Mommsen dans son *Histoire Romaine*, par le fait qu'au livre VII, 6, 1, César parle de Pompée dans des termes amicaux qui ne se comprendraient plus quelques mois avant la guerre civile.

Que César ait écrit les Commentaires en trois mois, ceci donne tout son sens au témoignage admiratif d'Hirtius: nos etiam quam facile atque celeriter eos perfecerit scimus. Ceci en même temps nous aide à comprendre que le livre de César, quelle que soit sa valeur littéraire, porte par endroits les traces d'une rédaction hâtive. Ce n'est point l'œuvre d'un homme de lettres qui écrit par amour de l'art, — ou de la gloire littéraire; c'est avant tout un acte: acte d'un général victorieux qui entreprend, entre deux campagnes, de se défendre contre ses ennemis politiques.

Il est clair, dans ces conditions, que l'ouvrage a été publié aussitôt écrit. Cicéron en fait l'éloge dans le Brutus, qui fut composé en 46 : à cette date, il y avait déjà

cinq ans qu'il avait paru.

Ce que nous venons de César historien. dire du but poursuivi par l'auteur des Commentaires pose la question de sa véracité : si César a voulu se justifier devant l'opinion publique. comment a-t-il concilié ce souci avec celui d'être vrai ? On a beaucoup écrit là-dessus, pour et, surtout, contre César¹. Une chose est incontestable : c'est que nul n'était mieux placé que lui pour renseigner ses contemporains et la postérité sur ce qui s'était passé en Gaule pendant son proconsulat. C'est toujours une fortune insigne pour les historiens que de posséder sur une guerre le récit de celui qui l'a conduite : de semblables documents sont. en tout état de cause, des documents de premier ordre. Mais il est aussi une autre chose qui est hors de conteste : un général qui raconte ses campagnes sera discret sur ses erreurs et sur ses échecs ; des Mémoires ne sont pas

^{1.} On trouvera dans Rice Holmes, Caesar's Conquest of Gaul, 2º éd., p. 211-256, une analyse et une réfutation des principales critiques dirigées contre le récit des Commentaires.

des Confessions. Tout ce qu'on peut exiger de lui, c'est de ne pas mentir ; mais entre l'exactitude matérielle des faits et la vérité historique, il y a plus que des nuances.

La question de la véracité de César se pose donc dans les termes suivants . 1º A-t-il fait des récits inexacts ou obscurs, par défaut d'information ? 2º A-t-il sciemment altéré la vérité par désir d'apologie personnelle ou en raison de certaines préoccupations politiques ?

Les détracteurs de César appuient leurs critiques sur un jugement très sévère d'Asinius Pollion, rapporté par Suétone¹ : « Asinius Pollion, dit-il, estime que les Commentaires sont écrits avec bien peu de soin et bien peu de respect pour la vérité : en général, pour les actions de ses lieutenants, il a accepté sans contrôle leurs récits, et pour ses propres actions, soit de propos délibéré, soit par défaillance de mémoire, il en a donné une relation inexacte. » Ainsi César aurait été à la fois mal informé et peu sincère. L'accusation est explicite et grave; elle ne vient pas d'un ennemi de César, puisque Pollion fut à ses côtés depuis le Rubicon jusqu'à Pharsale. Mais, bien que Suétone applique ce jugement à l'ensemble des Commentaires, il ne fait guère de doute que Pollion parlait seulement du Bellum civile. Auteur lui-même d'une Histoire des querres civiles, c'est, apparemment, dans la préface de cet ouvrage qu'il a apprécié l'œuvre de son prédécesseur : n'aura-t-il pas été tenté d'y faire valoir, au détriment du récit de César, l'exacte documentation et la scrupuleuse impartialité du sien ? Ainsi, pour le Bellum ciuile, où pourtant il est bien clair qu'on ne peut demander à César de raconter les événements en historien impassible. on n'acceptera le jugement de Pollion que sous réserves. Et pour le Bellum Gallicum, on ne le lui appliquera pas. Que si, par impossible, on prétendait que Pollion a entendu juger aussi le Bellum Gallicum, il faudrait soulever la question de compétence, et faire observer que Pollion, n'ayant point pris part aux opérations de César en Gaule, ne pouvait se prononcer avec autorité sur l'exactitude de ce que celui-ci en rapporte.

^{1.} Caes., 56, 4,

Pour apprécier la qualité de l'information chez César, il faut se demander à quelles sources il a puisé. Elles sont de trois sortes : rapports du proconsul au Sénat après chaque campagne ; rapports de ses lieutenants ; souvenirs personnels, peut-être appuyés par des notes prises ou dictées par lui au lendemain des événements les plus notoires.

Ce sont là, comme on le voit, des documents de grande valeur. Néanmoins, les rapports au Sénat ne pouvaient manquer de présenter les faits sous un jour favorable au général : lorsque Cicéron demande à son ami Trébatius de lui dire ce qui se passe en Gaule, parce qu'il se méfie de ce que racontent les guerriers, c'est peut-être aux lettres de César qu'il pense. Les rapports des lieutenants n'étaient sans doute pas exempts d'erreurs involontaires, en particulier pour les renseignements concernant l'ennemi, ni même d'inexactitudes ou d'omissions conscientes, quand il s'agissait de pallier une faute : par exemple, les exagérations du chiffre des contingents ennemis qui, dans certains cas, sont indéniables, et où l'on a voulu voir, en Allemagne, un parti pris systématique de César, sont imputables, selon toute apparence. à des rapports erronés. Enfin les souvenirs de César. malgré la précision et la fidélité exceptionnelles de sa mémoire, pouvaient le tromper sur certains points de détail.

Quelle est l'importance de ces erreurs matérielles ? Il faudrait, pour le dire, pouvoir comparer le Bellum Gallicum à des récits de la conquête des Gaules composés d'après d'autres sources. Mais la plupart des écrivains postérieurs à César n'ont fait que le répéter. Seuls, Suétone, Plutarque et Appien paraissent, dans une certaine mesure, indépendants. Or, les contradictions sont rares et, généralement, de peu d'importance. Dion Cassius, qui s'inspire sans doute de Tite-Live, ajoute au récit de César plus qu'il ne le modifie. Ainsi la comparaison avec les autres ouvrages est nettement en faveur de l'exactitude du Bellum Gallicum.

Ce que l'on peut incriminer, c'est moins la qualité des sources de César que la façon dont il en use. Sa rédaction, nous l'avons dit, a été hâtive : des documents contradictoires ont été utilisés successivement sans que l'on se souciât de les concilier ; il y a des descriptions ou des récits qui sont difficiles à suivre, parce que César a négligé certaines précisions utiles, en particulier les précisions

d'ordre topographique.

Si les sources historiques de César sont bonnes, et même excellentes, en revanche, ses sources géographiques sont médiocres. Les indications générales qu'il donne sur l'orientation des différentes parties de la Gaule¹, sur celle de la Grande-Bretagne², sont erronées : il s'est fié aux cartes mal dressées qu'il avait sous les yeux, et il n'a pas fait d'observations personnelles qui lui permissent de rectifier les erreurs des géographes de son temps.

Il v a encore plus à redire sur la façon dont il a utilisé ses sources géographiques. C'est au point que les derniers éditeurs allemands de César considèrent comme des interpolations la plupart des passages géographiques du Bellum Gallicum. L'édition Meusel, l'édition Klotz mettent entre crochets des chapitres entiers. C'est. à notre sens, une erreur. Les passages en question ne sont pas postérieurs au Bellum Gallicum publié par César. Mais ceci ne revient pas à dire qu'ils soient de César. Il y a telles puérilités sur la faune de la forêt hercynienne qu'on répugne à attribuer à un esprit comme le sien. D'autre part, on remarque dans les chapitres géographiques des hellénismes et des tours inattendus qui sentent la traduction. Nul doute, pour nous, que César. désirant offrir à ses lecteurs des renseignements sur les pays lointains où il avait le premier porté les aigles romaines, n'ait chargé un de ses secrétaires de compiler à leur intention quelques géographes grecs. Il y a interpolation, si l'on veut, mais interpolation contemporaine de la publication de l'ouvrage, et opérée par l'auteur lui-même, ou de son aveu. Certes, le procédé est blamable. Mais il faut répéter une fois de plus que les

B. G., I, 1; 5-7. Mêmes erreurs dans Strabon, IV, 5, c. 199,
 Méla, III, 12.

B. G., V, 13, 1-2. De même Tacite, Agr., 10, 2.

Commentaires sont un livre improvisé, une œuvre de circonstance : on ne doit pas quitter ce point de vue si l'on veut les apprécier sainement.

C'est justement parce que l'ouvrage a été écrit dans de certaines conjonctures, et pour de certaines fins, qu'il n'a pas toute la valeur historique qu'on souhaiterait. Les faits rapportés sont exacts ; mais César, habilement, les colore. Surtout, il sait se taire à propos : il est maître

dans l'art des omissions opportunes.

Sur les véritables causes de la guerre des Gaules, événement historique d'une immense portée, l'auteur des Commentaires nous renseigne mal : les explications qu'il nous donne de son intervention contre les Helvètes et contre Arioviste ne nous satisfont pas entièrement ; il est une raison qu'il ne dit pas, et c'est la plus puissante : son ambition. De même pour ses expéditions en Bretagne et en Germanie : ce furent des demi-échecs ; mais comme il ne dit pas à ses lecteurs ce qu'avaient été ses rêves, il ne leur permet pas de mesurer sa déception.

Il y a certains aspects de la guerre des Gaules sur lesquels César est d'une grande discrétion : telle phrase de Suétone, telle épigramme de Catulle nous laissent entrevoir quels profits scandaleux César et ses amis tirèrent de l'exploitation du vaincu. « En Gaule, dit Suétone, il pilla les sanctuaires et les temples des dieux, tout remplis de riches offrandes ; il détruisit des villes, plus souvent pour faire du butin que pour les punir de quelque faute. Grâce à ces pratiques, il regorgea d'or¹. » Et Catulle, à propos d'un favori du proconsul : « Qui peut voir ceci, qui le peut souffrir... : un Mamurra posséder tout ce que possédaient hier la Gaule chevelue et la Bretagne, confins du monde²? »

En revanche, César n'a pas essayé de dissimuler les brutalités de la conquête. C'est qu'ici il était à l'aise : pour le peuple de Rome, « la guerre est la guerre » ; un général qui ne massacrerait pas, qui ne pillerait pas

^{1.} Suet., Caes., 54, 2.

^{2.} Cat., 29, 1-4.

joveusement, lui paraîtrait un singulier personnage. Aussi, quand César fait vendre à l'encan toute la population de la cité des Atuatuques, il le dit en une phrase lapidaire, et il ajoute négligemment : «D'après les comptes des acheteurs, il y avait 53.000 têtes1. » Voilà, auront pensé les lecteurs romains, un homme qui sait remplir les coffres de la République! Qu'il s'agisse de l'exécution des sénateurs Vénétes et de la vente à l'encan de tout le peuple, du sac d'Orléans, du massacre sans nom des Usipètes et des Tencthères, de la dévastation systématique des Ardennes², il raconte avec tranquillité ce qui ne peut paraître à ses contemporains que l'exercice normal du droit de la guerre. Grâce à cette franchise, qui est d'ailleurs sans mérite, le lecteur des Commentaires est à même de se former une idée juste de la façon dont les Romains se comportaient en campagne.

Le lecteur n'ignore pas non plus que César connut en Gaule des heures difficiles, angoissantes parfois. Il ne pouvait les dissimuler, car d'autres que lui avaient écrit ou parlé; et d'ailleurs, en laissant voir combien la tâche avait été rude, ne faisait-il pas mieux valoir les mérites de celui qui en était venu à bout? Ici encore, il ne faut peut-être pas lui faire trop d'honneur de sa franchise. Mais qu'importe? il nous suffit de savoir qu'on peut faire fond sur le récit des Commentaires: quoi qu'on en ait dit, on ne saurait y relever ni l'omission d'un fait essentiel, ni un mensonge. En somme, le mot du duc d'Aumale reste vrai: « César est le plus sincère de ceux qui ont écrit leur propre histoire³. » Ajoutons seulement que la franchise est souvent chez lui une suprême habileté.

La langue et le style. Nulle part cette habileté n'apparaît mieux que dans le ton général de la narration. Le style des Commentaires est

[.] B. G., II, 33, 7.

^{2.} III, 16, 4; VII, 11, 9; IV, 15; VI, 43.

^{3.} Revue des Deux Mondes, 1858, t. XV, p. 118.

un modèle de style « impassible ». Nu et dépouillé de tout ornement, il atteint parfois à la sécheresse d'un communiqué. Que César écrivît naturellement ainsi, que ce style soit l'expression d'une intelligence précise et lucide unie à un tempérament d'homme d'action, on ne le saurait nier; mais il est permis de penser qu'il a volontairement accentué ce caractère de son écriture pour que le ton du récit fût aussi impersonnel, aussi « objectif » que possible. La réussite est admirable. C'est comme un charme de vérité qui saisit le lecteur des Commentaires, et il lui faut faire effort pour prendre devant le récit de César une attitude critique.

Le style de César a d'ailleurs d'autres mérites que celui de la sobriété et de la netteté : il a l'élégance la plus rare, celle qui est toute simple et naturelle ; il a une souveraine aisance aristocratique, et les grâces inimitables du bon ton et de l'« urbanité ». César disait de lui-même, en s'opposant à Cicéron, qu'il écrivait en soldat¹ : mais ce soldat était en même temps un des hommes les plus cultivés, un des lettrés les plus fins de son époque.

La langue de César est d'une remarquable pureté. Son vocabulaire est restreint, et n'admet que les mots les plus simples et les plus courants. Peut-être a-t-il volontairement accentué la simplicité de son vocabulaire pour que le Bellum Gallicum pût intéresser un public aussi large que possible; mais ses idées sur la pureté du langage auraient suffi à l'éloigner de l'emploi des mots techniques, ou poétiques, ou nouveaux, ou archaïques. Il a formulé dans un traité De Analogia, qu'il composa pendant son proconsulat, au cours d'une traversée des Alpes², le principe suivant : « éviter, comme on évite un écueil, le mot rare et non usuel³. » C'est le précepte classique : Malherbe, quand il voulait qu'on parlât comme les

^{1.} Plut., Caes., 3, d'après l'Anticato: στρατιωτικοῦ λόγος άνδρός. A rapprocher Quintilien, Inst. or., X, 1, 114, à propos de son éloquence: eodem animo dixisse quo bellauit.

^{2.} Cf. Suet., Caes., 56, 5.

^{3.} A. Gell., I, 10, 9: tanquam scopulum sic fugias inauditum atque insolens verbum.

crocheteurs du Port aux foins, Buffon, quand il recommandait de nommer toutes choses par les termes les plus généraux, obéissaient à la même inspiration.

Parmi les restrictions que César impose à son vocabulaire, il en est qui paraissent dues à des motifs plus particuliers, à des répugnances ou des préférences personnelles. C'est ainsi qu'il emploie toujours flumen, jamais fluuius ni amnis; timere, et pas metuere; pati, et pas sinere¹. Certaines conjonctions, certains adverbes pourtant usuels sont bannis de sa prose: donec, quando, quamquam, etiamsi, quo modo, ideo; d'autres, dont on trouve un ou deux exemples dans le Bellum civile, ne se rencontrent pas dans le Bellum Gallicum: igitur, quia, antequam, ue. Ainsi les Commentaires, écrits à la hâte, ou, plutôt, rapidement dictés à des secrétaires, n'en sont

pas moins l'œuvre d'un puriste.

La valeur littéraire du livre de César a été hautement appréciée de ses contemporains. Cicéron en fait dans le Brutus un éloge qui n'est pas sans mérite, puisqu'il loue chez César des qualités qui sont à l'opposé des siennes : « Ils (les Commentaires) sont nus, simples et élégants, dépouillés, comme on fait d'un vêtement, de tout ornement oratoire. D'ailleurs, en se proposant de fournir des matériaux où puiseraient ceux qui voudraient écrire l'histoire, il a peut-être fait quelque chose d'agréable aux sots, qui seront tentés d'y porter leur fer à friser ; mais les hommes sensés, il leur a ôté l'envie d'écrire : car il n'y a rien de plus agréable dans l'histoire qu'une brièveté pure et lumineuse. » Hirtius dit quelque chose d'analogue dans sa Préface : « C'est un fait reconnu de tous : il n'est pas d'ouvrage, quelque soin qu'on y ait mis, qui ne le cède à l'élégance de ces Commentaires. Ils ont été publiés pour fournir des documents aux historiens sur des événements si considérables ; et telle est la valeur que chacun leur attribue, qu'ils semblent, au lieu d'avoir facilité la tâche des historiens, la leur avoir rendue impossible. » La postérité a ratifié ces jugements. César a eu la rare fortune d'ajouter à sa gloire d'homme de guerre et

^{1.} IV, 2, 6, sinunt a, dans une digression géographique.

d'homme d'Etat la renommée d'un grand écrivain; et il l'a obtenue sans la chercher, par une œuvre qu'il improvisa en quelques semaines. D'aussi paradoxales réussites sont le privilège du génie.

On sait que César ne nous Le VIIIe livre. a pas raconté la fin de la guerre des Gaules; le VIIIe livre, qui complète son ouvrage, a été écrit par A. Hirtius¹, un ami de César qui l'avait accompagné en Gaule. On ne sait pas au juste en quelle qualité il était auprès de lui. Du fait qu'il n'est jamais nommé parmi les commandants de troupe, du fait aussi qu'il marque quelque maladresse dans le maniement des termes de la langue militaire2, on a conclu qu'il devait être le chef de son secrétariat. Il mourut pourtant en soldat. Après avoir accompagné César, pendant la guerre civile, en Espagne, en Grèce et en Orient, il fut préteur en 46, propréteur en Gaule en 45, et, en 44, César le désigna consul pour l'année suivante ; après la mort du dictateur, révolté par les excès d'Antoine, il se rangea dans le parti du Sénat : il tomba héroïquement, en avril 43 devant Modène. C'est entre les ides de mars 44 et le mois d'avril 43 qu'il écrivit le VIIIe livre du Bellum Gallicum et le Bellum Alexandrinum's.

Hirtius, qui avait pour les dons littéraires de César une profonde admiration, dont témoigne assez sa Préface, l'a pris, manifestement, pour modèle. Il est loin de l'égaler. Son récit n'est pas toujours clair, sa phrase est lourde, et parfois s'embarrasse; elle trahit l'effort, et l'expression, par endroits, sent la recherche. Mais il écrit une bonne langue classique, celle du milieu cultivé auquel il appartenait; et la modestie de son propos l'a servi: en se contentant d'imiter César, il a réussi, tout en lui restant inférieur, à n'être pas indigne de lui.

^{1.} Cf. Suet., Caes., 56, 1.

^{2.} Cf. Klotz, Casarstudien, p. 149 sq.

^{3.} Cf. VIII, Praef., 2, et la note.

II. HISTOIRE DU TEXTE.

Les manuscrits de la Guerre des Gaules sont extrêmement nombreux. On n'en compte pas moins de 33 à la Bibliothèque du Vatican, 25 à la Bibliothèque Nationale, 17 à Florence (Laurentienne et Riccardienne). Il n'est quère de fonds de mss. latins qui n'en possède un ou plusieurs. Cette abondance montre quel prix le Moven âge et la Renaissance ont attaché à l'œuvre de César. Et cependant, on ne lui en fit pas toujours honneur. Il se produisit sur l'auteur du Bellum Gallicum une double confusion, dont la première remonte au moins aux premières années du ve siècle de notre ère. Orose, en effet, qui vivait à cette époque, crovait, en reproduisant de nombreux passages du Bellum Gallicum, faire des emprunts à une œuvre de Suétone¹. L'erreur se retrouve chez Sidoine Apollinaire², et une importante famille de mss. en porte la trace³. Pourtant, cette confusion ne se développa point au cours du Moven âge : Flodoard, au xe siècle, Aimoin, au xre, citant des passages du Bellum Gallicum, l'attribuent bien à Jules César, Mais alors naquit une autre confusion : le nom d'un réviseur du Bellum Gallicum, Julius Celsus Constantinus, donné par plusieurs mss., fit attribuer à ce personnage, d'ailleurs inconnu. l'œuvre de Jules César. Pétrarque luimême fut victime de cette grossière erreur.

Les mss. du Bellum Gallicum se répartissent en deux

^{1.} Oros., VI, 7: Hanc historiam Suetonius Tranquillus plenissime explicuit, cuius nos competentes portiunculas decerpsimus.

^{2.} Sid. Apoll., Ep., IX, 14.

^{3.} C'est la première famille de la classe α, constituée par les mss. A et M. Dans le premièr, on a ajouté au titre, à l'encre rouge : incipit liber Suetoni ; le second porte comme titre : Incipit liber Suetonii Tranquilli uictoriarum Gai Iulii Cesaris multimodarum belli Gallici. Un ms. de la deuxième famille, le Neapolitanus, attribue à Suétone tous les commentaires à la suite du Bellum Gallicum. A rapprocher, enfin, le fait que certains mss., tel le ms. de Florence Laur. 68, 7 ou le ms. du Vatican Barb. 148, donnent ensemble les Commentaires et la Vie des Césars.

grandes classes, que l'on désigne communément par les lettres α et β . Les leçons sur lesquelles α et β diffèrent sont au nombre d'environ 1,500. Les deux plus anciens mss. datent du IXe siècle, et appartiennent à la 1re classe. Celle-ci est la plus nombreuse ; c'est de préférence à des mss. de cette classe que les copistes du xive et du xve siècles se sont adressés pour établir de nouveaux exemplaires du Bellum Gallicum. A mesure d'ailleurs qu'on descend vers les mss. les plus récents, la distinction des deux classes se fait moins nette, parce qu'on a affaire à des mss. amalgamés : la majorité des mss. du xve siècle ont été établis au moyen d'un ms. α revu sur un ms. B, et en accueillant, au surplus, des corrections d'humanistes. Il serait vain de chercher dans ces mss. la trace d'une tradition qui ne soit ni celle d'a, ni celle de B. L'examen d'une quarantaine d'entre eux, auquel nous nous sommes livré tant à Florence et à Rome qu'à Paris, nous a convaincu que la division des mss. du Bellum Gallicum en deux classes était intangible.

On a longtemps attribué aux mss. α, à la suite de Nipperdey, une valeur très supérieure à celle des mss. β. Nipperdey appelait les premiers *integri*, les seconds *interpolati*. Mais on est loin aujourd'hui de cet état d'esprit : depuis les travaux de Rudolf Schneider et surtout de Meusel¹, personne ne peut plus contester qu'il faille accorder aux deux classes une autorité sensiblement égale.

 α et β dérivent d'un lointain archétype commun². Il n'est pas impossible de déterminer approximativement à quel moment la division s'est faite. Les mss. α portent à la fin de chaque livre la souscription suivante : Iulius Celsus Constantinus u. c. legi. Le livre II ajoute :

R. Schneider, dans Jahresbericht des philol. Vereins zu Berlin, 1885, p. 151 sq. Pour Meusel, voir surtout son article ibid., 1894, p. 214 sq. et ses deux éditions, Weber 1894 et Weidmann 1913-1920.

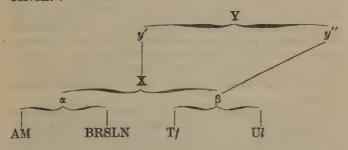
^{2.} A Klotz, dans Rhein. Museum, 1909 (n. f. LXIV), p. 224-234, a proposé une généalogie d'après laquelle α dériverait de β ; mais il a abandonné lui-même son hypothèse dans son édition du B. G. (Teubner, ed. maior, 1921).

Flauius Licerius Firminus Lupicinus legi. Cette souscription est propre à α ; dans les mss. β où elle apparaît, elle est due à une addition postérieure. A la fin du VIIIe livre, la souscription d' α est la suivante : Iulius Celsus Constantinus legi tantum, ce qui signifie qu'il n'a revu que le Bellum Gallicum, et pas les autres Commentaires. Effectivement, les meilleurs mss. α ne contiennent que le Bellum Gallicum; le reste des Commentaires ne nous a été transmis que par la tradition β : les trois mss. α (SLN) qui contiennent la totalité des Commentaires, tout en constituant une famille à part, se rattachent à cette tradition. Ainsi donc, la classe α a été formée du jour où Julius Celsus Constantinus a revu le texte du Bellum Gallicum.

Ce personnage nous est inconnu. Mais il n'en est pas de même pour celui qui a revu, après lui, le livre II. Flavius Licérius Firminus Lupicinus était, selon toute probabilité, le neveu de l'évêque de Pavie Ennodius, qui mourut en 5211. Donc la classe α s'est définitivement constituée dans la première moitié du VIe siècle. Quant à Julius Constantinus, on peut affirmer qu'il a vécu antérieurement à cette date, et postérieurement au premier quart du ve siècle. A ce moment-là, en effet, l'historien Orose a utilisé, pour les chapitres 7 à 12 de son VIe livre, un ms. du Bellum Gallicum qui présentait un certain nombre de leçons propres à a et un certain nombre de lecons propres à B. Sur 24 mots ou groupes de mots reproduits par Orose, et pour lesquels α et β diffèrent, son texte s'accorde 16 fois avec β, 8 fois avce α. Deux conclusions s'imposent : 1º au temps d'Orose, la formation des deux traditions concurrentes n'était pas encore un fait accompli, mais déjà elle se dessinait; 2º si le rôle de Julius Constantinus a été décisif dans la division entre a et 3, néanmoins sa révision doit être considérée non pas comme un point de départ, mais comme un aboutissement : c'est le dernier terme d'une lente élaboration.

^{1.} Cf. Ennodius, *Dict.*, 8 (*Mon. Germ. hist.*, p. 78, 26); *Ep.*, II, 15 et 23, III, 15 (*Mon. Germ. hist.*, p. 68-69, 73, 112). Sirmond est le premier à avoir signalé la chose, dans une note de son éd. de 1611, p. 78.

De cette élaboration, si obscure qu'elle soit, nous pouvons distinguer quelques étapes. Une étude attentive du texte de César nous a permis, croyons-nous, de retrouver, à travers les variantes des deux classes, certains caractères de l'archétype commun d'où elles dérivent. Nous avons essayé de montrer, dans un article auquel nous renvoyons1, qu'il était écrit en colonnes comptant chacune une vingtaine de lettres; que ces colonnes comptaient 15 ou 16 lignes, et qu'il y avait deux colonnes par page. Ce n'est pas tout : au delà de cet archétype d'α et de B, que nous désignons par la lettre X, certains indices nous paraissent révéler l'existence d'un ms. Y, source de X, dont les lignes comptaient 30 lettres environ. B paraît avoir connu certaines leçons provenant de Y par une autre voie que celle qui a conduit de Y à X. Le ms. d'Orose se situe entre X et Y, à moins que ce ne soit X lui-même. L'histoire du texte du Bellum Gallicum telle que nous nous la représentons se résume dans le tableau suivant :

Bien entendu, ce n'est là qu'une représentation très schématique de la généalogie d' α et de β . Il y en a eu dans l'Antiquité un nombre considérable d'éditions du Bellum Gallicum; y', par exemple, ne figure pas à nos yeux un ms. unique, copie directe de Y, mais une tra-

^{1.} Rev. des Et. anciennes, 1925, p. 279-296. Cf. Rev. de philologie, 1924 (t. XLVIII), p. 131-139. Un renvoi à ces articles (R. E. A. et Rev. de phil.) signale dans l'apparat critique les principaux passages que nous avons utilisés pour notre démonstration.

dition dérivant de Y, et à laquelle se rattachait toute une série de mss. De même y" désigne non un ms. unique, mais une tradition parallèle à y'. De la même manière encore, entre les mss. que nous possédons aujourd'hui et les copies de X que nous désignons par α et β , s'interposent des mss. perdus qui doivent être en assez grand nombre. C'est au cours de cette histoire si remplie, si touffue, et dont nous parvenons à grand'peine à distinguer seulement le sens et les principales étapes, que le texte de César s'est enrichi — ou embarrassé — d'une quantité respectable de variantes.

Mais nous devons beaucoup de reconnaissance aux grammairiens qui ont, comme le fit Julius Constantinus au ve-vie siècle, revu le texte du Bellum Gallicum. Car il en était de l'œuvre de César comme de celle de tous les écrivains latins: dès leur parution, elles étaient entachées de fautes de copie. Cicéron se plaint, dans une lettre à son frère Quintus, de ne savoir à quel libraire s'adresser pour avoir des livres latins, tant la publication en est incorrecte¹. Les textes qui nous sont parvenus ont subi une double action en sens contraire: corruption par les copistes, essai d'amélioration par les grammairiens. Sans doute ceux-ci ont souvent ajouté, ou modifié, ou maladroitement épuré; mais, sans eux, on aurait grand'chance de ne posséder que des textes inintelligibles.

Certains endroits du Bellum Gallicum nous permettent de saisir le travail qui s'était fait sur le texte de César dès avant l'archétype. Au ch. 13 du livre I, on lit, dans α et dans la 2e famille de β , après la phrase : is ita cum Caesare egit, les mots suivants : legati ab Heluetiis ad Caesarem missi pacem petitum cum denuntiatione terroris. C'est là, de toute évidence, un résumé qui a passé de la marge dans le texte. Donc l'archétype procède d'un ms. qui comportait des titres de chapitre. Ce ms. comportait aussi des annotations marginales ou interlinéaires. Par exemple, I, 38,4, les mss. des deux classes donnent unani-

^{1.} Ad Q. fr., III, 5-6, 6: De latinis uero (libris) quo me uertam nescio: ita mendose et scribuntur et ueneunt.

mement : flumen alduas dubis, ce qui n'a pas de sens. Alduas est une glose introduite dans le texte : un glossateur avait écrit en marge, comme substitut à dubis, le mot duas, précédé de l'abréviation courante al, pour aliter; l'abréviation et le mot de remplacement ont passé ensemble dans le texte. Autre exemple : V, 28, 4, tous les mss. donnent : quantasuis magnas etiam ; il est clair que magnas etiam est une glose de quantasuis qui, de la marge ou de l'interligne, a passé dans le texte.

Si des interpolations se sont produites antérieurement à l'archétype, on concevra aisément qu'α n'en soit pas exempt, et que l'épithète *integri*, appliquée par Nipperdey aux mss. de cette classe, n'ait qu'une valeur très relative. Plusieurs passages nous montrent clairement que les mss. α procédent d'un exemplaire corrigé.

II, 8, 3. castigatus β castigatus castratus α. castratus a été proposé dans l'interligne pour remplacer l'inintelligible castigatus, puis introduit dans le texte.

IV, 22, 3. LXXX B octingentis octoginta a.

V, 27,1. c. arpinius [carpinius T] β gaius carpineius α.
 VI, 5, 3. contenturum β concertaturum tenturum BRSLN concertaturum AM.

VII, 23, 3. coagmentatis β coagminatis coagmentatis α.

Comme on l'a vu par les exemples IV, 22, 3 et V, 27, 1, α écrit les nombres en toutes lettres, et de même les prénoms. L'exemple V, 27, 1 nous montre clairement que le développement des prénoms a été fait dans l'interligne d'un ms. où ils étaient écrits, selon l'usage classique, en abrégé. Pour les nombres, il en est de même : ils ont été développés en 'marge d'un ms. où ils étaient écrits en chiffres ; il suffit pour s'en convaincre de rapprocher les trois passages suivants du VIIe livre :

VII, 8, 2. in altitudinem pedum VI Tf
itin altitudine pedum VI U(l)
sex in altitudinem pedum α
69, 5. in altitudinem VI pedum β.
sex in altitudinem pedum α.

73, 5. in altitudinem trium pedum (uel pedum trium) β.

tres in altitudinem pedes a.

Le premier passage nous montre, en outre, que le ms. sur lequel a été faite cette transcription marginale n'est autre que l'archétype X. La faute *itin* de la 2e famille de β s'explique en effet par l'erreur d'un copiste qui avait sous les yeux ce ms. à lignes d'environ 20 lettres ; il a sauté une ligne, et, s'étant avisé de son erreur après avoir écrit les deux lettres IT, il a négligé de les annuler. L'archétype X présentait l'aspect suivant :

SEX IN ALTITVDINEM P VI ATQVE ITA VIIS PATEFACTIS...¹

La transcription des chiffres en toutes lettres a donné lieu à des erreurs d'a. On en a déjà vu trois exemples ; en voici deux autres. III, 14, 2: CCXX β ducentas XX α ; il faut ducentae. VIII, $9, 3: denum quinum \alpha:$ c'est une transcription du chiffre XV; la transcription correcte est celle de β , quinum denum.

D'après ce que nous venons de dire, on voit que la graphie de β , pour les prénoms, pour les nombres, est plus conforme aux habitudes anciennes¹. Nous avons vu, d'autre part, tout à l'heure que certaines leçons de β sont plus proches de l'original que les leçons correspondantes d' α . Et cela n'est pas étonnant si, comme nous l'avons dit, β , issu de l'archétype X, a été revu, pour certains passages, à l'aide d'un ms. qui dérivait, par une autre voie, de Y. Mais il ne faudrait pas conclure de là que la valeur de β soit supérieure à celle de la classe rivale. Le texte d' α , dans l'ensemble, a été moins remanié que celui de β . L'éditeur de β , plus intelligent que celui d' α , mais aussi moins discret, est intervenu davantage. On trouvera aisément dans l'apparat critique la justification de ce que nous avançons ici.

1. Cf. Revue des Etudes anciennes, 1925, p. 281.

^{1.} Malgré cela, pour éviter d'inutiles difficultés de lecture, nous avons écrit les nombres en toutes lettres chaque fois qu'α les écrivait ainsi ; en cas de désaccord entre les deux familles d'α, nous suivons la première.

III. REMARQUES SUR L'ÉTABLISSEMENT DU TEXTE.

S'il est vrai que des deux classes α et β , aucune ne prime l'autre, il ne saurait être question d'établir une édition du Bellum Gallicum d'après α à l'exclusion de β , ou inversement. Il faut constamment confronter les deux traditions, et, au lieu d'appliquer automatiquement un principe d'autorité reconnu une fois pour toutes, on doit juger chaque cas en lui-même, d'après le contexte, d'après l'usage de César, d'après les suggestions du sens critique. Cette méthode est d'un maniement délicat : nous l'avons appliquée de notre mieux. Chaque fois que nous nous sommes trouvé en présence de deux leçons entre lesquelles rien ne permettait de décider, nous avons suivi α , parce qu'il existe en faveur de cette classe une présomption de plus stricte fidélité à l'archétype.

Nous avons pris pour base de la présente édition sept mss. de la classe α et quatre mss. de la classe β .

Classe a

Ire famille. A = Bongarsianus. Amsterdam, 81. 1xexe siècle.

M = Moysiacensis. Paris, Bibl. Nat., lat. 5056. xII^e siècle.

2º famille. B = Parisinus. Paris, Ribl. Nat., lat. 5763. IXº-Xº siècl.

R = Romanus. Rome, Bibl. Vat., 3864. xe siècle.

S = Ashburnamianus. Florence, Bibl. Laur., Ashburn. R. 33. xe siècle.

L = Louaniensis. Londres, Brit. Mus., Add. MSS. 10084. xr^e siècle.

N = Neapolitanus. Naples, Bibl. Nat., IV, c. 11. XII° siècle.

Classe B

1 famille. T = Thuaneus. Paris, Bibl. Nat., lat. 5764. xre siècle.

f = Vindobonensis. Vienne, 95. xme siècle.

2º famille. U = Ursinianus. Rome, Bibl. Vat., 3324. xrº siècle.

l = Riccardianus. Florence, Bibl. Laur., Riccard. 541. xr^e - xr^e siècle.

On trouvera dans la *Paléographie des classiques latins* de M. Chatelain, aux pl. XLVI-L et L^{*}, des fac-similés d'un certain nombre de ces mss., et, p. 13 et 30 du même volume, une description sommaire des mss. reproduits.

Les mss. Let N d'une part, U et l de l'autre, soutiennent entre eux les rapports les plus étroits : pourtant, on ne saurait prétendre que N soit copié sur L, ou l sur U; mais L et N sont deux copies d'un même ms. perdu, et il en va de même pour U et l^1 . Le ms. B a été revu, pour les deux premiers livres et les premiers chapitres du troisième, à l'aide d'un ms. de la classe β . Le ms. T a été corrigé, pour un grand nombre de passages, d'après un ms. α . Nous n'indiquons qu'exceptionnellement, dans notre apparat critique, les concordances $B^2\beta$ ou $T^2\alpha$.

Nous donnons les leçons de A d'après les éditions critiques de Holder (1882) et de Meusel (1894), celles de L d'après la collation de M. Rice Holmes dans The classical Quarterly, 1911, p. 137 sq., celles de f d'après Meusel. Tous les autres mss., à Paris, Rome, Florence et Naples, ont été revus par nous. Cette révision nous a été grandement facilitée par les travaux antérieurs, notamment par l'excellente édition Meusel de 1894 et, pour le Neapolitanus, par l'édition de M. Bassi (Corpus Paravianum, nº 28). Mais chaque fois qu'on trouvera notre apparat critique en désaccord avec celui de ces éditions, notre

^{1.} Sur les premiers, cf. notre article dans la Revue de philologie, 1926. Sur les seconds, cf. Ramorino, Riv. di filologia e d'istruzione classica, 1889 (XVIII), p. 250 sq., et l'échange de lettres entre Ramorino et Meusel, ibid., 1890 (XIX), p. 127 sq.

leçon devra être considérée comme assurée par une vérification personnelle.

Pour certains passages où la tradition est corrompue, nous avons été amené à utiliser les leçons de quelques mss. récents ou de moindre autorité. Lorsqu'il s'agit d'un seul de ces mss., nous le désignons nommément. Lorsque la leçon est donnée par deux ou plusieurs d'entre eux, nous les désignons par la sigle dett. (deteriores). Ceux qui nous ont le plus servi, et que nous avons vus nous-même, sont les suivants:

- Paris. 6106. Paris, Bibl. Nat., lat. 6106. Ce ms., dit aussi Iadrensis, copié en 1435 à Zara, appartient à la 2e famille d'α. Il a d'incontestables rapports avec LN, sans cependant qu'on puisse dire qu'il procède directement de l'un ou de l'autre.
- Laur. 68,7. Florence, Bibl. Laur., 68, 7. xr^e siècle (?). 2e famille d'α; étroitement apparenté à B² pour les deux premiers livres, se rapproche de S pour les autres.
- Barb. 148. Rome, Bibl. Vat., Barberini 148. xive siècle. Procède de B², mais a été revu sur ms. de la 1re famille d'α.
- Vat. 1830. Rome, Bibl. Vat., 1830. xve siècle. Apparenté à R.
- Ottob. 1746. Rome, Bibl. Vat., Ottoboni 1746. xve siècle. Médiocre copie d'un ms. α^1 .

Toutes les variantes de quelque intérêt présentées par les onze mss. de base ont été enregistrées dans notre apparat critique. Nous avons, bien entendu, négligé les variantes résultant d'une évidente erreur de transcription: par exemple, VII, 84, 1, nous ne mentionnons pas que reliquaque, quae est écrit reliqua quaeque dans RLN,

^{1.} Sur le classement d'un certain nombre d'autres mss. secondaires, cf. les articles de Meusel dans Jahresbericht des philol. Vereins zu Berlin, 1885, p. 174 sq.

reliqua queque dans B, reliqua quequae dans M. Il en va de même de variantes légères et courantes qui résultent d'une habitude de graphie chez certains scribes : sup-

pression de l'h initial, ou ae écrit e.

L'abréviation codd. (codices) signifie qu'une leçon est celle de tous les mss. Lorsque la leçon adoptée, et reproduite dans l'apparat, n'est accompagnée d'aucune mention de ms., cela signifie que cette leçon est celle de tous les mss. si l'on cite après les deux points une conjecture d'éditeur, ou celle de presque tous si l'on mentionne ensuite une variante de un ou deux mss. La mention B¹ signifie première main de B, B², deuxième main; si un ms. revient à sa première version après l'avoir modifiée, nous écrivons : quodque B¹-² quoque B²; une leçon suivie de B^m est une leçon qui figure dans la marge du ms. B.

Il nous a semblé que les conjectures les plus intéressantes devaient être admises dans l'apparat, et cela pour deux raisons. La première, c'est que mentionner une conjecture, c'est souvent le moyen le plus clair et le plus rapide de signaler au lecteur une difficulté du texte : cela dispense d'un long commentaire. La deuxième, c'est que nous avons conçu notre apparat critique non pas comme une simple justification des leçons choisies, mais comme un tableau de la vie du texte : or, il est évident que celle-ci ne s'est pas arrêtée avec la parution de l'édition princeps, et que le travail des grands philologues de la Renaissance et des temps modernes sur les textes latins ou grecs n'a pas moins d'intérêt que celui des grammairiens anciens, enregistré par les mss¹.

Le texte de César pose de délicates questions morphologiques et orthographiques. Nous avons eu généralement pour guide en cette matière le précieux Lexicon Caesa-

^{1.} Nous renvoyons quelquefois, sous l'abréviation Tab. coniect., à la Tabula coniecturarum que Meusel a placée à la suite de son Lexicon Caesarianum. Elle a été éditée à part, sous le nom de Coniecturae Caesarianae (Berlin, Weber, 1893).

rianum de Meusel. Cependant, nous nous sommes refusé à uniformiser de parti pris. En particulier, relativement à l'emploi de a ou ab, e ou ex devant les différentes consonnes, il ne nous a pas paru que toutes les conclusions de Meusel fussent assez sûres pour autoriser des corrections systématiques1. Lorsqu'il y a doute, nous suivons a. Nous nous sommes conformé au même principe pour certaines désinences sujettes à variantes. Lorsque tous les mss. donnent un accusatif pluriel en is, nous l'admettons dans le texte; lorsque la majorité des mss. donne la terminaison es, nous écrivons es. Au témoignage d'Aulu-Gelle, César recommandait les datifs de la 4º déclinaison en \bar{u} , les génitifs de la 5e en \bar{e} pour les thèmes en $i\bar{e}^2$. Le datif en \bar{u} ne se trouve qu'une fois dans les mss.. et seulement dans ceux de la 1re classe : VI, 42, 1, casu a ; le génitif en ē est donné par α et la 1re famille de β dans II, 23, 1: acie; partout ailleurs, on trouve la terminaison ei. Nous écrivons, dans les deux passages en question, casu et acie, mais nous gardons dans les autres les terminaisons ui et ei des mss. Même règle pour les formes contractes du parfait et des temps dérivés du parfait : nous écrivons, avec tous les mss., 1, 7, 6, imperauerat, et IV, 22, 1, imperasset. De même encore pour l'assimilation des préfixes : nous suivons, dans chaque cas, les indications de la tradition manuscrite, en préférant a lorsqu'il y a désaccord des deux classes, la majorité des mss. a lorsqu'ils ne sont pas d'accord entre eux. On ne devra donc pas s'étonner de trouver, par exemple, 1, 26, 3, coniciebant et VII, 72, 2, coicere; IV, 7, 4, adtribuant et VII, 76, 1, attribuerat; VII, 24, 1, inpedita et 59, 5, impedimentis; 1, 18, 6 conlocasse et 18, 7, collocasse, etc.

Le parti que nous avons pris n'est sans doute pas le plus logique; mais il est le plus prudent, car aller contre l'accord des mss. parce qu'on s'est formé la conviction qu'un auteur préférait telle forme ou telle graphie à

^{1.} Voir sur ce point Meusel, Jahresb. des phil. Vereins, 1894, p. 246-249.

^{2.} A. Gell., IV, 16, 8 et IX, 14, 25.

telle autre, c'est d'une méthode aventureuse; il est aussi le plus conforme aux conditions de la réalité, car un texte écrit est œuvre humaine, et, partant, sujette aux contradictions. S'aviserait-on de corriger, chez un auteur moderne, « quand bien même il l'eût dit » en « quand bien même il l'aurait dit », sous prétexte qu'il a employé cina fois cette tournure, et seulement une fois la première? Rien n'est plus trompeur, en cette matière, que la statistique : la personnalité vivante d'un écrivain s'évanouit devant elle, et il ne reste plus à sa place qu'un code illusoire des lois de son langage. Quant aux variantes orthographiques, pouvons-nous affirmer que les Latins aient eu, en matière d'orthographe, une doctrine rigoureuse ? L'aspect des mss. qui nous sont parvenus nous assure plutôt du contraire. Dès lors, on ne saurait éliminer d'un texte ancien les disparates d'ordre graphique sans en altérer la physionomie.

* *

Nous nous sommes souvent inspiré dans nos notes du commentaire de l'édition Meusel 1913-1920, refonte de l'édition Kraner et Dittenberger; c'est pour nous un devoir de le dire ici. Mais notre dette est encore plus grande envers M. Camille Jullian; il a accumulé au bas des pages de son Histoire de la Gaule un incomparable trésor d'érudition dans lequel nous avons, comme on le verra, largement puisé. Nous renvoyons au tome III de cet ouvrage par la seule mention du nom de l'auteur, suivis de l'indication du tome et de la page. La référence « Napoléon, page 250 » signifie: Napoléon III, Histoire de Jules César, tome II (Guerre des Gaules), 1866, édition in 4°, page 250. Par le nom de M. Rice Holmes, nous renvoyons à Rice Holmes, Conquest of Gaul, 2° édition.

Dans l'apparat critique, partout où l'on rencontre la mention $M\ddot{u}ller$, il s'agit du philologue Hermann Johannes Müller.

Pour les sigles des mss., voir plus haut p. xxvII-xxx.

-

On trouvera en outre dans l'apparat critique les abréviations suivantes :

R. E. A. — Revue des Etudes anciennes. Rev. de phil. — Revue de philologie. Tab. coniect. — Tabula coniecturarum. Lex. Caes. — Lexicon Caesarianum.

LIBER PRIMVS

BELLVM GALLICVM

LIBER PRIMVS

I. ¹Gallia est omnis diuisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. 2Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se different. Gallos ab Aquitanis Garunna a Belgis Matrona et Sequana dividit. ⁸Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate prouinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea quae ad effeminandos animos pertinent inportant, proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. 4Qua de causa Heluetii quoque reliquos Gallos uirtute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent,

I. Capita | I-XXX usque ad bello heluctiorum in S desunt. Cap. I-VI, 3 usque ad bono animo in L a manu recentiori suppleta sunt, solio primo exciso. 2 garunna BR β :-mna AM, N \parallel 4 heluctii:-itii A-icii M [fere constanter].

aut ipsi in eorum finibus bellum ferunt. ⁵Eorum una pars, quam Gallos optinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano, continetur Garunna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam ab Sequanis et Heluetiis flumen Rhenum, uergit ad septentriones. ⁶Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septentrionem et orientem solem. ⁷Aquitania a Garunna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani quae est ad Hispaniam pertinet; spectat inter occasum solis et septentriones.

II. ¹Apud Heluetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgetorix. Is M. Messala [et P.] M. Pisone consulibus regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit et ciuitati persuasit ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent : 2perfacile esse, cum uirtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. 3Id hoc facilius eis persuasit quod undique loci natura Heluetii continentur : una ex parte flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Heluetium a Germanis diuidit; altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos et Heluetios; tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui prouinciam nostram ab Heluetiis diuidit. 4His rebus fiebat ut et minus late uagarentur et minus facile finitimis bellum inferre possent; qua ex parte homines bellandi cupidi magno dolore adficiebantur. 5Pro multitudine autem hominum et pro gloria belli atque fortitudinis angustos se fines

⁵⁻⁷ eorum una... et septentriones: del. Bacher $\|$ oceano Aldus: -un codd. $\|$ 6 septentrionem : -es Aldus $\|$ 7 garunna: -mna T $\|$ est α : om. β .

II. 1 et p: del. Max Bonnet || 3 eis: iis Spillmann || 3-4 una ex., adficiebantur: del. Lange.

habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum ccxL, in latitudinem clxxx patebant.

III. ¹His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis permoti constituerunt ea quae ad proficiscendum pertinerent comparare, iumentorum et carrorum quam maximum numerum coemere, sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis ciuitatibus pacem et amicitiam confirmare. 2Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt : in tertium annum profectionem lege confirmant. 3Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad ciuitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico, Catamantaloedis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos optinuerat et a senatu populi romani amicus appellatus erat, ut regnum in ciuitate sua occuparet quod pater ante habuerat : 5itemque Dumnorigi Haeduo, fratri Diuiciaci, qui eo tempore principatum in ciuitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur persuadet eique filiam suam in matrimonium dat. ⁶Perfacile factu esse illis probat conata perficere, propterea quod ipse suae ciuitatis imperium obtenturus esset: 7non esse dubium quin totius Galliae plurimum Heluetii possent; se suis copiis suoque exercitu illis regna conciliaturum confirmat. 8Hac oratione adducti inter se fidem et ius iurandum dant et regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant.

III. 3 ad eas res conficiendas : del. Gruter || deligitur. is : del. Gruter ; <dux> ante deligitur add. Schiller || sibi : ubi B² del. Müller || suscepit : -ipit Davies || catamantaloedis : -hedis AM || 4 habuerat : -it Meusel ; quod..., habuerat del. Kraffert || 5 diuiciaci AM : de uariis huius uerbi scripturis [diuic- deuic- diuit- deuit-]uide Meusel, Lex. Caes.

IV. ¹Ea res est Heluetiis per indicium enuntiata. Moribus suis Orgetorigem ex uinculis causam dicere coegerunt; damnatum poenam sequi oportebat ut igni cremaretur. ²Die constituta causae dictionis Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum milia decem, undique coegit et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit; per eos ne causam diceret se eripuit. ³Cum ciuitas ob eam rem incitata armis ius suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est; ⁴neque abest suspicio, ut Heluetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciuerit.

V. ¹Post eius mortem nihilo minus Heluetii id quod constituerant facere conantur, ut e finibus suis exeant. ²Vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, uicos ad quadringentos, reliqua priuata aedificia incendunt, ³frumentum omne, praeterquam quod secum portaturi erant, comburunt, ut domum reditionis spe sublata paratiores ad omnia pericula subeunda essent, trium mensum molita cibaria sibi quemque domo efferre iubent. 4Persuadent Rauracis et Tulingis et Latobicis finitimis suis uti eodem usi consilio oppidis suis uicisque exustis una cum iis proficiscantur, Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Noricum transierant Noreiamque oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

IV. 1 uinculis RN β: uinclis AM, B.

V. 3 praeterquam α : praeter $\beta \parallel$ mensum α : -ium B^m R^2 $\beta \parallel$ 4 tulingis AM^2 , B^1 RN: -guis M^1 , B^2 $\beta \parallel$ latobicis B: -cibis R -uicis A (M) -cucis β -brigis Vascosan [cf. 28,3 et 29,2] \parallel finitimis suis AM: finitimis BRN $\beta \parallel$ iis Manutius: his codd. \parallel oppugnarant: -abant Kraffert.

VI. ¹Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum, uix qua singuli carri ducerentur; mons autem altissimus inpendebat, ut facile perpauci prohibere possent: 2alterum per prouinciam nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quod inter fines Heluetiorum et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit isque non nullis locis vado transitur. ⁸Extremum oppidum Allobrogum est proximumque Heluctiorum finibus Genua. Ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus sese uel persuasuros, quod nondum bono animo in populum romanum uiderentur, existimabant, uel ui coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. 40mnibus rebus ad profectionem conparatis diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant. Is dies erat a. d. V. Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio consulibus.

VII. ¹Caesari cum id nuntiatum esset, eos per prouinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci et quam maximis potest itineribus in Galliam ulteriorem contendit et ad Genuam peruenit. ²Prouinciae toti quam maximum potest militum numerum imperat (erat omnino in Gallia ulteriore legio una), pontem qui erat ad Genuam iubet rescindi. ³Vbi de eius aduentu Heluetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos ciuitatis, cuius legationis Nammeius et Verucloetius

VI. 2 per : iter per AM || pacati AM, B, Tf: pacti RNB^m, Ul || 3 genua codd. constanter : genaua Mommsen.

VII. 3 nammeius : nammeus L nameius U $l \parallel$ uerucloetius α : uerudoetius β .

principem locum obtinebant, qui dicerent sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per prouinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum : rogare ut eius uoluntate id sibi facere liceat. 4Caesar, quod memoria tenebat L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab Heluetiis pulsum et sub iugum missum, concedendum non putabat; 5 neque homines inimico animo data facultate per prouinciam itineris faciundi temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat. 6 Tamen, ut spatium intercedere posset dum milites quos imperauerat conuenirent, legatis respondit diem se ad deliberandum sumpturum: si quid uellent, ad Id. April. reuerterentur.

VIII. ¹Interea ea legione quam secum habebat militibusque qui ex prouincia conuenerant a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidit, milia passuum decem nouem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque perducit. ²Eo opere perfecto praesidia disponit, castella communit, quo facilius, si se inuito transire conarentur, prohibere possit. 3Vbi ea dies quam constituerat cum legatis uenit et legati ad eum reuerterunt, negat se more et exemplo populi romani posse iter ulli per prouinciam dare et, si uim facere conentur, prohibiturum ostendit. 4Heluetii ea spe deiecti nauibus iunctis ratibusque compluribus factis, alii uadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, non numquam interdiu, saepius noctu, si perrumpere

³ principem $Tf:-um \ \alpha \ Ul \parallel ab$ principum usque ad haec cum (20,5) lacunam praebet B, quattuor excisis foliis \parallel 4 iugum $\alpha T:-o$ /, $Ul \parallel$ 5 faciundi: -endi A2. U.

VIII. 1 decem nouem : XVIIII Meusel || 2 possit α T : -et R2, Ul.

possent, conati operis munitione et militum concursu et telis repulsi hoc conatu destiterunt.

IX. ¹Relinquebatur una per Sequanos uia, qua Sequanis inuitis propter angustias ire non poterant. ²His cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Haeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent. 3Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat et Heluetiis erat amicus, quod ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus nouis rebus studebat et quam plurimas ciuitates suo beneficio habere obstrictas nolebat. Itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat ut per fines suos Heluetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent perficit : Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant, Heluetii, ut sine maleficio et iniuria transeant.

X. ¹Caesari renuntiatur Heluetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Haeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quae ciuitas est in prouincia. 2Id si fieret. intellegebat magno cum periculo prouinciae futurum ut homines bellicosos, populi romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. ³Ob eas causas ei munitioni quam fecerat T. Labienum legatum praefecit; ipse in Italiam magnis itineribus contendit duasque ibi legiones conscribit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et, qua proximum iter in ulteriorem

IX. 2 possent l2 dett. : poterant uett. || 4 sese : se AM || perficit AM, f: -ecit RLN β.

X. 1 renuntiatur AM, LN: -antur Rβ nuntiatur Lipsius | 3 praefecit : -icit Meusel || circum : -ca T/.

Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Ceutrones et Graioceli et Caturiges locis superioribus occupatis itinere exercitum prohibere conantur. Conpluribus his proeliis pulsis ab Ocelo, quod est citerioris prouinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris prouinciae die septimo peruenit; inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusiauos exercitum ducit. Hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi.

XI. ¹Heluetii iam per angustias et fines Sequanorum suas copias traduxerant et in Haeduorum fines peruenerant eorumque agros populabantur. ²Haedui, cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium: ³ita se omni tempore de populo romano meritos esse, ut paene in conspectu exercitus nostri agri uastari, liberi eorum in seruitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. 4Eodem tempore [Haedui] Ambarri, necessarii et consanguinei Haeduorum, Caesarem certiorem faciunt sese depopulatis agris non facile ab oppidis uim hostium prohibere. 5Item Allobroges qui trans Rhodanum uicos possessionesque habebant fuga se ad Caesarem recipiunt et demonstrant sibi praeter agri solum nihil esse reliqui. ⁶Quibus rebus adductus Caesar non expectandum sibi statuit dum omnibus fortunis sociorum consumptis in Santonos Heluetii peruenirent.

³ his T/, l: iis α U || 4 ceutrones: cen-dett., Glück || graioceli LN: graioceli AM, R gaioceli β grai oceli Mommsen || 5 his T/, l: iis α U || ocelo quod est: <oppido> ocelo quod est Walther ocelo quod est <oppidum> R. Schneider || segusiauos Nipperdey: sebusianos codd.

XI. 2 iis α : his Tf, l eis U \parallel 3 eorum: del. Meusel \parallel 4 haedui: del. f^2 , Ciacconius <quo> haedui Aldus.

XII. ¹Flumen est Arar, quod per fines Haeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis in utram partem fluat iudicari non possit. Id Heluetii ratibus ac lintribus iunctis transibant. 2Vbi per exploratores Caesar certior factus est tres iam partes copiarum Heluetios id flumen traduxisse, quartam fere partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia uigilia cum legionibus tribus e castris profectus ad eam partem peruenit quae nondum flumen transierat. 3Eos impeditos et inopinantes adgressus magnam partem eorum concidit : reliqui sese fugae mandarunt atque in proximas siluas abdiderunt. 4Is pagus appellabatur Tigurinus: nam omnis ciuitas Heluetia in quattuor pagos diuisa est. ⁵Hic pagus unus cum domo exisset patrum nostrorum memoria L. Cassium consulem interfecerat et eius exercitum sub iugum miserat. 6Ita siue casu siue consilio deorum immortalium. quae pars ciuitatis Heluetiae insignem calamitatem populo romano intulerat, ea princeps poenas persoluit. Qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam priuatas iniurias ultus est, quod eius soceri L. Pisonis auum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio quo Cassium interfecerant.

XIII. ¹Hoc proelio facto reliquas copias Heluetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat atque ita exercitum traducit. ²Heluetii, repentino eius aduentu commoti, cum id quod ipsi diebus xx aegerrime confecerant, ut flumen tran-

XII. 2 fere α : uero $\beta \parallel 3$ partem eorum α Ul: eorum partem $Tf \parallel$ sese αUl : se T/\parallel proximas siluas α : siluas proximas Tf proximis siluis $Ul \parallel$ pagos α Ul: partes uel pagos $Tf \parallel$ 4 est diuisa $Tf \parallel$ 5 immortalium deorum Tf.

XIII. 1 arare : -i T.

sirent, illum uno die fecisse intellegerent, legatos ad eum mittunt; cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat. ³Is ita cum Caesare egit : Si pacem populus romanus cum Heluetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Heluetios ubi eos Caesar constituisset atque esse uoluisset : 4sin bello persequi perseueraret, reminisceretur et ueteris incommodi populi romani et pristinae uirtutis Heluetiorum. 5Quod inprouiso unum pagum adortus esset, cum ii qui flumen transissent suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suae magnopere uirtuti tribueret aut ipsos despiceret. 6Se ita a patribus maioribusque suis didicisse, ut magis uirtute quam dolo contenderent aut insidiis niterentur. 7Quare ne committeret ut is locus ubi constitissent ex calamitate populi romani et internecione exercitus nomen caperet aut memoriam proderet.

XIV. ¹His Caesar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res quas legati Heluetii commemorassent memoria teneret, atque eo grauius ferre quo minus merito populi romani accidissent: ²qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere; sed eo deceptum, quod neque commissum a se intellegeret quare timeret, neque sine causa timendum putaret. ³Quod si ueteris contumeliae obliuisci uellet, num etiam recentium iniu-

³ egit Tf: egit. legati ab heluetiis ad caesarem missi pacem petitum. cum denuntiatione terroris α Ul [in M secunda manu scriptum; legitur: titulus est: legati ab heluiciis etc...] 5 esset: fudisset $Gertz \parallel$ quam dolo contenderent: contenderent quam dolo Dinter contenderent del. Gruter dolo contenderent aut del. $Mommsen \parallel$ aut insidiis niterentur: del. $Gertz \parallel$ 7 constitissent α : -uissent M^1 , R^1 β .

XIV. 1 accidissent AM : -et cett. | 3 quod si : qui si U,

riarum, quod eo inuito iter per prouinciam per uim temptassent, quod Haeduos, quod Ambarros, quod Allobrogas uexassent, memoriam deponere posse? 4Quod sua uictoria tam insolenter gloriarentur, quodque tam diu se inpune iniurias tulisse admirarentur, eodem pertinere. 5Consuesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci uelint, his secundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Cum ea ita sint, tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea quae polliceantur facturos intellegat, et si Haeduis de iniuriis quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satis faciant, sese cum iis pacem esse facturum. 7Diuico respondit: Ita Heluetios a majoribus suis institutos esse uti obsides accipere, non dare consuerint: eius rei populum romanum esse testem. Hoc responso dato discessit.

XV. ¹Postero die castra ex eo loco mouent. Idem facit Caesar equitatumque omnem ad numerum quattuor milium, quem ex omni prouincia et Haeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui uideant quas in partes hostes iter faciant. ²Qui cupidius nouissimum agmen insecuti alieno loco cum equitatu Heluetiorum proelium committunt; et pauci de nostris cadunt. ³Quo proelio sublati Heluetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere non numquam et nouissimo agmine proelio nostros

³ allobrogas A, RLN: -os M -es $\beta \parallel$ memoriam AM: -a cett. \parallel posse RLN β : -et AM, $f^2 \parallel$ 4 iniurias: del. Mommsen \parallel tulisse: int- Prammer \parallel 5 his: iis AM \parallel 6 ab iis sibi AM, R, U: ab his sibi T/, l sibi ab iis LN \parallel cum iis: cum his T/.

XV. 1 iter hostes LN.

lacessere coeperunt. Caesar suos a proelio continebat ac satis habebat in praesentia hostem rapinis, pabulationibus populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter nouissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinis aut senis milibus passuum interesset.

XVI. Interim cotidie Caesar Haeduos frumentum quod essent publice polliciti flagitare. 2Nam propter frigora, quod Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat: 3eo autem frumento quod flumine Arare nauibus subuexerat, propterea minus uti poterat quod iter ab Arare Heluetii auerterant, a quibus discedere nolebat. 4Diem ex die ducere Haedui : conferri, conportari, adesse dicere. 5Vbi se diutius duci intellexit et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret, conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diuiciaco et Lisco, qui summo magistratui praeerat, quem uergobretum appellant Haedui, qui creatur annuus et uitae necisque in suos habet potestatem, ⁶grauiter eos accusat quod, cum neque emi neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus ab iis non subleuetur, praesertim cum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit; multo etiam grauius quod sit destitutus queritur.

⁴ a proelio suos T/ \parallel pabulationibus: om. Laur. 68,7, del. Aldus \parallel 5 uti: ut Tf.

XVI. 2 quod gallia... posita est : del. Schiller \parallel 3 arare [bis] : -i T \parallel 5 praeerat Nicaise : -ant codd. \parallel 6 posset: -it Meusel \parallel iis RLN, U: his AM, T/, $l \parallel$ multo etiam... queritur : del. Koch.

XVII. ¹Tum demum Liscus oratione Caesaris adductus quod antea tacuerat proponit : Esse non nullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum ualeat, qui priuatim plus possint quam ipsi magistratus. 2Hos seditiosa atque inproba oratione multitudinem deterrere ne frumentum conferant quod debeant: 3praestare, si iam principatum Galliae optinere non possint, Gallorum quam Romanorum imperia perferre; neque dubitare [debeant] quin. si Heluetios superauerint Romani, una cum reliqua Gallia Haeduis libertatem sint erepturi. 5Ab isdem nostra consilia quaeque in castris gerantur hostibus enuntiari: hos a se coerceri non posse. 6Quin etiam. quod necessariam rem coactus Caesari enuntiarit. intellegere sese quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam quam diu potuerit tacuisse.

XVIII. ¹Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Diuiciaci fratrem, designari sentiebat, sed, quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet. ²Quaerit ex solo ea quae in conuentu dixerat. Dicit liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse uera. ³Ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum nouarum. Compluris annos portoria reliquaque omnia Haeduorum uectigalia paruo pretio redempta habere, propterea quod illo licente contra licera

XVII. 1 possint AM, LN: -ent cett. \parallel 2 debeant: praestare Heller: praestare debeant codd. \parallel 3 possint Hotman: -ent codd. \parallel perferre α . \parallel Ul: praeferre \parallel 4 dubitare: -i Iurinius \parallel debeant: del. Daehne debere Clarke \parallel 5 isdem Spillmann: iisdem RLN, \parallel , U: hisdem AM, \parallel eisdem f \parallel 6 necessariam: -(i)o LN Paris. 6106 \parallel rem: re Paris. 6106 \parallel id cum: om. LN.

XVIII. 2 reperit AM, LN, f: repperit R, T, U $l \parallel 3$ licente α : dicente $\beta \parallel$ liceri Aldus: -e α dicere β .

audeat nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse et facultates ad largiendum magnas comparasse; ⁵magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere et circum se habere, eneque solum domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse, atque huius potentiae causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac potentissimo conlocasse; 7ipsum ex Heluetiis uxorem habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias ciuitates collocasse. 8Fauere et cupere Heluetiis propter eam adfinitatem, odisse etiam suo nomine Caesarem et Romanos, quod eorum aduentu potentia eius deminuta et Diuiciacus frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. 9Si quid accidat Romanis, summam in spem per Heluetios regni obtinendi uenire; imperio populi romani non modo de regno, sed etiam de ea quam habeat gratia desperare. 10Reperiebat etiam in quaerendo Caesar, quod proelium equestre aduersum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae factum a Dumnorige atque eius equitibus (nam equitatui quem auxilio Caesari Haedui miserant Dumnorix praeerat); eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum.

XIX. ¹Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimae res accederent, quod per fines Sequanorum Heluetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo et ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Haeduorum accusaretur, satis esse causae arbitrabatur quare in eum aut ipse animaduerteret aut ciuitatem animaduertere iuberet.

⁶ biturigibus /, dett.: uitur- αT bitor- U uitor- $l \parallel$ 10 in quaerendo : inquirendo LN, Tf.

²His omnibus rebus unum repugnabat, quod Diuiciaci fratris summum in populum romanum studium, summam in se uoluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognouerat: nam ne eius supplicio Diuiciaci animum offenderet uerebatur. ³Itaque prius quam quicquam conaretur, Diuiciacum ad se uocari iubet et cotidianis interpretibus remotis per C. Valerium Troucillum, principem Galliae prouinciae, familiarem suum, cui summam omnium rerum fidem habebat, cum eo conloquitur: ⁴simul commonefacit quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit quae separatim quisque de eo apud se dixerit; ⁵petit atque hortatur ut sine eius offensione animi uel ipse de eo causa cognita statuat, uel ciuitatem statuere iubeat.

XX. ¹Diuiciacus multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit ne quid grauius in fratrem statueret : ²Scire se illa esse uera, nec quemquam ex eo plus quam se doloris capere, propterea quod, cum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adulescentiam posset, per se creuisset; ³quibus opibus ac neruis non solum ad minuendam gratiam, sed paene ad perniciem suam uteretur. Sese tamen et amore fraterno et existimatione uulgi commoueri. ⁴Quod si quid ei a Caesare grauius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum non sua uoluntate factum; qua ex re futurum uti totius Galliae animi a se auerterentur.

XIX. 2 fratris diuitiaci LN \parallel populum. r. AM: populum $cett.\parallel 3$ troucillum Holder: trauc- A², T/ troauc- α Ul procillum $Manutius\parallel 4$ gallorum: del. Meusel.

XX. 2 uera esse T/, $l \parallel$ nec : neque $Novák \parallel$ plurimum gratia LN \parallel 4 uti α : ut β .

⁵Haec cum pluribus uerbis flens a Caesare peteret, Caesar eius dextram prendit; consolatus rogat finem orandi faciat; tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti et rei publicae iniuriam et suum dolorem eius uoluntati ac precibus condonet. ⁶Dumnorigem ad se uocat, fratrem adhibet; quae in eo reprehendat ostendit; quae ipse intellegat, quae ciuitas queratur proponit; monet ut in reliquum tempus omnes suspiciones uitet; praeterita se Diuiciaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut quae agat, quibuscum loquatur scire possit.

XXI. ¹Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub monte consedisse milia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus qui cognoscerent misit. Renuntiatum est facilem esse. ²De tertia uigilia T. Labienum, legatum pro praetore, cum duabus legionibus et iis ducibus qui iter cognouerant, summum iugum montis ascendere iubet; quid sui consilii sit ostendit. ³Ipse de quarta uigilia eodem itinere quo hostes ierant ad eos contendit equitatumque omnem ante se mittit. ⁴P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur et in exercitu L. Sullae et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur.

XXII. ¹Prima luce, cum summus mons a [Lucio] Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset, neque, ut postea

⁵ faciat finem orandi LN \parallel 6 reprehendat AM, B : -it RLN β .

XXI. 1 qualis in AM, B², Tf: quales in B¹ RLN, U (l) || cognoscient N² Paris. 6106, Aldus: -et uett. || 2 iis ed. pr.: his codd. || iubet ascendere Tf || 4 p. AM: om. cett.

XXII. 1 lucio: del. Nipperdey.

ex captiuis comperit, aut ipsius aduentus aut Labieni cognitus esset, ²Considius equo admisso ad eum accurrit, dicit montem quem a Labieno occupari uoluerit ab hostibus teneri; id se a gallicis armis atque insignibus cognouisse. 3Caesar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra uisae essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato nostros expectabat proelioque abstinebat. 4Multo denique die per exploratores Caesar cognouit et montem a suis teneri et Heluetios castra mouisse et Considium timore perterritum quod non uidisset pro uiso sibi renuntiasse. ⁵Eo die quo consuerat interuallo hostes sequitur et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

XXIII. ¹Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Haeduorum longe maximo et copiosissimo, non amplius milibus passuum xviii aberat, rei frumentariae prospiciendum existimauit : iter ab Heluetiis auertit ac Bibracte ire contendit. ²Ea res per fugitiuos L. Aemilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur. ³Heluetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis quod pridie superioribus locis occupatis proelium non commisissent, siue eo quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere conuerso nostros a nouissimo agmine insequi ac lacessere coeperunt.

2 a gallicis : gallicis M, LN || 5 consuerat α T¹ : -euerat β. XXIII. 1 existimauit : -ans *Iurinius*.

XXIV. ¹Postquam id animum aduertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. ²Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quattuor ueteranarum, ita uti supra se in summo iugo duas legiones quas in Gallia citeriore proxime conscripserat et omnia auxilia conlocaret ac totum montem hominibus compleret; ³ interea sarcinas in unum locum conferri et eum ab his qui in superiore acie constiterant muniri iussit. ⁴Heluetii cum omnibus suis carris secuti inpedimenta in unum locum contulerunt; ⁵ipsi confertissima acie reiecto nostro equitatu phalange facta sub primam nostram aciem successerunt.

XXV. ¹Caesar primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut aequato omnium periculo spem fugae tolleret, cohortatus suos proelium commisit. ²Milites e loco superiore pilis missis facile hostium phalangem perfregerunt. Ea disiecta gladiis destrictis in eos impetum fecerunt. ³Gallis magno ad pugnam erat impedimento quod, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et conligatis, cum ferrum se inflexisset, neque euellere neque sinistra impedita satis commode pugnare poterant, ⁴multi ut diu iactato brachio praeoptarent scuta e manu emittere et nudo corpore pugnare. ⁵Tandem uulne-

XXIV. 1 subducit: -xit Meusel \parallel 2 ueteranarum Vettori: -orum codd. \parallel se RLNB² β : sed AM, B¹; ita uti supra se del. Whitte \parallel conlocaret Graeuus: -ari codd. \parallel compleret Graeuus: compleri et codd. [totius huius loci ab ita uti supra se permultas emendationes proposucerunt edd.: quas uide in Tab. coniect. apud Meusel, Lex. Caes.; adde Klotz: ...conlocauit, ita uti supra se totum montem hominibus compleret; impedimenta sarcinas que > ...] \parallel 3 his codd.: iis Frigell.

XXV. 3 inflexisset ed. pr.: inflix- codd. || 4 brachio: bracchio edd. || scuta e AM: scute [= -ae] B¹ scutum cett.

ribus defessi et pedem referre et, quod mons suberat circiter mille passuum, eo se recipere coeperunt.

Capto monte et succedentibus nostris Boii et Tulingi, qui hominum milibus circiter xv agmen hostium claudebant et nouissimis praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto adgressi circumuenire et id conspicati Heluetii, qui in montem sese receperant, rursus instare et proclium redintegrare coeperunt.
Romani conuersa signa bipertito intulerunt: prima et secunda acies, ut uictis ac submotis resisteret, tertia, ut uenientes sustineret.

XXVI. 1Ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est. Diutius cum sustinere nostrorum impetus non possent, alteri se, ut coeperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. 2Nam hoc toto proelio, cum ab hora septima ad uesperum pugnatum sit, auersum hostem uidere nemo potuit. 3Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod pro uallo carros obiecerant et e loco superiore in nostros uenientes tela coniciebant, et non nulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subiciebant nostrosque uulnerabant. Diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est. 5Ex eo proelio circiter milia hominum cxxx superfuerunt eaque tota nocte continenter ierunt : nullam partem noctis itinere intermisso in fines Lingonum die quarto

5 passuum : <spatio> add. Dinter \parallel 6 boii : boi Müller \parallel latere : <ab> latere Meusel \parallel oircumuenire M, U¹: -enere cett. \parallel 7 conuersa : om, LN del. Mommsen.

XXVI. 2 auersum A^2 , B^2 , f^2 , U^2 : aduersum codd. \parallel 3 rotasque: raedasque $Meiser \parallel 4$ filia AM, $BLNR^2$: -iae β -ior $R^1 \parallel$ 5 nullam... intermisso: del. $Morus \parallel$ lingonum: linguonum R^1 B^2 , $T \parallel$ quarto: -a AM.

peruenerunt, cum et propter uulnera militum et propter sepulturam occisorum nostri triduum morati eos sequi non potuissent. ⁶Caesar ad Lingonas litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neue alia re iuuarent: qui si iuuissent, se eodem loco quo Heluetios habiturum. Ipse triduo intermisso cum omnibus copiis eos sequi coepit.

XXVII. ¹Heluetii omnium rerum inopia adducti legatos de deditione ad eum miserunt. ²Qui cum eum in itinere conuenissent seque ad pedes proiecissent suppliciterque locuti flentes pacem petissent, atque eos in eo loco quo tum essent suum aduentum expectare iussisset, paruerunt. ³Eo postquam Caesar peruenit, obsides, arma, seruos qui ad eos perfugissent poposcit. ⁴Dum ea conquiruntur et conferuntur nocte intermissa, circiter hominum milia vi eius pagi qui Verbigenus appellatur, siue timore perterriti, ne armis traditis supplicio adficerentur, siue spe salutis inducti, quod in tanta multitudine dediticiorum suam fugam aut occultari aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte e castris Heluetiorum egressi ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.

XXVIII. ¹Quod ubi Caesar resciit, quorum per fines ierant, his uti conquirerent et reducerent, si sibi purgati esse uellent, imperauit : ²reductos in hostium numero habuit; reliquos omnes obsidibus, armis, perfugis traditis in deditionem accepit. ³Heluetios, Tulingos, Latobicos in fines suos, unde erant profecti, reuerti iussit et, quod omnibus fructibus

5 nostri AM, BLNR²: nisi R¹ β || triduum morati : del. Kraner. XXVII. 2 tum : tunc LN, Tf || 4 nocte intermissa : del. Meusel. XXVIII. 1 his : iis AM || 2 latobicos B^m : -uicos A^m -brigos aodd. amissis domi nihil erat quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit ut iis frumenti copiam facerent; ipsos oppida uicosque quos incenderant restituere iussit. Id ea maxime ratione feeit, quod noluit eum locum unde Heluetii discesserant uacare, ne propter bonitatem agrorum Germani qui trans Rhenum incolunt e suis finibus in Heluetiorum fines transirent et finitimi Galliae prouinciae Allobrogibusque essent. Boios petentibus Haeduis, quod egregia uirtute erant cogniti, ut in finibus suis conlocarent concessit; quibus illi agros dederunt quosque postea in parem iuris libertatisque condicionem atque ipsi erant receperunt.

XXIX. ¹In castris Heluetiorum tabulae repertae sunt litteris Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes mulieresque. ²Quarum omnium rerum summa erat capitum Heluetiorum milia cclxiii, Tulingorum milia xxxvi, Latobicorum xiv, Rauracorum xxiii, Boiorum xxxii; ex his, qui arma ferre possent, ad milia nonaginta duo. ²Summa omnium fuerunt ad milia ccclxviii. Eorum qui domum redierunt censu habito, ut Caesar imperauerat, repertus est numerus milium c et x.

XXX. ¹Bello Heluctiorum confecto totius fere Galliae legati, principes ciuitatum, ad Caesarem

³ fructibus AM, B¹:-gibus RLNB² β || iised. pr.: his codd. || 4 e LNR²: om. cett. || 5 parem Aldus: partem codd. || condicionem: conditionem T conditione uel condicione cett. || atque: hac qua M².

XXIX. 1 pueri: <qui> pueri Wopkens <quot> pueri Müller <erant enumerati> pueri Meusel || 2 quarum omnium rerum : del. Pranmer quorum omnium numerorum Walther quarum omnium rationum Paul || milia [bis]: -um Meusel || latobicorum ego [cj. 1, 5, 4]; atobrigorum codd. || 3 domum Tf: -o \alpha Ul.

gratulatum conuenerunt: 2Intellegere sese, tametsi pro ueteribus Heluetiorum iniuriis populi romani ab his poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam populi romani accidisse, ³propterea quod eo consilio florentissimis rebus domos suas Heluetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent imperioque potirentur. locumque domicilio ex magna copia deligerent quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque ciuitates stipendiarias haberent. 4Petierunt uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere idque Caesaris uoluntate facere liceret : sese habere quasdam res quas ex communi consensu ab eo petere uellent. 5Ea re permissa diem concilio constituerunt et iure iurando ne quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

XXXI. ¹Eo concilio dimisso idem principes ciuitatum qui ante fuerant ad Caesarem reuerterunt petieruntque uti sibi secreto in occulto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. ²Ea re impetrata sese omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt: Non minus se id contendere et laborare, ne ea quae dixissent enuntiarentur, quam uti ea quae uellent impetrarent, propterea quod, si enuntiatum esset, summum in cruciatum se uenturos uiderent. ³Locutus est pro his Diuiciacus Haeduus: Galliae totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Haeduos, alterius Aruernos. ⁴Hi cum tantopere de

XXX. 2 tametsi AM, L (?), Tf: iam et si BRSN, Ul || populi romani A, RS, Ul: p. r. cett. populus romanus Aldus || 3 ex omni gallia : del. Gertz.

XXXI. 1 qui ante fuerant : del. Ciacconius qui ante Scaliger qui ante adfuerant Gertz || in occulto : del. ed. pr. || 3 totius galliae Tf, l.

potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse uti ab Aruernis Sequanisque Germani mercede arcesserentur. 5Horum primo circiter milia xv Rhenum transisse: posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, traductos plures: nunc esse in Gallia ad centum et xx milium numerum. 6Cum his Haeduos eorumque clientes semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus proeliis calamitatibusque fractos, qui et sua uirtute et populi romani hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos ciuitatis et iure iurando ciuitatem obstringere, sese neque obsides repetituros neque auxilium a populo romano inploraturos neque recusaturos quo minus perpetuo sub illorum dicione atque imperio essent. ⁸Vnum se esse ex omni ciuitate Haeduorum qui adduci non potuerit ut iuraret aut liberos suos obsides daret. 90b eam rem se ex ciuitate profugisse et Romam ad senatum uenisse auxilium postulatum, quod solus neque iure iurando neque obsidibus teneretur. 10Sed peius uictoribus Sequanis quam Haeduis uictis accidisse, propterea quod Ariouistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, occupauisset et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quod paucis mensibus ante Harudum milia hominum xxIV ad eum uenissent, quibus locus ac sedes pararentur. 11Futurum esse paucis annis uti omnes ex Galliae finibus pellerentur atque

¹⁰ uenissent ad eum Ul.

omnes Germani Rhenum transirent; neque enim conferendum esse gallicum cum Germanorum agro. neque hanc consuetudinem uictus cum illa comparandam. 12 Ariouistum autem, ut semel Gallorum copias proelio uicerit, quod proelium factum sit Admagetobrigae, superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere et in eos omnia exempla cruciatusque edere, si qua res non ad nutum aut ad uoluntatem eius facta sit. 13Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium; non posse eius imperia diutius sustinere. 14Nisi si quid in Caesare populoque romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum quod Heluetii fecerint, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant fortunamque, quaecumque accidat, experiantur. ¹⁵Haec si enuntiata Ariouisto sint, non dubitare quin de omnibus obsidibus qui apud eum sint grauissimum supplicium sumat. 16Caesarem uel auctoritate sua atque exercitus uel recenti uictoria uel nomine populi romani deterrere posse ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamque omnem ab Ariouisti iniuria posse defendere.

XXXII. ¹Hac oratione ab Diuiciaco habita omnes qui aderant magno fletu auxilium a Caesare petere coeperunt. ²Animaduertit Caesar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere quas ceteri facerent, sed tristes capite demisso terram intueri. Eius rei quae causa esset miratus ex ipsis quaesiit.

¹² a(d)magetobrige AM: admagetobriae BRS, T, (U)l admagetrobiae LN ad magetobriam f^2 ad magetobrigam Marlianus || 13 posse: posse $\langle se \rangle$ Oudendorp || sustinere: -eri SB² [e in B^m restitutum] || 14 nisi si α : nisi β || 15 sint AM, LNB²,T: sunt B¹ RS, Ul || 16 traducatur: red-RLN¹, Ul.

XXXII. 2 unos dett. : unus vett.

³Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. Cum ab his saepius quaereret neque ullam omnino uocem exprimere posset, idem Diuiciacus Haeduus respondit: ⁴Hoc esse miseriorem et grauiorem fortunam Sequanorum quam reliquorum, quod soli ne in occulto quidem queri neque auxilium implorare auderent absentisque Ariouisti crudelitatem, uelut si coram adesset, horrerent, ⁵propterea quod reliquis tamen fugae facultas daretur, Sequanis uero, qui intra fines suos Ariouistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi.

XXXIII. ¹His rebus cognitis Caesar Gallorum animos uerbis confirmauit pollicitusque est sibi eam rem curae futuram : magnam se habere spem, et beneficio suo et auctoritate adductum Ariouistum finem injuriis facturum. 2Hac oratione habita concilium dimisit. Et secundum ea multae res eum hortabantur quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret, in primis quod Haeduos fratres consanguineosque saepe numero a senatu appellatos in seruitute atque in dicione uidebat Germanorum teneri eorumque obsides esse apud Ariouistum ac Sequanos intellegebat; quod in tanto imperio populi romani turpissimum sibi et rei publicae esse arbitrabatur. ³Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire et in Galliam magnam eorum multitudinem uenire populo romano periculosum uidebat; 4neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat quin, cum omnem Galliam occupauissent, ut

³ permanere M, B¹-³ RSLN, U : permanere A, B², T/, $l\parallel$ 5 tamen RS LN¹ : tam B¹ tantum AM, B² β tuta N².

XXXIII. 2 et seoundum : et del. Meusel \parallel in di(c)ione AM, BRS: in deditione β in gm. LN¹ del. Meusel \parallel 4 temperaturos dett.: obtemp-uett.

ante Cimbri Teutonique fecissent, in prouinciam exirent atque inde in Italiam contenderent, praesertim cum Sequanos a prouincia nostra Rhodanus diuideret; quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. ⁵Ipse autem Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam adrogantiam sumpserat, ut ferendus non uideretur.

XXXIV. ¹Quam ob rem placuit ei ut ad Ariouistum legatos mitteret, qui ab eo postularent uti aliquem locum medium utriusque conloquio deligeret : uelle sese de re publica et summis utriusque rebus cum eo agere. ²Ei legationi Ariouistus respondit : Si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum uenturum fuisse ; si quid ille se uelit, illum ad se uenire oportere. ³Praeterea se neque sine exercitu in eas partes Galliae uenire audere quas Caesar possideret, neque exercitum sine magno commeatu atque molimento in unum locum contrahere posse. ⁴Sibi autem mirum uideri quid in sua Gallia, quam bello uicisset, aut Caesari aut omnino populo romano negotii esset.

XXXV. ¹His responsis ad Caesarem relatis iterum ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit: ²Quoniam tanto suo populique romani beneficio adfectus, cum in consulatu suo rex atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi populoque romano gratiam referret ut in conloquium uenire inuitatus grauaretur neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret, haec esse quae ab eo postu-

⁴ praesertim... diuideret : del. Bentley.

XXXIV. 1 utriusque : utrisque Ciacconius \parallel 3 emolumento M^2 LN β : emulu- M^1 emulo- A, BRS moli- Faernus.

XXXV. 1 responsis : legatis M \parallel relatis dett : legatis plerique responsis M reuersis l^m legatis redeuntibus N² \parallel 2 dicendum : discendum Faernus.

laret: ³primum ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret; deinde obsides quos haberet ab Haeduis redderet Sequanisque permitteret ut quos illi haberent uoluntate eius reddere illis liceret; neue Haeduos iniuria lacesseret, neue ⁴his sociisque eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi populoque romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram; si non impetraret, sese, quoniam M. Messala M. Pisone consulibus senatus censuisset uti quicumque Galliam prouinciam obtineret, quod commodo rei publicae facere posset, Haeduos ceterosque amicos populi romani defenderet, se Haeduorum iniurias non neglecturum.

XXXVI. ¹Ad haec Ariouistus respondit: Ius essebelli ut qui uicissent iis quos uicissent quem ad modum uellent imperarent: item populum romanum uictis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. ²Si ipse populoromano non praescriberet quem ad modum suoiure uteretur, non oportere se a populoromano in suo iure impediri. ³Haeduos sibi, quoniam belli fortunam temptassent et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. ⁴Magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo aduentu uectigalia sibi deteriora faceret. ⁵Haeduis se obsides redditurum non esse, neque his neque eorum sociis iniuria bellum inlaturum, si in eo manerent quod conuenisset

⁴ si id : id del. Oudendorp \parallel m. pisone Glandorp : l. [uel lucio] pisone codd. \parallel se : del. Vascosan.

XXXVI. 1 iis dett., ed. pr.: his uett. \parallel item ed. pr.: idem M¹, BSLN, T id est A, R, M², Ul¹ ideo $l^2 \parallel 2$ sese AM: se cett. \parallel 5 iniuria αl^2 : -iis $\beta \parallel$ convenisset ; -ent A¹ M², f.

stipendiumque quotannis penderent; si id non fecissent, longe his fraternum nomen populi romani afuturum. ⁶Quod sibi Caesar denuntiaret, se Haeduorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse. ⁷Cum uellet, congrederetur: intellecturum quid inuicti Germani, exercitatissimi in armis, qui inter annos xiv tectum non subissent, uirtute possent.

XXXVII. ¹Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur, et legati ab Haeduis et a Treueris ueniebant : ²Haedui questum quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur : sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariouisti redimere potuisse; ³Treueri autem, pagos centum Sueborum ad ripas Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur; his praeesse Nasuam et Cimberium fratres. ⁴Quibus rebus Caesar uehementer commotus maturandum sibi existimauit, ne, si noua manus Sueborum cum ueteribus copiis Ariouisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. ⁵Itaque re frumentaria quam celerrime potuit comparata magnis itineribus ad Ariouistum contendit.

XXXVIII. ¹Cum tridui uiam processisset, nuntiatum est ei Ariouistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique uiam

⁵ his : iis ed. pr. | 7 inter : intra B2, f2.

XXXVII. 1 treueris AM, Tf, U²: -iris BRSLN, U¹ $l \parallel 2$ harudes: ar- M¹ $f \parallel$ potuisse AM, B¹ L: -ent RB² N, T, U possent $l \parallel 3$ treueri α T¹ f, U²: iri B² R², T², U¹ $l \parallel$ sueborum Mommeen [cf. Mon. Ancyr., 6, 3]: sueu -codd. \parallel cimberium: cymb- T, U $l \parallel 4$ sueborum: sueu-codd. \parallel 5 itaque α T²: om. β .

XXXVIII. 1 triduique... profecisse: del. Kraffert.

a suis finibus profecisse. 2Id ne accideret magnopere sibi praecauendum Caesar existimabat. 3Namque omnium rerum quae ad bellum usui erant summa erat in eo oppido facultas, didque natura loci sic muniebatur ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen [alduas] Dubis ut circino circumductum paene totum oppidum cingit; 5reliquum spatium, quod est non amplius pedum M sexcentorum, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices montis ex utraque parte ripae fluminis contingant. 6Hunc murus circumdatus arcem efficit et cum oppido coniungit. Huc Caesar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit occupatoque oppido ibi praesidium conlocat.

XXXIX. 1Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariae commeatusque causa moratur, ex percontatione nostrorum uocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili uirtute atque exercitatione in armis esse praedicabant (saepe numero sese cum his congressos ne uultum quidem atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse), tantus subito timor omnem exercitum occupauit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. 2Hic primum ortus est a tribunis militum, praefectis reliquisque qui ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti non magnum in re militari usum habebant : 3quorum

XXXIX. 1 dum α : cum $\beta \parallel 2$ a αl : ab Tf, $U \parallel$ non magnum RSLN: non magnum periculum miserabantur B1 [quod non magnum add. B²] magnum periculum miserabantur quod non magnum AM β [cf. R. E. A., 1925, p. 281-282].

¹ a suis α: suis β || profecisse α: processisse β || 3 facultas ed. 1473: difficultas codd. ||4 idque: idemque Paul || daret a : -ent B || dubis H, de Valois: alduasdubis codd. | 5 est non α: non est β | MDC Napoléon: se(x)centorum uel DC codd. || montis α: eius montis β || ripae... contingant : ripa... contingat T1 f.

alius alia causa inlata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat ut eius uoluntate discedere liceret; non nulli pudore adducti, ut timoris suspicionem uitarent, remanebant. 4Hi neque uultum fingere neque interdum lacrimas tenere poterant; abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. ⁵Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum uocibus ac timore paulatim etiam ii qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque quique equitatui praeerant, perturbabantur. 6Qui se ex his minus timidos existimari uolebant, non se hostem uereri, sed angustias itineris et magnitudinem siluarum quae intercederent inter ipsos atque Ariouistum, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. Non nulli etiam Caesari nuntiarant, cum castra moueri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites neque propter timorem signa laturos.

XL. ¹Haec cum animaduertisset, conuocato consilio omniumque ordinum ad id consilium adhibitis centurionibus uehementer eos incusauit : primum, quod aut quam in partem aut quo consilio ducerentur sibi quaerendum aut cogitandum putarent. ²Ariouistum se consule cupidissime populi romani amicitiam adpetisse : cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? ³Sibi quidem persuaderi cognitis suis postulatis atque aequitate condicionum

⁴ miserabantur : -ebantur A¹, $T/\parallel 5$ uulgo... obsignabantur : del. $Paul\parallel$ ii ed. pr. : hi $codd.\parallel$ quique β : ut quisque $\alpha\parallel 6$ magnitudinem α : et magnitudinem $\beta\parallel$ quae intercederent inter ipsos atque ariouistum α : quae inter eos atque ariouistum intecederent $\beta\parallel 7$ nuntiarant α : renuntiabant β nuntiabant Paris. 6106, ed. pr.

XL. 1 consilio α: concilio β | 3 condicionum α: (et) condi(c)ione β.

perspecta eum neque suam neque populi romani gratiam repudiaturum. 4Quod si furore atque amentia inpulsus bellum intulisset, quid tandem uererentur? aut cur de sua uirtute aut de ipsius diligentia desperarent ? Factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum Cimbris et Teutonis a C. Mario pulsis non minorem laudem exercitus quam ipse imperator meritus uidebatur; factum etiam nuper in Italia seruili tumultu, quos tamen aliquid usus ac disciplina quam a nobis accepissent subleuarent. 6Ex quo iudicari posse quantum haberet in se boni constantia, propterea quod quos aliquamdiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos ac uictores superassent. Denique hos esse eosdem quibuscum saepe numero Heluetii congressi non solum in suis, sed etiam in illorum finibus plerumque superarint, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. 8Si quos aduersum proelium et fuga Gallorum commoueret, hos, si quaererent, reperire posse diuturnitate belli defatigatis Gallis Ariouistum, cum multos menses castris se ac paludibus tenuisset neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna et dispersos subito adortum magis ratione et consilio quam uirtute uicisse. ⁹Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. 10Qui suum timorem in rei frumentariae simulationem angustiasque

3 romani α : om, β || 5 meritus: esse add. LN|| italia α /: -am T, Ul||quam β : quae α || 6 posse Vascosan: posset codd. || inermes β : -os α || 7 eosdem α : eosdem germanos B^2 , T/ germanos Ul|| quibuscum α : cum quibus β || suis α : suis sedibus β || illorum α : suis β || superarint α : -assent β || 8 hos β : hoc α || re (p)perire B^2 , T/: -iri α Ul|| defatigatis: defet- β || defit- β || 9 hac Aldus: ac codd.|| 10 suum; sui β || suum quidem β || simulationem β || β ||

itineris conferrent, facere arroganter, cum aut de officio imperatoris desperare aut praescribere uiderentur. 11 Haec sibi esse curae : frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare, iamque esse in agris frumenta matura; de itinere ipsos breui tempore iudicaturos. 12 Quod non fore dicto audientes neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoueri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut male re gesta fortunam defuisse aut aliquo facinore comperto auaritiam esse convictam: ¹³suam innocentiam perpetua uita, felicitatem Heluetiorum bello esse perspectam. 14 Itaque se, quod in longiorem diem conlaturus fuisset, repraesentaturum et proxima nocte de quarta uigilia castra moturum. ut quam primum intellegere posset, utrum apud eos pudor atque officium an timor ualeret. 15Quod si praeterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibique eam praetoriam cohortem futuram. Huic legioni Caesar et indulserat praecipue et propter uirtutem confidebat maxime.

XLI. ¹Hac oratione habita mirum in modum conuersae sunt omnium mentes summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est, ²princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit

XLI. 1 innata : inlata J. Lange iniecta Menge.

¹⁰ itineris α : -um β || conferrent Ul, f^2 : -et $\alpha T f^1$ || uiderentur α : auderent β [desperarent aut praescribere auderent Ramorino; desperare uiderentur aut praescribere auderent Mommsen] || 11 lingones α : ling(u)onas β || tempore breui T/|| 12 audientes: audientes < milites>Oudendorp|| conuictam ed. pr: conuinctam M, LN coniunctam et. || 13 suam... perspectam: om. M|| perpetua uita, felicitatem R. Estienne: perpetua uitae felicitate $\alpha T f$: perpetuam uitae felicitatem R [14 fuisset R: esset R|| repraesentaturum R: esse R|| ualeret R: plus ualeret R|| 15 huic legioni caesar et R|| ualeret R|| R|| 16 huic... maxime R||| R||| 17 fuissent R||| 18 fuissent R||| 18 fuissent R||| 19 fuissent R|

quod de se optimum iudicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmauit. 3Deinde reliquae legiones cum tribunis militum et primorum ordinum centurionibus egerunt uti Caesari satis facerent; se neque umquam dubitasse neque timuisse neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimauisse. 4Eorum satisfactione accepta et itinere exquisito per Diuiciacum, quod ex Gallis ei maximam fidem habebat, ut milium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta uigilia, ut dixerat, profectus est. ⁵Septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est Ariouisti copias a nostris milibus passuum quattuor et xx abesse.

XLII. ¹Cognito Caesaris aduentu Ariouistus legatos ad eum mittit : quod antea de conloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset, seque id sine periculo facere posse existimare. 2Non respuit condicionem Caesar iamque eum ad sanitatem reuerti arbitrabatur, cum id quod antea petenti denegasset ultro polliceretur, 3magnamque in spem ueniebat pro suis tantis populique romani in eum beneficiis cognitis suis postulatis fore uti pertinacia desisteret. Dies conloquio dictus est ex eo die quintus. ⁴Interim saepe ultro citroque cum legati inter eos mitterentur, Ariouistus postulauit ne quem peditem ad conloquium Caesar adduceret : uereri se ne per insidias ab eo circumueniretur; uterque cum equi-

³ cum tribunis... centurionibus α : per tribunos... centuriones β || uti α : uti per eos β || neque umquam β : nec umquam α || esse : om-AM || 4 aliis : gallis Ciacconius|| 5 milibus : milia Mensel.

XLII. 1 aduentu caesaris T/, U || existimare α : -et β || 3 cognitis suis postulatis : del. Müller | 4 cum legati ultro citroque β.

tatu ueniret: alia ratione sese non esse uenturum.

Caesar, quod neque conloquium interposita causa tolli uolebat neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat, commodissimum esse statuit omnibus equis Gallis equitibus detractis eo legionarios milites legionis decimae, cui quam maxime confidebat, inponere, ut praesidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod cum fieret, non inridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit plus quam pollicitus esset Caesarem ei facere: pollicitum se in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere.

XLIII. ¹Planities erat magna et in ea tumulus terrenus satis grandis. Hic locus aequo fere spatio ab castris Ariouisti et Caesaris aberat. Eo, ut erat dictum, ad conloquium uenerunt. ²Legionem Caesar quam equis uexerat passibus ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariouisti pari interuallo constiterunt. ³Ariouistus ex equis ut conloquerentur et praeter se denos ut ad conloquium adducerent postulauit. ⁴Vbi eo uentum est, Caesar initio orationis sua senatusque in eum beneficia commemorauit, quod rex appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa; quam rem et paucis contigisse et pro magnis hominum officiis consuesse tribui docebat; ⁵illum, cum neque aditum

4 sese α : se Ul om. $T/\parallel 5$ equitatui : equitibus $LN \parallel$ legionarios eo $\beta \parallel$ cui... confidebat : del. $Paul \parallel$ quam maxime $SLN, M^2, B^2 R^2 \beta$: quod maxime AM^1 , B^1 , R^1 maxime $Clarke \parallel$ facto αTf : -i $Ul \parallel 6$ ei α : om. $\beta \parallel$ se in cohortis α : esse in cohortis se β .

XLIII. 1 (a)equo fere spatio α T: aequum fere spatium f, Ul \parallel ab α : a $\beta \parallel$ ariousti et caesaris α : utriusque $\beta \parallel$ 2 uexerat α : deuexerat $\beta \parallel$ item: del. Meusel \parallel 3 ut ex equis $\beta \parallel$ ut ad α : ad $\beta \parallel$ adducerent β : et $\alpha \parallel$ 4 ubi α : ut $\beta \parallel$ commemorauit α : praedicauit $\beta \parallel$ amplissime α : tam amplissima $\beta \parallel$ pro magnis α : a romanis pro maximis $\beta \parallel$ 5 cum α : quando β .

neque causam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea praemia consecutum. Docebat etiam quam ueteres quamque iustae causae necessitudinis ipsis cum Haeduis intercederent, quae senatus consulta quotiens quamque honorifica in eos facta essent, ut omni tempore totius Galliae principatum Haedui tenuissent, prius etiam quam nostram amicitiam adpetissent. 8Populi romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores uelit esse : quod uero ad amicitiam populi romani attulissent, id iis eripi quis pati posset ? Postulauit deinde eadem quae legatis in mandatis dederat : ne aut Haeduis aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

XLIV. ¹Ariouistus ad postulata Caesaris pauca respondit, de suis uirtutibus multa praedicauit : ²Transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum et arcessitum a Gallis ; non sine magna spe magnisque praemiis domum propinquosque reliquisse : sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum uoluntate datos ; stipendium capere iure belli, quod uictores uictis inponere consuerint. ³Non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse ; omnes Galliae ciuitates ad se oppugnandum uenisse ac contra se castra habuisse ; eas omnes copias a se uno proelio

⁶ docebat α : dicebat T, U^m referebat f, U¹l referebat ut dicebat B^m \parallel 7 facta in eos LN \parallel 8 sui β : suis $\alpha \parallel$ auctiores AM, B²N², Tf, U: auctos RSLN¹, B² auctores B¹ altiores $l \parallel$ uelit: uellet Meusel \parallel iis B², T¹, U: his αl is T² \parallel 9 deinde B² N², Tf, U: om. αl .

XLIV. 2 rhenum α : om. β || sese α : se Ul om. T/, LN¹ || arcessitum edd.: accersjtum codd. || 3 eas omnes: eas omnis B² || oppugnandum α : exp- β || uno a se β .

pulsas ac superatas esse. Si iterum experiri uelint, se iterum paratum esse decertare; si pace uti uelint. iniquum esse de stipendio recusare, quod sua uoluntate ad id tempus pependerint. 5Amicitiam populi romani sibi ornamento et praesidio, non detrimento esse oportere, idque se hac spe petisse. Si per populum romanum stipendium remittatur et dediticii subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi romani amicitiam quam adpetierit. 6Quod multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliae inpugnandae causa facere: eius rei testimonium esse, quod nisi rogatus non uenerit, et quod bellum non intulerit, sed defenderit. 'Se prius in Galliam uenisse quam populum romanum. Numquam ante hoc tempus exercitum populi romani Galliae prouinciae finibus egressum. ⁸Quid sibi uellet cur in suas possessiones ueniret? Prouinciam suam hanc esse Galliam, sicut illam nostram. Vt ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, quod in suo iure se interpellaremus. Quod fratres Haeduos appellatos diceret, non se tam barbarum neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret neque bello Allobrogum proximo Haeduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus quas Haedui secum et cum Sequanis habuissent auxilio populi romani usos esse. 10Debere se suspicari simu-

³ pulsas [om. LN¹] α : fusas $\beta \parallel$ ac: om. L \parallel 4 uelint α : uellent $\beta \parallel$ iterum paratum esse α · paratum $\beta \parallel$ pace uti uelint α : pacem mallent $\beta \parallel$ pependerint α : dep- $\beta \parallel$ 5 idque: atque Menge \parallel se hac AM, T_f , U: se ac (?) B¹ se ea RSLNB² hac se $l \parallel$ libenter sese α : se libenter $\beta \parallel$ 6 sui α T_f : suos $Ul \parallel$ inpugnandae α : opp- $\beta \parallel$ testimonium α : -o $\beta \parallel$ 7 finibus α : -es $\beta \parallel$ egressum α : ingr- β [Galliae fines ingressum Klotz] \parallel 8 esse hanc $\beta \parallel$ sicut α : ut $\beta \parallel$ 9 fratres α : a se β a senatu R. Estienne $\beta \parallel$ appellatos α : amicos app- T_f , N^2 app-amicos $Ul \parallel$ tam barbarum se LN \parallel ipsos SN², T_f : -is cett.

lata Caesarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. ¹¹Qui nisi decedat atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed hoste habiturum. ¹²Quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusque populi romani gratum esse facturum (id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere), quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redimere posset. ¹³Quod si discessisset et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum et quaecumque bella geri uellet sine ullo eius labore et periculo confecturum.

XLV. ¹Multa ab Caesare in eam sententiam dicta sunt quare negotio desistere non posset: Neque suam neque populi romani consuetudinem pati uti optime merentes socios desereret, neque se iudicare Galliam potius esse Ariouisti quam populi romani. ²Bello superatos esse Aruernos et Rutenos ab Q. Fabio Maximo, quibus populus romanus ignouisset neque in prouinciam redegisset neque stipendium inposuisset. ³Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi romani iustissimum esse in Gallia imperium; si iudicium senatus obseruari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello uictam suis legibus uti uoluisset.

XLVI. Dum haec in conloquio geruntur, Caesari

10 quod exercitum : quem ex- Wesenberg quod exercituum $Paul\parallel$ 11 hoste α : pro hoste $\beta\parallel$ 12 sese α : se T/, U om. $l\parallel$ 13 discessisset α : decessisset $\beta\parallel$ sibi possessionem galliae LN \parallel ullo eius : eius U ullo l.

XLV. 1 ab α : a β || posset β : posset et α || uti AM, BRNL²: ut SL¹ β || merentes α : meritos β || 2 ab : a ed. pr. || maximo: -umo B¹R || neque in prouinciam redegisset: del. Meusel || antiquissimum α : antiquissimum esse in gallia imperium β || 3 quodque AM, B¹⁻³ β : quoque RSLN B² || spectari: -e AM || esse in gallia imperium α : om. β .

nuntiatum est equites Ariouisti propius tumulum accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in nostros conicere. 2Caesar loquendi finem fecit seque ad suos recepit suisque imperauit ne quod omnino telum in hostes reicerent. 3Nam etsi sine ullo periculo legionis delectae cum equitatu proelium fore uidebat, tamen committendum non putabat ut pulsis hostibus dici posset eos ab se per fidem in conloquio circumuentos. Postea quam in uulgus militum elatum est qua adrogantia in conloquio Ariouistus usus omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros eius equites ut fecissent eaque res conloquium diremisset, multo maior alacritas studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est.

XLVII. Biduo post Ariouistus ad Caesarem legatos mittit : Velle se de iis rebus quae inter eos agi coeptae neque perfectae essent agere cum eo : uti aut iterum conloquio diem constitueret aut, si id minus uellet, e suis legatis aliquem ad se mitteret. ²Conloquendi Caesari causa uisa non est, et eo magis quod pridie eius diei Germani retineri non potuerant quin in nostros tela conicerent. 3Legatum e suis sese magno cum periculo ad eum missurum et hominibus feris objecturum existimabat. 4Commodissimum uisum est C. Valerium Procillum, C. Valeri

XLVI. 1 ad nostros α: nostros β || 2 fecit LNB² β: facit AM, B¹ RS|| 3 ullo periculo AM, BRS : periculo LN periculo ullo β || cum α : commissum cum B^2 N^2 β || ab α : a β || per fidem : perfide S^2 , U^2 perfidia l 4 militum: equitum U < ut> add. ego, cf. R. E. A., 1925, p. 289 diremisset \beta: ut d- a.

XLVII. 1 mittit a l: misit Tf, U || iis U: his cett. || e suis a: ex suis B || legatis: -um Davies, del. Bentley || aliquem: om. LN || 2 causa caesari Ul || potuerant Lipsius: poterant codd. potuerint l2 Vascosan || tela in nostros β | 3 legatum : um in rasura M, fortasse pro is || e suis α : ex suis β del. Vielhaber | 4 gaium ualerium α : ual [uel uL] Bm β | c. ualerii A, S: conualeri(i) M, B¹RLN¹ c. ualeri B², Tf, Ul² celsi ualerii l¹.

Caburi filium, summa uirtute et humanitate adulescentem. cuius pater a C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat, et propter fidem et propter linguae gallicae scientiam, qua multa iam Ariouistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere, et una M. Metium, qui hospitio Ariouisti utebatur. ⁵His mandauit ut quae diceret Ariouistus cognoscerent et ad se referrent. 6Quos cum apud se in castris Ariouistus conspexisset, exercitu suo praesente conclamauit : quid ad se uenirent ? an speculandi causa? Conantes dicere prohibuit et in catenas conjectt.

XLVIII. ¹Eodem die castra promouit et milibus passuum sex a Caesaris castris sub monte consedit. ²Postridie eius diei praeter castra Caesaris suas copias traduxit et milibus passuum duobus ultra eum castra fecit eo consilio uti frumento commeatuque qui ex Sequanis et Haeduis supportaretur Caesarem intercluderet. 3Ex eo die dies continuos quinque Caesar pro castris suas copias produxit et aciem instructam habuit, ut, si uellet Ariouistus proelio contendere, ei potestas non deesset. Ariouistus his omnibus diebus exercitum castris continuit. equestri proelio cotidie contendit. Genus hoc erat pugnae quo se Germani exercuerant. ⁵Equitum milia erant sex, totidem numero pedites uelocissimi ac

⁴ et propter... utebatur a: quorum amicitia iam ariouistus [ariouistus iam T1/] longinqua consuetudine utebatur et propter fidem et propter linguae gallicae scientiam β || una β : om. a || m(arcum) metium R2, f. U: m. mettium B^ml mettium T¹ marium titium α T² usus α: usus erat $\beta \parallel 6$ apud se $\alpha : om$. $\beta \parallel$ ariouistus in castris $l \parallel$ conantes : -is B^2 , T, Ul1.

XLVIII. 2 qui α: quod β | 3 pro castris: om. LN¹ || 4 diebus omnibus T/|| continuit, s-ens T || 5 : erant vi milia T/|| numero totidem l.

fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos suae salutis causa delegerant: cum his in proeliis uersabantur. ⁶Ad eos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant, si qui grauiore uulnere accepto equo deciderat, circumsistebant; ⁷si quo erat longius prodeundum aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis equorum subleuati cursum adaequarent.

XLIX. ¹Vbi eum castris se tenere Caesar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum quo in loco Germani consederant, circiter passus sexcentos ab his, castris idoneum locum delegit acieque triplici instructa ad eum locum uenit. ²Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. ³Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. Eo circiter hominum numero sedecim milia expedita cum omni equitatu Ariouistus misit, quae copiae nostros terrerent et munitione prohiberent. ⁴Nihilo setius Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. ⁵Munitis castris duas ibi legiones reliquit et partem auxiliorum, quattuor reliquas in castra maiora reduxit.

L. ¹Proximo die instituto suo Caesar e castris utrisque copias suas eduxit paulumque a maioribus castris progressus aciem instruxit, hostibus

⁵ salutis suae $\beta \parallel 7$ celeritas horum exercitatione $\beta \parallel$ subleuati equorum Meusel.

XLIX. 1 se α : sese $\beta \parallel 2$ esse α : sese tenere $\beta \parallel 3$ hic α : is $\beta \parallel$ hic locus... aberat: del. Lange \parallel numero α : om. $\beta \parallel$ sedecim [uel xvI] milia α T/: mil. XVI Ul \parallel terrerent AM, BRS perter- β deter- LN \parallel 5 legiones ibi $\beta \parallel$ reliquas α : reliquas legiones β .

L. 1 e α : ex β || paulumque α Ul: paululumque Tf || a maioribus casris α : a maioribus β || hostibus α : hostibusque β .

pugnandi potestatem fecit. ²Vbi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariouistus partem suarum copiarum, quae castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrimque usque ad uesperum pugnatum est. ³Solis occasu suas copias Ariouistus multis et inlatis et acceptis uulneribus in castra reduxit. ⁴Cum ex captiuis quaereret Caesar quam ob rem Ariouistus proelio non decertaret, hanc reperiebat causam, quod apud Germanos ea consuetudo esset ut matres familiae eorum sortibus et uaticinationibus declararent utrum proelium committi ex usu esset necne; ⁵eas ita dicere: non esse fas Germanos superare, si ante nouam lunam proelio contendissent.

LI. ¹Postridie eius diei Caesar praesidium utrisque castris quod satis esse uisum est reliquit, omnis alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero ualebat, ut ad speciem alariis uteretur; ipse triplici instructa acie usque ad castra hostium accessit. ²Tum demum necessario Germani suas copias castris eduxerunt generatimque constituerunt paribus interuallis, Harudes, Marcomanos, Tribocos, Vangiones, Nemetes, Sedu-

² meridiem : -e Müller \parallel quae α : ut $\beta \parallel$ oppugnaret α : -ent $\beta \parallel$ 3 et inlatis α : inlatis $\beta \parallel$ 4 causam rep(p)eriebat $\beta \parallel$ ea α : om. $\beta \parallel$ et uaticinationibus α : uaticinationibusque $\beta \parallel$ 5 nouam A, B¹RSLN: nonam M, B² β [post lunam U].

sios, Suebos, omnemque aciem suam redis et carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. ³Eo mulieres imposuerunt, quae in proelium proficiscentes passis manibus flentes inplorabant ne se in seruitutem Romanis traderent.

LII. ¹Caesar singulis legionibus singulos legatos et quaestorem praefecit, uti eos testes suae quisque uirtutis haberet; 2ipse a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animaduerterat. proelium commisit. 3Ita nostri acriter in hostes signo dato impetum fecerunt, itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes coniciendi non daretur. 4Relictis pilis comminus gladiis pugnatum est. At Germani celeriter ex consuetudine sua phalange facta impetus gladiorum exceperunt. ⁵Reperti sunt complures nostri milites qui in phalangas insilirent et scuta manibus reuellerent et desuper uulnerarent. 6Cum hostium acies a sinistro cornu pulsa atque in fugam coniecta esset, a dextro cornu uehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. 7Id cum animaduertisset P. Crassus adulescens, qui equitatui praeerat. quod expeditior erat quam ii qui inter aciem uersabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit.

LIII. ¹Ita proelium restitutum est, atque omnes

2 redis $\alpha T/$: rhedis $Ul\parallel 3$ in α : ad $\beta\parallel$ proficiscentes α /: proficiscentes milites B^2 N^2 , T, $Ul\parallel$ manibus: crinibus LN dett.

LII. 1 uti α : ut β || 2 partem eam β || animaduerterat α : animum aduerterat Ul animo aduerterat T/ || 3 ita: <et> ita Meusel || in hostes acriter β || in hostes pila β || 4 relictis β : rejectis α projectis $M\ddot{u}ller$ || 5 milites α : om. β || phalangas AM, B¹ RS: -es LN -a U² -am uel \ddot{a} B², T/, U^1 - \ddot{e} l || et scuta α : scuta β || 6 a sinistro α : sinistro β || conversa α : conjecta β || 7 ii ed. pr.: hi codd. || inter α : intra β || tertiam aciem α : tertiam partem β .

hostes terga uerterunt neque prius fugere destiterunt quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco circiter quinque peruenerunt. 2Ibi perpauci aut uiribus confisi tranare contenderunt aut lintribus inuentis sibi salutem reppererunt; 3in his fuit Ariouistus, qui nauiculam deligatam ad ripam nactus ea profugit; reliquos omnes equitatu consecuti nostri interfecerunt. Duae fuerunt Ariouisti uxores, una Sueba natione, quam domo secum duxerat, altera Norica, regis Voccionis soror, quam in Gallia duxerat, a fratre missam : utraque in ea fuga periit ; duae filiae: harum altera occisa, altera capta est. 5C. Valerius Procillus, cum a custodibus in fuga trinis catenis uinctus traheretur, in ipsum Caesarem hostis equitatu persequentem incidit. 6Quae quidem res Caesari non minorem quam ipsa uictoria uoluptatem attulit, quod hominem honestissimum prouinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium sibi restitutum uidebat, neque eius calamitate de tanta uoluptate et gratulatione quicquam Fortuna deminuerat. 7Is se praesente de se tersortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio se esse incolumem. 8Item M. Metius repertus et ad eum reductus est.

LIII. 1 neque α : nec β || quinque [V \beta] codd.: quinquaginta edd. non nulli, auctoribus Oros., VI, 7, 10 et Plut., Caes., 19, 5 || peruenerunt NB² \beta:-erint AM, B¹ RSL-irent T² || 2 tranare α : tra(ns)natare β || salutem sibi LN || reppererunt: pepererunt Heinsius || 3 equitatu consecuti α : consecuti equites β || 4 sueba edd.: sueua codd. || domo α : a domo β || duxerat α : edux- B², TU addux- f, l || norica α : -i β || uoccionis M, B¹ RLN, Ul: uoctionis A, T/ boccionis SB² || utraque... periit β : utraeque... perierunt α || harum α : earum β || 5 hostis AM, BRS: -es LN -ium β || equitatu RSLN:-um AM, B β || persequentem α : inseq- β || 6 e manibus α : ex man- β || uidebat β : -erat α || deminuerat AM β : dimin- BRSLN || 7 is α : hic β || ter sortibus B³ N² β : tergoribus AM, B² RSLN¹ terroribus B¹ || esse se LN.

LIV. ¹Hoc proelio trans Rhenum nuntiato Suebi, qui ad ripas Rheni uenerant, domum reuerti coeperunt; quos ubi qui proximi Rhenum incolunt perterritos senserunt insecuti magnum ex his numerum occiderunt. ²Caesar una aestate duobus maximis bellis confectis maturius paulo quam tempus anni postulabat in hiberna in Sequanos exercitum deduxit; ³hibernis Labienum praeposuit; ipse in citeriorem Galliam ad conuentus agendos profectus est.

LIV. 1 suebi M^1 , BRLN: sueui AM², S $\beta \parallel$ ubi [hubi M^1] codd: Vb., Rhenanus \parallel senserunt: del. Rhenanus \parallel ex his magnum β

LIBER SECVNDVS

the same of the sa

LIBER SECVNDVS

I. ¹Cum esset Caesar in citeriore Gallia, legionesque essent conlocatae in hibernis, ita uti supra demonstrauimus, crebri ad eum rumores adferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum romanum coniurare obsidesque inter se dare. ²Coniurandi has esse causas : primum quod uererentur ne omni pacata Gallia ad eos exercitus noster adduceretur; 3deinde, quod ab non nullis Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos diutius in Gallia uersari noluerant, ita populi romani exercitum hiemare atque inueterascere in Gallia moleste ferebant, partim qui mobilitate et leuitate animi nouis imperiis studebant, ab non nullis etiam, quod in Gallia a potentioribus atque iis qui ad conducendos homines facultates habebant uulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant.

I. 1 < legionesque essent conlocatae > add. Klotz \parallel in hibernis : em. f, Ul, del. Goerlitz [cf. R. E. A., 1925, p. 292] \parallel supra : AM, BRS: superius LN om. $\beta \parallel$ quam... dixeramus : del. $Schiller \parallel 2$ causas esse $Tf \parallel 3$ ut M, S: om. cett. \parallel noluerant α : nollent $\beta \parallel 4$ ab non nullis... occupabantur : del. $Nitsche \parallel$ iis ed. pr.: his codd. \parallel imperio AM¹, SN β : in imperio M^2 , BRL.

II. ¹His nuntiis litterisque commotus Caesar duas legiones in citeriore Gallia nouas conscripsit et inita aestate in ulteriorem Galliam qui deduceret Q. Pedium legatum misit. ²Ipse, cum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum uenit. ³Dat negotium Senonibus reliquisque Gallis qui finitimi Belgis erant uti ea quae apud eos gerantur cognoscant seque de his rebus certiorem faciant. ⁴Hi constanter omnes nuntiauerunt manus cogi, exercitum in unum locum conduci. ⁵Tum uero dubitandum non existimauit quin ad eos proficisceretur. ⁶Re frumentaria comparata castra mouet diebusque circiter quindecim ad fines Belgarum peruenit.

III. ¹Eo cum de inprouiso celeriusque omni opinione uenisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Andocumborium, primos ciuitatis, miserunt, ²qui dicerent se suaque omnia in fidem atque in potestatem populi romani permittere, neque se cum Belgis reliquis consensisse neque contra populum romanum coniurasse, ³paratosque esse et obsides dare et imperata facere et oppidis recipere et frumento ceterisque rebus iuuare; ⁴reliquos omnes Belgas in armis esse, Germanosque qui cis Rhenum incolant sese cum his coniunxisse, ⁵tantumque esse eorum omnium furorem ut ne Suessiones quidem, fratres consanguineosque suos,

II. 1 inita α : ineunte β || ulteriorem: β inter- α || 4 exercitum α : -us β || 5 ad eos α : ad eos XII. die β || 6 comparata α : prouisa β || diebusque α : et diebus β || XV: V Jullian.

III. 1 omni: -ium $Flodoard \parallel$ iccium B^2 (cf. II, 6, 4 et 7, 1): siccium $codd. \parallel$ andocumborium α U 1l : andebrogium B^2 , Tf, U m andecombogium $Holder \parallel$ ciuitatis α : ciuitatis suae $\beta \parallel 2$ qui dicerent α : om. $\beta \parallel$ in potestatem AM, BRLN: potestatem S $\beta \parallel$ reliquis belgis $\beta \parallel$ coniurasse α : omnino coniur- $\beta \parallel 4$ cis rhenum: ripas rheni $\beta \parallel$ incolant α : -unt $\beta \parallel 5$ et isdem α : eisdem β .

qui eodem iure et isdem legibus utantur, unum imperium unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint quin cum his consentirent.

IV. 1Cum ab his quaereret quae ciuitates quantaeque in armis essent et quid in bello possent, sic reperiebat : plerosque Belgas esse ortos ab Germanis Rhenumque antiquitus traductos propter loci fertilitatem ibi consedisse Gallosque qui ea loca incolerent expulisse, 2solosque esse qui patrum nostrorum memoria omni Gallia uexata Teutonos Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint; ³qua ex re fieri uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem magnosque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata Remi dicebant, propterea quod propinquitatibus adfinitatibusque coniuncti quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit cognouerint. 5Plurimum inter eos Bellouacos et uirtute et auctoritate et hominum numero ualere: hos posse conficere armata milia centum; pollicitos ex eo numero electa sexaginta, totiusque belli imperium sibi postulare. 6Suessiones suos esse finitimos; fines latissimos feracissimosque agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Diuiciacum, totius Galliae potentissimum, qui cum magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium optinuerit; nunc esse regem Galbam : ad hunc propter iustitiam

5 imperium unumque α : om. β || ipsis α : illis β || his: iis B^2 , U.

IV. 1 his: iis ed. pr. $\|$ ab germanis α : a germ- $\beta \|$ 2 suos fines $\beta \|$ prohibuerint α : -issent $\beta \|$ 4 sit cognouerint α : esset cognouerant $\beta \|$ 5 bellouacos α : -gos β [fere semper] $\|$ hos α : eos $\beta \|$ electa α : lecta $\beta \|$ sexaginta α : milia LX $\beta \|$ totiusque: om. $T^1 \|$ 6 fines β : om. $\alpha |$ possidere agros $T/\|T$ diviciacum ex reliquis locis [cf. Meusel, Lex. Caes.]: devic- AM, BRLN divit-S β [devit- T^1] regionum harum β .

prudentiamque summam totius belli omnium uoluntate deferri; oppida habere numero XII, polliceri milia armata quinquaginta; *totidem Neruios, qui maxime feri inter ipsos habeantur longissimeque absint; *quindecim milia Atrebates, Ambianos decem milia, Morinos XXV milia, Menapios VII milia, Caletos X milia, Veliocasses et Viromanduos totidem, Atuatucos XVIIII milia; *10Condrusos, Eburones, Caeroesos, Paemanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL milia.

V. ¹Caesar Remos cohortatus liberaliterque oratione prosecutus omnem senatum ad se conuenire principumque liberos obsides ad se adduci iussit. Quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. ²Ipse Diuiciacum Haeduum magnopere cohortatus docet, quanto opere rei publicae communisque salutis intersit manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. ³Id fieri posse, si suas copias Haedui in fines Bellouacorum introduxerint et eorum agros populari coeperint. His mandatis eum ab se dimittit. ⁴Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad

7 summam [-a t] totius belli β : suam totius belli summam α $\|$ 8 habeantur α : habebantur β $\|$ longissimeque LN β : -ique S -oque AM, BR $\|$ 9 VII milia α : viii Ul viiii Tf Orosivs $\|$ caletos x milia: om. S post totidem LN $\|$ ueliocasses edd. [cf. vii, 75, 3]: ueloc-codd. $\|$ uiromanduos edd. [cf. 16, 2 et 23, 3: d'Arbois de Jubainville, Les noms gaulois, p. 134 sq.]: uer-codd. $\|$ atuatucos B^2 , f^2 , Ul: catuatos A, BRS catuacos LN catuanos M aduatucos Tf^2 $\|$ xviii β : decem & viiii [uel decem et nouem uel x et viiii] milia α $\|$ 10 condrusos β [cf. iv, 6, 4 et vi, 32, 1]: -uosos [-oosos A¹--uusos S] α $\|$ caeroesos α : c(a)erosos β Orosivs $\|$ p(a)emanos α : caemanos B^2 β Orosivs $\|$ ad xL milia: $-\infty$ 5 orosivs $-\infty$ 11 milia $-\infty$ 12 orosivs $-\infty$ 12 milia $-\infty$ 13 orosivs $-\infty$ 14 milia: $-\infty$ 15 orosivs $-\infty$ 16 orosivs $-\infty$ 16 orosivs $-\infty$ 17 orosivs $-\infty$ 17 orosivs $-\infty$ 18 orosivs $-\infty$ 19 orosivs $-\infty$ 20 orosivs $-\infty$ 20 orosivs $-\infty$ 21 milia: $-\infty$ 22 orosivs $-\infty$ 32 orosivs $-\infty$ 33 orosivs $-\infty$ 43 orosivs $-\infty$ 44 xL milia: $-\infty$ 45 orosivs $-\infty$ 55 orosivs $-\infty$ 56 orosivs $-\infty$ 67 orosivs $-\infty$ 68 orosivs $-\infty$ 69 orosivs $-\infty$ 69 orosivs $-\infty$ 69 orosivs $-\infty$ 69 orosivs $-\infty$ 60 orosivs $-\infty$ 60 orosivs $-\infty$ 60 orosivs $-\infty$ 61 orosivs $-\infty$ 62 orosivs $-\infty$ 61 orosivs $-\infty$ 62 orosivs $-\infty$ 63 orosivs $-\infty$ 63 orosivs $-\infty$ 63 orosivs $-\infty$ 64 orosivs $-\infty$ 64 orosivs $-\infty$ 65 orosivs $-\infty$ 65 orosivs $-\infty$ 65 orosivs $-\infty$ 66 orosivs $-\infty$ 67 orosivs $-\infty$ 68 orosivs $-\infty$ 69 orosivs $-\infty$ 61 orosivs $-\infty$ 69 orosivs $-\infty$ 61 orosivs $-\infty$ 69 orosivs $-\infty$ 69 orosivs $-\infty$ 61 orosivs $-\infty$ 69 orosivs $-\infty$ 61 orosivs

V. 2 magnopere : magno opere B², f^1 , U || 4 mandatis : <datis> mandatis Schneider || ab se BRSLN : ad se AM¹ a se M² β .

se uenire uidit neque iam longe abesse ab is quos miserat exploratoribus et ab Remis cognouit, flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum traducere maturauit atque ibi castra posuit. ⁵Quae res et latus unum castrorum ripis fluminis muniebat et post eum quae essent tuta ab hostibus reddebat et commeatus ab Remis reliquisque ciuitatibus ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. ⁶In eo flumine pons erat. Ibi praesidium ponit et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus relinquit; castra in altitudinem pedum XII uallo fossaque duodeuiginti pedum munire iubet.

VI. ¹Ab his castris oppidum Remorum nomine Bibrax aberat milia passuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgae oppugnare coeperunt. Aegre eo die sustentatum est. ²Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est haec. Vbi circumiecta multitudine hominum totis moenibus undique in murum lapides iaci coepti sunt murusque defensoribus nudatus est, testudine facta portas succendunt murumque subruunt. ³Quod tum facile fiebat. Nam cum tanta multitudo lapides ac tela coicerent, in muro consistendi potestas erat nulli. ⁴Cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido

⁴ uidit : del. $Vascosan \parallel$ iis ed. pr.: his $codd. \parallel$ finibus remorum $AM \parallel$ 5 essent α : erant $\beta \parallel$ portari : supportari $Nitsche \parallel$ posset α : -ent $\beta \parallel$ 6 q(uintum) α : om. $\beta \parallel$ relinquit A, B^1 RLN : -iquit SB^2 β -iquid $M \parallel$ altitudinem Aldus: -e $codd. \parallel$ munire : -i A.

VI. 1 his α : ipsis β || gallorum... erat nulli: del. Lange || eadem : del. Flodoard || 2 est haec. ubi Flodoard: est haec ubi BRSLN est ac ubi AM est at ubi β est ubi Gruter || portas: del Kraner || succendunt: -edunt Kraner || 3 fiebat facile T/β nam cum α : namque β || co(n)icerent [-unt B coniecerunt LN] α : co(n)ic(i)ebant ut β || erat α : esset β .

praefuerat, unum ex iis qui legati de pace ad Caesarem uenerant nuntium ad eum mittit: nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sustinere non posse.

VII. ¹Eo de media nocte Caesar isdem ducibus usus qui nuntii ab Iccio uenerant Numidas et Cretas sagittarios et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit; ²quorum aduentu et Remis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, et hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. ³Itaque paulisper apud oppidum morati agrosque Remorum depopulati omnibus uicis aedificiisque, quo adire potuerant, incensis ad castra Caesaris omnibus copiis contenderunt et ab milibus passuum minus duobus castra posuerunt; ⁴quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius milibus passuum octo in latitudinem patebant.

VIII. ¹Caesar primo et propter multitudinem hostium et propter eximiam opinionem uirtutis proelio supersedere statuit; ²cotidie tamen equestribus proeliis quid hostis virtute posset et quid nostri auderent periclitabatur. ³Vbi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura oportuno atque idoneo, quod is collis ubi castra posita erant paululum ex planitie editus tantum aduersus in latitudinem patebat quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex

⁴ praefuerat : praeerat dett., $Meusel \parallel$ unum : unus $Flodoard \parallel$ iis U: his $cett. \parallel$ nuntium : -os $Aldus \parallel$ submittatur α : mittatur β .

VII. 1 iccio B² R² SLN : icco A¹ M, B¹ R¹ ictio A², Ul iaio T/ \parallel baleares α : balearesque $\beta \parallel$ 3 quo β : quos AM, BS quod R quot LN, $l^2 \parallel$ potuerant α : poterant $\beta \parallel$ ab α T/: a B², Ul \parallel 4 fumo α : ex fumo β .

VIII. 1 opinionem eximiam $Tf \parallel 2$ posset uirtute $Tf \parallel$ periolitabatur α : sollicitationibus exquirebat $\beta \parallel 3$ intellexit inferiores $Tf \parallel$ paululum αTf : paulum $Ul \parallel$ occupare α : tenere β .

utraque parte lateris deiectus habebat et in frontem leniter fastigatus paulatim ad planitiem redibat, ab utroque latere eius collis transuersam fossam obduxit circiter passuum CD ⁴et ad extremas fossas castella constituit ibique tormenta conlocauit, ne, cum aciem instruxisset, hostes, quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes suos circumuenire possent. ⁵Hoc facto duabus legionibus quas proxime conscripserat in castris relictis ut, si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

IX. Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent hostes expectabant; nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut inpeditos adgrederentur, parati in armis erant. Interim proelio equestri inter duas acies contendebatur. Vbi neutri transeundi initium faciunt. secundiore equitum proelio nostris Caesar suos in castra reduxit. 3Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. 4Ibi uadis repertis partem suarum copiarum traducere conati sunt eo consilio ut. si possent, castellum cui praeerat Q. Titurius legatus expugnarent pontemque interscinderent; 5si minus potuissent, agros Remorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatuque nostros prohiberent.

³ in frontem α : frontem β in fronte $\ ^1$, Paris. 6106, ed. pr. $\|$ fastigatus Aldus: castigatus castratus α castigatus $\beta\|$ redibat β : ·iebat $\alpha\|$ obduxit α : duxit $\beta\|$ 4 suos pugnantes LN $\|$ 5 item α : item et $\beta\|$ instruxerant: erunt ed. pr.

IX. 4 copiarum suarum $\alpha \parallel$ traducere β : transducere $\alpha \parallel$ 5 si : sin L \parallel potuissent : possent LN.

X. 1Caesar certior factus ab Titurio omnem equitatum et leuis armaturae Numidas, funditores sagittariosque pontem traducit atque ad eos contendit. ²Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes inpeditos nostri in flumine adgressi magnum eorum numerum occiderunt: ³per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes multitudine telorum reppulerunt: primos qui transierant equitatu circumuentos interfecerunt. 4Hostes ubi et de expugnando oppido et de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa uiderunt, atque ipsos res frumentaria deficere coepit, concilio conuocato constituerunt optimum esse domum suam quemque reuerti et, quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique conuenirent, ut potius in suis quam in alienis finibus decertarent et domesticis copiis rei frumentariae uterentur. 5Ad eam sententiam cum reliquis causis haec quoque ratio eos deduxit, quod Diuiciacum atque Haeduos finibus Bellouacorum adpropinguare cognouerant. His persuaderi ut diutius morarentur neque suis auxilium ferrent non poterat.

XI. ¹Ea re constituta secunda uigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi nullo certo ordine neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret et domum peruenire properaret, fecerunt ut consimilis fugae profectio uideretur. ²Hac re statim Caesar per speculatores cognita insidias ueritus, quod qua de causa discederent nondum pers-

X. 1 Caesar N³, l^m : post certior f^2 , om. cett. \parallel pontem: -e Schneider \parallel 3 primos α : primosque $\beta \parallel$ 4 se α Ul: sess T $f \parallel$ concilio L¹, f^2 , cod. Vratislau. I consilio cett. \parallel undique α Tf: utique U $l \parallel$ convenient: -e R. Estienne \parallel 5 diviciacum: quoque add. β .

pexerat, exercitum equitatumque castris continuit. ³Prima luce confirmata re ab exploratoribus omnem equitatum, qui nouissimum agmen moraretur, praemisit. His Q. Pedium et L. Aurunculeium Cottam legatos praefecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. 4Hi nouissimos adorti et multa milia passuum prosecuti magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, cum ab extremo agmine, ad quos uentum erat, consisterent fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent, ⁵priores, quod abesse a periculo uiderentur, neque ulla necessitate neque imperio continerentur, exaudito clamore perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi praesidium ponerent. 6Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium, sub occasumque solis destiterunt seque in castra, ut erat imperatum, receperunt

XII ¹Postridie eius diei Caesar, priusquam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit et magno itinere confecto ad oppidum Nouiodunum peruenit. 2Id ex itinere oppugnare conatus, quod uacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossae murique altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit. 3Castris munitis uineas agere quaeque ad oppugnandum usui erant comparare coepit. 4Interim omnis ex fuga Suessio-

XI. 3 his α : eique $\beta \parallel Q$. α Ul: om. T¹ f¹ (?) \parallel L. α Ul: om. Tf \parallel T α: om. β | 4 hi... conciderunt : del. Meusel | agmine : ordine LN || 5 ponerent : -ebant Meusel | omnes : omne Maclennan | praesidium sibi LN || 6 interfecerunt α: -e β || occasumque α: occasu β occasum Meusel | destiterunt α : sequi destiterunt β.

XII. 1 hostes se β | terrore α : pauore β || confecto : del. Nipperdeu confestim Haellingk | peruenit ego: contendit codd. consedit Gertz | 2 ab α: a β.

num multitudo in oppidum proxima nocte conuenit.
⁵Celeriter uineis ad oppidum actis, aggere iacto turribusque constitutis magnitudine operum, quae neque uiderant ante Galli neque audierant, et celeritate Romanorum permoti legatos ad Caesarem de deditione mittunt et petentibus Remis ut conseruarentur impetrant.

XIII. ¹Caesar obsidibus acceptis primis ciuitatis atque ipsius Galbae regis duobus filiis armisque omnibus ex oppido traditis in deditionem Suessiones accepit exercitumque in Bellouacos ducit. ²Qui cum se suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter milia passuum quinque abesset, omnes maiores natu ex oppido egressi manus ad Caesarem tendere et uoce significare coeperunt sese in eius fidem ac potestatem uenire neque contra populum romanum armis contendere. ³Item, cum ad oppidum accessisset castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more pacem ab Romanis petierunt.

XIV. ¹Pro his Diuiciacus (nam post discessum Belgarum dimissis Haeduorum copiis ad eum reuerterat) facit uerba : ²Bellouacos omni tempore in fide atque amicitia ciuitatis Haeduae fuisse : ³inpulsos a suis principibus, qui dicerent Haeduos a Caesare in seruitutem redactos omnes indignitates contumeliasque perferre, et ab Haeduis defecisse et populo romano bellum intulisse. ⁴Qui eius consilii principes fuissent, quod intellegerent quantam calamitatem

E.

XIII. 1 accepit : accipit $Vascosan \parallel 2$ milia f, Ul : milibus T om. $\alpha \parallel$ neque α : nec β .

XIV. 2 haeduae ciuitatis $\beta \parallel 8$ a [ab L] caesare SLNB² β : ad caesaren AM, B¹ R \parallel omnes redactos $\beta \parallel 4$ eius α : huius β .

ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. ⁵Petere non solum Bellouacos, sed etiam pro his Haeduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. ⁶Quod si fecerit, Haeduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consuerint.

XV. ¹Caesar honoris Diuiciaci atque Haeduorum causa sese eos in fidem recepturum et conseruaturum dixit; quod erat ciuitas magna inter Belgas auctoritate atque hominum multitudine praestabat, sexcentos obsides poposcit. 2His traditis omnibusque armis ex oppido conlatis ab eo loco in fines Ambianorum peruenit, qui se suaque omnia sine mora dediderunt. 3 Eorum fines Neruii attingebant; quorum de natura moribusque Caesar cum quaereret, sic reperiebat: 4Nullum aditum esse ad eos mercatoribus; nihil pati uini reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quod iis rebus relanguescere animos eorum et remitti uirtutem existimarent: 5esse homines feros magnaeque uirtutis, increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo romano dedidissent patriamque uirtutem proiecissent; 6confirmare sese neque legatos missuros neque ullam condicionem pacis accepturos.

XVI. ¹Cum per eorum fines triduum iter fecisset,

^{5.} his AM β: iis BRSLN || sua α: om β.

XV. 1 quod α : et quod β || inter: et inter LN || hominum α : omnes β || 2 omnibusque α : et β || conlatis: conlocatis RLN, U || ambianorum M, LNB² β : ambion- A, B¹ RS || 3 caesar α : om, β || 4 esse aditum L¹ β || eos α : hos β || ad luxuriam pertinentium β : om. α || is α : his β || eorum: uirorum Eberz, del. Morus || et remitti uirtutem α : uirtutemque remitti β || 5 magnaeque α : magnae β || dedidissent f, l U² dededissent T dedissent α Ul: se Tf.

XVI. 1 triduum α : -0 β .

inueniebat ex captiuis Sabim flumen ab castris suis non amplius milia passuum x abesse : ²trans id flumen omnes Neruios consedisse aduentumque ibi Romanorum expectare una cum Atrebatibus et Viromanduis, finitimis suis ³(nam his utrisque persuaserant uti eandem belli fortunam experirentur); ⁴expectari etiam ab his Atuatucorum copias atque esse in itinere : ⁵mulieres, quique per aetatem ad pugnam inutiles uiderentur, in eum locum coniecisse quo propter paludes exercitui aditus non esset.

XVII. ¹His rebus cognitis exploratores centurionesque praemittit, qui locum idoneum castris deligant. 2Cum ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis complures Caesarem secuti una iter facerent, quidam ex his, ut postea ex captiuis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta nocte ad Neruios peruenerunt atque his demonstrarunt inter singulas legiones inpedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quicquam negotii, cum prima legio in castra uenisset reliquaeque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri; 3qua pulsa inpedimentisque direptis futurum ut reliquae contra consistere non auderent. ⁴Adiuuabat etiam eorum consilium qui rem deferebant, quod Neruii antiquitus, cum equitatu nihil possent (neque enim ad hoc tempus ei rei student sed, quicquid possunt, pedestribus ualent copiis),

¹ captiuis α : eorum add. β || sabim α l: sabin U sabini Tf || ab α : a β || milia α : mil. Ul mille Tf milibus Meusel || passuum α Ul: passus Tf (?) || 2 romanorum ibi Tf || atrebatibus β : atr(e)batis α || uiromanduis β : uer- α || 4 his: iis ed. pr. || atuatucorum Tf^2 , Ul: ad- αf^1 || 5 inutiles α : esse add. β || paludes SLN β : -is AM, BR.

XVII. 1 castris idoneum $\beta \parallel 2$ ex his AM, T/, l: ex iis BRSLN, U \parallel prima α : -um $\beta \parallel 4$ adiuuabat β : -ant $\alpha \parallel$ deferebant LNB³ R², f, Ul: differebant AM, B² R¹ S,T differebat B¹ deferebat B⁴ \parallel cum β : om. α .

quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi causa ad eos uenissent, impedirent, teneris arboribus incisis atque inflexis crebrisque in latitudinem ramis enatis et rubis sentibusque interiectis effecerant ut instar muri hae saepes munimenta praeberent, quo non modo non intrari, sed ne perspici quidem posset. 5His rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Neruii existimauerunt.

XVIII. Loci natura erat haec, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo aequaliter decliuis ad flumen Sabim, quod supra nominauimus, uergebat. 2Ab eo flumine pari accliuitate collis nascebatur aduersus huic et contrarius, passus circiter ducentos infimus apertus, ab superiore parte siluestris, ut non facile introrsus perspici posset. 3Intra eas siluas hostes in occulto sese continebant; in aperto locosecundum flumen paucae stationes equitum uidebantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum trium.

XIX. ¹Caesar equitatu praemisso subsequebatur omnibus copiis; sed ratio ordoque agminis aliter se habebat ac Belgae ad Neruios detulerant. 2Nam quod hostis adpropinquabat, consuetudine sua Caesarvi legiones expeditas ducebat; ³post eas totius exercitus impedimenta conlocarat; inde duae legiones.

⁴ uenissent: -et Aldus || inflexis crebrisque β: om. α || enatis α: om. β || munimenta M2, LN: -is AM1, BRS, U -um Tf, I munimenta iis Roesch, del. Madvig | quo a Ul: quod Tf | non modo non: non modo. LN, T^2 , $l^2 \parallel$ posset β : -it $\alpha \parallel 5$ sibi β : om. $\alpha \parallel$ existimate extimate extimate β : extimate extimate β : extinction β : extinction β : extimate β : ext α [cf. R. E. A., 1925, p. 285].

XVIII. 1 locum : om. LN || castris nostri LN || 2 accliuitate α : decliu- $\beta \parallel$ infimus: ab infimo $Klotz \parallel$ ab α : a $\beta \parallel$ posset M, LNB³ R² β : -it A, B¹ R¹ S || circiter pedum β.

XIX. 2 quod hostis α : quoad hostis [hostes T1, U1] β quod hostibus Frigell quod hosti Faernus quod ad hostis Davies | 3 conlocarat : -auerat Meusel.

quae proxime conscriptae erant, totum agmen claudebant praesidioque impedimentis erant. 4Equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi cum hostium equitatu proelium commiserunt. 5Cum se illi identidem in siluas ad suos reciperent ac rursus ex silua in nostris impetum facerent, neque nostri longius quam quem ad finem porrecta [ac] loca aperta pertinebant cedentes insequi auderent, interim legiones sex, quae primae uenerant, opere dimenso castra munire coeperunt. 6Vbi prima impedimenta nostri exercitus ab iis qui in siluis abditi latebant uisa sunt, quod tempus inter eos committendi proelii conuenerat, ita ut intra siluas aciem ordinesque constituerant atque ipsi sese confirmauerant, subito omnibus copiis prouolauerunt impetumque in nostros equites fecerunt. 7His facile pulsis ac proturbatis incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt, ut paene uno tempore ad siluas et in flumine et iam in manibus nostris hostes uiderentur. 8Eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra castra atque eos qui in opere occupati erant contenderunt.

XX. ¹Caesari omnia uno tempore erant agenda: uexillum proponendum, quod erat insigne cum ad arma concurri oporteret, signum tuba dandum, ab opere reuocandi milites, qui paulo longius aggeris petendi causa processerant arcessendi, acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum. Qua-

⁵ silua α : l(a)eua β || porrecta: prospectus Schlee || ac: del. Morus || sex α : om. β || primae α : ante β || dimenso α : dimisso β || 6 iis BRSLN: his AM β || siluis α : -a β || convenerat AM², LN, T/, U² l^2 : -ant M¹, BRS, U¹ l^1 || ita ut β : ut α || ordinesque: ordinemque LN || constituerant β : ita const- α [cf. R. E. A., 1925, p. 289] || sese α : se β || 7 proturbatis α : pert- β || et ad α : ad β || iam α : om. β .

XX. 1 quod... dandum: del. Aldus nepos || instruenda acies β.

rum rerum magnam partem temporis breuitas et successus hostium inpediebat. ³His difficultatibus duae res erant subsidio, scientia atque usus militum, quod superioribus proeliis exercitati quid fieri oporteret non minus commode ipsi sibi praescribere quam ab aliis doceri poterant, et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar discedere nisi munitis castris uetuerat. ⁴Hi propter propinquitatem et celeritatem hostium nihil iam Caesaris imperium exspectabant, sed per se quae uidebantur administrabant.

XXI. ¹Caesar necessariis rebus imperatis ad cohortandos milites quam in partem fors obtulit decucurrit et ad legionem decimam deuenit. 2 Milites non longiore oratione cohortatus quam uti suae pristinae uirtutis memoriam retinerent neu perturbarentur animo hostiumque impetum fortiter sustinerent, 3quod non longius hostes aberant quam quo telum adigi posset, proelii committendi signum dedit. ⁴Atque in alteram partem item cohortandi causa profectus pugnantibus occurrit. 5Temporis tanta fuit exiguitas hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad insignia ad commodanda, sed etiam ad galeas induendas scutisque tegimenta detrudenda tempus defuerit. 6Quam quisque ab opere in partem casu deuenit quaeque prima signa conspexit, ad haec constitit, ne in quaerendis suis pugnandi tempus dimitteret.

² temporis α : -um β || successus α : incursus β || 3 sibi α : sibi magis β || 4 celeritatem et propinquitatem β || exspectabant α : spect- β .

XXI. 1 in : del. Kraner $\|$ decucurrit α : decurrit $\beta \|$ 2 cohortatus α : est coh- $\beta \|$ 3 adigi Ciacconius : adici α abici $\beta \|$ 5 inducendas LNR², T² : inducendas cett. $\|$ detrudenda AM, SLNR² : detruenda BR¹ detrahenda $\beta \|$ 6 quisque α : quisquam $\beta \|$ signa prima $\beta \|$ in quaerendis suis α : inquirendo suos $\beta \|$ tempus pugnandi β .

XXII. ¹Instructo exercitu, magis ut loci natura deiectusque collis et necessitas temporis quam ut rei militaris ratio atque ordo postulabat, cum diuersis legionibus aliae alia in parte hostibus resisterent, saepibusque densissimis, ut ante demonstrauimus, interiectis prospectus impediretur, neque certa subsidia conlocari neque quid in quaque parte opus esset prouideri neque ab uno omnia imperia administrari poterant. ²Itaque in tanta rerum iniquitate fortunae quoque euentus uarii sequebantur.

XXIII. ¹Legionis nonae et decimae milites, ut in sinistra parte acie constiterant, pilis emissis cursu ac lassitudine exanimatos uulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen conpulerunt et transire conantes insecuti gladiis magnam partem eorum impeditam interfecerunt. 2Ipsi transire flumen non dubitauerunt et in locum iniquum progressi rursus resistentes hostes redintegrato proelio in fugam coniecerunt. 3Item alia in parte diuersae duae legiones undecima et octaua, profligatis Viromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore, in ipsis fluminis ripis proeliabantur. 4At totis fere a fronte et ab sinistra parte nudatis castris, cum in dextro cornu legio duodecima et non magno ab ea interuallo septima constitisset, omnes Neruii confertissimo agmine duce Boduognato, qui summam imperii

XXII. 1 deiectusque ed. pr.: delectusque codd. delectusque collis del. $Mommsen \parallel rei$: re $\Lambda^1 \parallel$ diuersis legionibus: diuersae legiones Giacconius.

XXIII. 1 acie α Tf: -ei $Ul \parallel$ uulneribusque α : uulneribus $\beta \parallel$ his AM: iis cett. \parallel 2 resistentis α : regressos ac resistentes $\beta \parallel$ co(n)iecerunt α : dederunt $\beta \parallel$ 3 congressi: -ae $Meusel \parallel$ 4 at totis β : a(t)tonitis $\alpha \parallel$ fere α : fere castris $\beta \parallel$ ab α : a $\beta \parallel$ castris α : om. $\beta \parallel$ cum β : quo [fuerit in archetypo: quom] A, BRSLN quod M \parallel ab ea α : ea f, Ul om. T.

tenebat, ad eum locum contenderunt ; ⁵quorum pars aperto latere legiones circumuenire, pars summum castrorum locum petere coepit.

XXIV. 1Eodem tempore equites nostri leuisque armaturae pedites qui cum iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant ac rursus aliam in partem fugam petebant, ²et calones, qui ab decumana porta ac summo iugo collis nostros nictores flumen transisse conspexerant, praedandi causa egressi, cum respexissent et hostes in nostris castris uersari uidissent, praecipites fugae sese mandabant. 3Simul eorum qui cum impedimentis ueniebant clamor fremitusque oriebatur, aliique aliam in partem perterriti ferebantur. 4Quibus omnibus rebus permoti equites Treueri, quorum inter Gallos uirtutis opinio est singularis, qui auxilii causa ab ciuitate ad Caesarem missi uenerant, cum multitudine hostium castra compleri, legiones premi et paene circumuentas teneri, calones, equites, funditores, Numidas diuersos dissipatosque in omnes partes fugere uidissent, desperatis nostris rebus domum contenderunt; 5Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos civitati renuntiauerunt.

XXV. ¹Caesar ab decimae legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri signisque in unum locum conlatis duodecimae legionis confertos

5 aperto : <ab> aperto Meusel.

XXIV. 1 qui α Ul: quique T/ \parallel iis α : his β \parallel in aliam LN \parallel 2 ab β : om. α \parallel ac α : et β \parallel transisse α : -ire β \parallel sese fugae LN \parallel 4 treueri: -iri R², T, U \parallel 0 opinio est uirtutis β \parallel ab α : a β \parallel missi ad caesarem β \parallel 0 compleri S: compleri. nostras AM² [nostros M¹], BRLN nostra compleri β \parallel 1 dimersos: dispersos Kraffert \parallel 1 rebus α : om. β .

milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento uidit, quartae cohortis omnibus centurionibus occisis signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut uulneratis aut occisis, in his primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo uiro, multis grauibusque uulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores et non nullos ab nouissimis desertos proelio excedere ac tela uitare, hostis neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere et ab utroque latere instare et rem esse in angusto uidit neque ullum esse subsidium quod submitti posset, 2scuto ab nouissimis uni militi detracto, quod ipse eo sine scuto uenerat, in primam aciem processit centurionibusque nominatim appellatis reliquos cohortatus milites signa inferre et manipulos laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. 3Cuius aduentu spe inlata militibus ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam extremis suis rebus operam nauare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est.

XXVI. ¹Caesar cum septimam legionem, quae iuxta constiterat, item urgeri ab hoste uidisset, tribunos militum monuit ut paulatim sese legiones coniungerent et conuersa signa in hostes inferrent. ²Quo facto cum alius alii subsidium ferret, neque timerent ne auersi ab hoste circumuenirentur, auda-

XXV. 1 milites confertos LN \parallel impedimento esse LN \parallel uidit : del. Aldus \parallel signiferoque α : signifero β \parallel primipilo α : primo pilo β \parallel baculo α : pactio T_f , U paccio l \parallel ab nouissimis α : a nou- β e nou- Lipsius \parallel desertos : -o A del. Apitz desertores Herzog deserto < cloco > Klussmann \parallel excedere ac : excedere < acie > ac Oudendorp \parallel a fronte α : fronte β \parallel esse α : om. β \parallel 2 ab nouissimis uni : del. Hoffmann uni del Vielhaber \parallel 3 cuius α l: huius T_f , U \parallel extremis α : in extr- β \parallel cuperet α : -ent β \parallel paulum α Ul: paululum T_f .

XXVI. 2 alius α : -iis β || ferret α : -ent β || auersi α β : adu- T, Ul.

cius resistere ac fortius pugnare coeperunt. ³Interim milites legionum duarum quae in nouissimo agmine praesidio impedimentis fuerant proelio nuntiato cursu incitato in summo colle ab hostibus conspiciebantur, ⁴et T. Labienus castris hostium potitus et ex loco superiore quae res in nostris castris gererentur conspicatus decimam legionem subsidio nostris misit. ⁵Qui cum ex equitum et calonum fuga quo in loco res esset quantoque in periculo et castra et legiones et imperator uersaretur cognouissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.

XXVII. ¹Horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri etiam qui uulneribus confecti procubuissent scutis innixi proelium redintegrarent, calones perterritos hostes conspicati etiam inermes armatis occurrerent, 2equites uero, ut turpitudinem fugae uirtute delerent, omnibus in locis pugnae se legionariis militibus praeferrent. 3At hostes etiam in extrema spe salutis tantam uirtutem praestiterunt ut, cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pugnarent, 4his deiectis et coaceruatis cadaueribus, qui superessent ut ex tumulo tela in nostros conicerent et pila intercepta remitterent : 5ut non nequiquam tantae uirtutis homines iudicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum; quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

⁴ t(itus) α Tf: om. Ul \parallel castris nostris T,Ul \parallel gererentur: -etur LN. XXVII.1 calones β : tum cal- α \parallel occurrerent β : -erunt α \parallel 2 pugn(a)e β : pugnant [-abant LN] quo α pugnando Weissenborn pugnandi studio Metzger, del. Nipperdey \parallel 3 cecidissent α : om. β \parallel 4 et pila α : pilaque β \parallel 5 deberet B² Aldus: -ent codd. \parallel ausos esse α : ausi quod essent f ut si quod essent T¹, U¹ l \parallel magnitudo α : -ine β \parallel redegerat: -ant β ², T¹ redigerent f.

XXVIII. ¹Hoc proelio facto et prope ad internecionem gente ac nomine Neruiorum redacto maiores natu, quos una cum pueris mulieribusque in aestuaria ac paludes coniectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum uictoribus nihil impeditum, uictis nihil tutum arbitrarentur, ²omnium qui supererant consensu legatos ad Caesarem miserunt seque ei dediderunt et in commemoranda ciuitatis calamitate ex sexcentis ad tres senatores, ex hominum milibus lx uix ad quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. ³Quos Caesar, ut in miseros ac supplices usus misericordia uideretur, diligentissime conseruauit suisque finibus atque oppidis uti iussit et finitimis imperauit ut ab iniuria et maleficio se suosque prohiberent.

XXIX. ¹Atuatuci, de quibus supra scripsimus, cum omnibus copiis auxilio Neruiis uenirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reuerterunt; ²cunctis oppidis castellisque desertis sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt. ³Quod cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter adcliuis aditus in latitudinem non amplius ducentorum pedum relinquebatur; quem locum duplici altissimo muro munierant: tum magni ponderis saxa et praeacutas trabes in muro conlocabant. ⁴Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati, qui, cum iter in prouinciam nostram atque Italiam

XXVIII. 1 coniectos Glandorp: collectos codd. \parallel hac pugna nuntiata: del. $Kraffert \parallel$ 2 dediderunt: dederunt S, T^1 , U^1 .

XXIX. 1 scripsimus α : diximus $\beta \parallel 3$ partibus in circuitu LN \parallel despectusque codd.: deiectusque $Iurinius \parallel$ latitudinem β : altit- $\alpha \parallel$ ducentorum pedum α : pedum CC [.cc. T,U] $\beta \parallel$ munierant α : -unt $\beta \parallel$ conlocabant α : collocauerunt T^1 conlocarunt Ul collocarant f collocauerunt $T^2 \parallel 4$ prognati α T, U^m : procreati f, $U^1 l \parallel$ in α : per β .

facerent, iis impedimentis quae secum agere ac portare non poterant citra flumen Rhenum depositis custodiam ex suis ac praesidium sex milia hominum una reliquerunt. ⁵Hi post eorum obitum multos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent, alias inlatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta hunc sibi domicilio locum delegerunt.

XXX. ¹Ac primo aduentu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant paruulisque proeliis cum nostris contendebant; ²postea uallo pedum in circuitu xv milium crebrisque castellis circummuniti oppido sese continebant. ³Vbi uineis actis aggere exstructo turrim procul constitui uiderunt, primum inridere ex muro atque increpitare uocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur: ⁴quibusnam manibus aut quibus uiribus praesertim homines tantulae staturae (nam plerumque omnibus Gallis prae magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui est) tanti oneris turrim in muro sese conlocare confiderent?

XXXI. ¹Vbi uero moueri et adpropinquare moenibus uiderunt, noua atque inusitata specie commoti legatos ad Caesarem de pace miserunt, ²qui ad hunc modum locuti, non existimare Romanos sine ope diuina bellum gerere, qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate promouere possent, ³se suaque

⁴ iis: his A, f, $l\|$ custodiam α : -ae $\beta\|$ ex suis: del. $Meusel\|$ praesidium [-a M] α : -o $\beta\|$ reliquerunt: -ant ed. pr. $\|$ 5 delegerunt: -ant R. Estienne.

XXX. 2 pedum α : \widetilde{p} XII β || crebrisque α : crebris β || sese: se AM|| 3 turrim α : -em β || constitui procul N L² [procul om. L¹] || ab α : a β || instrueretur α : institueretur β || 4 homines praesertim β || omnibus: hominibus Lipsius || turrim α : -em β || muro M¹ β : -os α moturos $D\bar{o}h$ ner || sese: se <pos> se Klotz || conlocare: del. $D\bar{o}h$ ner.

XXXI. 1 moenibus α : muris $\beta \parallel 2$ existimare α : se ex- $\beta \parallel$ diuina α : deorum $\beta \parallel$ promouere: et ex propinquitate pugnare add. β .

omnia eorum potestati permittere dixerunt. ⁴Vnum petere ac deprecari : si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset Atuatucos esse conseruandos, ne se armis despoliaret. ⁵Sibi omnes fere finitimos esse inimicos ac suae uirtuti inuidere ; a quibus se defendere traditis armis non possent. ⁶Sibi praestare, si in eum casum deducerentur, quamuis fortunam a populo romano pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent.

XXXII. ¹Ad haec Caesar respondit: Se magis consuetudine sua quam merito eorum ciuitatem conseruaturum, si prius quam murum aries attigisset se dedidissent: ²sed deditionis nullam esse condicionem nisi armis traditis. Se id quod in Neruiis fecisset facturum finitumisque imperaturum ne quam dediticiis populi romani iniuriam inferrent. ³Re nuntiata ad suos, quae imperarentur facere dixerunt. ⁴Armorum magna multitudine de muro in fossam quae erat ante oppidum iacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acerui armorum adaequarent, et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata atque in oppido retenta, portis patefactis eo die pace sunt usi.

XXXIII. ¹Sub uesperum Caesar portas claudi militesque ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani a militibus iniuriam acciperent. ²Illi ante

⁴ atuatucos β : aduat- $\alpha \parallel$ 6 his α l : iis U aliis $Tf \parallel$ cruciatum α : -us β .

XXXII. 1 ad haec α : quibus ad haec β || consuetudine: mansuetudine Hartz || dedidissent AM, LN β : dedissent BRS || 2 neruiis α : -os β || 3 re nuntiata: <re> renuntiata Paul || quae α : illi se quae β || 4 summam β : -a α || adaequarent α : aequarent β || perspectum α : compertum β || eo α : ea β .

XXXIII. 1 uesperum α : -e $\beta \parallel$ ab α : a β .

inito, ut intellectum est, consilio, quod deditione facta nostros praesidia deducturos aut denique indiligentius seruaturos crediderant, partim cum iis quae retinuerant et celauerant armis, partim scutis ex cortice factis aut uiminibus intextis, quae subito, ut temporis exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia uigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones ascensus uidebatur, omnibus copiis repentino ex oppido eruptionem fecerunt. 3Celeriter, ut ante Caesar imperarat, ignibus significatione facta ex proximis castellis eo concursum est, 4pugnatumque ab hostibus ita acriter est ut a uiris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos qui ex uallo turribusque tela iacerent pugnari debuit, cum in una uirtute omnis spes salutis consisteret. 5Occisis ad hominum milibus quattuor reliqui in oppidum rejecti sunt. Postridie eius diei refractis portis. cum iam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris sectionem eius oppidi uniuersam Caesar uendidit. 7Ab iis qui emerant capitum numerus ad eum relatus est milium quinquaginta trium.

XXXIV. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Vnellos, Osismos, Coriosolitas, Esuuios, Aulercos, Redones, quae sunt maritimae ciuitates Oceanumque attingunt, certior

² deducturos α : non inducturos $\beta \parallel$ indiligentius α : indulgentius $\beta \parallel$ cum iis Vascosan: cum his codd. sumptis $Hug \parallel$ intextis: contextis $Nitsche \parallel$ qua... uidebatur: del. $Meusel \parallel$ repentino AM, BRLN: -tinam S-te $\beta \parallel 3$ imperarat α : -auerat $\beta \parallel$ ex α : om. $\beta \parallel 4$ spes salutis α : spes $\beta \parallel 6$ intromissis α : inmissis $\beta \parallel 7$ iis ed. pr.: his codd.

XXXIV. una: VII Schneider [cf. III, 7,2] \parallel unellos: uenellos Glück \parallel coriosolitas AM², T¹: curiosolitas BRSLN, T²· coriosolitas M¹, f, Ul \parallel esuuios White: sesuuios codd. \parallel redones f, l: rhed α T, U \parallel maritimae: -umae B², U.

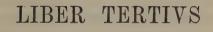
factus est omnes eas ciuitates in dicionem potestatemque populi romani esse redactas.

XXXV. ¹His rebus gestis omni Gallia pacata tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab iis nationibus quae trans Rhenum incolerent mitterentur legati ad Caesarem, qui se obsides daturas, imperata facturas pollicerentur. ²Quas legationes Caesar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima aestate ad se reuerti iussit. ³Ipse in Carnutes, Andes, Turonos, quaeque ciuitates propinquae his locis erant ubi bellum gesserat, legionibus in hibernacula deductis in Italiam profectus est. ⁴Ob easque res ex litteris Caesaris dies quindecim supplicatio decreta est, quod ante id tempus accidit nulli.

di(c)ionem T, Ul: deditionem $\alpha f \parallel$ redactas esse β .

XXXV. 1 iis ed. pr.: his codd. \parallel legati ad caesarem mitterentur $\beta \parallel$ legati: legationes $Sauppe \parallel$ qui AM, BRS: quae LN $\beta \parallel$ 2 inita proxima aestato α : initio proximae aestatis $\beta \parallel$ 3 turonos quaeque Dittenberger: turones quaeque AM, Ul turonesque quae BRSLN, T/\parallel his locis propinquae LN \parallel his: iis ed. pr. \parallel hibernacula α : hiberna $\beta \parallel$ 4 dies: dierum Wesenberg <in> dies Dinter.

LIBER TERTIVS

I. ¹Cum in Italiam proficisceretur Caesar Seruium Galbam cum legione XII et parte equitatus in Nantuatis. Veragros Sedunosque misit, qui a finibus Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. 2Causa mittendi fuit quod iter per Alpes, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire consuerant, patefieri uolebat. 3Huic permisit, si opus esse arbitraretur. uti in his locis legionem hiemandi causa conlocaret. 4Galba secundis aliquot proeliis factis castellisque conpluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis obsidibusque datis et pace facta constituit cohortes duas in Nantuatibus conlocare et ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in uico Veragrorum. qui appellatur Octodurus, hiemare; 5qui uicus positus in ualle non magna adiecta planitie altissimis montibus undique continetur. 6Cum hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partem eius

I. 1 nantuatis BRSLN: ant-AM β || ueragrosque L¹ sedunos ueragrosque N L² || a AM β : ab BRSLN || 2 cum portoriis α : portoriis β || consuerant: -euerant L, T/ || 4 undique: om. LN || nantuatibus S: anteett. || octodurus AM, BR: octodorus SLN β || 6 hic f, Ul: hinc α T|| flumine β : flumen α .

uici Gallis ad hiemandum concessit, alteram uacuam ab his relictam cohortibus attribuit. Eum locum uallo fossaque muniuit.

II. ¹Cum dies hibernorum conplures transissent frumentumque eo conportari iussisset, subito per exploratores certior factus est ex ea parte uici quam Gallis concesserat omnes noctu discessisse montesque qui impenderent a maxima multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. 2Id aliquot de causis acciderat. ut subito Galli belli renouandi legionisque opprimendae consilium caperent: 3primum, quod legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus et compluribus singillatim, qui commeatus petendi causa missi erant, propter paucitatem despiciebant; 4tum etiam, quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex montibus in uallem decurrerent et tela coicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. 5Accedebat quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant et Romanos non solum itinerum causa, sed etiam perpetuae possessionis culmina Alpium occupare conari et ea loca finitimae prouinciae adiungere sibi persuasum habebant.

III. ¹His nuntiis acceptis Galba, cum neque opus hibernorum munitionesque plene essent perfectae neque de frumento reliquoque commeatu satis esset prouisum, quod deditione facta obsidibusque acceptis

⁶ ad hiemandum : del. Davies post cohortibus transposuit Hotman \parallel his α : illis β .

II. 1 frumentumque α : et frumentum $\beta \parallel 3$ legionem: <unam>add. $Iurinius \parallel$ eam β : tam $\alpha \parallel$ erant α : erant absentibus $\beta \parallel 4$ quod α : om. $\beta \parallel$ impetum suum posse $\beta \parallel$ sustineri AM β : -i BRSLN.

III. 1 opus α : tempus $\beta \parallel$ plene: plane. Müller.

nihil de bello timendum existimauerat, consilio celeriter conuocato sententias exquirere coepit. ²Quo in consilio, cum tantum repentini periculi praeter opinionem accidisset ac iam omnia fere superiora loca multitudine armatorum conpleta conspicerentur neque subsidio ueniri neque commeatus supportari interclusis itineribus possent, ³prope iam desperata salute non nullae huius modi sententiae dicebantur, ut impedimentis relictis eruptione facta isdem itineribus quibus eo peruenissent ad salutem contenderent. ⁴Maiori tamen parti placuit hoc reseruato ad extremum consilio interim rei euentum experiri et castra defendere.

IV. ¹Breui spatio interiecto, uix ut iis rebus quas constituissent conlocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus signo dato-decurrere, lapides gaesaque in uallum coicere. ²Nostri primo integris uiribus fortiter repugnare neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere, ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi uidebatur, eo occurrere et auxilium ferre, ³sed hoc superari, quod diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant, alii integris uiribus succedebant; ⁴quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci ubi constiterat relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

¹ consilio α : conc- β || 2 consilio α : conc- β || 3 huius α : eius β ||4 reseruato α : seruato β || ad extremum: <easum> add. Paul.

IV. 1 iis B^2 , U: his Tf, l, om. $\alpha \parallel$ conlocandis [con loquendis M] codd. : comparandis Nitsche conlocandis atque del. $Koch \parallel$ administrandis α f: ministrandis T, $Ul \parallel$ lapides α : in pedes $\beta \parallel$ gaesaque β : caesaque $\alpha \parallel 2$ repugnare α : propugnare $\beta \parallel$ ut quaeque α : et quaecumque $\beta \parallel 3$ defessi: si add. Mommsen.

V. ¹Cum iam amplius horis sex continenter pugnaretur ac non solum uires, sed etiam tela nostros deficerent atque hostes acrius instarent languidioribusque nostris uallum scindere et fossas complere coepissent, resque esset iam ad extremum perducta casum, ²P. Sextius Baculus, primi pili centurio, quem Neruico proelio compluribus confectum uulneribus diximus, et item C. Volusenus, tribunus militum, uir et consilii magni et uirtutis, ad Galbam adcurrunt atque unam esse spem salutis docent, si eruptione facta extremum auxilium experirentur. 3Itaque conuocatis centurionibus celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent proelium ac tantummodo tela missa exciperent seque ex labore reficerent, post dato signo ex castris erumperent atque omnem spem salutis in uirtute ponerent.

VI. ¹Quod iussi sunt faciunt, ac subito omnibus portis eruptione facta neque cognoscendi quid fieret neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. ²Ita commutata fortuna eos qui in spem potiundorum castrorum uenerant undique circumuentos interficiunt et ex hominum milibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad castra uenisse constabat, plus tertia parte interfecta reliquos perterritos in fugam coniciunt ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. ³Sic omnibus hostium copiis fusis armisque exutis se intra munitiones suas recipiunt. ⁴Quo proelio facto, quod saepius fortunam temptare Galba nolebat atque alio se in hiberna

V. 1 sex horis $\beta \parallel$ nostros Heinsius:-is $codd.\parallel 2$ adcurrunt α : occ- $\beta \parallel$ esse α : om. $\beta \parallel 3$ reficerent α Ul: recip- T/ \parallel signo dato LN \parallel ex α : e β .

VI. 2 ita α : itaque $\beta \parallel$ potiundorum α f: potiend- $\beta \parallel$ interficient: intercipiunt $Lange \parallel 3$ in castra munitionesque α : intra munitiones $\beta \parallel 4$ so α : sese β .

consilio uenisse meminerat, aliis occurrisse rebus uidebat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus postero die omnibus eius uici aedificiis incensis in prouinciam reuerti contendit 5ac nullo hoste prohibente aut iter demorante incolumem legionem in Nantuatis, inde in Allobroges perduxit ibique hiemauit.

VII. ¹His rebus gestis cum omnibus de causis Caesar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, uictis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere uolebat, subitum bellum in Gallia coortum est. ²Eius belli haec fuit causa. P. Crassus adulescens cum legione septima proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat. ³Is, quod in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunosque militum conplures in finitimas ciuitates frumenti commeatusque petendi causa dimisit; ⁴quo in numero est T. Terrasidius missus in Esuuios, M. Trebius Gallus in Coriosolitas, Q. Velanius cum T. Sillio in Venetos.

VIII. ¹Huius est ciuitatis longe amplissima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum, quod et naues habent Veneti plurimas, quibus in Britan-

⁴ aliis α Tf: aliis se Ul \parallel uidebat Faernus: -erat cod \mathring{d} . \parallel commeatusque α : commeatus β del. Mommsen \parallel 5 nantuatis edd.: antuatis [antuantis T¹] codd.

VII. 1 superatis... sedunis : del. $Meusel \parallel$ ita α : om. $\beta \parallel$ inita : del. $Klotz \parallel$ in BRSLN : om. AM $\beta \parallel$ illyricum BRS : illir- AM, LN $\beta \parallel$ 2 mare oceanum AM, BRS : mari oceano LN mare oceanum qui β oceano $Ciacconius \parallel$ 2 hiemauerat SLNB² R²: hiemerat M¹, B¹ R¹ hiemarat AM² β hiemabat $Aldus \parallel$ 3 commeatusque petendi β : om. $\alpha \parallel$ 4 esuuios edd. : esubios α unellos sesuuios $\beta \parallel$ coriosolitas β : cural sillio : silio Vascosan.

VIII. 1 plurimas ueneti LN.

niam nauigare consuerunt, et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt et in magno impetu maris atque aperto paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere qui eo mari uti consucrunt habent uectigales. 2Ab his fit initium retinendi Sillii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, reciperaturos existimabant. ³Horum auctoritate finitimi adducti, ut sunt Gallorum subita et repentina consilia, eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent, et celeriter missis legatis per suos principes inter se coniurant nihil nisi communi consilio acturos eundemque omnis fortunae exitum esse laturos, reliquasque ciuitates sollicitant ut in ea libertate quam a maioribus acceperint permanere quam Romanorum seruitutem perferre malint. ⁵Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta communem legationem ad P. Crassum mittunt, si uelit suos recipere, obsides sibi remittat.

IX. ¹Quibus de rebus Caesar ab Crasso certior factus, quod ipse aberat longius, naues interim longas aedificari in flumine Ligere, quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia institui, nautas gubernatoresque comparari iubet. ²His rebus celeriter administratis ipse, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. ³Veneti reliquaeque item ciuitates cognito Caesaris aduentu [certiores facti],

1 nauticarum < rerum> reliquos ed. pr. : nautic- reliq- α rerum nauticarum caeteros $\beta \parallel$ atque aperto : <usti> atque aperti Zucker litore aperto Mommsen atque aperto <usti> coeano> Klotz \parallel eo α : eodem $\beta \parallel$ 2 fit : fuit LN \parallel uelanii AM : uellanii BRSLN uelanii et si quos intercipere potuerunt $\beta \parallel$ reciperaturos α : recup- $\beta \parallel$ 4 acceperint β : -ant $\alpha \parallel$ malint β : mallent $\alpha \parallel$ 5 recipere α : recuperare $\beta \parallel$ sibi α : om. β .

IX. 1 ab α : a β || ligere α : -i [-is T] β || influit in α : in om. β || institui α : -it β || 3 cognito: de subito Oudendorp || certiores facti: del. ed. Florent. 1508 perterrefacti Paul < de nauium aedificatione> certiores facti Klotz.

simul quod quantum in se facinus admisissent intellegebant, legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inuiolatumque semper fuisset, retentos ab se et in uincula coniectos, pro magnitudine periculi bellum parare et maxime ea quae ad usum nauium pertinent prouidere instituunt, hoc maiore spe, quod multum natura loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa aestuariis, nauigationem impeditam propter inscientiam locorum paucitatemque portuum sciebant, 5neque nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se morari posse confidebant: 6ac iam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum nauibus posse [quam] Romanos neque ullam facultatem habere nauium neque eorum locorum ubi bellum gesturi essent uada, portus, insulas nouisse; 7ac longe aliam esse nauigationem in concluso mari atque in uastissimo atque apertissimo Oceano perspiciebant. 8His initis consiliis oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida conportant, anaues in Venetiam, ubi Caesarem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt cogunt. 10Socios sibi ad id bellum Osismos. Lexouios, Namnetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt; auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita est, arcessunt.

³ legatos...coniectos : del. Mommsen || ad α : apud β || uincula A, T/, l^1 : uincla M, BRSLN, Ul^2 || 5 inopiam frumenti β || 6 acciderent M, T^2 : -erant A, BRSLN accederent β || quam : del. ed. pr. || nouisse α : nosse β || 7 mari α Ul: uastissimo mari T/ || uastissimo atque apertissimo BRSN: uastissimo A M, L^1 apertissimo $L^m \beta$ del. Mommsen || perspiciebant α : respic- β || 9 primum caesarem U || bellum β : esse bellum AM, BRS bellum esse LN || 10 osismos $\Delta M\beta$: ossismos BRSLN || lexouios β Oros., VI, S, S: lexobios α || ambiliatos α : ambianos β ambiuaritos Oros., l: c: || diablintes f, Ul, Oros.: diablindes T diablintres α || auxilia... areessunt α : om. β legit Orosivs.

X. ¹Erant hae difficultates belli gerendi quas supra ostendimus, sed multa Caesarem tamen ad id bellum incitabant: ²iniuriae retentorum equitum romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidibus, tot ciuitatum coniuratio, in primis ne hac parte neglecta reliquae nationes sibi idem licere arbitrarentur. ³Itaque cum intellegeret omnes fere Gallos nouis rebus studere et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere et condicionem seruitutis odisse, prius quam plures ciuitates conspirarent partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putauit.

XI. ¹Itaque T. Labienum legatum in Treueros, qui proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit. ²Huic mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque in officio contineat Germanosque, qui auxilio a Gallis arcessiti dicebantur, si per uim nauibus flumen transire conentur, prohibeat. ³P. Crassum cum cohortibus legionariis xII et magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur ac tantae nationes coniungantur. ⁴Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Coriosolitas Lexouiosque mittit, qui eam manum distinendam curet. ⁵D. Brutum adulescentem classi Gallicisque nauibus quas ex Pictonibus et Santonis reliquisque

X. 1 hae : heae BRS eae $Frigell \parallel$ multa tamen caesarem LN tamen multa caesarem $\beta \parallel 2$ iniuriae α : -a $\beta \parallel$ ciuitatum α : ciuium $\beta \parallel$ idem sibi LN \parallel 3 libertati studere α : libertatis studiose incitari β libertatis studio incitari Lange.

XI. 1 treueros α U: treuiros R², T/, $l \parallel$ flumini Rheno AM, BRS: Rheno flumini LN Rheno $\beta \parallel 2$ a Ul: ab α om. T/\parallel belgis α : gallis $\beta \parallel$ 3 p(ublium) α : om. $\beta \parallel$ ex his α l: ex eis U^1 ex iis U^2 exiguis T^1 ex $f \parallel$ 4 unellos codd.: uen- $l^1 \parallel$ coriosolitas β : -es $\alpha \parallel$ lexouiosque β : lexoballo pictonibus A², B², T^2 : pect-codd.

pacatis regionibus conuenire iusserat praeficit et, cum primum possit, in Venetos proficisci iubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

XII. ¹Erant eius modi fere situs oppidorum, ut posita in extremis lingulis promunturiisque neque pedibus aditum haberent, cum ex alto se aestus incitauisset, quod [bis] accidit semper horarum XII spatio, neque nauibus, quod rursus minuente aestu naues in uadis adflictarentur. 2Ita utraque re oppidorum oppugnatio impediebatur; 3ac si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere ac molibus atque his oppidi moenibus adaequatis, suis fortunis desperare coeperant, magno numero nauium adpulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia seque in proxima oppida recipiebant: 4ibi se rursus isdem oportunitatibus loci defendebant. 5Haec eo facilius magnam partem aestatis faciebant, quod nostrae naues tempestatibus detinebantur summaque erat uasto atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas nauigandi.

XIII. ¹Namque ipsorum naues ad hunc modum factae armataeque erant : carinae aliquanto planiores quam nostrarum nauium, quo facilius uada ac decessum aestus excipere possent ; ²prorae admodum erectae atque item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatae ; ³naues totae factae ex robore ad quamuis uim et contume-

5 praeficit α :-ecit β || possit ed. pr. : -et codd. || eo : eodem Meusel.

XII. 1 bis α Tf: iis U his l, del. Iurinius bis <die> Herzog \parallel accidit β : accedit α accidit <die> Gertz \parallel XII: XXIIII Iurinius, stante bie \parallel 3 his α : isdem β \parallel desperare fartunis suis β \parallel omnia sua deportabant β sua omnia dep- Meusel \parallel 4 loci oportunitatibus β \parallel 5 magnis AM β ; i B^1 -0 RSLN B^2 .

liam perferendam: 4transtra ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clauis ferreis digiti pollicis crassitudine; 5ancorae pro funibus ferreis catenis reuinctae; ⁶pelles pro uelis alutaeque tenuiter confectae, siue propter lini inopiam atque eius usus inscientiam, siue eo, quod est magis ueri simile. quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus uentorum sustineri ac tanta onera nauium regi uelis non satis commode posse arbitrabantur. 7Cum his nauibus nostrae classi eius modi congressus erat. ut una celeritate et pulsu remorum praestaret, reliqua pro loci natura, pro ui tempestatum illis essent aptiora et accommodatiora. 8Neque enim his nostrae rostro nocere poterant (tanta in iis erat firmitudo), neque propter altitudinem facile telum adigebatur, et eadem de causa minus commode copulis continebantur. 9Accedebat ut, cum saeuire uentus coepisset et se uento dedissent, tempestatem ferrent facilius et in uadis consisterent tutius et ab aestu relictae nihil saxa et cotes timerent; quarum rerum omnium nostris nauibus casus erat extimescendus.

XIV. ¹Compluribus expugnatis oppidis Caesar, ubi intellexit frustra tantum laborem sumi neque hostium fugam captis oppidis reprimi neque iis noceri posse, statuit exspectandam classem. ²Quae

XIII. 4 ex β : on. α || 6 uelis alutaeque β : ueli saluteque α || hae: del. ed. pr. || inopiam lini β || inscientiam α : -a β || eo α : om. β || sustineri β : -e α || posse α : om. β || 7-9 cum his... extimescendus: del. Hecker||7 pulsu remorum α : incitatione add. β ||8 his α ||1: hiis T iis U||iis Oudendorp: his codd. || adigebatur Ul: adieb- T¹ adicieb- α ||fT²|| copulis Hotman: scopulis codd. ||9 saeuire α : es saeuire α || BRSLN||[cf. R. E. A., 1925, p. 283]|| saeuire uentus coepisset α : om. β || et se T²: se β || om. α || tempestatem β : et temp- α || relictae β : reirelictae α || reiectae Heinsius||| cautes α : cotes α || erat α || T¹: erant α || extimescendus α : -endi α ||

XIV. 1 iis AM, BRS: his LN 3 noceri: -e S1 LN.

ubi conuenit ac primum ab hostibus uisa est, circiter ccxx naues eorum paratissimae atque omni genere armorum ornatissimae profectae ex portu nostris aduersae constiterunt; 3neque satis Bruto, qui classi praeerat, uel tribunis militum centurionibusque, quibus singulae naues erant attributae, constabat quid agerent aut quam rationem pugnae insisterent. *Rostro enim noceri non posse cognouerant: turribus autem excitatis tamen has altitudo puppium ex barbaris nauibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adigi possent et missa ab Gallis grauius acciderent. ⁵Vna erat magno usui res praeparata a nostris, falces praeacutae insertae adfixaeque longuriis, non absimiliforma muralium falcium. 6His cum funes, qui antemnas ad malos destinabant, conprehensi adductique erant, nauigio remis incitato praerumpebantur. Quibus abscisis antemnae necessario concidebant, ut, cum omnis Gallicis nauibus spes in uelis armamentisque consisteret, his ereptis omnis usus nauium uno tempore eriperetur. 8Reliquum erat certamen positum in uirtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo magis quod in conspectu Caesaris atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere posset; 9omnes enim colles ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare. ab exercitu tenebantur.

XV. ¹Disiectis, ut diximus, antemnis, cum singulas binae ac ternae naues circumsteterant, milites

² CC XX β : ducentas XX $\alpha \parallel$ e portu profectae $\beta \parallel 3$ quam rationem: qua ratione LN \parallel 4 inferiore α : super- $\beta \parallel$ satis commode α : om. $\beta \parallel$ adigi Madvig: adici codd. \parallel ab α : a $\beta \parallel 5$ longuriis ed. pr.: -uris codd. \parallel 6 destinabant M^2 , T, destinebant M^1 , f, f^1 distinebant A, B^1 RSLN, Ul^2 detinebant $B^2 \parallel$ praerumpebantur α : pro- $\beta \parallel 7$ abscisis α : praecisis β . XV. 1 disiectis: deiectis $T^1 \parallel$ circumsteterant α . -sisterent β .

summa ui transcendere in hostium naues contendebant. ²Quod postquam barbari fieri animaduerterunt, expugnatis conpluribus nauibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contencerunt. ³Ac iam conuersis in eam partem nauibus quo uentus ferebat tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex loco mouere non possent. ⁴Quae quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit oportuna: ⁵nam singulas nostri consectati expugnauerunt, ut perpaucae ex omni numero noctis interuentu ad terram peruenerint, cum ab hora fere quarta usque ad solis occasum pugnaretur.

XVI. ¹Quo proelio bellum Venetorum totiusque orae maritimae confectum est. ²Nam cum omnis iuuentus, omnes etiam grauioris aetatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo conuenerant, tum nauium quod ubique fuerat in unum locum coegerant; ³quibus amissis reliqui neque quo se reciperent neque quem ad modum oppida defenderent habebant. Itaque se suaque omnia Caesari dediderunt. ⁴In quos eo grauius Caesar uindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris ius legatorum conseruaretur. Itaque omni senatu necato reliquos sub corona uendidit.

XVII. ¹Dum haec in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum iis copiis quas a Caesare acceperat in fines Vnellorum peruenit. ²His praeerat Viri-

² fieri barbari $\beta \parallel$ contenderunt α : -ebant $\beta \parallel$ 3 quo α : in quam $\beta \parallel$ malacia α U: malicia T/, $l \parallel$ ac α : et $\beta \parallel$ mouere β : commouere $\alpha \parallel$ 4 maxime [-ae B¹] fuit oportuna α : maxim(a)e fuit oportunitati $\beta \parallel$ 5 consectati: consecuti LN \parallel peruenerint α : -irent $\beta \parallel$ occasum solis U.

XVI. 2 omnes α : -is β || unum in locum β || 4 se suaque α : sua β .
XVII. 1 iis α : his β || 2 his β : iis α .

douix ac summam imperii tenebat earum omnium ciuitatum quae defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias coegerat; 3atque his paucis diebus Aulerci Eburouices Lexouiique senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clauserunt seque cum Viridouice coniunxerunt: ⁴magnaque praeterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque conuenerat, quos spes praedandi studiumque bellandi ab agricultura et cotidiano labore reuocabat. ⁵Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat, cum Viridouix contra eum duum milium spatio consedisset cotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut iam non solum hostibus in contemptionem Sabinus ueniret, sed etiam nostrorum militum uocibus non nihil carperetur; 6tantamque opinionem timoris praebuit, ut iam ad uallum castrorum hostes accedere auderent. Id ea de causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, praesertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi aequo loco aut oportunitate aliqua data legato dimicandum non existimabat.

XVIII. ¹Hac confirmata opinione timoris idoneum quendam hominem et callidum delegit Gallum ex iis quos auxilii causa secum habebat. 2Huic magnis praemiis pollicitationibusque persuadet uti ad hostes transeat, et quid fieri uelit edocet. Qui

² uiridouix a Tf: urid- Ul [constanter] | magnasque copias: del. Mommsen magnasque <equitum> copias Gertz || 3 his β: iis α || aulerci β : -urci α || clauserunt: -ant Pluygers || seque α : seseque β || coniunxerunt : -ant Pluygers | 4 conuenerat AM2, BS β : -ant M1. RLN convenerat <et> Paul | revocabat : sevoc-Meusel | 5 rebus omnibus $\beta \parallel$ sese α : se $\beta \parallel$ duum α : duorum $\beta \parallel$ contemptionem α : contemptum B | 7 faciebat de causa LN || hostium : om. Ul.

XVIII. 1 hac S β: ac AM, BRLN | delegit: dirigit Ul deligit Meusel || iis ed. pr. : his codd. || 2 uti a : ut B || et : om. Ul.

ubi pro perfuga ad eos uenit, timorem Romanorum proponit, quibus angustiis ipse Caesar a Venetis prematur docet, 4neque longius abesse quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat et ad Caesarem auxilii ferendi causa proficiscatur. ⁵Quod ubi auditum est, conclamant omnes occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra ire oportere. 6Multae res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio. perfugae confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat prouisum, spes Venetici belli et quod fere libenter homines id quod uolunt credunt. 7His rebus adducti non prius Viridouicem reliquosque duces ex concilio dimittunt quam ab his sit concessum arma uti capiant et ad castra contendant. 8Qua re concessa laeti, ut explorata uictoria. sarmentis uirgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

XIX. ¹Locus erat castrorum editus et paulatim ab imo adeliuis circiter passus mille. Hue magnocursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique peruenerunt. Sabinus suos hortatus cupientibus signum dat. ²Impeditis hostibus propter ea quae ferebant onera subito duabus portis eruptionem fieri iubet. ³Factum est oportunitate loci, hostium inscientia ac defetigatione, uirtute militum et superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem

³ pro α : om. $\beta \parallel$ prematur α : -ebatur $\beta \parallel$ 6 rei : re $B^1 \parallel$ his : iis ed. pr. \parallel 7 concilio AM, BRSN : cons- L $\beta \parallel$ his : iis ed. pr. \parallel arma uti capiant α : ut copiam faciant $\beta \parallel$ 8 romanorum : del. Nitsche, post castra transposuit Klotz.

XIX. 1 armandosque α : om. $\beta \parallel 2$ propter ea quae α : propterea. quod $\beta \parallel 3$ defetigatione αf^1 : defat- M^2 , LN B^2 R^2 $\beta \parallel$ unum: primum Giacconius \parallel ao α : et β .

nostrorum impetum ferrent ac statim terga uerterent. ⁴Quos inpeditos integris uiribus milites nostri consecuti magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consectati paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. ⁵Sic uno tempore et de nauali pugna Sabinus et de Sabini uictoria Caesar est certior factus, ciuitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. ⁶Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XX. ¹Eodem fere tempore P. Crassus, cum in Aquitaniam peruenisset, quae pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine et multitudine hominum ex tertia parte Galliae est aestimanda, cum intellegeret in iis locis sibi bellum gerendum ubi paucis ante annis L. Valerius Praeconinus legatus exercitu pulso interfectus esset atque unde L. Manlius proconsul impedimentis amissis profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intellegebat. ¹Itaque re frumentaria prouisa, auxiliis equitatuque conparato, multis praeterea uiris fortibus Tolosa et Narbone, quae sunt ciuitates Galliae prouinciae finitimae [ex] his regionibus, nominatim euocatis in Sotiatium fines exercitum introduxit. ³Cuius aduentu cognito Sotiates magnis copiis coactis equitatuque,

⁴ inpeditos α : om. $\beta \parallel$ equites α : equites corner $\beta \parallel \delta$ est certior T, Ul: certior est LN certior AM, BRS, $/\parallel \delta$ perferendes α : fer- β .

XX. 1 fere α : om. β || quae... aestimanda: del. Vielhaber || galliae RSLNB² β : -a AM, B¹ || iis ed. pr.: his α illis β || praeconinus α : p coninus β || manlius Tf: manilius Ul mallius α [cf. Oros., v, 23,4; Ltv Per., 90] || 2 itaque α : ita β || tolosa: -ae AM || et narbone S: et narbonae AM, BR et narbona LN carcasone et narbona β || ex: del. Oiocconius || sctiatium l: sociatium U sociacium T sontiatum T sontiatum T (cf. Oros., vi. 8, 19 et 20) || 3 sotiates Tf || equitatuque: equitatu Lange.

quo plurimum ualebant, in itinere agmen nostrum adorti primum equestre proelium commiserunt, ⁴deinde equitatu suo pulso atque insequentibus nostris subito pedestres copias, quas in conualle in insidiis conlocauerant, ostenderunt. Hi nostros disiectos adorti proelium renouarunt.

XXI. Pugnatum est diu atque acriter, cum Sotiates superioribus uictoriis freti in sua uirtute totius Aquitaniae salutem positam putarent, nostri autem quid sine imperatore et sine reliquis legionibus adulescentulo duce efficere possent perspici cuperent: tandem confecti uulneribus hostes terga uerterunt. ²Quorum magno numero interfecto Crassus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare coepit. Quibus fortiter resistentibus uineas turresque egit. 3Illi alias eruptione temptata, alias cuniculis ad aggerem uineasque actis (cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos aerariae secturaeque sunt), ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt. legatos ad Crassum mittunt seque in deditionem ut recipiat petunt. Qua re impetrata arma tradere jussi faciunt.

XXII. ¹Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis alia ex parte oppidi Adiatuanus, qui summam imperii tenebat, cum DC deuotis, quos illi soldurios appellant, ²quorum haec est condicio, uti omnibus

³ quo αf : quod T, $Ul \parallel$ in α : om. $\beta \parallel$ agmen nostrum AM, BRS: nostrum agmen LN agmen nostrorum $\beta \parallel$ 4 hi β : hii S ii BRLN iis AM.

XXI. 1 sotiates [uel soc.] β : sont- $\alpha \parallel$ quid α : quod $\beta \parallel$ tandem f^2 : tamen codd. \parallel uerterunt M, L β : e A, BRSN \parallel 2 sotiatium Meusel: sosatium β sontiatum $\alpha \parallel$ 3 his rebus nihil LN.

XXII. 1 ea re : eam rem Müller \parallel 1 adiatuanus Meusel [adietuanus nummi] : adiatunnus α adeatuannus $\beta \parallel 2$ ut α T : uti /, Ul.

in uita commodis una cum iis fruantur quorum se amicitiae dediderint, si quid his per uim accidat, aut eundem casum una ferant aut sibi mortem consciscant; 3neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui eo interfecto cuius se amicitiae deuouisset, mori recusaret: 4cum his Adiatuanus eruptionem facere conatus clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites concurrissent uehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum tamen uti eadem deditionis condicione uteretur ab Crasso impetrauit.

XXIII. ¹Armis obsidibusque acceptis Crassus in fines Vocatium et Tarusatium profectus est. 2Tum uero barbari commoti, quod oppidum et natura loci et manu munitum paucis diebus, quibus eo uentum erat, expugnatum cognouerant, legatos quoque uersus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare coeperunt. 3Mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quae sunt citerioris Hispaniae finitimae Aquitaniae : inde auxilia ducesque arcessuntur. ⁴Quorum aduentu magna cum auctoritate et magna [cum] hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces uero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. 6Hi consuetudine populi romani loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi

² iis Nipperdey: his [is M^1] codd. \parallel his A^2 β : iis $\alpha \parallel 3$ mori α : mortem $\beta \parallel 4$ adiatuanus Meusel: adiatunnus α adeatuannus $\beta \parallel$ munitionis α : eruptionis $\beta \parallel$ ab α : a β .

XXIII. 1 uocatium f^2 : uocatirum α Ul uotium $Tf^1 \parallel 2$ uersus β ; -um $\alpha \parallel$ dare inter se LN \parallel 3 ducesque: duces A del. Lange \parallel 4 auctoritate: alacritate Lange \parallel cum: del. Meusel [cf. R. E. A., 1925, p. 286] \parallel hominum cum LN \parallel 5 ii AM: hi BRSLN $\beta \parallel$ 6 hi A β ; hii M,SE² ii B¹(R) in LN' \parallel instituunt α Ul: insistunt Tf.

Crassus animaduertit suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem et uagari et uias obsidere et castris satis praesidii relinquere, ob eam causam minus commode frumentum commeatumque sibi supportari, in dies hostium numerum augeri, non cunctandum existimauit quin pugna decertaret.

8 Hac re ad consilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit.

XXIV. 1Prima luce productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid hostes consilii caperent expectabat. 2Illi etsi propter multitudinem et ueterem belli gloriam paucitatemque nostrorum se tuto dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur obsessis uiis commeatu intercluso sine ullo uulnere uictoria potiri ³et, si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere coepissent, impeditos in agmine et sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. 4Hoc consilio probato ab ducibus productis Romanorum copiis sese castris tenebant. ⁵Hac re perspecta Crassus cum sua cunctatione atque opinione timoris hostes nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent, atque omnium uoces audirentur, exspectari diutius non oportere quin ad castra iretur, cohortatus suos omnibus cupientibus ad hostium castra contendit.

XXV. ¹Ibi cum alii fossas complerent, alii multis telis coniectis defensores uallo munitionibusque

⁷ diduci ed. Iuntina: ded-codd. \parallel 8 hac β : ac $\alpha \parallel$ consilium α : conc- β . XXIV. 1 coniectis \mathbf{T}^1 , l: conlectis U collectis α f $\mathbf{T}^2 \parallel 2$ ullo α : om. $\beta \parallel 3$ sese α : se $\beta \parallel$ infirmiore α : inferiore β infirmiores Kvicala inferiores Klotz iam firmiore Hallingk infirmiore animo del. Paul \parallel 4 ab α : a $\beta \parallel 5$ timoris R. Estienne: timidiores codd. at que opinione timidiores del. Hoffmann \parallel effecissent AM, LN: efficissent BRS effecisset β .

XXV. 1 ibi α ; ubi β 1 cum alii α l: cum T_l , U.

depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad aggerem cespitibus conportandis speciem atque opinionem pugnantium praeberent, cum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent, ²equites circumitis hostium castris Crasso renuntiauerunt non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita facilemque aditum habere.

XXVI. ¹Crassus equitum praefectos cohortatus ut magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri uellet ostendit. 2Illi, ut erat imperatum, eductis iis cohortibus quae praesidio castris relictae intritae ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis celeriter ad eas quas diximus munitiones peruenerunt ³atque hos prorutis prius in hostium castris constiterunt quam plane ab his uideri aut quid rei gereretur cognosci posset. 4Tum uero clamore ab ea parte audito nostri redintegratis uiribus, quod plerumque in spe uictoriae accidere consueuit, acrius inpugnare coeperunt. 5Hostes undique circumuenti desperatis omnibus rebus se per munitiones deicere et fuga salutem petere contenderunt. 6Quos equitatus apertissimis campis consectatus ex milium L numero. quae ex Aquitania Cantabrisque conuenisse constabat.

¹ ad aggerem A, BRS LN : aggerem M β $\|$ acciderent β : accedere(nt). α $\|$ 2 renuntiauerunt α : -arunt β .

XXVI. 1 uellet SLNR³ β : uellit B¹ uellit AM, R¹ B³ \parallel 2 iis α : IIII β \parallel intritae dett.: integrae f interritae cett. \parallel ex α : om. β \parallel 3 prorutis Faernus: proruptis codd. \parallel his AM β : iis BRSLN \parallel 4 inpugnare: pugnare Muller \parallel 5 deicere: eicere R. Schneider \parallel contenderunt f: intend- cett. \parallel 6 numero milium L β \parallel conuenisse [uenisse LN] constabat α Ul: ponstabat conuenisse Tf.

uix quarta parte relicta multa nocte se in castra recepit.

XXVII. ¹Hac audita pugna maxima pars Aquitaniae sese Crasso dedidit obsidesque ultro misit; quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Ptianii, Vocates, Tarusates, Elusates, Gates, Ausci, Garunni, Sibuzates, Cocosates: ²paucae ultimae nationes anni tempore confisae, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

XXVIII. ¹Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta iam aestas erat, tamen, quod omni Gallia pacata Morini Menapiique supererant qui in armis essent neque ad eum umquam legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse eo exercitum adduxit; qui longe alia ratione ac reliqui Galli bellum gerere coeperunt. ²Nam quod intellegebant maximas nationes quae proelio contendissent pulsas superatasque esse, continentesque siluas ac paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt. ³Ad quarum initium siluarum cum Caesar peruenisset castraque munire instituisset neque hostis interim uisus esset, dispersis in opere nostris subito ex omnibus partibus siluae euolauerunt et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt

6 recepit SLN² β : recipit AM, BRN¹.

XXVII. 1 dedidit: dedit AM \parallel misit α : obtulit $\beta \parallel$ tarbelli: trabelli S, $T^1 \parallel$ elusates Ciacconius: flustates codd., om. $T^1 \parallel$ gates: om. T^1 del. $Holder \parallel$ garunni α Ul: -umni f om. $T^1 \parallel$ sibuzates AM, S: sibutz-BRLN sibus- Ul sibul- Tf [cf. PLIN., IV, 108: sybill-] \parallel cocosates α Ul: cossates $Tf \parallel 2$ hoc α : id β .

XXVIII. 1 caesar tempore $\beta \parallel_{\epsilon}^{\infty}$ menapique: menapique A, T, U \parallel celeriter confici α : confici celeriter Tf confici U $l \parallel$ adduxit α : duxit $\beta \parallel$ gerere coeperunt α : agere instituerunt $\beta \parallel$ 2 nam α : om. $\beta \parallel$ paludes α : quas add. $\beta \parallel$ 3 caesar cum $\beta \parallel$ ex: de LN.

eosque in siluas repulerunt et conpluribus interfectis longius inpeditioribus locis secuti paucos ex suis deperdiderunt.

XXIX. ¹Reliquis deinceps diebus Caesar siluas caedere instituit et, ne quis inermibus inprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam quae erat caesa conuersam ad hostem conlocabat et pro uallo ad utrumque latus exstruebat. ²Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, cum iam pecus atque extrema inpedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores siluas peterent, eius modi sunt tempestates consecutae, uti opus necessario intermitteretur et continuatione imbrium diutius sub pellibus milites contineri non possent. ³Itaque uastatis omnibus eorum agris, uicis aedificiisque incensis Caesar exercitum reduxit et in Aulercis Lexouiisque, reliquis item ciuitatibus quae proxime bellum fecerant, in hibernis conlocauit.

4 siluas M, BRSLN, T: -am f, Ul -a A \parallel dependidenunt: disp- T/. XXIX. 1 diebus α : om. $\beta \parallel 2$ ab AM, BRLN: a S $\beta \parallel$ tempestates sunt $\beta \parallel$ uti α : ut $\beta \parallel 3$ caesar α : om. $\beta \parallel$ reduxit β : perd- $\alpha \parallel$ lexouisque β : lexob- $\alpha \parallel$ ciuitatibus αf : in ciu- T, $Ul \parallel$ proxime β : maxime uel-ae α .

LIBER QVARTVS

LIBER QVARTVS

I. ¹Ea quae secuta est hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio M. Crasso consulibus, Vsipetes Germani et item Tenctheri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longe a mari quo Rhenus influit. ²Causa transeundi fuit quod ab Sue bis conplures annos exagitati bello premebantur et agricultura prohibebantur.

³Sueborum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. ⁴Hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula milia armatorum bellandi causa ex finibus educunt. Reliqui, qui domi manserunt, se atque illos alunt; ⁵hi rursus in uicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. ⁶Sic neque agricultura nec ratio atque usus belli intermittitur. ⁷Sed privati ac separati agri apud eos nihil est, neque longius anno remanere uno in loco colendi causa licet. ⁸Neque multum frumento, sed

I. 1 cn. [uel gneo] pompeio m(arco) crasso α : pompeio et crasso β [let item α : item β || tencheri AM: tanetheri BRSLN tencheteri Ul tenchete T || cum: del. Meusel || quo α : cui β || 2 ab α : a β || suebis edd.: sueu-codd. || exagitati: -o Ul || 3 sueborum edd.: sueu-codd. || 4 causa SLN β : ex causa AM, BR || ex finibus α : suis ex finibus β del. Apitz || manserunt AM, BRL (?) manserint SN remanserunt Ul remanserint T/|| 7 colendi β : incol- α .

maximam partem lacte atque pecore uiuunt multumque sunt in uenationibus; ⁹quae res et cibi genere et cotidiana exercitatione et libertate uitae, quod a pueris nullo officio aut disciplina adsuefacti nihil omnino contra uoluntatem faciunt, et uires alit et immani corporum magnitudine homines efficit. ¹⁰Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque uestitus praeter pellis haberent quicquam, quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, et lauarentur in fluminibus.

II. ¹Mercatoribus est aditus, magis eo ut quae bello ceperint quibus uendant habeant, quam quo ullam rem ad se inportari desiderent. 2Quin etiam iumentis, quibus maxime Galli delectantur, quaeque inpenso parant pretio, Germani inportatis non utuntur, sed quae sunt apud eos nata, parua atque deformia, haec cotidiana exercitatione summi ut sint laboris efficiunt. 3Equestribus proeliis saepe ex equis desiliunt ac pedibus proeliantur, equosque eodem remanere uestigio adsuefecerunt, ad quos se celeriter, cum usus est, recipiunt; 4neque eorum moribus turpius quicquam aut inertius habetur, quam ephippiis uti. 5Itaque ad quemuis numerum ephippiatorum equitum quamuis pauci adire audent. 6Vinum ad se omnino inportari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari arbitrantur.

⁹ quod : quom $Nipperdey \parallel$ faciunt Morus: -ant codd. \parallel efficit α : facit T efficiat $Ul \parallel 10$ haberent : habeant ed. pr. \parallel quicquam α : om. $\beta \parallel$ lauarentur Weissenborn: lauantur codd. lauentur Beroald.

II. 1 aditus : ad eos aditus LN \parallel eo magis $\beta \parallel 2$ galli delectantur α : gallia delectatur $\beta \parallel$ inpenso α : inmenso $\beta \parallel$ germani : del. $Clarke \parallel$ i(m)portatis β : his add. $\alpha \parallel$ parua β : praua $\alpha \parallel 3$ a(d)suefecerunt α : a(d)suefaciunt $\beta \parallel$ est α : poseit $\beta \parallel 4$ inertius α : incertius $\beta \parallel$ ephippiis Lin rasura, β : ephiapiis MA², B² etphiapiis A¹, B¹ RSNL $^m \parallel 5$ ephippiatorum LN, T²: ephiapp- AM, BRS ephippiorum $\beta \parallel 6$ omnino ad se $\beta \parallel$ sinunt α ; patiuntur $\beta \parallel$ uinum... arbitrantur : del. Paul.

III. ¹Publice maximam putant esse laudem, quam latissime a suis finibus uacare agros : hac re significari magnum numerum ciuitatum suam uim sustinere non posse. ²Itaque una ex parte a Suebis circiter milia passuum sexcenta agri uacare dicuntur. 3Ad alteram partem succedunt Vbii, quorum fuit ciuitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum, et paulo [quam] sunt eiusdem generis [et] ceteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multumque ad eos mercatores uentitant, et ipsi propter propinguitatem [quod] Gallicis sunt moribus adsuefacti. 4Hos cum Suebi multis saepe bellis experti propter amplitudinem grauitatemque ciuitatis finibus expellere non potuissent, tamen uectigales sibi fecerunt ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

IV. In eadem causa fuerunt Vsipetes et Tenctheri, quos supra diximus, qui complures annos Sueborum uim sustinuerunt, ²ad extremum tamen agris expulsi et multis locis Germaniae triennium uagati ad Rhenum peruenerunt : quas regiones Menapii incolebant et ad utramque ripam fluminis agros, aedificia uicosque habebant; ³sed tantae multitudinis aduentu perterriti ex is aedificiis quae trans flumen habuerant demigrauerunt et cis Rhenum

HI. 1 publice: rei publicae R. Schneider \parallel laudem esse LN \parallel uacare AM, BLNR²: uagari R¹ S $\beta \parallel$ agros α : om. $\beta \parallel$ ciuitatum [-ium A] α : -em $\beta \parallel$ posse α : potuisse $\beta \parallel$ 2 suebis edd.: sueuis α suis $\beta \parallel$ sexcenta [uel sesc-] α : C $\beta \parallel$ 3 quam: del. Nipperdey \parallel et: del. Nipperdey [uarias huius loci emendationes uide in Meusel, Tab. coniect.] \parallel multumque α : multique $\beta \parallel$ quod: del. Vascosan \parallel 4 suebi Ul: sueui α Tf.

IV. 1 tenetheri AM, LN: tenehteri BRS tentheri $\beta \parallel$ complures $\beta \parallel$ cum plures $\alpha \parallel$ sueborum l: sueu- $cett. \parallel$ sustinuerunt: -ant Hennings: 2 et ad α : hiad $\beta \parallel 3$ aduentu LN β : aditu AM, BRS \parallel iis Vascosan: his $codd. \parallel$ habuerant: habebant LN \parallel demigrauerunt: -erant Morus.

dispositis praesidiis Germanos transire prohibebant. Illi omnia experti cum neque ui contendere propter inopiam nauium neque clam transire propter custodias Menapiorum possent, reuerti se in suas sedes regionesque simulauerunt ⁵et tridui uiam progressi rursus reuerterunt atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto inscios inopinantesque Menapios oppresserunt, ⁶qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti sine metu trans Rhenum in suos uicos remigrauerant. ⁷His interfectis nauibusque eorum occupatis, prius quam ea pars Menapiorum quae citra Rhenum erat certior fieret flumen transierunt atque omnibus eorum aedificiis occupatis reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

V. ¹His de rebus Caesar certior factus et infirmitatem Gallorum ueritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles et nouis plerumque rebus student, nihil his committendum existimauit. ²Est enim hoc Gallicae consuetudinis, uti et uiatores etiam inuitos consistere cogant et quid quisque eorum de quaque re audierit aut cognouerit quaerant et mercatores in oppidis uulgus circumsistat quibusque ex regionibus ueniant quasque ibi res cognouerint pronuntiare cogat; ³his rebus atque auditionibus permoti de summis saepe rebus consilia ineunt, quorum eos in uestigio paenitere necesse est, cum incertis rumoribus seruiant et plerique ad uoluntatem eorum ficta respondeant.

⁴ sedes suas LN \parallel 5 confecto equitatu LN \parallel equitatu : del. Müller \parallel 6 remigrauerant α : -unt β \parallel 7 erat α : qui in suis sedibus era(n)t β .

V. 2 enim: autem RLN, $f \parallel$ gallicae α T f^2 : galliae f^1 , U $t \parallel$ uti α : ut $\beta \parallel$ quid Aimoin: quod codd. \parallel res ibi LN \parallel cogat β : ant $\alpha \parallel$ 3 his rebus α : et his rumoribus $\beta \parallel$ rebus saepe $\beta \parallel$ rumoribus β : moribus α .

VI. ¹Qua consuetudine cognita Caesar, ne grauiori bello occurreret, maturius quam consuerat ad exercitum proficiscitur. ²Eo cum uenisset, ea quae fore suspicatus erat facta cognouit : ³missas legationes ab non nullis ciuitatibus ad Germanos inuitatosque eos uti ab Rheno discederent, omniaque quae postulassent ab se fore parata. ⁴Qua spe adducti Germani latius uagabantur et in fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt Treuerorum clientes, peruenerant. ⁵Principibus Galliae euocatis Caesar ea quae cognouerat dissimulanda sibi existimauit eorumque animis permulsis et confirmatis equitatuque imperato bellum cum Germanis gerere constituit.

VII. ¹Re frumentaria comparata equitibusque delectis iter in ea loca facere coepit, quibus in locis esse Germanos audiebat. ²A quibus cum paucorum dierum iter abesset, legati ab his uenerunt, quorum haec fuit oratio : ³Germanos neque priores populo romano bellum inferre neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant, quod Germanorum consuetudo haec sit a maioribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere neque deprecari. Haec tamen dicere, uenisse inuitos, eiectos domo; ⁴si suam gratiam Romani uelint, posse iis utiles esse amicos; uel sibi agros adtribuant uel patiantur eos tenere quos armis possederint. ⁵Sese unis Suebis concedere, quibus ne dii quidem immortales

VI. 1 consuerat : -euerat S, T/\parallel 3 ab α : a $\beta\parallel$ omniaque quae Aldus : omnia quaeque codd. omnia quae $Morus\parallel$ ab α : a $\beta\parallel$ 4 latius α : iam add. $\beta\parallel$ fines α : -ibus $\beta\parallel$ eburonum α : eburorum $\beta\parallel$ et condr... treuerorum : om. $Tf^1\parallel$ condrusorum Ul : -onum $\alpha T^m\parallel$ treuerorum αT^m : trebir- $Ul\parallel$ peruenerant α : -erunt $\beta\parallel$ 5 euocatis β : uocatis α .

VII. 1 germanos esse S $\beta \parallel 2$ his : iis ed. $pr. \parallel 3$ haec sit : haec om. A, del. $Kraner \parallel$ uenisse : se add. $Kraf/ert \parallel 4$ iis α : eis $\beta \parallel_c^2$ esse utiles LN \parallel eos tenere A, BRSLN : tenere eos β tenere M $\parallel 5$ suebis Ul : sueu- α T/-

pares esse possint; reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint.

VIII. Ad haec quae uisum est Caesar respondit; sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent: 2 neque uerum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare; neque ullos in Gallia uacare agros, qui dari tantae praesertim multitudini sine iniuria possint; 3sed licere, si uelint, in Vbiorum finibus considere, quorum sint legati apud se et de Sueborum iniuriis querantur et a se auxilium petant : hoc se Vbiis imperaturum.

IX. Legati haec se ad suos relaturos dixerunt et re deliberata post diem tertium ad Caesarem reuersuros: interea ne propius se castra moueret petierunt. 2Ne id quidem Caesar ab se impetrari posse dixit. 3Cognouerat enim magnam partem equitatus ab his aliquot diebus ante praedandi frumentandique causa ad Ambiuaritos trans Mosam missam: hos expectari equites atque eius rei causa moram interponi arbitrabatur.

X. ¹Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum, set parte quadam ex Rheno recepta, quae appellatur Vacalus, insulamque efficit

5 dii α Tf: di (U) $l \parallel$ esse possint: esse possent AM.

VIII. 1 caesar quae uisum est $\beta \parallel$ his α f, l: iis U is T \parallel 3 uelint AM. B² β: uellint B¹ RS uellent LN || sueborum U: sueu- cett. || se ubiis cod. Leid. 38: suebis AM, BR sueuis SLN se ab ubiis \$ || imperaturum α Tf¹: impetrat- f², Ul.

IX. 1 deliberata re LN || ad caesarem : om. LN || 2 petierunt α: petiu- β ab α: a β i(m)petrari M, SLNB R2, T: -e Ûl imperari A imperare B1 R1 || 3 his : iis Aldus nepos.

X. Totum hoc caput del. von Göler | 1 lingonum AM, BRLN, f: linguonum S, T, Ul || et parte... influit del. ego || uacalus A, BR β: uaculus S, M ualus LN || insulamque M, LN β: insulam quae A, B insulam dett., Aimoin.

Batauorum in Oceanum influit] ²neque longius ab Oceano milibus passuum LXXX in Rhenum influit. ³Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Treuerorum citatus fertur ⁴et, ubi Oceano adpropinquauit, in plures defluit partes multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur, ⁵ex quibus sunt qui piscibus atque ouis auium uiuere existimantur, multisque capitibus in Oceanum influit.

XI. ¹Caesar cum ab hoste non amplius passuum XII milibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati reuertuntur; qui in itinere congressi magnopere ne longius progrederetur orabant. ²Cum id non impetrassent, petebant uti ad eos equites qui agmen antecessissent praemitteret eosque pugna prohiberet, sibique ut potestatem faceret in Vbios legatos mittendi: ³quorum si principes ac senatus sibi iure iurando fidem fecisset, ea condicione quae a Caesare ferretur se usuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. ⁴Haec omnia Caesar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita equites eorum, qui abessent, reuerterentur; tamen sese non longius milibus passuum quattuor aquationis causa processurum eo die

¹ batauorum β : uat- $\alpha \parallel 2$ ab oceano: ab eo Aldus ab rheno Nipperdey inde Bergk rhenum: oceanum Aldus 3 nantuatium AM: nantuant-BLN nautuant-R nontuant-S nemetum T_f namnetum $U_l \parallel$ mediomatricorum β : -icum $\alpha \parallel$ tribocorum Vascosan: tribue- α om. $\beta \parallel$ treuerorum α : treuir- $\beta \parallel 4$ oceano α : -um $\beta \parallel$ a(d)propinquatit AM, BR¹, (T¹) f, f: a(d)propinquat SLNR², T², $U \parallel$ defluit α : diffl- $\beta \parallel$ 5 ex α : e $\beta \parallel$ atque ouis AM, BRS: ouisque LN atque qui ouis β .

XI. 1 Caesar: del. Meusel || magnopere: om. LN || progrederetur α : procederet $\beta \parallel 2$ equites: om. LN || ut α : uti $\beta \parallel 3$ fecisset: -ent M^2 , LN $\mathbb{R}^2 \parallel 4$ abessent: aberant LN || sese: se Klotz.

dixit; 5huc postero die quam frequentissimi conuenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. 6Interim ad praefectos, qui cum omni equitatu antecesserant. mittit qui nuntiarent ne hostes proelio lacesserent, et si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

XII. ¹At hostes ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat v milium numerus, cum ipsi non amplius octingentos equites haberent, quod ii qui frumentandi causa erant trans Mosam nondum redierant, nihil timentibus nostris, quod legati eorum paulo ante a Caesare discesserant atque is dies indutiis erat ab his petitus, impetu facto celeriter nostros perturbauerunt; 2rursus his resistentibus consuetudine sua ad pedes desiluerunt, subfossis equis conpluribusque nostris deiectis reliquos in fugam coniecerunt atque ita perterritos egerunt. ut non prius fuga desisterent quam in conspectum agminis nostri uenissent. 3In eo proelio ex equitibus nostris interficiuntur quattuor et septuaginta, 4in his uir fortissimus, Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat amicus ab senatu nostro appellatus. 5Hic cum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit, ipse equo uulnerato deiectus quoad potuit fortissime restitit : 6cum circumuentus multis uulneribus acceptis cecidisset atque id frater,

XII. 1 octingentos α : MCCC U α CCC l CCCC T/ || ii : hi T2, Ul || ierant trans mosam α: erant trans mosam profecti β | nostris timentibus LN || is BRSLN : his AM β || his α f, l: iis U eis T || 2 his f, l: hiis T iis U nostris N² om. α || sua consuetudine β || subfossis α : suffossisque β || conspectum α: -u β || uenissent: -irent LN || 4 ab A, BRLN: a M, $S \beta \parallel 5 ex \alpha : om$. $\beta \parallel 6$ cecidisset $\alpha :$ decidisset β .

qui iam proelio excesserat, procul animaduertisset, incitato equo se hostibus obtulit atque interfectus est.

XIII. ¹Hoc facto proelio Caesar neque iam sibi legatos audiendos neque condiciones accipiendas arbitrabatur ab iis qui per dolum atque insidias petita pace ultro bellum intulissent: 2exspectare uero dum hostium copiae augerentur equitatusque reuerteretur summae dementiae esse iudicabat, 3et cognita Gallorum infirmitate quantum iam apud eos hostes uno proelio auctoritatis essent consecuti sentiebat; quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. 4His constitutis rebus et consilio cum legatis et quaestore communicato ne quem diem pugnae praetermitteret, oportunissime res accidit, quod postridie eius diei mane eadem et perfidia et simulatione usi Germani frequentes omnibus principibus maioribusque natu adhibitis ad eum in castra uenerunt, 5simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quod contra atque esset dictum et ipsi petissent proelium pridie commisissent, simul ut, si quid possent, de indutiis fallendo impetrarent. 6Quos sibi Caesar oblatos gauisus illos retineri iussit, ipse omnes copias castris eduxit equitatumque, quod recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit.

XIV. ¹Acie triplici instituta et celeriter VIII milium itinere confecto prius ad hostium castra peruenit quam quid ageretur Germani sentire possent. ²Qui omnibus rebus subito perterriti, et celeritate

⁶ animaduertisset α : animum adu- $\beta \parallel$ est interfectus $\beta.$

XIII. 1 iis BRN: his AM, SL $\beta \parallel 4$ ne quem... praetermitteret: del. Lange \parallel praetermitteret: intermitteret LN \parallel op(p)ortunissime α :--a $\beta \parallel$ simulatione et perfidia $\beta \parallel$ germani usi $\beta \parallel$ frequentes: -ibus LN \parallel 5 purgandi sui $\beta \parallel$ 6 gauisus β : grauius $\alpha \parallel$ illos: om. LN.

XIV. 1 possent sentire β|| 2 et celeritate... suorum: del. Nitsche.

aduentus nostri et discessu suorum, neque consilii habendi neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copiasne aduersus hostem ducere, an castra defendere, an fuga salutem petere praestaret. ³Quorum timor cum fremitu et concursu significaretur, milites nostri pristini diei perfidia incitati in castra inruperunt. ⁴Quo loco qui celeriter arma capere potuerunt paulisper nostris restiterunt atque inter carros impedimentaque proelium commiserunt : ⁵at reliqua multitudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant Rhenumque transierant) passim fugere coepit; ad quos consectandos Caesar equitatum misit.

XV. ¹Germani post tergum clamore audito, cum suos interfici uiderent, armis abiectis signisque militaribus relictis se ex castris eiecerunt, ²et cum ad confluentem Mosae et Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata magno numero interfecto reliqui se in flumen praecipitauerunt atque ibi timore, lassitudine, ui fluminis oppressi perierunt. ³Nostri ad unum omnes incolumes perpaucis uulneratis ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum ccccxxx milium fuisset, se in castra receperunt. ⁴Caesar iis quos in castris retinuerat discedendi potestatem fecit. ⁵Illi supplicia cruciatusque Gallorum ueriti, quorum agros uexauerant, remanere se apud eum uelle dixerunt. His Caesar libertatem concessit.

XVI. ¹ Germanico bello confecto multis de causis Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum;

² consilii: -um T || perturbantur : -babantur Aldus|| ducere α : educere β || 4 quo loco [quo in loco LN] α : quorum β || 5 nam α : namque β , XV. 1 tergum α : -a β || ex α T²: e f, Ul, om. T¹|| 2 et rheni: del. Bergk|| ui: in B et ui LN|| 4 iis ed. pr.: his codd. XVI. 1 germanico: germano LN|| esser rhenum LN.

quarum illa fuit iustissima, quod, cum uideret Germanos tam facile impelli ut in Galliam uenirent, suis quoque rebus eos timere uoluit, cum intellegerent et posse et audere populi romani exercitum Rhenum transire. ²Accessit etiam quod illa pars equitatus Vsipetum et Tenetherorum, quam supra commemoraui praedandi frumentandique causa Mosam transisse neque proelio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sugambrorum receperat seque cum iis coniunxerat. 3Ad quos cum Caesar nuntios misisset, qui postularent eos qui sibi Galliaeque bellum intulissent sibi dederent, responderunt: Populi romani imperium Rhenum finire; si se inuito Germanos in Galliam transire non aequum existimaret, cur sui quicquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet ? 5Vbii autem. qui uni ex Transrhenanis ad Caesarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant ut sibi auxilium ferret, quod grauiter ab Suebis premerentur; ⁶uel, si id facere occupationibus rei publicae prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad praesens auxilium spemque reliqui temporis satis futurum. 7Tantum esse nomen atque opinionem eius exercitus Ariouisto pulso et hoc nouissimo proelio facto etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione [et] amicitiae populi romani tuti esse possint. 8 Nauium

¹ ut α : quod $\beta \parallel 2$ tenctherorum AM, LN β : tencter- BRS \parallel commemoraui: memoraui A, LN \parallel proelio α : in pr- $\beta \parallel$ sugambrorum: sig- LN \parallel iis A, BRLN: hiis M, T his S, Ul \parallel 5 legatos α : om. $\beta \parallel$ orabant: postulabant LN \parallel suebis edd.: sueuis codd. \parallel 6 rei publicae β : p(opuli) r(omani) $\alpha \parallel <$ ad praesens>: add. Lange \parallel satis: om. LN \parallel 7 nomen α : apud eos add. $\beta \parallel$ eius exercitus α : exercitus romani $\beta \parallel$ ariouisto: -ixto A, BR \parallel uti α : ut $\beta \parallel$ uti... possint: del. Nitsche \parallel et: del Bentley \parallel amicitiae Bentley: -ia codd. \parallel possint: -ent Whitte.

magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.

XVII. ¹Caesar his de causis quas commemoraui Rhenum transire decreuerat; sed nauibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suae neque populi romani dignitatis esse statuebat. ²Itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum aut aliter non traducendum exercitum existimabat. ³Rationem pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo praeacuta dimensa ad altitudinem fluminis interuallo pedum duorum inter se iungebat. 4Haec cum machinationibus inmissa in flumen defixerat fistucisque adegerat, non sublicae modo derecte ad perpendiculum, sed prone ac fastigate, ut secundum naturam fluminis procumberent, 5his item contraria duo ad eundem modum iuncta interuallo pedum quadragenum ab inferiore parte contra uim atque impetum fluminis conuersa statuebat. 6Haec utraque insuper bipedalibus trabibus inmissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte distinebantur; 7quibus disclusis atque in contrariam partem reuinctis tanta erat operis firmitudo atque ea rerum natura ut, quo maior uis aquae se incitauisset, hoc artius inligata tenerentur. 8Haecderecta materia iniecta contexebantur ac longuriis. cratibusque consternebantur; 9ac nihilo setius subli-

XVII. 1 transire neque α : transire se neque $\beta \parallel 2$ faciendi αf : -iundi T, Ul \parallel 4 flumen α : -ine β \parallel fistucisque AM, BRS festuculisque β fistulisque LN || 5 his M2, BRSLN β: iis AM1 || iuncta α: diiuncta β || quadragenum α : xL β || 7 inligata α : ligata β || 8 materia α : -ie β ||; contexebantur: contegebantur Meusel || ac a: et B || longuriis a: -ris B.

cae et ad inferiorem partem fluminis oblique agebantur, quae pro ariete subiectae et cum omni opere coniunctae uim fluminis exciperent, 10et aliae item supra pontem mediocri spatio, ut, si arborum trunci siue naues deiciendi operis essent a barbaris missae, his defensoribus earum rerum uis minueretur, neu ponti nocerent.

XVIII. Diebus decem quibus materia coepta erat conportari omni opere effecto exercitus traducitur. 2Caesar ad utramque partem pontis firmo praesidio relicto in fines Sugambrorum contendit. ³Interim a compluribus ciuitatibus ad eum legati ueniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondet obsidesque ad se adduci iubet. 4At Sugambri ex eo tempore quo pons institui coeptus est fuga conparata hortantibus iis quos ex Tenctheris atque Vsipetibus apud se habebant finibus suis excesserant suaque omnia exportauerant seque in solitudinem ac siluas abdiderant.

XIX. ¹Caesar paucos dies in eorum finibus moratus omnibus uicis aedificiisque incensis frumentisque succisis se in fines Vbiorum recepit, atque his auxilium suum pollicitus, si a Suebis premerentur, haec ab iis cognouit: 2Suebos, postea quam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito nuntios in omnes partes dimisisse, uti de

XIX. 1 succisis M2 [frumentisque succisis om. M1] N L2: succensis cett. || his β: iis α || a Sβ: ab cett. || suebis: -uis LNSB2, Tf || iis [eis S] α : his [is T1] β || 2 suebos: -uos LNSB2, T/ || postea quam postquam LN.

⁹ et ad : ad S, Tf || ariete : anteride Harder || 10 naues : trabes R. Schneider || operis α: operis causa β || missae : inmissae Ciacconius. XVIII. 1 opere α : ponte $\beta \parallel 2$ sugambrorum β : sig- A^1 M^1 , LN svg- BRS sic- A² M² || contendit α : int- β || 3 respondet β : -it α || 4 at Ul: ut Tf om. $\alpha \parallel$ sugambri β : sig- [sic- M^2] $\alpha \parallel$ iis α : his $\beta \parallel$ tenctheris LN, l: tencteris A, T(f) then cteris M, RS β tencheris U \parallel at que α : et β .

oppidis demigrarent, liberos, uxores suaque omnia in siluis deponerent, atque omnes qui arma ferre possent unum in locum conuenirent: 3hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suebi optinerent : hic Romanorum aduentum expectare atque ibi decertare constituisse. 4Quod ubi Caesar comperit, omnibus iis rebus confectis quarum rerum causa traducere exercitum constituerat, ut Germanis metum iniceret, ut Sugambros ulcisceretur, ut Vbios obsidione liberaret, diebus omnino xvIII trans Rhenum consumptis satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus se in Galliam recepit pontemque rescidit.

XX. ¹Exigua parte aestatis reliqua Caesar, etsi in his locis, quod omnis Gallia ad septentriones uergit, maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus nostris inde subministrata auxilia intellegebat 2et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur. si modo insulam adisset et genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognouisset; quae omnia fere Gallis erant incognita. 3Neque enim temere praeter mercatores illo adiit quisquam, neque iis ipsis quicquam praeter oram maritimam atque eas regiones quae sunt contra Galliam notum est. 4Itaque

2 siluis: -as LN | 3 suebi edd. : sueui codd. || ibi : ibidem Paul | 4 iis rebus Meusel: his rebus LN β rebus his AM, BRS || exercitum traducere β || sugambros A1, BR, f, Ul: syg- S sig- M1 A2, LN, T sic-M² || xym β: decem et octo α || utilitatem: populi romani add. Sydow || profectum BRSLN: perf- AM B.

XX. 1 quod... uergit : del. Kraffert || septentriones AM β : septemtrionem BRSLN || contendit proficisci β || bellis gallicis β || 2 anni: del. Meusel || deficeret α : defecerat β || usui sibi β || et α : om. β || 3 illo adiit a : adit ad illos \beta illo adit Lipsius || iis : hiis M, T his f || galliam S: -as' cett. [cf. R. E. A., 1925, p. 293].

uocatis ad se undique mercatoribus neque quantae esset insulae magnitudo, neque quae aut quantae nationes incolerent, neque quem usum belli haberent aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus reperire poterat.

XXI. ¹Ad haec cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum cum naui longa praemittit. 2Huic mandat ut exploratis omnibus rebus ad se quam primum reuertatur. ³Ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat breuissimus in Britanniam traiectus. Huc naues undique ex finitimis regionibus et quam superiore aestate ad Veneticum bellum effecerat classem iubet conuenire. ⁵Interim consilio eius cognito et per mercatores perlato ad Britannos a conpluribus insulae ciuitatibus ad eum legati ueniunt, qui polliceantur obsides dare atque imperio populi romani obtemperare. ⁶Quibus auditis liberaliter pollicitus hortatusque ut in ea sententia permanerent, eos domum remittit 7et cum iis una Commium, quem ipse Atrebatibus superatis regem ibi constituerat, cuius et uirtutem et consilium probabat et quem sibi fidelem esse arbitrabatur, ciuusque auctoritas in his regionibus magni habebatur, mittit. 8Huic imperat quas possit adeat ciuitates horteturque ut populi romani fidem sequantur, seque celeriter

⁴ uocatis AM, BRS: conuocatis LN euocatis $\beta \parallel$ maiorum: -em cod. Vratislau. I, Meusel \parallel nauium α : nauigium $\beta \parallel$ multitudinem α : -es T^1 -is T^2 , $Ul \parallel$ rep(p)erire: -iri AM, B^1 , T.

XXI. 1 periculum : periclum AM, B^1 || naui longa α : longa naue β || 2 ut α : uti β || quam primum|ad se LN || 4 effecerat α : fec- β || 5 insulae α : eius insulae β || polliceantur α : -rentur β || 6 remittit : remisit LN || 7 iis α : his β || magni : -a RLN, f^2 || 8 ut AM β : om. BRSLN || seque α : se β || eo celeriter β .

eo uenturum nuntiet. Volusenus perspectis regionibus omnibus, quantum ei facultatis dari potuit qui naui egredi ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Caesarem reuertitur quaeque ibi perspexisset renuntiat.

XXII. Dum in his locis Caesar nauium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati uenerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari et nostrae consuetudinis imperiti bellum populo romano fecissent, seque ea quae imperasset facturos pollicerentur. 2Hoc sibi Caesar satis oportune accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere uolebat neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat neque has tantularum rerum occupationes Britanniae anteponendas iudicabat, magnum iis numerum obsidum imperat. Quibus adductis eos in fidem recepit. 3Nauibus circiter LXXX onerariis coactis constratisque, quot satis esse ad duas transportandas legiones existimabat, quod praeterea nauium longarum habebat quaestori, legatis praefectisque distribuit. 4Huc accedebant xvIII onerariae naues, quae ex eo loco ab milibus passuum octo uento tenebantur quo minus in eundem portum uenire possent; has equitibus distribuit. 5Reliquum exercitum Q. Titurio Sabino

9 omnibus α : om. $\beta \parallel$ ei : et BRLN \parallel facultatis : -tas A, SLN \parallel naui α : ex naue β .

XXII. 1 his: iis BRS \parallel pollicerentur β : -centur α \parallel 2 hoc σ : haec β \parallel satis opertune caesar β \parallel tantularum β : tantarum α \parallel britan niae α : sibi brit- β \parallel iis α : his β \parallel recepit α : -ipit Tf om. Ul \parallel 3 LXXX β : octingentis octoginta uel doco LXXX α , octoginta Oros., VI, 9,2 \parallel constratisque Hoffmann: contract- codd., del. Ruhnken \parallel quot ed. pr. : quod codd. \parallel legiones transportandas LN \parallel quod α : quicquid β \parallel quaestori α : id quaestoribús β \parallel 4 ab α : a β \parallel distribuit α : tribuit β \parallel 5 q(uinto) α : om- β .

et L. Aurunculeio Cottae legatis in Menapios atque in eos pagos Morinorum ab quibus ad eum legati non uenerant ducendum dedit; ⁶P. Sulpicium Rufum legatum cum eo praesidio quod satis esse arbitrabatur portum tenere iussit.

XXIII. ¹His constitutis rebus nactus idoneam ad nauigandum tempestatem tertia fere uigilia soluit equitesque in ulteriorem portum progredi et naues conscendere et se sequi iussit. 2A quibus cum paulo tardius esset administratum, ipse hora diei circiter quarta cum primis nauibus Britanniam attigit atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cuius loci haec erat natura atque ita montium angustiis mare continebatur. uti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. ⁴Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum locum arbitratus, dum reliquae naues eo conuenirent ad horam nonam in ancoris expectauit. 5Interim legatis tribunisque militum conuocatis et quae ex Voluseno cognouisset et quae fieri uellet ostendit monuitque, ut rei militaris ratio, maxime ut maritimae res postularent, ut quae celerem atque instabilem motum haberent, ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. 6His dimissis et uentum et aestum uno tempore nactus secundum

⁵ l(ucio) α : om. β || ab α : a β || ducendum α : deduc- β || p(ublium) α : om. β .

XXIII. 1 soluit α : naues soluit $\beta \parallel 2$ a quibus : del. Mommsen $\parallel 2$ post administratum lacunam coniecit $Rergk \parallel$ circiter diei $\alpha \parallel$ copias : turmas LN $\parallel 3$ atque ita α : adeo $\beta \parallel$ montium angustiis f, (l^1) : montibus angustis cett. montibus Ciacconius montibus anguste $Hoffmann \parallel$ uti α : ut $\beta \parallel 4$ ad egrediendum $\alpha(f)$: adgred-T, $Ul \parallel$ locum nequaquam idoneum $\beta \parallel 5$ et quae α : quae $\beta \parallel$ cognovisset M^1 , S B^2 B^2 B^3 RLN \parallel ut rei α : uti rei $\beta \parallel$ maxime ut α : maximeque ut β maximeque $Ciacconius \parallel$ quae Lipsius: quam codd. queniam Ciacconius cum $Mommsen \parallel$ iis α U: his T/f, l.

dato signo et sublatis ancoris circiter milia passuum septem ab eo loco progressus aperto ac plano litore naues constituit.

XXIV. At barbari consilio Romanorum cognito praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in proeliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti nostros nauibus egredi prohibebant. 2Erat ob has causas summa difficultas, quod naues propter magnitudinem nisi in alto constitui non poterant, militibus autem ignotis locis, impeditis manibus, magno et graui onere armorum oppressis simul et de nauibus desiliendum et in fluctibus consistendum et cum hostibus erat pugnandum, 3cum illi aut ex arido aut paulum in aquam progressi omnibus membris expeditis, notissimis locis audacter tela conicerent et equos insuefactos incitarent. 4Quibus rebus nostri perterriti atque huius omnino generis pugnae imperiti non eadem alacritate ac studio quo in pedestribus uti proeliis consuerant utebantur.

XXV. 1Quod ubi Caesar animaduertit, naues longas, quarum et species erat barbaris inusitatior et motus ad usum expeditior, paulum remoueri ab onerariis nauibus et remis incitari et ad latus apertum hostium constitui atque inde fundis, sagittis, tormentis hostes propelli ac submoueri iussit : quae res magno usui nostris fuit. 2Nam et nauium figura et remorum motu et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt ac paulum modo pedem

⁶ nactus: nanctus B¹ || aperto β: om. α.

XXIV. 1 egredi nauibus LN || 2 oppressis α : pressis β del Madvig || de nauibus α : nauibus β || 3 expeditis AM β: -ti BRSLN || 4 pugnae generis β || consuerant : consueuerant L.

XXV. 1 animaduertit α : animum adu- β || erat β : om. α | 2 et emorum a: remorum B | modo: del. Meusel.

rettulerunt.³ Atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam ferebat, obtestatus deos, ut ea res legioni feliciter eueniret: « Desilite », inquit, « commilitones, nisi uultis aquilam hostibus prodere: ego certe meum rei publicae atque imperatori officium praestitero. » ⁴Hoc cum uoce magna dixisset, se ex naui proiecit atque in hostes aquilam ferre coepit. ⁵Tum nostri cohortati inter se ne tantum dedecus admitteretur uniuersi ex naui desiluerunt. ⁶Hos item ex proximis [primis] nauibus cum conspexissent, subsecuti hostibus adpropinquarunt.

XXVI. ¹Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen quod neque ordines seruare neque firmiter insistere neque signa subsequi poterant atque alius alia ex naui quibuscumque signis occurrerat se adgregabat, magnopere perturbabantur; ²hostes uero notis omnibus uadis, ubi ex litore aliquos singulares ex naui egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur, ³plures paucos circumsistebant, alii ab latere aperto in uniuersos tela coniciebant. ⁴Quod cum animaduertisset Caesar, scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia militibus compleri iussit et quos laborantes conspexerat, his subsidia submittebat. ⁵Nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis in hostes impetum fecerunt atque eos in fugam dederunt; neque

² rettulerunt BRSLN: retul-AM β || 3 atque α : at β || obtestatus [-ur T] β : contest- α || commilitones β : milites α || hostibus: om. Ul || 4 magna uoce LN|| ex naui se β || 5 ex α : e β || desiluerunt α f, l: desilierunt T, U|| 6 primis: del. Hotman primi Madvig|| adpropinquarunt AM, LN: -arent BR -auerunt S β .

XXVI. 1 ex α : e β || magnopere: magno opere f^1 , Ul^1 || perturbahuru SLN \mathbb{R}^2 β : perturbahuru AM, \mathbb{BR}^1 || 2 naui α : -e β || 4 animaduertisset α : animum adu- β .

longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Caesari defuit.

XXVII. ¹Hostes proelio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de pace miserunt : sese obsides daturos quaeque imperasset facturos [esse] polliciti sunt. 2Vna cum his legatis Commius Atrebas uenit, quem supra demonstraueram a Caesare in Britanniam praemissum. ³Hunc illi e naui egressum, cum ad eos oratoris modo Caesaris mandata deferret, comprehenderant atque in uincula coniecerant; 4tum proelio facto remiserunt et in petenda pace eius rei culpam in multitutudinem coniecerunt et propter imprudentiam ut ignosceretur petiuerunt. 5Caesar questus quod, cum ultro in continentem legatis missis pacem ab se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere inprudentiae dixit obsidesque imperauit; 6quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquioribus locis arcessitam paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt, principesque undique conuenire et se ciuitatesque suas Caesari commendare coeperunt.

XXVIII. ¹His rebus pace confirmata post diem quartum quam est in Britanniam uentum naues xvIII, de quibus supra demonstratum est, quae

⁵ potuerant Lipsius: -unt codd.

XXVII. 1 < sese > : add. Meusel || facturos esse α : esse del. Meusel sese facturos β facturos sese Schneider || 2 his : hiis T iis U atrebas α Tf1: -uas Ul, f2 || 3 deferret α: perf-β || uincula AM, BRS: uincla LN β 4 tum : tunc LN || et β : om. α || conjection α : contulerunt β || 5 ab AM, BRLN: a S β || ignoscere: <se> add. Gertz || 6 statim partem β || arcessitam β : accersitam $\alpha \parallel$ paucis α : paucis post $\beta \parallel$ sese : se $Tf \parallel$ daturos α : daturos esse | β7in agros remigrare β || conuenire α Ul: e-re T/ || commendare coeperunt α : commendarunt β.

equites sustulerant, ex superiore portu leni uento soluerunt. ²Quae cum adpropinquarent Britanniae et ex castris uiderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliae eodem unde erant profectae referrentur, aliae ad inferiorem partem insulae, quae est propius solis occasum, magno sui cum periculo deicerentur; ³quae tamen ancoris iactis cum fluctibus complerentur, necessario aduersa nocte in altum prouectae continentem petierunt.

XXIX. ¹Eadem nocte accidit ut esset luna plena, qui dies maritimos aestus maximos in Oceano efficere consueuit, nostrisque id erat incognitum. 2Ita uno tempore et longas naues quibus Caesar exercitum transportandum curauerat quasque in aridum subduxerat aestus compleuerat, et onerarias, quae ad ancoras erant deligatae, tempestas adflictabat, neque ulla nostris facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur. 3Compluribus nauibus fractis reliquae cum essent funibus, ancoris reliquisque armamentis amissis ad nauigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim naues erant aliae, quibus reportari possent, et omnia deerant quae ad reficiendas naues erant usui et, quod omnibus constabat hiemari in Gallia oportere, frumentum in his locis in hiemen prouisum non erat.

XXX. Quibus rebus cognitis principes Britan-

XXVIII. 2 referrentur β : referentur AM, [BRS reverterentur LN \sharp sui: suo Whitte, del. R. Estienne \sharp petierunt α : -iverunt β .

XXIX. 2 compleuerat α : -ebat $\beta \parallel$ aut administrandi : aut om. Ul \parallel 3 compluribus LN : conpl- M cumpl- BRS cum pl- $A\beta \parallel$ cum α . om. $\beta \parallel$ id α : om. $\beta \parallel$ 4 naues erant usui α : eas usui sunt $\beta \parallel$ hiemari β : -are $\alpha \parallel$ in his β : his [iis S] in α .

niae, qui post proelium ad Caesarem conuenerant, inter se conlocuti, cum equites et naues et frumentum Romanis deesse intellegerent et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quae hoc erant etiam angustiora quod sine impedimentis Caesar legiones transportauerat, 2 optimum factu esse duxerunt rebellione facta frumento commeatuque nostros prohibere et rem in hiemem producere, quod his superatis aut reditu interclusis neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. Itaque rursus conjuratione facta paulatim ex castris discedere et suos clam ex agris deducere coeperunt.

XXXI. ¹At Caesar, etsi nondum eorum consilia cognouerat, tamen et ex euentu nauium suarum et ex eo quod obsides dare intermiserant fore id quod accidit suspicabatur. 2Itaque ad omnes casus subsidia comparabat. Nam et frumentum ex agris cotidie in castra conferebat et quae grauissime adflictae erant naues, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas utebatur et quae ad eas res erant usui ex continenti conportari iubebat. Itaque, cum summo studio a militibus administraretur, XII nauibus amissis reliquis ut nauigari commode posset effecit.

XXXII. ¹Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum missa, quae appellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspicione

XXX. 1 proelium ad caesarem a: proelium factum ad ea quae iusserat caesar facienda $\beta \parallel$ equites α : et eq- $\beta \parallel$ 2 factu AM, LN R², f, Ul: -um BR1 S, T || his f, l: iis a U is T || 3 rursus coniuratione facta: del. Müller | et β : aut α ac ed. pr.

XXXI. 2 in castra cotidie LN || erant afflictae β || ex α : e β || conportari α : comparari β || nauigari α : -are β || commode : <satis> commode R. Schneider.

interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra uentitaret, ii qui pro portis castrorum in statione erant Caesari nuntiauerunt puluerem maiorem quam consuetudo ferret in ea parte uideri, quam in partem legio iter fecisset. ²Caesar id quod erat suspicatus, aliquid noui a barbaris initum consilii, cohortes quae in stationibus erant secum in eam partem proficisci, ex reliquis duas in stationem cohortes succedere, reliquas armari et confestim sese subsequi iussit. 3Cum paulo longius a castris processisset, suos ab hostibus premi atque aegre sustinere et conferta legione ex omnibus partibus tela coici animaduertit. 4Nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento pars una erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse uenturos noctu in siluis delituerant: 5tum dispersos depositis armis in metendo occupatos subito adorti paucis interfectis reliquos incertis ordinibus perturbauerant, simul equitatu atque essedis circumdederant.

XXXIII. ¹Genus hoc est ex essedis pugnae. Primo per omnes partes perequitant et tela coniciunt atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant, et cum se inter equitum turmas insinuauerunt, ex essedis desiliunt et pedibus proeliantur. ²Aurigae interim paulatim ex proelio excedunt atque ita currus conlocant ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos

XXXIII. 1 insinuauerunt AM¹, B¹R¹S, T/¹: -int M², LNB²R³, f^2 , Ul \parallel ex α T: et ex f, Ul \parallel pedibus α : pedites $\beta \parallel 2$ paulatim α : pau-

lum $\beta \parallel ex \alpha : e \beta \parallel currus \alpha : se \beta$.

XXXII. 1 ii α : hi $\beta \parallel$ nuntiauerunt α : renunt- $\beta \parallel$ 2 noui α : nouum $\beta \parallel$ stationibus: -e $S \parallel$ duas ex reliquis $\beta \parallel$ cohortes succedere AM, BRS: succedere cohortes LN succedere $\beta \parallel$ sese [om. S] α : se $\beta \parallel$ 3 animaduertit α : animum adu- $\beta \parallel$ 4 una pars β .

receptum habeant. ³Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in proeliis praestant, ac tantum usu cotidiano et exercitatione efficiunt, uti in decliui ac praecipiti loco incitatos equos sustinere et breui moderari ac flectere et per temonem percurrere et in iugo insistere et se inde in currus citissime recipere consuerint.

XXXIV. 1Quibus rebus perturbatis nostris nouitate pugnae tempore oportunissimo Caesar auxilium tulit : namque eius aduentu hostes constiterunt, nostri se ex timore receperunt. 2Quo facto ad lacessendum hostem et ad committendum proelium alienum esse tempus arbitratus suo se loco continuit et breui tempore intermisso in castra legiones reduxit. 3Dum haec geruntur nostris omnibus occupatis qui erant in agris reliqui discesserunt. 4Secutae sunt continuos conplures dies tempestates, quae et nostros in castris continerent et hostem a pugna prohiberent. ⁵Interim barbari nuntios in omnes partes dimiserunt paucitatemque nostrorum militum suis praedicauerunt et quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstrauerunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta ad castra uenerunt.

XXXV. ¹Caesar etsi idem quod superioribus diebus acciderat fore uidebat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent, tamen nactus equites

³ cotidiano et : et cotidiana $\mathit{Lange} \parallel uti \alpha : ut \beta \parallel insistere : constr^1 \parallel inde se \beta.$

XXXIV. 1 nouitate pugnae : del. Kraffert \parallel se ex timore α : ex timore se f^2 , Ul ex timore $Tf^1 \parallel 2$ hostem β : om, $\alpha \parallel$ et ad α : et $\beta \parallel$ 4 continuos : -o LN \parallel dies complures $\beta \parallel$ 6 rebus α Ul : diebus Tf. XXXV. 1 ut β : et $\alpha \parallel$ nactus : nanctus B^1 .

circiter XXX, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. ²Commisso proelio diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt ac terga uerterunt. ³Quos tanto spatio secuti, quantum cursu et uiribus efficere potuerunt, conplures ex iis occiderunt, deinde omnibus longe lateque aedificiis incensis se in castra receperunt.

XXXVI. ¹Eodem die legati ab hostibus missi ad Caesarem de pace uenerunt. ²His Caesar numerum obsidum quem ante imperauerat duplicauit eosque in continentem adduci iussit, quod propinqua die aequinoctii infirmis nauibus hiemi nauigationem subiciendam non existimabat. ³Ipse idoneam tempestatem nactus paulo post mediam noctem naues soluit : ⁴quae omnes incolumes ad continentem peruenerunt; sed ex iis onerariae duae eosdem quos reliqui portus capere non potuerunt et paulo infra delatae sunt.

XXXVII. ¹Quibus ex nauibus cum essent expositi milites circiter trecenti atque in castra contenderent, Morini, quos Caesar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe praedae adducti primo non ita magno suorum numero circumsteterunt ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. ²Cum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter milia sex conuenerunt. Qua re nuntiata Caesar omnem ex castris

³ secuti : <equites > add. Lange \parallel quantum α : -0 $\beta \parallel$ iis α : his $\beta \parallel$ in castra se $\beta.$

XXXVI. 2 ante α : antea $\beta \parallel$ propinqua: -o $\textit{Meusel} \parallel$ hiemi: -is $RLNB^2 \parallel$ subiciendam: subeundam $LN \parallel 3$ nactus: nanctus B^1 nantus $A \parallel 4$ ad α : in $\beta \parallel$ sed α : om. $\beta \parallel$ iis AM, BRLN: his $S\beta \parallel$ quos reliqui [-quae LN] portus α : portus quos reliquae β .

XXXVII. 1 ex α : e β || si sese α : se si β si se Klotz.

equitatum suis auxilio misit. 3Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt atque amplius horis quattuor fortissime pugnauerunt et paucis uulneribus acceptis conplures ex his occiderunt. 4Postea uero quam equitatus noster in conspectum uenit, hostes abiectis armis terga uerterunt magnusque eorum numerus est occisus.

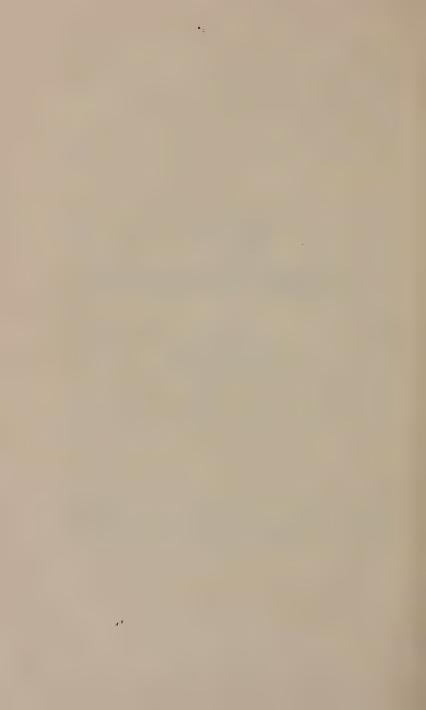
XXXVIII. ¹Caesar postero die T. Labienum legatum cum iis legionibus quas ex Britannia reduxerat in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. ²Qui cum propter siccitates paludum quo se reciperent non haberent, quo perfugio superiore anno erant usi, omnes fere in potestatem Labieni peruenerunt. ³At Q. Titurius et L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris uastatis, frumentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii se omnes in densissimas siluas abdiderant, se ad Caesarem receperunt. 4Caesar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo duae omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt, reliquae neglexerunt. 5His rebus gestis ex litteris Caesaris dierum uiginti supplicatio a senatu decreta est.

2 auxilio [-um AM] misit α: misit auxilio β | 3 horis: -as LN || his: is B1 iis Oudendorp.

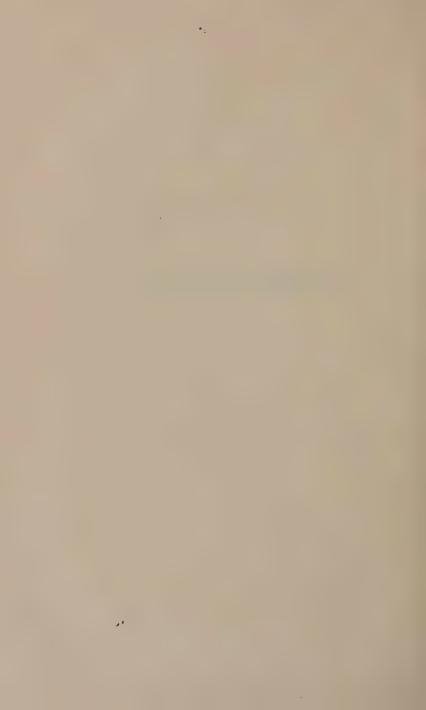
XXXVIII. 1 iis BRSLN: his AM om. β || 2 qui cum α: et cum β || siccitates α: -em β | perfugio superiore anno erant usi β: superiore anno perfuerant [semper fuerant LN] usi α || omnes fere α : om. β || peruenerunt A, BRSLN: conuen- M uen- β || 3 at q. L, Ul: at quintus N atq. T atque AM, S atquem BR¹ || aedificiis α : aedificiisque β || omnes se LN || ad caesarem se B.

CÉSAR GUERRE DES GAULES

Tome II
(LIVRES V-VIII)

LIBER QVINTVS

LIBER QVINTVS

I. ¹L. Domitio Ap. Claudio consulibus discedens ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consuerat, legatis imperat quos legionibus praefecerat uti quam plurimas possent hieme naues aedificandas ueteresque reficiendas curarent. ²Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi subductionesque paulo facit humiliores quam quibus in nostro mari uti consueuimus, atque id eo magis quod propter crebras commutationes aestuum minus magnos ibi fluctus fieri cognouerat, ad onera ac multitudinem iumentorum transportandam paulo latiores quam quibus in reliquis utimur maribus. ³Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem multum humilitas adiuuat. ⁴Ea quae sunt usui ad armandas naues ex Hispania adportari

I. 1 l(ucio) β : om. α || consuerat AM, BRLN, f T^2 , U^m : -euerat S instituerat T^1 , U^1l || possent: -int Meusel || curarent α : curent β || 2 demonstrat α : monstrauit β || subductionesque: -isque Clacconius || fluctus ibi β || ac β : ad α || latiores α : altiores β || utimur maribus α : maribus uti adsueuerant β || 8 ad quam β || adiuuat α : -abat β || 4 usui sunt β .

iubet. ⁵Ipse conuentibus Galliae citerioris peractis in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem prouinciae incursionibus uastari audiebat. ⁶Eo cum uenisset, ciuitatibus milites imperat certumque in locum conuenire iubet. ⁷Qua re nuntiata Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant omnibus rationibus de iniuriis satisfacere. ⁶Percepta oratione eorum Caesar obsides imperat eosque ad certam diem adduci iubet; nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem persecuturum demonstrat. ⁶Iis ad diem adductis ut imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem aestiment poenamque constituant.

II. ¹His confectis rebus conuentibusque peractis in citeriorem Galliam reuertitur atque inde ad exercitum proficiscitur. ²Eo cum uenisset, circumitis omnibus hibernis singulari militum studio in summa omnium rerum inopia circiter sexcentas eius generis cuius supra demonstrauimus naues et longas xxvIII inuenit instructas, neque multum abesse ab eo quin paucis diebus deduci possint. ³Conlaudatis militibus atque iis qui negotio praefuerant, quid fieri uelit ostendit atque omnes ad Portum Itium conuenire iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam traiectum esse cognouerat, circiter milium passuum

⁵ ipse α : ita $\beta \parallel$ pirustis α : piratis $\beta \parallel$ 6 eo... iubet: om. LN¹ \parallel 7 pirustae α : piratae [pyr- T, U] $\beta \parallel$ demonstrant: -ent Ciacconius \parallel rationibus α : om. $\beta \parallel$ 8 percepta oratione α : accepta ratione $\beta \parallel$ 9 iis α U: hiis M^2 , T his f is l om. S.

II. 1 his β : iis $\alpha \parallel 2$ circumitis β : circuitis $\alpha \parallel$ rerum omnium $\beta \parallel xxv$ if α : duode $xxx \beta \parallel$ instructas: structas T^1 constructas LN \parallel possint: -ent LN $\parallel 3$ uelit AM¹, BR β : uellet M², SLN passuum: del. Klotz.

XXX [transmissum] a continenti : huic rei quod satis esse uisum est militum reliquit. Ipse cum legionibus expeditis IIII et equitibus DCCC in fines Treuerorum proficiscitur, quod hi neque ad concilia ueniebant neque imperio parebant Germanosque Transrhenanos sollicitare dicebantur.

III. ¹Haec ciuitas longe plurimum totius Galliae equitatu ualet magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demonstrauimus, tangit. 2In ea ciuitate duo de principatu inter se contendebant: Indutiomarus et Cingetorix; 3e quibus alter, simul atque de Caesaris legionumque aduentu cognitum est, ad eum uenit, se suosque omnes in officio futuros neque ab amicitia populi romani defecturos confirmauit quaeque in Treueris gererentur ostendit. ⁴At Indutiomarus equitatum peditumque cogere iisque qui per aetatem in armis esse non poterant in siluam Arduennam abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines Treuerorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. ⁵Sed postea quam non nulli principes ex ea ciuitate et familiaritate Cingetorigis adducti et aduentu nostri exercitus perterriti ad Caesarem uenerunt et de suis priuatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam ciuitati consulere non possent, ueritus ne ab omnibus desereretur, [Induciomarus] legatos ad Caesarem mittit: Sese idcirco ab suis

³ transmissum : tramissum Ul del. Faernus transmissu $Paul \parallel$ reliquit : relinquit $B \parallel 4$ treuerorum α : treuir- β .

III. 2 indutiomarus $S\beta$: induc-cett. $\|$ 3 e α : ex $\beta\|$ futuros α : confirmat add. $\beta\|$ treueris: -iris T, $l\|$ 4 indutiomarus: induc- AM, $R\|$ iisque α : eisque $\beta\|$ arduennam: ardueninam A, $BR\|$ treuerorum α : treuir- $\beta\|$ 5 sed α : et $\beta\|$ familiaritate α : auctoritate $\beta\|$ privatim α : -is $\beta\|$ possent dett.: -et cett. $\|$ ueritus α : indutiomarus uer- $\beta\|$ induciomarus α : om. β del. Ciacconius [cf. R. E. A., 1925, p. 290].

discedere atque ad eum uenire noluisse, quo facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter inprudentiam laberetur: 'itaque esse ciuitatem in sua potestate, seseque, si Caesar permitteret, ad eum in castra uenturum, suas ciuitatisque fortunas eius fidei permissurum.

IV. ¹Caesar, etsi intellegebat qua de causa ea dicerentur quaeque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne aestatem in Treueris consumere cogeretur omnibus ad britannicum bellum rebus conparatis, Indutiomarum ad se cum ducentis obsidibus uenire iussit. 2His adductis, in iis filio propinquisque eius omnibus, quos nominatim euocauerat. consolatus Indutiomarum hortatusque est uti in officio maneret: 3nihilo tamen setius principibus Treuerorum ad se conuocatis hos singillatim Cingetorigi conciliauit, quod cum merito eius a se fieri intellegebat, tum magni interesse arbitrabatur eius auctoritatem inter suos quam plurimum ualere, cuius tam egregiam in se uoluntatem perspexisset. 4Id tulit factum grauiter Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui, et qui iam ante inimico in nos animo fuisset, multo grauius hoc dolore exarsit.

V. ¹His rebus constitutis Caesar ad Portum Itium cum legionibus peruenit. ²Ibi cognoscit Lx naues,

⁷ ciuitatem in sua potestate esse $\beta\,\|$ seseque BRSLN : seque AM β suas α : et suas $\beta.$

IV. 1 quaeque AM β : quaecumque BRSLN $\|$ consilio : del. Sydow $\|$ treueris : -iris T $\|$ rebus ad brit(t)annicum bellum $\beta \|$ indutiomarum : induc- M, BR $\|$ 2 his LNR³, Tf, l: iis AM, B¹, U hiis M², R¹ SB² $\|$ filio α : filis $\beta \|$ indutiomarum : induc- M, R $\|$ uti α : ut $\beta \|$ maneret : perman- LN $\|$ 3 nihilo AM, BRLN : nihil S $\beta \|$ treuerorum α : treuir- $\beta \|$ hos α : eos $\beta \|$ a α : ab $\beta \|$ tum α : tamen $\beta \|$ tam α : om. $\beta \|$ 4factum grauiter tulit $\beta \|$ indutiomarus : induc- M $\|$ suam... minui : del. Meusel $\|$ apimo in nos β - $\|$ fuisset : esset LN.

V. 1 peruenit: uenit f, U1.

quae in Meldis factae erant, tempestate reiectas cursum tenere non potuisse atque eodem unde erant profectae reuertisse; reliquas paratas ad nauigandum atque omnibus rebus instructas inuenit. ³Eodem equitatus totius Galliae conuenit numero milium quattuor principesque ex omnibus ciuitatibus; ⁴ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreuerat, quod cum ipse abesset motum Galliae uerebatur.

VI. ¹Erat una cum ceteris Dumnorix Haeduus. de quo ante ab nobis dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis cognouerat. 2Accedebat huc, quod in concilio Haeduorum Dumnorix dixerat sibi a Caesare regnum ciuitatis deferri; quod dictum Haedui grauiter ferebant, neque recusandi aut deprecandi causa legatos ad Caesarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Caesar cognouerat. 3Ille omnibus primo precibus petere contendit ut in Gallia relinqueretur, partim quod insuetus nauigandi mare timeret, partim quod religionibus inpediri sese diceret. 4Postea quam id obstinate sibi negari uidit, omni spe inpetrandi adempta principes Galliae sollicitare, metu territare, seuocare singulos hortarique coepit uti in continenti remanerent: 5non sine

³ totius galliae equitatus $\beta \parallel$ milium α : mil. β milia Meusel \parallel 4 perpaucos : paucos AM.

VI. 1 et 2 dumnorix : dubn- $Ul \parallel$ 1 ante ab nobis α : a nobis antea β ante a nobis $Meusel \parallel$ habere : ducere LN \parallel eum α : on. $\beta \parallel$ 2 quod in α : quod iam in Tf, U quod iam $l \parallel$ dictum : del. Ciacconius \parallel 3 precibus primo $\beta \parallel$ sese diceret impediri $\beta \parallel$ 4 metu territare huc transposui [cf.~R.~E.~A.,~1925,~p.~283-284]: post remanerent α om. β del. $Meusel \parallel$ seuccare BN^2 : reuocare cett. \parallel singulos post (s) euccare α : ante sollicitare β [sollicitare galliae reuocare singulos M] \parallel uti AM. BS: ut $RLN\beta$.

causa fieri ut Gallia omni nobilitate spoliaretur; id esse consilium Caesaris, ut quos in conspectu Galliae interficere uereretur, hos omnes in Britanniam traductos necaret; 6fidem reliquis interponere, ius iurandum poscere ut, quod esse ex usu Galliae intellexissent, communi consilio administrarent. Haec a conpluribus ad Caesarem deferebantur.

VII. 1Qua re cognita Caesar, quod tantum ciuitati Haeduae dignitatis tribuebat, coercendum atque deterrendum quibuscumque rebus posset Dumnorigem statuebat; 2quod longius eius amentiam progredi uidebat, prospiciendum ne quid sibi ac rei publicae nocere posset. 3Itaque dies circiter xxv in eo loco commoratus, quod chorus uentus nauigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consucuit, dabat operam ut in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen setius omnia eius consilia cognosceret : 4tandem idoneam nactus tempestatem milites equitesque conscendere naues iubet. 5At omnium inpeditis animis Dumnorix cum equitibus Haeduorum a castris insciente Caesare domum discedere coepit. 6Qua re nuntiata Caesar intermissa profectione atque omnibus rebus postpositis magnam partem equitatus ad eum insequen-

5 conspectu α : -um β | 6 ius iurandum : del. Eussner.

VII. 1 quod ... tribuebat : del. Meusel || ciuitati : -is Ciacconius || dignitatis: -i Ciacconius \parallel tribuebat α : -erat $\beta \parallel$ dumnorigem: dubn- $Ul \parallel 2$ quod: $\langle et \rangle$ quod Prammer \parallel prospiciendum $M\beta$: perspect. $\parallel 3$ dies oiroiter xxv: oiroiter xxv BR oiroiter xxv diebus LN \parallel chorus: corus $Vascosan \parallel$ his β : iis α hiis $M^2 \parallel$ locis β : om. $\alpha \parallel$ flare consucuit: consucuit flare N consucuit sufflare L \parallel ut α : uti $\beta \parallel$ dumnorigem: dubn- U $l \parallel$ cognosceret BRSLN: -are AM $\beta \parallel 4$ nactus idoneam $\beta \parallel$ naues β : in naues $\alpha \parallel 5$ impeditis omnium animis LN omnium animis impeditis β | dumnorix : dubn- Ul.

dum mittit retrahique imperat; 7si uim faciat neque pareat, interfici iubet, nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui praesentis imperium neglexisset. 8Ille autem reuocatus resistere ac se manu defendere suorumque fidem inplorare coepit saepe clamitans liberum se liberaeque esse ciuitatis. 9Illi, ut erat imperatum, circumsistunt hominem atque interficiunt: at equites Haedui ad Caesarem omnes reuertuntur.

VIII. ¹His rebus gestis Labieno in continenti cum tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto, ut portus tueretur et rem frumentariam prouideret, quaeque in Gallia gererentur cognosceret consiliumque pro tempore et pro re caperet, 2ipse cum quinque legionibus et pari numero equitum, quem in continenti reliquerat, ad solis occasum naues soluit et leni Africo prouectus media circiter nocte uento intermisso cursum non tenuit et longius delatus aestu orta luce sub sinistra Britanniam relictam conspexit. ³Tum rursus aestus commutationem secutus remis contendit ut eam partem insulae caperet qua optimum esse egressum superiore aestate cognouerat. Qua in re admodum fuit militum uirtus laudanda, qui uectoriis grauibusque nauigiis non intermisso remigandi labore longarum nauium cursum adaequarunt. 5Accessum est ad Britanniam omnibus nauibus meridiano fere tempore, neque in eo loco hostis est uisus; ⁶sed, ut postea Caesar ex captiuis

⁶ mittit α : misit β || imperat α : -auit β || 7 hunc α : eum β || 8 autem cod. Petau., ed. pr.: enim uett. eminus Fleischer uero Paul ciuitatis esse β .

VIII. 1 in continenti β : in -e [in -em, post duobus positum, LN] α \parallel rem frumentariam RLN: re -ia AM, BS rei -iae β re -iae Chr . $\mathit{Schneider} \parallel$ gererentur α : fierent $\beta \parallel 2$ legionibus quinque LN \parallel reliquent α : relinquebat $\beta \parallel$ ad solis occasum α : solis occasu $\beta \parallel$ aestu α : est $\beta \parallel 4$ adaequarunt α : -auerint $\beta \parallel 6$ caesar: post cognouit LN.

cognouit, cum magnae manus eo conuenissent, multitudine nauium perterritae, quae cum annotinis priuatisque, quas sui quisque commodi fecerat, amplius octingentae uno erant uisae tempore, a litore discesserant ac se in superiora loca abdiderant.

IX. Caesar exposito exercitu et loco castris idoneo capto, ubi ex captiuis cognouit quo in loco hostium copiae consedissent, cohortibus decem ad mare relictis et equitibus trecentis, qui praesidio nauibus essent, de tertia uigilia ad hostes contendit, eo minus ueritus nauibus quod in litore molli atque aperto deligatas ad ancoram relinquebat; ei praesidio nauibusque Q. Atrium praefecit. 2Ipse noctu progressus milia passuum circiter XII hostium copias conspicatus est. 3Illi equitatu atque essedis ad flumen progressi ex loco superiore nostros prohibere et proelium committere coeperunt. 4Repulsi ab equitatu se in siluas abdiderunt locum nacti egregie et natura et opere munitum, quem domestici belli, ut uidebatur, causa iam ante praeparauerant; 5nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant praeclusi. 6Ipsi ex siluis rari propugnabant nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis septimae testudine facta et aggere ad munitiones adiecto locum ceperunt eosque ex siluis expulerunt paucis uulneribus acceptis. 8Sed eos fugientes longius Caesar prosequi uetuit, et quod loci naturam

^{6.} cognouit α : comperit $\beta \parallel$ quisque commodi α : commodi quisque causa β quisque commodi causa ed. $pr. \parallel$ octingentae α : doco Ul doco $Tf \parallel$ uno α : -a $\beta \parallel$ tempore α : timore β .

IX. 1 de tertia α : tertia β || ancoram α : anchoras β || ei Kraffert: et codd. || nauibusque q. Nipperdey: nauibus quintum α nauibusq. β || circiter α : om. β || 4 nacti: nancti B^1 || uidebatur AM, LN β : -antur BRS || causa': post belli β || 7 et α : om. β .

ignorabat, et quod magna parte diei consumpta munitioni castrorum tempus relinqui uolebat.

X. ¹Postridie eius diei mane tripertito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos qui fugerant persequerentur. ²His aliquantum itineris progressis, cum iam extremi essent in prospectu, equites a Q. Atrio ad Caesarem uenerunt, qui nuntiarent superiore nocte maxima coorta tempestate prope omnes naues adflictas atque in litus eiectas esse, quod neque ancorae funesque subsisterent, neque nautae gubernatoresque uim tempestatis pati possent: ³itaque ex eo concursu nauium magnum esse incommodum acceptum.

XI. ¹His rebus cognitis Caesar legiones equitatumque reuocari atque in itinere resistere iubet, ipse ad naues reuertitur; ²eadem fere quae ex nuntiis litterisque cognouerat coram perspicit, sic ut amissis circiter xL nauibus reliquae tamen refici posse magno negotio uiderentur. ³Itaque ex legionibus fabros deligit et ex continenti alios arcessi iubet; ⁴Labieno scribit ut quam plurimas possit iis legionibus quae sint apud eum naues instituat. ⁵Ipse, etsi res erat multae operae ac laboris, tamen commodissimum esse statuit omnes naues subduci et cum castris una munitione coniungi. ⁶In his rebus circiter dies x consumit ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. ⁵Subduc-

X. 1 milites R² β : -e α || 2 his f, Ul: his M², T iis α || litus β : -ore α || subsisterent: sustinerent ed. pr. || 3 eo α : om. β .

XI. 1 in [om. S] itinere resistere α : itinere desistere β atque... resistere del. Meusel || 2 litterisque α : litteris β del. Vielhaber || circiter α : om. β || xL: Lx L¹.l. N quadraginta Oros., VI, 9,4 || 3 deligit α : -1 β || 4 possit β : -et α || iis α U: hiis T his f, l || sint Morus: sunt codd. || quae apud eum sunt L apud eum quae sunt N [fieri potest ut iis legionibus... apud eum delendum stt].

tis nauibus castrisque egregie munitis easdem copias quas ante praesidio nauibus relinquit, ipse eodem unde redierat proficiscitur. ⁸Eo cum uenisset, maiores iam undique in eum locum copiae Britannorum conuenerant summa imperii bellique administrandi communi consilio permissa Cassiuellauno; cuius fines a maritimis ciuitatibus flumen diuidit quod appellatur Tamesis, a mari circiter milia passuum Lxxx. ⁹Huic superiore tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant; sed nostro aduentu permoti Britanni hunc toti bello imperioque praefecerant.

XII. ¹Britanniae pars interior ab iis incolitur quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt, ²maritima pars ab iis qui praedae ac belli inferendi causa ex Belgio transierant (qui omnes fere iis nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eo peruenerunt) et bello inlato ibi permanserunt atque agros colere coeperunt. ³Hominum est infinita multitudo creberrimaque aedificia fere gallicis consimilia, pecorum magnus numerus. ⁴Vtuntur aut aere aut nummo aureo aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. ⁵Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia; aere utuntur inportato. Materia cuiusque generis, ut in Gallia, est, praeter fagum atque abietem. ⁶ Leporem et

⁷ quas α : quae $\beta \parallel$ nauibus α : fuerant add. $\beta \parallel$ relinquit f, Ul: reliquit α T \parallel 8 iam α : om. $\beta \parallel$ cassiuellauno β : casi- $\alpha \parallel$ cuius... LXXX: del Meusel.

XII. Cap. 12, 13, 14 Caesaris esse negat Wex \parallel 1 interior [om. A] α : inf- β \parallel iis α l: his T/, U \parallel ipsi: -a T \parallel 2 iis α : his β \parallel transierant α : -unt β \parallel iis α : his β eisdem Paul \parallel ciuitatum: -ium Ul \parallel permanserunt α : remans- β \parallel 3 pecorum α : -is β \parallel magnus numerus α : numerus ingens β \parallel 4 aut aere: del. Mommsen \parallel aureo α : aereo β \parallel taleis T/: aliis AM, BRS, Ul anulis LN \parallel pro nummo α : om. β \parallel 5 eius α : om. β \parallel atque α : et β .

gallinam et anserem gustare fas non putant; haec tamen alunt animi uoluptatisque causa. Loca sunt temperatiora quam in Gallia, remissioribus frigoribus.

XIII. Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naues appelluntur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. Hoc pertinet circiter milia passuum quingenta. ²Alterum uergit ad Hispaniam atque occidentem solem; qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia, sed pari spatio transmissus atque ex Gallia est in Britanniam. 3In hoc medio cursu est insula quae appellatur Mona: conplures praeterea minores subiectae insulae existimantur; de quibus insulis non nulli scripserunt dies continuos xxx sub bruma esse noctem. 4Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris breuiores esse quam in continenti noctes uidebamus. 5Huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, septingentorum milium. 6Tertium est contra septentriones; cui parti nulla est obiecta terra, sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. Hoc milia passuum octingenta in longitudinem esse existimatur. 7Ita omnis insula est in circuitu uicies centum milium passuum.

XIV. ¹Ex his omnibus longe sunt humanissimi qui Cantium incolunt, quae regio est maritima

⁶ uoluptatisque α : uoluntatisque β .

XIII. 1 triquetra N² ed. pr. : -adra T -atra l U² -arta U¹ utrique $\alpha \parallel$ pertinet α : latus tenet $\beta \parallel 2$ hibernia α : insula add. $\beta \parallel$ ex α : e $\beta \parallel$ 3 subjectae α : obi- $\beta \parallel 4$ percontationibus α : percunct- $\beta \parallel$ noctes quam in continenti $\beta \parallel$ uidebamus α : om. $\beta \parallel 5$ fert illorum α : eorum fert $\beta \parallel 6$ lateris : alter Menge <alter> lateris Paul \parallel ad α : om. $\beta \parallel$ hoo α : huie $\beta \parallel$ existimatur α : arbitrantur β .

XIV. 1 his β: iis [hiis M] α.

omnis, neque multum a gallica differunt consuetudine. 2Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne uiuunt pellibusque sunt uestiti. Omnes uero se Britanni uitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem, atque hoc horridiores sunt in pugna aspectu: 3capilloque sunt promisso atque omni parte corporis rasa praeter caput et labrum superius. Vxores habent deni duodenique inter se communes et maxime fratres cum fratribus parentesque cum liberis; ⁵sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi quo primum uirgo quaeque deducta est.

XV. ¹Equites hostium essedariique acriter proelio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, ita tamen ut nostri omnibus partibus superiores fuerint atque eos in siluas collesque conpulerint; 2sed conpluribus interfectis cupidius insecuti non nullos ex suis amiserunt. 3At illi intermisso spatio inprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum subito se ex siluis eiecerunt inpetuque in eos facto qui erant in statione pro castris collocati acriter pugnauerunt, 4duabusque missis subsidio cohortibus a Caesare atque his primis legionum duarum, cum hae perexiguo intermisso loci spatio inter se constitissent, nouo genere pugnae perterritis nostris per medios audacissime perruperunt seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus,

¹ a β: om. a | 2 uitro f, Ul: intro T ultro a | horridiores a: horribiliores $\beta \parallel 3$ atque α : et $\beta \parallel 4$ communes inter se $\beta \parallel 5$ si qui BRLN: qui AM, S β || quo primum uirgo quaeque deducta est α : quibus primo uirgines quaeque ductae sunt β.

XV. 1 proelio AM² β: -um M¹, BRSLN || ita β: om. α || eos AM β: omnes BRSLN | 4 his Tf, l: iis a U || hae BRLN: haec M, T, Ul heae A (?), S, f eae edd. || intermisso perexiguo LN || loci : del. Nipperdey || perterritis LNR² β: pertemptis A, BR¹ S peremptis M | 5 laberius α: labienus B.

tribunus militum, interficitur. Illi pluribus submissis cohortibus repelluntur.

XVI. ¹Toto hoc in genere pugnae cum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros propter grauitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem, ²equites autem magno cum periculo proelio dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent et, cum paulum ab legionibus nostros remouissent, ex essedis desilirent et pedibus dispari proelio contenderent. *Equestris autem proelii ratio et cedentibus et insequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc ut numquam conferti, sed rari magnisque interuallis proeliarentur stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes defatigatis succederent.

XVII. ¹Postero die procul a castris hostes in collibus constiterunt rarique se ostendere et lenius quam pridie nostros equites proelio lacessere coeperunt. ²Sed meridie cum Caesar pabulandi causa tres legiones atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt, sic uti ab signis legionibusque non absisterent. ³Nostri acriter in eos impetu facto reppulerunt neque finem sequendi fecerunt: quo subsidio confisi equites, cum post se

⁵ submissis α : inmissis β .

XVI. 1 armorum α : armaturae $\beta \parallel$ ab α : a $\beta \parallel$ 2 proelio α : om. $\beta \parallel$ ab α : a Ul om. $Tf \parallel$ 3 equestris... inferobat: om. ed. pr., del. Tittler \parallel 4 alii α : om. $\beta \parallel$ defatigatis Tf, l: defet- α U.

XVII. 1 lenius α : lentius $\beta \parallel 2$ partibus β : om. $\alpha \parallel 3$ quo BRSLN, T: quod AM, f, Ul quoad dett., edd. \parallel se β : om. α .

legiones uiderent, praecipites hostes egerunt, ⁴magnoque eorum numero interfecto neque sui colligendi neque consistendi aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. ⁵Ex hac fuga protinus quae undique conuenerant auxilia discesserunt, neque post id tempus umquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

XVIII. ¹Caesar cognito consilio eorum ad flumen Tamesim in fines Cassiuellauni exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc aegre, transiri potest. ²Eo cum uenisset, animum aduertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. ³Ripa autem erat acutis sudibus praefixis munita, eiusdemque generis sub aqua defixae sudes flumine tegebantur. ⁴His rebus cognitis a captiuis perfugisque Caesar praemisso equitatu confestim legiones susebqui iussit. ⁵Sed ea celeritate atque eo impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua extarent, ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent ripasque dimitterent ac se fugae mandarent.

XIX. ¹Cassiuellaunus, ut supra demonstrauimus, omni deposita spe contentionis dimissis amplioribus copiis, milibus circiter quattuor essedariorum relictis, itinera nostra seruabat paulumque ex uia excedebat locisque impeditis ac siluestribus sese occultabat atque iis regionibus quibus nos iter factu-

tixis BRSLN: praefixisque AM β || defixae sub aqua β || 4 his β : iis α || perfugis captiuisque β || 5 sed: et Nitsche || eo α : om. β || equitum: equitatum LN.

⁴ magnoque α : magno $\beta \parallel$ numero eorum $\beta \parallel$ essedis α : equis β . XVIII. 1 tamesim α : -esin [-essin l] $\beta \parallel$ cassiuellauni T, Ul: casiua $\beta \parallel$ loco omnino LN \parallel 2 animum aduertit α : animadu- M² $\beta \parallel$ 3 practivis BRSLN: practivis and $\beta \parallel$ defines subseque $\beta \parallel A$ his β : its

XIX. 1 cassiuellaunus Ul: casiu- M^2 , LN \mathbb{R}^2 , T/ casuu- AM^1 , BR\(^1S\) || spo deposita β || sese α : se β || iis α U: hiis M^2 , T his f, l.

ros cognouerat pecora atque homines ex agris in siluas conpellebat ²et, cum equitatus noster liberius praedandi uastandique causa se in agros eiecerat, omnibus uiis semitisque essedarios ex siluis emittebat et magno cum periculo nostrorum equitum cum iis confligebat atque hoc metu latius uagari prohibebat. ³Relinquebatur ut neque longius ab agmine legionum discedi Caesar pateretur, et tantum in agris uastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinouantes, prope firmissima earum regionum ciuitas, ex qua Mandubracius adulescens Caesaris fidem secutus ad eum in continentem [Galliam] uenerat, cuius pater in ea ciuitate regnum obtinuerat interfectusque erat a Cassiuellauno, ipse fuga mortem uitauerat, ²legatos ad Caesarem mittunt pollicenturque sese ei dedituros atque imperata facturos; ³petunt ut Mandubracium ab iniutia Cassiuellauni defendat atque in ciuitatem mittat, qui praesit imperiumque obtineat. ⁴His Caesar imperat obsides quadraginta frumentumque exercitui Mandubraciumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum frumentumque miserunt.

² uastandi praedandique β || eiecerat [eiecret S] α : effunderet β : effuderat Meusel || omnibus uiis semitisque α : omnes uiis notis semitisque β del. Meusel || cum magno LN, l || iis α : his β || 3 in: ante labore transposuit Deiter.

XX. 1 trinouantes β : trinob- α T¹ \parallel mandubracius α : mandrubacius β \parallel galliam: om. LN, del. Ciacconius \parallel pater α : inianuuetitius add. Ul inianuuetutus add.f inlanouitus add. B^m \parallel obtinuerat: tenuerat T¹ \parallel cassiuellauno α : cassib- [casib- T] β \parallel 2 atque α : et β \parallel 3 mandubracium [-atium A, S] α : mandrubacium T mandrobacium Ul mandrusbatium f \parallel cassiuellauni α T: cassib- Ul casiu- f \parallel his [hiis T] β : iis α \parallel mandubraciumque α : mandrubaciumque T. Ul mandrusbatiumque f \parallel frumentumque: -taque M β .

XXI. ¹Trinouantibus defensis atque omni militum iniuria prohibitis Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi legationibus missis sese Caesari dedunt. 2Ab his cognoscit non longe ex eo loco oppidum Cassiuellauni abesse siluis paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus conuenerit. 3Oppidum autem Britanni uocant, cum siluas impeditas uallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium uitandae causa conuenire consuerunt. Eo proficiscitur cum legionibus : locum reperit egregie natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. ⁵Hostes paulisper morati militum nostrorum impetum non tulerunt seseque alia ex parte oppidi eiecerunt. 6 Magnus ibi numerus pecoris repertus multique in fuga sunt conprehensi atque interfecti.

XXII. ¹Dum haec in his locis geruntur, Cassiuellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstrauimus, quibus regionibus quattuor reges praeerant, Cingetorix, Caruilius, Taximagulus, Segouax, nuntios mittit atque his imperat uti coactis omnibus copiis castra naualia de inprouiso adoriantur atque oppugnent. ²Ii cum ad castra uenissent, nostri eruptione facta multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige suos incolumes reduxerunt. ³Cassiuellaunus hoc proelio nuntiato, tot detrimenti acceptis, uastatis finibus, maxime etiam permotus defectione ciuitatum, legatos per Atre-

XXI. 1 cenimagni : cenimanni U \parallel bibroci cassi : bibrocicassi LN bibrocilassi S \parallel 2 his β : iis α \parallel hominum magnus LN \parallel 3 incursionis : -es S, $Tf \parallel$ uitandae : -de S -di $Tf \parallel$ 5 ex alia β .

XXII. 1 dum β : cum $\alpha \parallel$ his β : iis [hiis M] $\alpha \parallel$ cassiuellaunus S, T, Ul: casiu- cett. \parallel quod... demonstrauimus: del. Klotz \parallel his β : iis $\alpha \parallel 2$ ii α : hii Tf hi Ul \parallel lugotorige α : cingetorige $\beta \parallel$ 3 cassiuellaunus AM², S, T, Ul: casiu- M¹, BRLN, $f \parallel$ ciuitatum α /: -ium T, Ul.

batem Commium de deditione ad Caesarem mittit:

*Caesar cum constituisset hiemare in continenti
propter repentinos Galliae motus, neque multum
aestatis superesset atque id facile extrahi posse
intellegeret, obsides imperat et quid in annos singulos uectigalis populo romano Britannia penderet
constituit; 5interdicit atque imperat Cassiuellauno
ne Mandubracio neu Trinouantibus noceat.

XXIII. ¹Obsidibus acceptis exercitum reducit ad mare, naues inuenit refectas. 2His deductis, quod et captiuorum magnum numerum habebat et non nullae tempestate deperierant naues, duobus commeatibus exercitum reportare instituit. 3Ac sic accidit uti ex tanto nauium numero tot nauigationibus neque hoc neque superiore anno ulla omnino nauis, quae milites portaret, desideraretur, 4at ex iis quae inanes ex continenti ad eum remitterentur et prioris commeatus expositis militibus et quas postea Labienus faciendas curauerat numero LX, perpaucae locum caperent, reliquae fere omnes reicerentur. 5Quas cum aliquamdiu Caesar frustra expectasset, ne anni tempore a nauigatione excluderetur, quod aequinoctium suberat, necessario angustius milites conlocauit 6ac summa tranquillitate consecuta, secunda inita cum soluisset uigilia, prima luce terram attigit omnesque incolumes naues perduxit.

⁴ constituisset α : statuisset $\beta \parallel$ hiemare... neque α : hiemem... agere neque $\beta \parallel$ quid β : quod AM, B¹S quot RLNB² \parallel 5 cassiuellauno M³, T, Ul: casiu- LN, f casuu- AM¹, BRS \parallel mandubracio A, NB², T: -agio M, B¹R -accio S -ancio L mandrusbatio f mandobracio Ul \parallel trinouantibus β : trenou- [-ob- LN] $\alpha \parallel$ noceat α : bellum faciat β .

XXIII. 2 his β : iis $\alpha \parallel$ exercitum: post reportare LN \parallel reportare α : de- $\beta \parallel$ instituit α : constituit $\beta \parallel 3$ uti: ut f, Ut \parallel ex α : e $\beta \parallel$ ulla α : nulla $\beta \parallel 4$ iis [hiis M] α : his $\beta \parallel$ et prioris: et del. Nicaise \parallel labienus β : lau- $\alpha \parallel$ reicerentur β : refic- $\alpha \parallel 5$ a α : om. $\beta \parallel 6$ consecuta: secuta LN \parallel inita α : om. β .

XXIV. Subductis nauibus concilioque Gallorum Samarobriuae peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius prouenerat, coactus est aliter ac superioribus annis exercitum in hibernis conlocare legionesque in plures ciuitates distribuere. 2Ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit, alteram in Neruios Q. Ciceroni, tertiam in Esuuios L. Roscio; quartam in Remis cum T. Labieno in confinio Treuerorum hiemare jussit; 3tres in Belgis conlocauit; his M. Crassum quaestorem et L. Munatium Plancum et C. Trebonium legatos praefecit. 4Vnam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohortes quinque in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Catuuolci erant, misit. 5His militibus Q. Titurium Sabinum et L. Aurunculeium Cottam legatos praeesse iussit. 6Ad hunc modum distributis legionibus facillime inopiae rei frumentariae sese mederi posse existimauit. 7Atque harum tamen omnium legionum hiberna, praeter eam quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat, milibus passuum centum continebantur. ⁸Ipse interea quoad legiones conlocatas munitaque hiberna cognouisset in Gallia morari constituit.

XXIV. 1 samarobriuae α : samaru- β || in gallia α : om. β || 2 esuuics Whitte: essuos codd. || quartam: < q(uaestori)> quartam Mommsen|| treuerorum M^2 , SB²: treber- AM¹, B¹R treuir- LN, Tf, U trebir- l|| tres: tris T¹|| belgis α : belgio β bellouacis Cluver bel < louacis finitimisque bel> gis proposuit Meusel [cf. R.E.A., 1925, p. 284]|| 3 his β : iis α || quaestorem cod. Petau.: quintum α om. β || munatium β : munac- AM munic- BRS minac- L minuc- N || 4 ac α : et β || catuolci Gudius: catuolci codd. || 5 his: iis AM¹|| praeesse α : esse β || 6 frumentariae: < rei> frum-R. Schneider || sese α : se β || existimauit: abat Meusel || 7 roscio β : ruscio α || continebantur centum LN || 8. conlocatas α : co(l)lo(c)asset β .

XXV. 1Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerant. 2Huic Caesar pro eius uirtute atque in se beneuolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. ³Tertium iam hunc annum regnantem inimici clam. multis palam ex ciuitate etiam auctoribus, eum interfecerunt. Defertur ea res ad Caesarem. 4Ille ueritus, quod ad plures pertinebat, ne ciuitas eorum inpulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet ibique hiemare, quorumque opera cognouerat Tasgetium interfectum, hos conprehensos ad se mittere. 5Interim ab omnibus [legatis quaestoribusque] quibus legiones tradiderat certior factus est in hiberna peruentum locumque hibernis esse munitum.

XXVI. ¹Diebus circiter xv quibus in hiberna uentum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Catuuolco; ²qui, cum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent frumentumque in hiberna conportauissent, Indutiomari Treueri nuntiis inpulsi suos concitauerunt subitoque oppressis lignatoribus magna manu ad castra oppugnatum uenerunt. ³Cum celeriter nostri arma cepissent uallumque ascendissent atque

XXV. 1 carnutibus : carnat- T^1 carnot- T^2 $f \parallel$ tasgetius BRS LN, Ul: tasgecius AM asgetius $Tf \parallel$ cuius β : huius $\alpha \parallel 3$ inimici β : -is $\alpha \parallel$ clam Whitte: iam α om. $\beta \parallel$ palam multis $\beta \parallel$ etiam conieci: et iis om. $\beta \parallel$ eum α : om. $\beta \parallel$ carnotici locus corruptus, de uariis emendationibus uide Meusel, Tab. conieci.] $\parallel 4$ plures: <res> add. Pluygers \parallel (ucium) α : om. $\beta \parallel$ carnutes: -otes $Tf \parallel$ cognouerat α : -rit $\beta \parallel 5$ legatis quaestoribusque: del. Whitte legatis quaestoreque Ciacconius \parallel hibernis: del. Vielhaber.

XXVI. 1 catuuoloo edd.: catuuloo α patuuloo f, Ul patuloo $T \parallel 2$ frumentumque α : frumentum $\beta \parallel$ conportauissent: -tassent $LN \parallel$ indutiomari: -ciom- AM, $f \parallel$ treueri αf : -uiri T-biri $Ul \parallel$ oppugnatum f: -and β -

una ex parte Hispanis equitibus emissis equestri proelio superiores fuissent, desperata re hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. ⁴Tum suo more conclamauerunt, uti aliqui ex nostris ad conloquium prodiret: habere sese, quae de re communi dicere uellent, quibus rebus controuersias minui posse sperarent.

XXVII. 1Mittitur ad eos conloquendi causa C. Arpineius, eques romanus, familiaris Q. Titurii, et Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante missu Caesaris ad Ambiorigem uentitare consucrat; apud quos Ambiorix ad hunc modum locutus est: 2Sese pro Caesaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus esset quod Atuatucis, finitimis suis, pendere consuesset, quodque ei et filius et fratris filius a Caesare remissi essent, quos Atuatuci obsidum numero missos apud se in seruitute et catenis tenuissent; 3neque id quod fecerit de oppugnatione castrorum aut iudicio aut uoluntate sua fecisse, sed coactu ciuitatis, suaque esse eius modi imperia, ut non minus haberet iuris in se multitudo quam ipse in multitudinem. *Ciuitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentinae Gallorum coniurationi resistere non potuerit. Id se facile ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit imperitus rerum ut suis copiis populum

³ emissis α : missis $\beta \parallel$ ab oppugnatione suos $\beta \parallel$ **4** suo more : *del.* R. Schneider \parallel uti α : ut $\beta \parallel$ quae α : quod β .

XXVII. 1 conloquendi causa $\alpha:om$. β del. $Gertz \parallel c$. arpineius edd. : gaius carpineius α c. arpinius $\beta \parallel q(uinti)$ $\alpha:om$. $\beta \parallel quidam: del$. Müller \parallel consuerat $\alpha:$ -euerant β -euerat $Klotz \parallel$ ad hunc $\alpha:$ in hunc $\beta \parallel 2$ confiteri: confidere LN \parallel atuatucis $\beta:$ adua- A, BRLN ana- M ua- S \parallel ei et [et L] $\alpha:$ ei $\beta \parallel a$ $\beta:$ ab $\alpha \parallel$ remissi M, BS: missi A, RLN $\beta \parallel$ atuatuci $\beta:$ ad- $\alpha \parallel 3$ fecerit $\alpha:$ -int $\beta \parallel$ de oppugnatione castrorum: del. Müller \parallel fecisse $\alpha:$ om. β .

romanum superari posse confidat. ⁵Sed esse Galliae commune consilium : omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alterae legioni subsidio uenire posset. ⁶Non facile Gallos Gallis negare potuisse, praesertim cum de recuperanda communi libertate consilium initum uideretur. Quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere nunc se rationem officii pro beneficiis Caesaris: monere, orare Titurium pro hospitio ut suae ac militum saluti consulat. 8Magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc adfore biduo. ⁹Ipsorum esse consilium, uelintne prius quam finitimi sentiant eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter milia passuum circiter quinquaginta, alter paulo amplius ab iis absit. 10Illud se polliceri et iure iurando confirmare, tutum iter per fines daturum. 11Quod cum faciat, et ciuitati sese consulere, quod hibernis leuetur, et Caesari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix.

XXVIII. ¹Arpineius et Iunius quae audierunt ad legatos deferunt. Illi repentina re pertubati, etsi ab hoste ea dicebantur, tamen non neglegenda existimabant, maximeque hac re permouebantur, quod ciuitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo romano bellum facere ausam uix erat credendum. ²Itaque ad consilium rem deferunt, magnaque inter eos existit controuersia. ³L. Au-

⁴ superari α : se superare $\beta \parallel 5$ alterae α : i $\beta \parallel 7$ pro pietate M, S, f, U: proprietate A, BRLN, T, $l \parallel 9$ aut ad ciceronem α : aut om. $\beta \parallel$ ab iis α : om. $\beta \parallel 10$ iter per fines α : se iter per suos fines β .

XXVIII. 1 arpineius T^s : arpineius α arpinius β || audierunt α :
-rant β || 2 existit controuersia α Ul: controuersia orta est Tf.

runculeius conpluresque tribuni militum et primorum ordinum centuriones nihil temere agendum neque ex hibernis iniussu 'Caesaris discedendum existimabant: quantasuis [magnas etiam] copias Germanorum sustineri posse munitis hibernis docebant: rem esse testimonio, quod primum hostium impetum multis ultro uulneribus inlatis fortissime sustinuerint: ⁵re frumentaria non premi; interea et ex proximis hibernis et a Caesare conuentura subsidia: ⁶postremo quid esset leuius aut turpius, quam auctore hoste de summis rebus capere consilium?

XXIX. ¹Contra ea Titurius sero facturos clamitabat, cum maiores manus hostium adiunctis Germanis conuenissent, aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum. Breuem consulendi esse occasionem. ²Caesarem arbitrari profectum in Italiam; neque aliter Carnutes interficiundi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta contemptione nostri ad castra uenturos esse. ³Non hostem auctorem, sed rem spectare: subesse Rhenum: magno esse Germanis dolori Ariouisti mortem et superiores nostras uictorias; ⁴ardere Galliam tot contumeliis acceptis sub populi romani imperium redactam, superiore gloria rei militaris extincta. ⁵Postremo quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad eius modi

³ exist(i)mabant α : docebant $\beta \parallel 4$ magnas etiam [etiam magnas T] codd.: del. Hotman copias etiam [del. magnas] R. Estienns <Gallorum>, magnas etiam $Sydow \parallel 6$ esset α : esse β .

XXIX. 2 arbitrari : <se> arb- $Ciacconius \parallel$ italiam α : -a $\beta \parallel$ carnutes α : -as $\beta \parallel$ interficiendi : -endi f^1 , $l^1 \parallel$ neque α : neo T, l ne f, $U \parallel$ contemptione [contentione A, B¹] α : cum contempt- Ul cumtemptat-T $f \parallel$ esse: see $Vassis \parallel 3$ spectare: expectare BRLN \parallel 4 superiore gloria... extincta α : superiorem gloriam... extinctam $\beta \parallel 5$ re α : spe β .

consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nihil esset durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos; si Gallia omnis cum Germanis consentiret, unam esse in celeritate positam salutem. Cottae quidem atque eorum qui dissentirent consilium quem haberet exitum? in quo si non praesens periculum, at certe longinqua obsidione fames esset timenda.

XXX. ¹Hac in utramque partem disputatione habita, cum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur, « Vincite », inquit, « si ita uultis », Sabinus, et id clariore uoce, ut magna pars militum exaudiret; ²« neque is sum », inquit, « qui grauissime ex uobis mortis periculo terrear; hi sapient: si grauius quid acciderit, abs te rationem reposcent, ³qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis coniuncti communem cum reliquis belli casum sustineant, non reiecti et relegati longe ab ceteris aut ferro aut fame intereant. »

XXXI. ¹Consurgitur ex consilio; conprehendunt utrumque et orant ne sua dissensione et pertinacia rem in summum periculum deducant : ²facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant ac probent; contra in dissensione nullam se salutem perspicere. ³Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus : superat sententia Sabini. ⁴Pro-

6 utramque partem β : utraque parte α || nihil esset α : nil sit β || proximam: primam LN || consentiret α : -iant β || unam: una /, Menge || 7 haberet [-ent M] codd.: -e R. Estienne || praesens periculum non α || longinqua α : longa β || timenda α : pertimescenda β .

XXX. 1 utramque partem β : utraque partem B^1 utraque parte $\alpha \parallel$ habita disputatione LN \parallel 2 periculo αf : in per- T, Ul \parallel sapient: si sapient f, $Madvig \parallel$ 3 ab α : a β .

XXXI. 1 ex α : e $\beta \parallel 2$ dissensione β : -em α .

nuntiatur prima luce ituros. Consumitur uigiliis reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. ⁵Omnia excogitantur quare nec sine periculo mane eatur et languore militum et uigiliis periculum augeatur. ⁶Prima luce sic ex castris proficiscuntur ut quibus esset persuasum non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine maximisque inpedimentis.

XXXII. ¹At hostes, postea quam ex nocturno fremitu uigiliisque de profectione eorum senserunt, conlocatis insidiis bipertito in siluis oportuno atque occulto loco a milibus passuum circiter duobus Romanorum aduentum expectabant, ²et cum se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex utraque parte eius uallis subito se ostenderunt nouissimosque premere et primos prohibere ascensu atque iniquissimo nostris loco proelium committere coeperunt.

XXXIII. ¹Tum demum Titurius, qui nihil ante prouidisset, trepidare et concursare cohortesque disponere, haec tamen ipsa timide atque ut eum omnia deficere uiderentur: quod plerumque iis accidere consueuit qui in ipso negotio consilium capere coguntur. ²At Cotta, qui cogitasset haec

⁴ posset αf : -it T, $Ul \parallel 5$ nec αUl : ne $Tf \parallel$ mane eatur Hartz: maneatur codd. [omnia... augeatur del. Paul; de uariis emendationibus uide Meusel, Tab. coniect.] \parallel languore: -or LN \parallel 6 ambiorige: del. Tittler.

XXXII. 1 eorum α : eius $\beta \parallel$ duobus α : duorum $\beta \parallel$ 2 et α : om. $\beta \parallel$ maior α : om. $\beta \parallel$ demisisset Beroald: dim-codd. \parallel se α : om. $\beta \parallel$ nostris β : -orum α .

XXXIII. 1 qui α : ut qui β || atque ut AM, BRLN: utque T, U ut quae l atque, β , /|| eum α : ei β || iis α : om. β || accidere: acce- M¹, B¹R || consucuit: solet LN || 2 cogitasset α : cogitasse uideretur β .

posse in itinere accidere atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat et in appellandis cohortandisque militibus imperatoris et in pugna militis officia praestabat. 3Cum propter longitudinem agminis minus facile omnia per se obire et quid quoque loco faciendum esset prouidere possent, iusserunt pronuntiari ut inpedimenta relinquerent atque in orbem consisterent. 4Quod consilium etsi in eius modi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: ⁵nam et nostris militibus spem minuit et hostes ad pugnam alacriores effecit, quod non sine summo timore et desperatione id factum uidebatur. 6Praeterea accidit, quod fieri necesse erat, ut uulgo milites ab signis discederent, quaeque quisque eorum carissima haberet ab inpedimentis petere atque arripere properaret, clamore et fletu omnia complerentur.

XXXIV. ¹At barbaris consilium non defuit. Nam duces eorum tota acie pronuntiari iusserunt ne quis ab loco discederet : illorum esse praedam atque illis reseruari quaecumque Romani reliquissent : proinde omnia in uictoria posita existimarent. ² † Erant et uirtute et numero pugnandi pares †. Nostri, tametsi ab duce et a Fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in uirtute ponebant, et quotiens quaeque cohors procurrerat, ab ea parte magnus numerus

³ cum α : quod β || minus α : non β || facile β : facere α || per se omnia β || prouidere α : scire β || possent: non possent LN || pronuntiari N, Ul:-are cett. || 4 accidit: cecidit Meusel || 5 hostes α :-em β || pugnam AM β :-andum BRSLN || alacriores α :-em β || effecit α : fecit β || 6 quaeque: quae AM || clamore: et clamore S || fletu: fremitu R. Schneider.

XXXIV. 1 pronuntiari β : -e α || reservari α : servari β || posita α : esse add. β || existimarent: sperarent LN || 2 erant... pares codd.: hunc locum corruptum esse manifestum est; de variis emendationibus vide Meusel, Tab. coniect. || tametsi α : tamenetsi β || salutis: om. LN || salutis spem β || procurrerat α : -eret β

hostium cadebat. ³Qua re animaduersa Ambiorix pronuntiari iubet ut procul tela coniciant neu propius accedant et, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: ⁴leuitate armorum et cotidiana exercitatione non nihil his noceri posse; rursus se ad signa recipientes insequantur.

XXXV. 1Quo praecepto ab iis diligentissime observato, cum quaepiam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes uelocissime refugiebant. 2Interim eam partem nudari necesse erat et ab latere aperto tela recipi. 3Rursus, cum in eum locum unde erant egressi reuerti coeperant, et ab iis qui cesserant et ab iis qui proximi steterant circumueniebantur. 4Sin autem locum tenere uellent, nec uirtuti locus relinquebatur, neque ab tanta multitudine coniecta tela conferti uitare poterant. 5Tamen tot incommodis conflictati, multis uulneribus acceptis, resistebant et magna parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam octauam pugnaretur, nihil quod ipsis esset indignum committebant. Tum T. Baluentio, qui superiore anno primum pilum duxerat, uiro forti et magnae auctoritatis, utrumque femur tragula traicitur; 7Q. Lucanius, eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumuento filio subuenit, interficitur: 8L. Cotta legatus omnes cohortes ordinesque adhortans in aduersum os funda uulneratur.

³ neu α : ne f, Ul nec $T \parallel$ in quam $\beta \parallel 4$ leuitate... posse : del. $Lipsius \parallel$ nihil : <non> nihil $ego \parallel$ his α : ex his β iis edd.

XXXV. 1 iis α : his $\beta \parallel$ qu(a)epiam α : om. $\beta \parallel$ 2 recipi α : -ere $\beta \parallel$ 3 cum α : et cum $\beta \parallel$ egressi α : progr- $\beta \parallel$ iis α : his $\beta \parallel$ 4 conferti uitare α : a confertis uitari $\beta \parallel$ 5 tot α : tam multis $\beta \parallel$ pugnaretur α : -assent $\beta \parallel$ 6 baluentio [-emtio L -ennio N] α : uentio $\beta \parallel$ duxerat α : dédux- $\beta \parallel$ 8 in aduersum os α : aduersus hos β .

XXXVI. ¹His rebus permotus Q. Titurius, cum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit rogatum ut sibi militibusque parcat. ²Ille appellatus respondit: Si uelit secum conloqui, licere; sperare a multitudine impetrari posse quod ad militum salutem pertineat; ipsi uero nihil nocitum iri, inque eam rem se suam fidem interponere. ³Ille cum Cotta saucio communicat, si uideatur, pugna ut excedant et cum Ambiorige una conloquantur: sperare ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. ⁴Cotta se ad armatum hostem iturum negat atque in eo perseuerat.

XXXVII. ¹Sabinus quos in praesentia tribunos militum circum se habebat et primorum ordinum centuriones se sequi iubet et, cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abicere imperatum facit suisque ut idem faciant imperat. 2Interim, dum de condicionibus inter se agunt longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumuentus interficitur. Tum uero suo more uictoriam conclamant atque ululatum tollunt impetuque in nostros facto ordines perturbant. 4Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. Reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. 5Ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra uallum proiecit, ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. 6Illi aegre ad noctem oppugnationem sustinent; noctu

XXXVI. 2 respondit : -et $Meusel \parallel$ sperare : <se> add. $Meusel \parallel$ nihil α : non $\beta \parallel$ inque eam α : in quam $\beta \parallel$ 3 sperare α : se add. $\beta \parallel$ impetrari : -e AM, $S \parallel$ 4 perseuerat α : constitit β .

XXXVII. 2 sermo ab ambiorige instituitur $\beta \parallel 5$ l(ucius) α : om. $\beta \parallel$ proiecit: -icit Meusel \parallel pugnans fortissime T, Ul \parallel 6 noctu α : -e β .

ad unum omnes desperata salute se ipsi interficiunt. Pauci ex proelio elapsi incertis itineribus per siluas ad T. Labienum legatum in hiberna perueniunt atque eum de rebus gestis certiorem faciunt.

XXXVIII. ¹Hac uictoria sublatus Ambiorix statim cum equitatu in Atuatucos, qui erant eius regno finitimi, proficiscitur; neque noctem neque diem intermittit peditatumque sese subsequi iubet. ²Re demonstrata Atuatucisque concitatis postero die in Neruios peruenit hortaturque ne sui in perpetuum liberandi atque ulciscendi Romanos pro iis quas acceperint iniuriis occasionem dimittant: ³interfectos esse legatos duo magnamque partem exercitus interisse demonstrat; ⁴nihil esse negotii subito oppressam legionem quae cum Cicerone hiemet interfici; se ad eam rem profitetur adiutorem. Facile hac oratione Neruiis persuadet.

XXXIX. ¹Itaque confestim dimissis nuntiis ad Ceutrones, Grudios, Leuacos, Pleumoxios, Geidumnos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt cogunt et de improuiso ad Ciceronis hiberna aduolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. ²Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut non nulli milites, qui lignationis munitionisque causa in siluas discessissent, repen-

⁷ elapsi β : lapsi α.

XXXVIII. 1 atuatucos [-icos T¹ f] β : ad- LN ant- RS antuaticos AM, B \parallel neque diem neque noctem LN \parallel intermittit : <iter> intermittit Iurinius \parallel see : se A β \parallel 2 atuatucisque S β : ad- cett. \parallel iis Manutius: his codd. \parallel acceperint AM, BR, Ul: -ant SLN, Tf \parallel 3 duo A¹, B¹ R¹ : II. M duos A², B² R² β om. LN \parallel 4 interfici α : intposse β \parallel ad eam rem se β .

XXXIX. 1 pleumoxios AM β : -oximos BRSLN $\|$ geidumnos : geudunnos $Tf \|$ sunt α : continebantur $\beta \|$ possunt manus $\beta \|$ cogunt α : -ant $\beta \|$ hiberna ciceronis $\beta \|$ aduolant α : -ent $\beta .$

tino equitum aduentu interciperentur. ³His circumuentis magna manu Eburones, Neruii, Atuatuci atque horum omnium socii et clientes legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt, uallum conscendunt. ⁴Aegre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant atque hanc adepti uictoriam in perpetuum se fore uictores confidebant.

XL. Mittuntur ad Caesarem confestim ab Cicerone litterae magnis propositis praemiis, si pertulissent : obsessis omnibus uiis missi intercipiuntur. ²Noctu ex materia quam munitionis causa conportauerant turres admodum cxx excitantur incredibili celeritate; quae deesse operi uidebantur, perficiuntur. 3Hostes postero die multo maioribus coactis copiis castra oppugnant, fossam complent. 4Eadem ratione qua pridie ab nostris resistitur. Hoc idem reliquis deinceps fit diebus. 5Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non aegris, non uulneratis facultas quietis datur. 6Quaecumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur; multae praeustae sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur : turres contabulantur, pinnae loricaeque ex cratibus attexuntur. 7Ipse Cicero, cum tenuissima ualetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu ac uocibus sibi parcere cogeretur.

2 interciperentur α : interficer- $\beta \parallel 3$ his $A\beta$: hiis M^2 iis cett. \parallel neruii: post aduatuci LN \parallel atuatuci S β : ad-cett. \parallel et clientes α : clientesque β .

XL. 1 ab α : a $\beta \parallel 2$ ex α : ea β ex ea $Aldus \parallel$ conportauerant α : -unt $\beta \parallel$ excitantur incredibili celeritate. quae : excitantur. increder- quae T, $Ul \parallel$ copiis coactis LN $\parallel 4$ a nostris eadem ratione qua pridie $\beta \parallel$ reliquis deinceps fit AM, BRS: deinceps rel- fit LN relfit deinceps $\beta \parallel 6$ loricaeque A^2 , SLN, f: lur- cett. $\parallel 7$ parcere sibi β .

XLI. Tunc duces principesque Neruiorum, qui aliquem sermonis aditum causamque amicitiae cum Cicerone habebant, conloqui sese uelle dicunt. 2Facta potestate eadem quae Ambiorix cum Titurio egerat commemorant: omnem esse in armis Galliam: 3Germanos Rhenum transisse; Caesaris reliquorumque hiberna oppugnari. ⁴Addunt etiam de Sabini morte: Ambiorigem ostentant fidei faciundae causa. Errare eos dicunt, si quicquam ab his praesidii sperent, qui suis rebus diffidant; sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque romanum animo ut nihil nisi hiberna recusent atque hanc inueterascere consuetudinem nolint: 6 per se licere illis incolumibus ex hibernis discedere et quascumque in partes uelint sine metu proficisci. Cicero ad haec unum modo respondit: non esse consuetudinem populi romani accipere ab hoste armato condicionem: 8si ab armis discedere uelint, se adiutore utantur legatosque ad Caesarem mittant : sperare pro eius iustitia quae petierint impetraturos.

XLII. ¹Ab hac spe repuisi Neruii uallo pedum x et fossa pedum xv hiberna cingunt. ²Haec et superiorum annorum consuetudine ab nobis cognouerant et, quosdam de exercitu nacti captiuos, ab his docebantur; ³sed nulla ferramentorum copia, quae

XLI. 1 tunc α : tum $\beta \parallel$ sese: se $Klotz \parallel 3$ omnem galliam esse in armis $\beta \parallel 4$ faziundae αf : -end(a)e T, $Ul \parallel 5$ his [hiis A] codd.: iis $Manutius \parallel$ ciceronem αf : e T, $Ul \parallel$ inueterascere β : -escere $\alpha \parallel 6$ per se: transposui ego [cf. R. E. A., 1925, p. 280] post incolumibus α ante incol. $\beta \parallel$ in β : om. $\alpha \parallel 7$ respondit: -et $Meusel \parallel$ accipere α : ullam accipere $\beta \parallel 8$ sperare α : se add. β .

XLII. 1 X β : IX A, BRS XI M, LN decem Oros., VI, 10,3, ξ vosx α Int. Gr. \parallel pedum M², B² R², Ul: \hat{p} , cett. \parallel 2 ab nobis α : a nostris β \parallel cognouerant α : -unt β \parallel exercitu: nostro add. Köhler \parallel nacti β : habebant α [<quod> quosdam... hab- Madvig quos clam... hab- Frigell quos... hab- Whitte] \parallel his β : iis α \parallel 3 nulla α : nulla his [iis U] β .

essent ad hunc usum idonea, gladiis cespites circumcidere, manibus sagulisque terram exhaurire cogebantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit: nam minus horis tribus milium pedum xv in circuitu munitionem perfecerunt. Reliquis diebus turres ad altitudinem ualli, falces testudinesque, quas idem captiui docuerant, parare ac facere coeperunt.

XLIII. 1Septimo oppugnationis die maximo coorto uento feruentes fusili ex argilla glandes fundis et feruefacta iacula in casas, quae more gallico stramentis erant tectae, iacere coeperunt. 2Hae celeriter ignem conprehenderunt et uenti magnitudine in omnem locum castrorum distulerunt. 3Hostes maximo clamore sicuti parta iam atque explorata uictoria turres testudinesque agere et scalis uallum ascendere coeperunt. Ac tanta militum uirtus atque ea praesentia animi fuit ut, cum undique flamma torrerentur maximaque telorum multitudine premerentur suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intellegerent, non modo demigrandi causa de uallo decederet nemo, sed paene ne respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrime fortissimeque pugnarent. 5Hic dies nostris longe grauissimus fuit; sed tamen hunc habuit euentum, ut eo die maximus numerus hostium uulneraretur

³ essent Ciacconius: esset α sunt $\beta \parallel c(a)$ espites α : cespitem $\beta \parallel$ sagulisque α : sagulis $\beta \parallel$ cogebantur β : uideb- α niteb- ed. pr. \parallel 4 potuit cognosci $\beta \parallel$ milium pedum XV B²: milium. p. [id est passuum] XV AM, B¹ RS uallum pedum XV LN X [uel decem] milium $\beta \parallel$ circuitu LN β : -um AM, BRS \parallel munitionem α : pedum XV add. $\beta \parallel$ 5 reliquis β : que add. $\alpha \parallel$ altitudinem α : latitud- β .

XLIII. 1 fundis α : om. $\beta \parallel$ iacula feruefacta $\beta \parallel 2$ hae AM, BRS: haec LN $\beta \parallel$ castrorum locum $\beta \parallel 3$ sicuti [secuti S] α : insecuti quasi $\beta \parallel$ 4 ao: at f, edd. \parallel undique β : ubique $\alpha \parallel$ demigrandi causa: del. $Gill-bauer \parallel$ de uallo: om. LN¹.

atque interficeretur, ut se sub ipso uallo constipauerant recessumque primis ultimi non dabant. ⁶Paulum quidem intermissa flamma et quodam loco turri adacta et contingente uallum tertiae cohortis centuriones ex eo quo stabant loco recesserunt suosque omnes remouerunt, nutu uocibusque hostes, si introire uellent, uocare coeperunt; quorum progredi ausus est nemo. ⁷Tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisque succensa est.

XLIV. ¹Erant in ea legione fortissimi uiri centuriones qui primis ordinibus adpropinquarent, T. Pullo et L. Vorenus. 2Hi perpetuas inter se controuersias habebant, quinam anteferretur, omnibusque annis de locis summis simultatibus contendebant. 3Ex his Pullo, cum acerrume ad munitiones pugnaretur, « Quid dubitas », inquit, « Vorene ? aut quem locum tuae pro laude uirtutis expectas? hic dies de nostris controuersiis iudicabit. » 4Haec cum dixisset, procedit extra munitiones quaeque pars hostium confertissima est uisa inrumpit. 5Ne Vorenus quidem sese tum uallo continet, sed omnium ueritus existimationem subsequitur. 6Mediocri spatio relicto Pullo pilum in hostes inmittit atque unum ex multitudine procurrentem traicit; quo percusso et exanimato hunc scutis protegunt hostes, in illum universi tela coniciunt neque dant progrediendi facultatem.

6 et contingente α : contingentes β.

XLIV. 1 primis α : iam pr- β || 2 hi α /: hii T ii Ul || quinam α : uter alteri β || locis α : loco β || 3 munitiones α : -em β || pro laude uirtutis tuae β [probandae uirt- tuae Aldus tuae probandae uirt- Chr. Schneider]|| expectas $S\beta$: spectas cett. || 4 cum β : dum α || extra β : ex castris α || pars hostium Aldus||: parti host- α host- pars β || inrumpit α : eam inr- β || 5 sese tum uallo β : sese uallo AM, BRS uallo sese LN || 6 mediocri β : tum med- α || inmitit α : mittit β || et exanimato α : exanimatoque β || hostes in illum β : in hostem α || tela uniuersi AM, BRS || progrediendi β : regr- α .

7Transfigitur scutum Pulloni et uerutum in balteo defigitur. 8 Auertit hic casus uaginam et gladium educere conanti dextram moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt. 9Succurrit inimicus illi Vorenus et laboranti subuenit. 10Ad hunc se confestim a Pullone omnis multitudo conuertit: illum ueruto transfixum arbitrantur. 11Gladio comminus rem gerit Vorenus atque uno interfecto reliquos paulum propellit; 12dum cupidius instat, in locum deiectus inferiorem concidit. 13 Huic rursus circumuento fert subsidium Pullo, atque ambo incolumes conpluribus interfectis summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. 14Sic Fortuna in contentione et certamine utrumque uersauit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset neque diiudicari posset uter utri uirtute anteferendus uideretur.

XLV. ¹Quanto erat in dies grauior atque asperior oppugnatio, et maxime quod magna parte militum confecta uulneribus res ad paucitatem defensorum peruenerat, tanto crebriores litterae nuntiique ad Caesarem mittebantur; quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. ²Erat unus intus Neruius nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat summamque ei fidem praesti-

⁷ transfigitur AM, N B², Tf:transigitur B¹ (?) RSL transfigit Ul \parallel 8 hic β : huic $\alpha \parallel$ conanti: -is BRLN \parallel i(m)peditumque α : impeditum $\beta \parallel$ 10 ab convertit usque ad periculum (48,7) lacunam praebet B, folio uno exciso \parallel illum ueruto transfixum arbitrantur β : illum uero obscurantur occisum α del. A pitz \parallel 11 uorenus gladio rem [gladiatorum Ul] comminus gerit $\beta \parallel$ 12 deiectus: delatus $Paul \parallel$ inferiorem deiectus $\beta \parallel$ concidit: occidit LN \parallel 13 subsidium fert $\beta \parallel$ sese intra munitiones α : intra mun- se β .

XLV. 2 suamque : summamque Paul.

terat. ³Hic seruo spe libertatis magnisque persuadet praemiis ut litteras ad Caesarem deferat. ⁴Has ille in iaculo inligatas effert et Gallus inter Gallos sine ulla suspicione uersatus ad Caesarem peruenit. ⁵Ab eo de periculis Ciceronis legionisque cognoscitur.

XLVI. ¹Caesar acceptis litteris hora circiter undecima diei statim nuntium in Bellouacos ad M. Crassum quaestorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo milia passuum xxv; ²iubet media nocte legionem proficisci celeriterque ad se uenire. ³Exit cum nuntio Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatum fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. ⁴Scribit Labieno, si rei publicae commodo facere possit, cum legione ad fines Neruiorum ueniat. Reliquam partem exercitus, quod paulo aberat longius, non putat expectandam; equites circiter quadringentos ex proximis hibernis cogit.

XLVII. ¹Hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi aduentu certior factus eo die milia passuum xx procedit. ²Crassum Samarobriuae praeficit legionemque adtribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, litteras publicas frumentumque omne quod eo tolerandae hiemis causa deuexerat relinquebat. ³Fabius, ut imperatum erat, non ita

3 hic M, RS, T/ hine A huic Ul huius LN || magnisque: magnis LN || 4 in iaculo α : iac- β in sag-Kraner|| effert α : adfert [infert T^1] β || 5 cognoscitur α : -it β .

XLVI. 1 circiter hora $\beta \parallel$ diei XI U \parallel bellouacos α : -agos $\beta \parallel$ quaestorem α : om. $\beta \parallel$ mittit: misit LN \parallel 3 atrebatum α : -ium $\beta \parallel$ faciendum sciebat β : faciendum A, RSLN¹ sit faciendum M faciendum sit N² \parallel 4 labieno: <t.>lab-Gertz \parallel facere possit Clarke: f- posset α possit f-Tf posset f- Ul \parallel expectandam α : exercendam β arcessendam Cuiacius \parallel hibernis: del. Gertz \parallel cogit β : colligit α ,

XLVII. 1 factus eo α : est factus. eo $\beta \parallel$ procedit α : progreditur $\beta \parallel$ 2 praeficit: -ecit RLN, $T^1 f \parallel$ adtribuit α : ei attr- $\beta \parallel$ ciuitatum: -ium $Ul \parallel 3$ fabius... occurrit: om. AM.

multum moratus in itinere cum legione occurrit.

Labienus interitu Sabini et caede cohortium cognita, cum omnes ad eum Treuerorum copiae uenissent, ueritus ne, si ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset, praesertim quos recenti uictoria efferri sciret, ⁵litteras Caesari remittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset, rem gestam in Eburonibus perscribit, docet omnes peditatus equitatusque copias Treuerorum tria milia passuum longe ab suis castris consedisse.

XLVIII. ¹Caesar consilio eius probato, etsi opinione trium legionum deiectus ad duas redierat. tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. ²Venit magnis itineribus in Neruiorum fines. Ibi ex captiuis cognoscit quae apud Ciceronem gerantur quantoque in periculo res sit. 3Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet uti ad Ciceronem epistolam deferat. 4Hanc graecis conscriptam litteris mittit, ne intercepta epistola nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet ut tragulam cum epistola ad ammentum deligata intra munitionem castrorum abiciat. ⁶In litteris scribit se cum legionibus profectum celeriter adfore: hortatur ut pristinam uirtutem retineat. Gallus periculum ueritus ut erat praeceptum tragulam mittit. 8Haec casu ad turrim adhaesit neque ab nostris biduo animaduersa tertio die a

⁴ et caede α : caede $\beta \parallel$ treuerorum α : treuir- $\beta \parallel$ uenissent α conven- $\beta \parallel$ ne si *Oudendorp*: ne α si $\beta \parallel$ fecisset β : ut add. $\alpha \parallel 5$ remittit β : dim- α [equitatus peditatusque $A\beta \parallel$ ab α : a β .

XLVIII. 1 redierat : reciderat Pluygers $\|$ communis α : -i β $\|$ salutis α : -e T, Ul -i/| 3 persuadet α : suadet β $\|$ 5 ammentum α : amentum β $\|$ munitionem α : -es β $\|$ 6 legionibus α : legione f, Ul legione esse T legionibus α : -em β $\|$ ab α : a β .

quodam milite conspicitur, dempta ad Ciceronem defertur. ⁹Ille perlectam in conuentu militum recitat maximaque omnes laetitia adficit. ¹⁰Tum fumi incendiorum procul uidebantur; quae res omnem dubitationem aduentus legionum expulit.

XLIX. ¹Galli re cognita per exploratores obsidionem relinquunt, ad Caesarem omnibus copiis contendunt. 2Hae erant armata circiter milia LX. Cicero ab eodem Verticone, quem supra demonstrauimus, data facultate Gallum reperit qui litteras ad Caesarem deferat; hunc admonet iter caute diligenterque faciat : 3perscribit in litteris hostes ab se discessisse omnemque ad eum multitudinem conuertisse. 4Quibus litteris circiter media nocte Caesar adlatis suos facit certiores eosque ad dimicandum animo confirmat. ⁵Postero die luce prima mouet castra et circiter milia passuum quattuor progressus trans uallem et riuum multitudinem hostium conspicatur. ⁶Erat magni periculi res tantulis copiis iniquo loco dimicare; tum quoniam obsidione liberatum Ciceronem sciebat, aequo animo remittendum de celeritate existimabat: 7consedit et quam aequissimo loco potest castra communit atque haec, etsi erant exigua per se, uix hominum milium septem praesertim nullis cum inpedimentis, tamen angustiis uiarum quam maxime potest contrahit, eo consilio ut in summam contemptionem hostibus ueniat.

XLIX. 2 hae: haec A, U || armata Nipperdey: -ae codd. -orum vett. edd. || data facultate gallum post cicero codd.: transposui ego, cf. R. E. A., 1925, p. 284-285 || ab eodem verticone α : eundem verticonem β || rep(p)erit: repetit dett., Aldus || deferat α f: ref- T, Ul || 4 media nocte α : -am -em β || 5 postero LN β : -a AM, BRS || vallem α : vallem magnam β || hostivm multitudinem LN || 6 tantulis α : cum tantis β || tum α : tunc β || 7 consedit: -idit Meusel || potest loco β || contemptionem α : content- β .

⁸Interim speculatoribus in omnes partes dimissis explorat quo commodissime itinere uallem transire possit.

L. ¹Eo die paruulis equestribus proeliis ad aquam factis utrique sese suo loco continent; ²Galli, quod ampliores copias, quae nondum conuenerant, expectabant; ³Caesar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra uallem pro castris proelio contenderet; si id efficere non posset, ut exploratis itineribus minore cum periculo uallem riuumque transiret. ⁴Prima luce hostium equitatus ad castra accedit proeliumque cum nostris equitibus committit. ⁵Caesar consulto equites cedere seque in castra recipere iubet; simul ex omnibus partibus castra altiore uallo muniri portasque obstrui atque in his administrandis rebus quam maxime concursari et cum simulatione agi timoris iubet.

LI. ¹Quibus omnibus rebus hostes inuitati copias traducunt aciemque iniquo loco constituunt, ²nostris uero etiam de uallo deductis propius accedunt et tela intra munitionem ex omnibus partibus coniciunt ³praeconibusque circummissis pronuntiari iubent, seu quis Gallus seu Romanus uelit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non fore potestatem: ⁴ac sic nostros contempserunt, ut obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, quod ea non posse introrumpere uidebantur, alii uallum manu scindere, alii fossas complere inciperent. ⁵Tum Caesar omnibus portis

⁸ omnes partes α : -em -em β || commodissime α : -o β || uallem transire β : -es [-is S] transire α -es -iri Frigell || possit α : -et β .

L. 1 sese α : se in $\beta \parallel 3$ efficere α : fieri $\beta \parallel$ minore cum α : minore T/3 minore Ul $\parallel 5$ muniri α : -ire [-ite T¹] $\beta \parallel$ iubet : del. Paul.

LI. 2 de AM, BRS: e / T^2 , Ul a T^1 om. LN || 3 romanus α : quis rom- β || 4 ea β : eas α || 5 tum: tune LN.

eruptione facta equitatuque emisso celeriter hostes in fugam dat, sic uti omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnumque ex eis numerum occidit atque omnes armis exuit.

LII. Longius prosequi ueritus, quod siluae paludesque intercedebant neque etiam paruulo detrimento illorum locum relinqui uidebat, omnibus suis incolumibus copiis eodem die ad Ciceronem peruenit. ²Institutas turres, testudines munitionesque hostium admiratur; legione producta cognoscit non decimum quemque esse reliquum militem sine uulnere: ³ex his omnibus iudicat rebus quanto cum periculo et quanta cum uirtute res sint administratae : Ciceronem pro eius merito legionemque conlaudat: *centuriones singillatim tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse uirtutem testimonio Ciceronis cognouerat. De casu Sabini et Cottae certius ex captiuis cognoscit. 5Postero die contione habita rem gestam proponit, milites consolatur et confirmat; ⁶quod detrimentum culpa et temeritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferundum docet, quod beneficio deorum immortalium et uirtute eorum expiato incommodo neque hostibus diutina laetitia neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII. ¹Interim ad Labienum per Remos incredibili celeritate de uictoria Caesaris fama perfertur,

⁵ dat hostes in fugam $\beta \parallel$ uti α : ut $\beta \parallel$ eis BRSLN: iis A his M β .

LH. 1 prosequi α : noluit add. $\beta \parallel$ neque... uidebat : del. $Bentley \parallel$ etiam : enim uel $Ciacconius \parallel$ illorum : illum $SLNR^3$ ullum Lambin suorum $Iurinius \parallel$ locum α : eos add. $\beta \parallel$ uidebat : uolebat $Lambin \parallel$ copiis α : om. $\beta \parallel$ 2 producta legione $\beta \parallel$ quemque α : quemquam $\beta \parallel$ reliquum α : relictum $\beta \parallel$ 3 his $S\beta$: |hiis M is A, $BRLN \parallel$ quanta β : cum add. $\alpha \parallel$ 4 uirtutem fuisse $\beta \parallel$ ex α : e $\beta \parallel$ 6 ferundum α : -endum $\beta \parallel$ laétitia β : laetatio α , iactatio Paul.

ut, cum ab hibernis Ciceronis milia passuum abesset circiter LX, eoque post horam nonam diei Caesar peruenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oreretur, quo clamore significatio uictoriae gratulatioque ab Remis Labieno fieret. 2Hac fama ad Treueros perlata Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit copiasque omnes in Treueros reducit. 3Caesar Fabium cum sua legione remittit in hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobriuam trinis hibernis hiemare constituit et, quod tanti motus Galliae extiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decreuit. 4Nam illo incommodo de Sabini morte perlato omnes fere Galliae ciuitates de bello consultabant, nuntios legationesque in omnes partes dimittebant et quid reliqui consilii caperent atque unde initium belli fieret explorabant nocturnaque in locis desertis concilia habebant. ⁵Neque ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Caesaris intercessit, quin aliquem de consiliis ac motu Gallorum nuntium acciperet. 6In his ab L. Roscio [quaestore], quem legioni tertiae decimae praefecerat, certior factus est magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quae Aremoricae appellantur, 7oppugnandi sui causa conuenisse neque longius milia passuum octo ab hibernis suis afuisse, sed nuntio adlato de

LIII. 1 abesset circiter LX α : LX abesset Tf XL abesset Ul circiter LX abesset Klotz || oreretur A¹ M¹, BR¹, l U²: orir- A² M², SLNR², T f, U¹ || 2 treueros α : -iros R² β || indutiomarus: induc- AM, f || treueros α : -iros R² β || 3 fabium cum sua legione [cum sua leg- fab- LN] remittit in hiberna α : fab- cum leg- in sua rem- hib- β || samarobriuam LNR²: -briuma Ul-brium cett. || et α : om. β || ad exercitum is post tempus LN || consiliis α f: cone- T, Ul || 6 quaestore α : legato β del. Oudendorp || gallorum: del. Kraffert || aremoricae Glück: arm- codd. || 7 milia LR²: milium AM, BR¹ SN mil β milibus Beroald || afuisse α : fuisse β .

uictoria Caesaris discessisse adeo ut fugae similis discessus nideretur.

LIV. At Caesar principibus cuiusque ciuitatis ad se euocatis alias territando, cum se scire quae fierent denuntiaret, alias cohortando magnam partem Galliae in officio tenuit. 2Tamen Senones, quae est ciuitas in primis firma et magnae inter Gallos auctoritatis. Cauarinum, quem Caesar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus aduentu in Galliam Caesaris cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille praesensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti regno domoque expulerunt 3et, missis ad Caesarem satisfaciendi causa legatis, cum is omnem ad se senatum uenire jussisset, dicto audientes non fuerunt. 4Tantum apud homines barbaros ualuit esse aliquos repertos principes inferendi belli tantamque omnibus uoluntatum commutationem attulit, ut praeter Haeduos et Remos, quos praecipuo semper honore Caesar habuit, alteros pro uetere ac perpetua erga populum romanum fide, alteros pro recentibus gallici belli officiis, nulla fere ciuitas fuerit non suspecta nobis. ⁵Idque adeo haud scio mirandumne sit, cum conpluribus aliis de causis, tum maxime quod qui uirtute belli omnibus gentibus praeferebantur tantum

LIV. 1 euocatis α: uoc- β | alias... alias: alios... alios S, Vascoean || cum se scire quae fierent denuntiaret, alias cohortando Aldus: cum se scire quae fierent al- coh- den- a cum sciret deficere alcoh- β del. Meusel || galliae α : gallorum β || 2 ao profugisset AM, BRLN: et prof- U om. S, Tf, l || usque ad : usque in AM || 3 satisfaciendi AM β: -undi BRSLN || is BRSLN, U: his AM, Tf, l || ad se omnem β | 4 tantum : tantum < que > Vascosan <ae> tantum Dittenberger tantum <autem> libentius scripserim | aliquos esse repertos Ul esse repertos aliquos LN \parallel belli inferendi LN $\beta \parallel$ omnibus α : -ium β || uoluntatum AM, LNR²: -em BR¹ S -is β || belli gallici LN || 5 cum a: om. β || qui β: ei qui α.

se eius opinionis deperdidisse ut populi romani imperia perferrent grauissime dolebant.

LV. ¹Treueri uero atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt quin trans Rhenum legatos mitterent, ciuitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta multo minorem superesse dicerent partem. ²Neque tamen ulli ciuitati Germanorum persuaderi potuit ut Rhenum transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariouisti bello et Tenctherorum transitu: non esse amplius fortunam temptaturos. ³Hac spe lapsus Indutiomarus nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad se allicere coepit. ⁴Ac tantam sibi iam his rebus in Gallia auctoritatem comparauerat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice priuatimque peterent.

LVI. ¹Vbi intellexit ultro ad se ueniri, altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari, altera Neruios Atuatucosque bellum Romanis parare, neque sibi uoluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi coepisset, armatum concilium indicit. ²Hoc more Gallorum est initium belli : quo lege communi omnes puberes armati conuenire consuerunt ; qui ex iis nouissimus conuenit, in cons-

⁵ populi romani [uel. p r.] S β: a p. r. AM, BRLN.

LV. 1 treueri αf :-iri T, $Ul \parallel 2$ transiret:-ent $Vascosan \parallel$ ariouisti... transitu: del. $Lange \parallel$ tenctherorum conieci: thincther- AM, BRS tenchter- LN tencher- Ul tencher- $Tf \parallel$ fortunam amplius LN \parallel temptaturos αUl :-andam $Tf \parallel 3$ indutiomarus: induc- AM, $f \parallel$ cogere: agere LN \parallel 4 his: hiis T iis $U \parallel$ gallia α :-am β .

LVI. 1 carnutesque α Ul: carno- Tf \parallel instigari BRSLN: -e AM β \parallel atuatucosque β : ad- α \parallel indicit α f: -xit T, Ul \parallel 2 belli: -orum LN \parallel quo α : quod β \parallel armati β : et armati α \parallel consumrunt α : coguntur β \parallel iis α : his β \parallel conuenit α : uenit β .

pectu multitudinis omnibus cruciatibus adfectus necatur. ³In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstrauimus Caesaris secutum fidem ab eo non discessisse, hostem iudicat bonaque eius publicat. ⁴His rebus confectis in concilio pronuntiat arcessitum se a Senonibus et Carnutibus aliisque conpluribus Galliae ciuitatibus: ⁵huc iturum per fines Remorum eorumque agros populaturum ac, prius quam id faciat, castra Labieni oppugnaturum. Quae fieri uelit praecipit.

LVII. ¹Labienus, cum et loci natura et manu munitissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; ne quam occasionem rei bene gerendae dimitteret cogitabat. ²Itaque a Cingetorige atque eius propinquis oratione Indutiomari cognita quam in concilio habuerat nuntios mittit ad finitimas ciuitates equitesque undique euocat: his certam diem conueniendi dicit. ³Interim prope cotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris eius uagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias conloquendi aut territandi causa: equites plerumque omnes tela intra uallum coniciebant. ⁴Labienus suos intra munitionem continebat timorisque opinionem quibuscumque poterat rebus augebat.

LVIII. ¹Cum maiore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet, nocte una intromissis

³ cingetorigem : cingo- $T^2\parallel$ discessisse α : cessisse $\beta\parallel$ iudicat α :-andum curat $\beta\parallel$ bonaque α : bona $\beta\parallel$ 4 concilio : cons- AM \parallel carnutibus : carno- $Tf\parallel$ huc iturum α : hunc [hoc f] iter facturum $\beta\parallel$ praecipit β :-epit α .

LVII. 2 indutiomari BRSLN, Ul: induc- AM, $Tf \parallel$ nuntios mittit α : circummittit $\beta \parallel$ certam T, Ul: -um $\alpha f \parallel$ 3 indutiomarus: induc-AM, $f \parallel$ omnes: eminus $Lange \parallel$ 4 munitionem α : -es β .

LVIII. 1 contemptione : conten(t)ione S, T², Ul \parallel indutiomarus: induc- AM, 4.

equitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos arcessendos curauerat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit ut nulla ratione ea res enuntiari aut ad Treueros perferri posset. 2Interim ex consuetudine cotidiana Indutiomarus ad castra accedit atque ibi magnam partem diei consumit : equites tela coniciunt et magna cum contumelia uerborum nostros ad pugnam euocant. 3Nullo ab nostris dato responso, ubi uisum est, sub uesperum dispersi ac dissipati discedunt .4Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit : praecipit atque interdicit, proterritis hostibus atque in fugam coniectis (quod fore, sicut accidit, uidebat) unum omnes petant Indutiomarum, neu quis quem prius uulneret quam illum interfectum uiderit, quod mora reliquorum spatium nactum illum effugere nolebat: magna proponit iis qui occiderint praemia; 5submittit cohortes equitibus subsidio. 6Conprobat hominis consilium Fortuna et, cum unum omnes peterent, in ipso fluminis uado deprehensus Indutiomarus interficitur caputque eius refertur in castra; redeuntes equites quos possunt consectantur atque occidunt. Hac re cognita omnes Eburonum et Neruiorum quae conuenerant copiae discedunt, pauloque habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam.

¹ ciuitatum α f T^2 : -ium T^1 , $Ul\parallel$ arcessendos β : accers- $\alpha\parallel$ custodiis: post continuit LN \parallel treueros α : -iros R 2 $\beta\parallel$ 2 indutiomarus: induc-AM, $f\parallel$ cum: om. RLN, T^1 $f\parallel$ 4 proterritis α : pert- $\beta\parallel$ omnes unum LN \parallel petant β : -erent $\alpha\parallel$ indutiomarum BRSLN: induc-AM om. $\beta\parallel$ quis quem [quisquam $\beta\parallel$ uiderit AM, B 1 S: -ret RLNB 2 $\beta\parallel$ illum spatium nactum LN \parallel 5 iis U: hiis This α f, $l\parallel$ 6 deprehensus α f: deprensus T, $Ul\parallel$ indutiomarus: induc-AM, $f\parallel$ 7 galliam quietiorem β .

LIBER SEXTVS

LIBER SEXTVS

I. ¹Multis de causis Caesar maiorem Galliae motum expectans per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium legatos delectum habere instituit: 2simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio rei publicae causa remaneret, quos ex cisalpina Gallia consulis sacramento rogauisset ad signa conuenire et ad se proficisci iuberet, ³magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliae existimans tantas uideri Italiae facultates ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id breui tempore sarcire, sed etiam maioribus augeri copiis posset. 4Quod cum Pompeius et rei publicae et amicitiae tribuisset, celeriter confecto per suos delectu tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus duplicatoque earum cohortium numero quas cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit quid populi romani disciplina atque opes possent.

I. 1 silanum : sill- AM \parallel 2 ab : a ed. pr. \parallel petit : -iit Meusel \parallel remaneret α : -ebat $\beta \parallel$ consulis : consul Ciacconius \parallel regausset α [post convenire LN] : -asset $\beta \parallel$ 3 sarcire conieci : -i β resarciri α resarcire $Kraf/ert \parallel$ augeri αf adaugeri T, $Ul \parallel 4$ hiemem : hiemen M, T, $U \parallel$ duplicatoque : que del. Ciacconius \parallel opes : -us LN1.

II. ¹Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad eius propinquos a Treueris imperium defertur. Illi finitimos Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non desistunt. ²Cum ab proximis impetrare non possent, ulteriores temptant. Inuentis non nullis ciuitatibus iure iurando inter se confirmant obsidibusque de pecunia cauent; Ambiorigem sibi societate et foedere adiungunt. ³Quibus rebus cognitis Caesar cum undique bellum parari uideret, Neruios, Atuatucos, Menapios adiunctis Cisrhenanis omnibus Germanis esse in armis, Senones ad imperatum non uenire et cum Carnutibus finitumisque ciuitatibus consilia communicare, a Treueris Germanos crebris legationibus sollicitari, maturius sibi de bello cogitandum putauit.

III. ¹Itaque nondum hieme confecta proximis quattuor coactis legionibus de inprouiso in fines Neruiorum contendit ²et, prius quam illi aut conuenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto atque ea praeda militibus concessa uastatisque agris in deditionem uenire atque obsides sibi dare coegit. ³Eo celeriter confecto negotio rursus in hiberna legiones reduxit. ⁴Concilio Galliae primo uere, ut instituerat, indicto, cum reliqui praeter Senones, Carnutes Treuerosque uenissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere uideretur, concilium Luteciam

II. 1 indutiomaro: induc-AM, $f \parallel$ treueris α f: -iris T, $Ul \parallel 2$ ab α : a $\beta \parallel$ ciuitatibus: -es LN \parallel inter se iureiurando LN \parallel 3 menapios β : ac men- $\alpha \parallel$ senones α : -as $\beta \parallel$ carnutibus α Ul: carno- $Tf \parallel$ a α : ab Tf abs $Ul \parallel$ treueris αf : -iris T, Ul.

III. 1 legionibus coactis LN \parallel 3 rursus : om. LN \parallel legiones in hiberna LN \parallel 4 galliae : -ia AM \parallel ut α : uti β \parallel senones carnutes α : senonas et carnutas β \parallel treuerosque α : -irosque β \parallel luteciam AM², BR : lutenciam M¹ lutetiam LN, T, l U² lucetiam S, f, U¹.

Parisiorum transfert. 5Confines erant hi Senonibus ciuitatemque patrum memoria coniunxerant, sed ab hoc consilio afuisse existimabantur. 6Hac re pro suggestu pronuntiata eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur magnisque itineribus eo peruenit.

IV. ¹Cognito eius aduentu Acco, qui princeps eius consilii fuerat, iubet in oppida multitudinem conuenire. Conantibus, prius quam id effici posset, adesse Romanos nuntiatur. 2Necessario sententia desistunt legatosque deprecandi causa ad Caesarem mittunt: adeunt per Haeduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. 3Libenter Caesar petentibus Haeduis dat ueniam excusationemque accipit, quod aestiuum tempus instantis belli, non quaestionis esse arbitratur. 40bsidibus imperatis centum hos Haeduis custodiendos tradit. ⁵Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt usi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. 6Peragit concilium Caesar equitesque imperat ciuitatibus.

V. ¹Hac parte Galliae pacata totus et mente et animo in bellum Treuerorum et Ambiorigis insistit. ²Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia aut ex eo quod meruerat odio ciuitatis motus existat. 3His rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem proelio non esse contenturum, reliqua eius con-

⁵ hi erant L || consilio α : conc- $\beta \parallel 6$ senones αUl : -as Tf.

IV. 1 acco β: acico AM, BRS accico LN || conantibus α; et conβ | 2 adeunt AM² β: ad eum M¹, BRSLN | 3 aestiuum tempus instantis : aestiuo tempore instante LN || arbitratur a: -abatur [-abantur T] $\beta \parallel 5$ carnutes: -otes T/ \parallel iu quorum erant β .

V. 1 hac β : ac α || bellum: -0 AM || treuerorum α : treuir- β || 2 causrinum : -ironum L -irinum N || aut ex huius α : aut om. β || 3 contenturum β: concertaturum AM, LN concertaturum tenturum BRS.

silia animo circumspiciebat. ⁴Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus siluisque muniti, qui uni ex Gallia de pace ad Caesarem legatos numquam miserant. Cum his esse hospitium Ambiorigi sciebat; item per Treueros uenisse Germanis in amicitiam cognouerat. ⁵Haec prius illi detrahenda auxilia existimabat quam ipsum bello lacesseret ne desperata salute aut se in Menapios abderet aut cum Transrhenanis congredi cogeretur. ⁶Hoc inito consilio totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treueros mittit duasque ad eum legiones proficisci iubet; ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. ⁷Illi nulla coacta manu loci praesidio freti in siluas paludesque confugiunt suaque eodem conferunt.

VI. ¹Caesar partitis copiis cum C. Fabio legato et M. Crasso quaestore celeriterque effectis pontibus adit tripertito, aedificia uicosque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. ²Quibus rebus coacti Menapii legatos ad eum pacis petendae causa mittunt. ³Ille obsidibus acceptis hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem aut eius legatos finibus suis recepissent. ⁴His confirmatis rebus Commium Atrebatem cum equitatu custodis loco in Menapiis relinquit; ipse in Treueros proficiscitur.

VII. ¹Dum haec a Caesare geruntur, Treueri magnis coactis peditatus equitatusque copiis Labie-

⁴ treueros α :-iros $\beta \parallel$ germanis LN β :-os AM, BRS \parallel 5 menapios α :-iis $\beta \parallel$ congredi cogeretur: congredi conaretur cod. Vratislau. I congrederetur Hartz \parallel 6 treueros α :-iros $\beta \parallel$ legiones ad eum BRSLN.

VI. 1 legato α : om. $\beta \parallel$ celeriterque α : que om. $\beta \parallel$ adit β : -iit $\alpha \parallel$ 3 numero [in numero T/] habiturum $\beta \parallel$ 4 treueros α : -iros β .

VII. 1 treueri af: -iri T, Ul.

num cum una legione, quae in eorum finibus hiemauerat, adoriri parabant, 2iamque ab eo non longius bidui uia aberant, cum duas uenisse legiones missu Caesaris cognoscunt. 3Positis castris a milibus passuum quindecim auxilia Germanorum expectare constituunt. 4Labienus hostium cognito consilio sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, praesidio quinque cohortium impedimentis relicto cum uiginti quinque cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur et mille passuum intermisso spatio castra communit. ⁵Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen ripisque praeruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo neque hostes transituros existimabat. 6Augebatur auxiliorum cotidie spes. Loquitur in consilio palam, quoniam Germani adpropinguare dicantur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non deuocaturum et postero die prima luce castra moturum. ⁷Celeriter haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitum numero non nullos gallicis rebus fauere natura cogebat. 8Labienus noctu tribunis militum primisque ordinibus conuocatis quid sui sit consilii proponit et, quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu et tumultu quam populi romani fert consuetudo castra moueri iubet. His rebus fugae similem profectionem effecit. 9Haec . quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur.

¹ hiemauerat α : -abat $\beta \parallel 2$ uia bidui $\beta \parallel 4$ V cohortium praesidio $\beta \parallel 5$ in animo habebat $\beta \parallel 6$ in consilio codd.: in conc- Aldus consulto $Hecker, del. Paul \parallel 7$ equitum α : -atus $\beta \parallel$ non nullos β : gallos add. $\alpha \parallel 8$ noetu A, BRSLN: -e M $\beta \parallel$ conuocatis α : coactis $\beta \parallel$ sit sui $\beta \parallel$ det timoris $\beta \parallel$ effecit α : -icit β [his rebus... effecit del. Paul] $\parallel 9$ per exploratores: del. Meusel.

VIII. ¹Vix agmen nouissimum extra munitiones processerat, cum Galli cohortati inter se ne speratam praedam ex manibus dimitterent — longum esse perterritis Romanis Germanorum auxilium expectare, neque suam pati dignitatem ut tantis copiis tam exiguam manum praesertim fugientem atque impeditam adoriri non audeant — flumen transire et iniquo loco committere proelium non dubitant. ²Quae fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret eadem usus simulatione itineris placide progrediebatur. 3Tum praemissis paulum impedimentis atque in tumulo quodam collocatis, « Habetis », inquit, « milites, quam petistis facultatem : hostem impedito atque iniquo loco tenetis: 4praestate eandem nobis ducibus uirtutem, quam saepe numero imperatori praestitistis, atque illum adesse et haec coram cernere existimate. » 5Simul signa ad hostem conuerti aciemque dirigi iubet et paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis reliquos equites ad latera disponit. 6Celeriter nostri clamore sublato pila in hostes inmittunt. Illi, ubi praeter spem quos modo fugere credebant infestis signis ad se ire uiderunt, impetum [modo] ferre non potuerunt ac primo concursu in fugam coniecti proximas siluas petierunt. Quos Labienus equitatu consectatus magno numero interfecto, conpluribus captis paucis post diebus ciuitatem recepit. Nam Germani qui auxilio ueniebant percepta Treuerorum fuga sese domum receperunt. 8Cum his propinqui Indutiomari,

VIII. 1 proclium committere LN \parallel 3 hostem : -es A \parallel 4 atque illum adesse α : adesse eum $\beta \parallel$ 5 et paucis α : paucis $\beta \parallel$ dimissis : missis Meusel \parallel 6 nostri celeriter $\beta \parallel$ modo : del. ego, ante fugere transposuit Hartz <paulum> modo Lange nostrorum Meusel \parallel petierunt AM, L (?) β : petiuerunt BRSN \parallel recepit : -ipit M, T¹, Ul \parallel 7 receperunt α : contulerunt $\beta \parallel$ 8 his : hiis T iis U.

qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex ciuitate excesserunt. ⁹Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstrauimus, principatus atque imperium est traditum.

IX. ¹Caesar, postquam ex Menapiis in Treueros uenit. duabus de causis Rhenum transire constituit; ²quarum una erat, quod auxilia contra se Treueris miserant, altera, ne ad eos Ambiorix receptum haberet. 3His constitutis rebus paulo supra eum locum quo ante exercitum traduxerat facere pontem instituit. 4Nota atque instituta ratione magno militum studio paucis diebus opus efficitur. ⁵Firmo in Treueris ad pontem praesidio relicto, ne quis ab his subito motus oreretur, reliquas copias equitatumque traducit. 6Vbii, qui ante obsides dederant atque in deditionem uenerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui doceant neque auxilia ex sua ciuitate in Treueros missa neque ab se fidem laesam: 7 petunt atque orant ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum innocentes pro nocentibus poenas pendant; si amplius obsidum uelit dari, pollicentur. ⁸Cognita Caesar causa reperit ab Suebis auxilia missa esse; Vbiorum satisfactionem accipit, aditus uiasque in Suebos perquirit.

8 excesserunt β : -ant α .

IX. 1 treueros α : -uiros [-biros l] β || 2 una erat α : erat altera β || quod: quod < germani > Hotman || treueris α f: -iris T, Ul || ne ambiorix receptum ad $\cos \beta$ || 3 rebus constitutis β || paulo β : -um α || ante: antea LN || 4 opus paucis diebus β || 5 treueris α f: -uiris T, U-biris l || praesidio ad pontem β || oreretur AM, B^1 , Ul: orir-RSLN B^2 , Tf || 6 ubit AM, L B^2 , f: ubi SRN ubi ii B^1 (?), U ubi hi T, l || sui α : om. β || ex sua ciuitate auxilia LN β || treueros α : -iros β || ab α Ul: a Tf || 7 ut sibi parcat α : parcat sibi β || uelit β : uellet α || dari β : -e α || 8 reperit edd.: repp- codd. || ab: a f, U || suebis U: -uis cett. || ubiorum f: ubi horum cett. || accipit Davies: accepit codd. || suebos α : -uos β .

X. Interim paucis post diebus fit ab Vbiis certior Suebos omnes in unum locum copias cogere atque iis nationibus quae sub eorum sint imperio denuntiare ut auxilia peditatus equitatusque mittant. ²His cognitis rebus rem frumentariam prouidet, castris idoneum locum deligit, Vbiis imperat ut pecora deducant suaque omnia ex agris in oppida conferant, sperans barbaros atque imperitos homines inopia cibariorum adductos ad iniquam pugnandi condicionem posse deduci; 3mandat ut crebros exploratores in Suebos mittant quaeque apud eos gerantur cognoscant. 4Illi imperata faciunt et paucis diebus intermissis referunt : Suebos omnes, postea quam certiores nuntii de exercitu Romanorum uenerint, cum omnibus suis sociorumque copiis quas coegissent penitus ad extremos fines se recepisse; ⁵siluam esse ibi infinita magnitudine, quae appellatur Bacehis; hanc longe introrsus pertinere et pro natiuo muro obiectam Cheruscos ab Suebis Suebosque ab Cheruscis iniuriis incursionibusque prohibere : ad eius initium siluae Suebos aduentum Romanorum expectare constituisse.

XI. ¹Quoniam ad hunc locum peruentum est, non alienum esse uidetur de Galliae Germaniaeque moribus et quo differant hae nationes inter sese proponere. ²In Gallia non solum in omnibus ciuitatibus atque in omnibus pagis partibusque, sed

X. 1 suebos α : -uos β || unum in β || iis Manutius: his codd. || sint AM, BR: sunt SLN β || ut α : uti β || 2 ad iniquam α : in aliquam β || 3 suebos α : -uos β [sic 4 et 5] || 4 uenerint: -rant RLN -runt T¹ || 5 ibi esse β || appellatur: -etur R. Estienne || hanc β : ac α || ab: a L β || suebis [-uis Tf, U] codd: -borum Ciacconius || suebosque α l: -uosque Tf, U|| cheruseis: -orum Ciacconius || iniuriis incursionibusque: del. Paul || silvae initium β .

XI. 2 partibusque : del. Davies.

paene etiam in singulis domibus factiones sunt, ³earumque factionum principes sunt qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. ⁴Idque eius rei causa antiquitus institutum uidetur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret : suos enim quisque opprimi et circumueniri non patitur, neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. ⁵Haec eadem ratio est in summa totius Galliae; namque omnes ciuitates in partes diuisae sunt duas.

XII. ¹Cum Caesar in Galliam uenit, alterius factionis principes erant Haedui, alterius Sequani. ²Hi cum per se minus ualerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Haeduis magnaeque eorum erant clientelae, Germanos atque Ariouistum sibi adiunxerant eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque perduxerant. 3Proeliis uero conpluribus factis secundis atque omni nobilitate Haeduorum interfecta tantum potentia antecesserant, 4ut magnam partem clientium ab Haeduis ad se traducerent obsidesque ab iis principum filios acciperent, et publice iurare cogerent nihil se contra Sequanos consilii inituros, et partem finitimi agri per uim occupatam possiderent Galliaeque totius principatum obtinerent. ⁵Qua necessitate adductus Diuiciacus auxilii petendi causa Romam ad senatum profectus infecta re redicrat. 6Aduentu Caesaris facta commutatione rerum, obsidibus Haeduis redditis, ueteribus

XII. 2 erant α : om. $\beta \parallel 4$ nihil se: nihil esse LN \parallel occupatam αf :
-um T, $Ul \parallel 5$ infecta β : inperf- α .

² in singulis β : in om. $\alpha \parallel 3$ principes sunt α f: sunt principes T, U principes $l \parallel 4$ idque β : itaque $\alpha \parallel ab$ antiquitus usque ad parent (13,10) lacunam praebet B folio uno exciso \parallel opprimi quisque LN \parallel faciat α : -ant $\beta \parallel$ habet: habeat Whitte \parallel 5 divisae sunt in duas partes β .

clientelis restitutis, nouis per Caesarem comparatis, quod ii qui se ad eorum amicitiam adgregauerant meliore condicione atque aequiore imperio se uti uidebant, reliquis rebus eorum gratia dignitateque amplificata, Sequani principatum dimiserant. 7In eorum locum Remi successerant: quos quod adaequare apud Caesarem gratia intellegebatur, ii qui propter ueteres inimicitias nullo modo cum Haeduis coniungi poterant se Remis in clientelam dicabant. ⁸Hos illi diligenter tuebantur: ita et nouam et repente collectam auctoritatem tenebant. ⁹Eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Haedui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

XIII. In omni Gallia eorum hominum qui aliquo sunt numero atque honore genera sunt duo. Nam plebes paene seruorum habetur loco, quae nihil audet per se, nullo adhibetur consilio. Plerique, cum aut aere alieno aut magnitudine tributorum aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus; in hos eadem omnia sunt iura quae dominis in seruos. Sed de his duobus generibus alterum est druidum, alterum equitum. Illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica ac priuata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adulescentium numerus disciplinae causa concurrit,

⁶ clientelis ueteribus $\beta \parallel$ ii ed. pr. : hii cod. Laur. 68,7 hi uett. \parallel adgregauerant α : a(d)gregarant $\beta \parallel$ dignitateque α : dignitate β del. Mommsen \parallel 7 ii U: hii RS, f hi AM, LN, T, $l \parallel$ qui α : om. $\beta \parallel$ dicabant AM, LN β : -ebant RS, $T^1 \parallel$ 8 et nouam: et del. Mommsen \parallel 9 tum α Ul: cum Tf tamen Paul \parallel haedui haberentur β .

XIII. 1 aliquo α : in al- $\beta \parallel$ nihil audet [aut et A^1] per se AM: nihil habet per se RSLN per se nihil audet $\beta \parallel$ nullo α : -i $\beta \parallel$ consilio: conc- T, $U \parallel$ 2 aut aere α : aere $\beta \parallel$ in seruitutem sese $\beta \parallel$ 3 in hos: \langle iis \rangle in hos White \langle quibus \rangle in hos Dinter \langle nobilibusque \rangle in hos Mommsen \parallel druidum α Ul: druudum T / \parallel 4 hos: eos Nipperdey [ad hos... concurrit et hi del. Sydow].

magnoque hi sunt apud eos honore. 5Nam fere de omnibus controuersiis publicis priuatisque constituunt et, si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de hereditate, de finibus controuersia est, idem decernunt, praemia poenasque constituunt; 6si qui aut priuatus aut populus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Haec poena apud eos est grauissima. Quibus ita est interdictum, hi numero impiorum ac sceleratorum habentur, his omnes decedunt, aditum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque iis petentibus ius redditur neque honos ullus communicatur. 8His autem omnibus druidibus praeest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. 9Hoc mortuo aut, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit, aut, si sunt plures pares, suffragio druidum, non numquam etiam armis de principatu contendunt. ¹⁰Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, considunt in loco consecrato. Huc omnes undique qui controuersias habent conueniunt eorumque decretis iudiciisque parent. 11Disciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse existimatur. 12et nunc qui diligentius eam rem cognoscere uolunt plerumque illo discendi causa proficiscuntur.

XIV. Druides a bello abesse consuerunt neque tributa una cum reliquis pendunt, militiae uaca-

XIV. 1 druides α Ul: druudes Tf || una α: u(m)quam β || militiae... immunitatem : del. Paul.

⁵ facinus admissum β | decernunt T/: discer- α Ul | 6 priuatus α: -i $\beta \parallel 7$ ita $\alpha : om$. $\beta \parallel$ his $\alpha :$ ab his $\beta \parallel$ aditum $\alpha :$ eorum add. $\beta \parallel$ contagione N² β: cogitatione α || iis M¹: hiis Barb. 148, M² his cett. | 8 druidibus α Ul : druud- T/ | | 9 aut si qui α : si qui β | pares plures β || druidum α: druidum [druudum T/] adlegiturβ || de principatu armis LN || 10 tempore anni β || carnutum α Ul : -otum Tf || loco: luco Casaubon || iudiciis decretisque LN || 11 esse α: om. β.

tionem omniumque rerum habent immunitatem. ²Tantis excitati praemiis et sua sponte multi in disciplinam conueniunt et a parentibus propinquisque mittuntur. 3 Magnum ibi numerum uersuum ediscere dicuntur. Itaque annos non nulli xx in disciplina permanent. Neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis priuatisque rationibus, graecis litteris utantur. 4Id mihi duabus de causis instituisse uidentur, quod neque in uulgum disciplinam efferri uelint, neque eos qui discunt litteris confisos minus memoriae studere; quod fere plerisque accidit, ut praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. ⁵In primis hoc uolunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad uirtutem excitari putant, metu mortis neglecto. 6Multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium ui ac potestate disputant et iuuentuti tradunt.

XV. ¹Alterum genus est equitum. Hi, cum est usus atque aliquod bellum incidit (quod fere ante Caesaris aduentum quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent aut inlatas propulsarent), omnes in bello uersantur, ²atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiamque nouerunt.

² propinquis parentibusque LN \parallel 3 nonnulli annos LN \parallel xx α : uicenos $\beta \parallel$ rebus fere $\beta \parallel$ utantur litteris $\beta \parallel$ 4 uulgum: -us ed. pr. \parallel discunt α : -ant $\beta \parallel$ 5 maxime α : om. $\beta \parallel$ 6 de deorum immortalium ui α : de ui deorum β .

XV. 1 quod fere α : fere post adventum $\beta \parallel 2$ copiisque α : copiis $\beta \parallel$ circum α : circa $\beta \parallel$ habet α : -ent β .

XVI. ¹Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus, ²atque ob eam causam qui sunt affecti granioribus morbis quique in proeliis periculisque uersantur, aut pro uictimis homines immolant aut se immolaturos uouent administrisque ad ea sacrificia druidibus utuntur, 3quod, pro uita hominis nisi hominis uita reddatur, non posse deorum immortalium numen placari arbitrantur, publiceque eiusdem generis habent instituta sacrificia. ⁴Alii immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta uiminibus membra uiuis hominibus complent; quibus succensis circumuenti flamma exanimantur homines. ⁵Supplicia eorum qui in furto aut in latrocinio aut ex aliqua noxia sint conprehensi gratiora dis immortalibus esse arbitrantur; sed cum eius generis copia defecit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

XVII. Deum maxime Mercurium colunt : huius sunt plurima simulacra; hunc omnium inuentorem artium ferunt, hunc uiarum atque itinerum ducem. hunc ad quaestus pecuniae mercaturasque habere uim maximam arbitrantur. 2Post hunc Apollinem et Martem et Iouem et Mineruam. De his eandem fere quam reliquae gentes habent opinionem : Apollinem morbos depellere, Mineruam operum atque artificiorum initia tradere, Iouem imperium caeles-

XVI. 1 omnis β: -ium α || 2 druidibus α Ul: druud- Tf || 3 nisi f, Ul: non nisi α om. T | hominis uita AM, f. Ul: uita T uita hominis BRSLN || posse α : posse aliter β || eiusdem α : eius β || 4 magnitudine [inmagnitudine l] immani $\beta \parallel$ habent α : om. $\beta \parallel$ examimantur A, SN², Tf examinantur M, BR, Ul eximantur LN $^1 \parallel$ 5 in latrocinio α : in om. β|| ex aliqua U: aliqua cett. <in> aliqua ed. pr. alia qua Kübler|| noxia AM, S, T/: noxa BR LN, Ul || conprehensi : depr- LN || dis : diis LNR2, f T2 deis M || deficit A1, SLNR2 β : -ecit MA2, BR1, l1 || innocentium a, T/: -tiam Ul.

XVII. 1 deum : deorum Ciacconius | 2 initia : inicium AM.

tium tenere, Martem bella regere. ³Huic, cum proelio dimicare constituerunt, ea quae bello ceperint plerumque deuouent: cum superauerunt, animalia capta immolant reliquasque res in unum locum conferunt. ⁴Multis in ciuitatibus harum rerum extructos tumulos locis consecratis conspicari licet; ⁵neque saepe accidit ut neglecta quispiam religione aut capta apud se occultare aut posita tollere auderet, grauissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

XVIII. ¹Galli se omnes ab Dite patre prognatos praedicant idque ab druidibus proditum dicunt. ²Ob eam causam spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt; dies natales et mensum et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. ³In reliquis uitae institutis hoc fere ab reliquis different, quod suos liberos, nisi cum adoleuerunt, ut munus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiuntur filiumque puerili aetate in publico in conspectu patris adsistere turpe ducunt.

XIX. ¹Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis aestimatione facta cum dotibus communicant. ²Huius omnis pecuniae coniunctim ratio habetur fructusque seruantur: uter eorum uita superarit, ad eum pars

² regere : gerere SLNR², $U \parallel 3$ c(o)eperint αf : ceperunt T, $Ul \parallel$ cum proelio : si pr- LN \parallel cum Ciacconius: quae codd. \parallel superauerunt ed. pr-: -auerint αf -arint T, $Ul \parallel$ reliquasque α : que om. $\beta \parallel 4$ tumulos : cum- $Aldus \parallel$ consecratis locis $\beta \parallel 5$ saepe : ut saepe LN \parallel apud se α : om. $\beta \parallel$ ei rei supplicium α : ibi supp- horum delictorum β .

XVIII. 1 ab druidibus α : a druud- f ex druid- Ul ex druid- $T \parallel 2$ spatia α : -um $\beta \parallel$ dies α : ut dies $\beta \parallel$ mensum RB^2 : -uum B^1 -ium $cett. \parallel$ obseruant: -ent A, $T^1 \parallel 3$ adoleuerunt: -int LN \parallel puerili: in puerili LN, cod. Leid. 38.

XIX. 1 uiri α : uirique β || acceperunt : -int /, U || 2 uter α : ut β || superarit α : -auerit β -auit Whitte.

utriusque cum fructibus superiorum temporum peruenit. ³Viri in uxores sicuti in liberos uitae necisque habent potestatem; et cum pater familiae inlustriore loco natus decessit, eius propinqui conueniunt et, de morte si res in suspicionem uenit, de uxoribus in seruilem modum quaestionem habent et, si conpertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. ⁴Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumptuosa; omniaque quae uiuis cordi fuisse arbitrantur in ignem inferunt, etiam animalia, ac paulo supra hanc memoriam serui et clientes quos ab iis dilectos esse constabat iustis funeribus confectis una cremabantur.

XX. ¹Quae ciuitates commodius suam rem publicam administrare existimantur habent legibus sanctum, si quis quid de re publica a finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat neue cum quo alio communicet, ²quod saepe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri et ad facinus inpelli et de summis rebus consilium capere cognitum est. ³Magistratus quae uisa sunt occultant, quaeque esse ex usu iudicauerunt multitudini produnt. De re publica nisi per concilium loqui non conceditur.

XXI. ¹Germani multum ab hac consuetudine differunt. Nam neque druides habent qui rebus diui-

² fructibus α : -tu $\beta \parallel 3$ decessit: -sserit $S \parallel$ conveniunt: ueniunt LN \parallel igni α : -e $\beta \parallel 4$ omniaque quae β : omnia quaeque $\alpha \parallel$ iis U: hiis T his α f, $l \parallel$ functibus: function l functions.

XX. 1 si quis quid AM, BRS si quid β si quis LN \parallel aut α : ac $\beta \parallel$ acceperit α : int $\beta \parallel$ deferat α : -ant $\beta \parallel$ uti... communicet: om. RLN¹ \parallel communicet: -ent T/ \parallel 2 imperitos β : imped- $\alpha \parallel$ 3 quaeque α : quae β .

XXI. 1 druides : druudes T/.

nis praesint, neque sacrificiis student. ²Deorum numero eos solos ducunt quos cernunt et quorum aperte opibus iuuantur, Solem et Vulcanum et Lunam, reliquos ne fama quidem acceperunt. ³Vita omnis in uenationibus atque in studiis rei militaris consistit: a paruis labori ac duritiae student. ⁴Qui diutissime impuberes permanserunt maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali uires neruosque confirmari putant. ⁵Intra annum uero uicesimum feminae notitiam habuisse in turpissimis habent rebus; cuius rei nulla est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur et pellibus aut paruis renonum tegimentis utuntur magna corporis parte nuda.

XXII. ¹Agriculturae non student, maiorque pars eorum uictus in lacte, caseo, carne consistit. ²Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios; sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum qui [cum] una coierunt, quantum et quo loco uisum est agri adtribuunt atque anno post alio transire cogunt. ³Eius rei multas adferunt causas: ne adsidua consuetudine capti studium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius ad frigora atque aestus uitandos aedificent;

^{2:} opibus aperte LN \parallel 3 a paruis β : ab paruulis $\alpha \parallel$ 4 hoc ali staturam, ali Aldus: hoc alii stat- alii α alii hoc stat- alii hoo $\beta \parallel$ 5 pellibus aut : del. $Gertz \parallel$ renonum M, f: rhenonum BSN², Ul renorum T rhenorum A, RLN¹ \parallel tegimentis AM β : tegu- BRSLN.

XXII. 1 caseo carne α : et caseo et carne $\beta \parallel 2$ qui Aldus: qui cum α quique β [de uaris emendationibus uide Meusel, Tab. coniect.] \parallel et β : ei $\alpha \parallel$ a(t)tribuunt agri T, Ul \parallel 3 ne adsidua α : quod neque ads $\beta \parallel$ belli gerendi α Tf: belligerandi Ul \parallel accuratius: <quam> add. Iurinius.

ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; ⁴ut animi aequitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis aequari uideat.

XXIII. ¹Ciuitatibus maxima laus est quam latissime circum se uastatis finibus solitudines habere. ²Hoc proprium uirtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope audere consistere: 3simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinae incursionis timore sublato. 4Cum bellum ciuitas aut inlatum defendit aut infert, magistratus qui ei bello praesint ut uitae necisque habeant potestatem deliguntur. In pace nullus est communis magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt controuersiasque minuunt. ⁶Latrocinia nullam habent infamiam, quae extra fines cuiusque ciuitatis fiunt, atque ea iuuentutis exercendae ac desidiae minuendae causa fieri praedicant. Atque ubi quis ex principibus in concilio dixit se ducem fore, qui sequi uelint profiteantur. consurgunt ii qui et causam et hominem probant. suumque auxilium pollicentur atque ab multitudine conlaudantur; 8qui ex his secuti non sunt in desertorum ac proditorum numero ducuntur, omniumque his rerum postea fides derogatur. 9Hospitem uiolare fas non putant; qui quaque de causa ad eos uenerunt, ab iniuria prohibent, sanctos habent, hisque omnium domus patent uictusque communicatur.

³ ne qua : neque RLN¹, Tf \parallel dissensionesque : diuisionesque LN \parallel 4 aequitate : aequalitate LN.

XXIII. 1 latissime α : -mis β || 2 prope α : prope se β || 4 ut: et *Ciacconius*|| 5 nullus BRSLN: -is AM β || 7 se dixit LN|| ii U: hii T, l hi α f|| ab α : a β || 8 rerum his LN|| 9 hospitem uiolare α : -es -i β || quaque α : quacumque β || ab α : om. β || sanctos α : que add. β .

XXIV. 1Ac fuit antea tempus cum Germanos Galli uirtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent. ²Itaque ea quae fertilissima Germaniae sunt loca circum Hercyniam siluam. quam Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam esse uideo, quam illi Orcyniam appellant, Volcae Tectosages occupauerunt atque ibi consederunt: ³quae gens ad hoc tempus his sedibus sese continet summamque habet iustitiae et bellicae laudis opinionem. 4Nunc, quod in eadem inopia, egestate patientiaque Germani permanent, eodem uictu et cultu corporis utuntur, 5Gallis autem prouinciarum propinguitas et transmarinarum rerum notitia multa ad copiam atque usus largitur, 6 paulatim adsuefacti superari multisque uicti proeliis ne se quidem ipsi cum illis uirtute comparant.

XXV. ¹Huius Hercyniae siluae, quae supra demonstrata est, latitudo nouem dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum nouerunt. ²Oritur ab Heluetiorum et Nemetum et Rauracorum finibus rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium; ³hinc se flectit sinistrorsus diuersis ab flumine regio-

XXIV. 1 superarent uirtute LN \parallel 2 itaque α : atque $\beta \parallel$ sunt germaniae LN \parallel hercyniam: herci- LN hyrcaniam T \parallel quam α : quae $\beta \parallel$ eratostheni edd.: eratosteni M, BRLN eratostem A eratostenuit S erat hostheni Tf erat hosteni Ul \parallel notam α : -a $\beta \parallel$ orcyniam AM, BRS, T: orci- LN, f, Ul \parallel uolcae Ursinus: uolgae BS uolga AM uulga RLN $\beta \parallel$ tectosages: tectu- A, RLN $^1 \parallel 3$ iustitiae AM, BRLN: -am S $\beta \parallel$ 4 quod α : quoniam β quoque S $^1 \parallel$ patientiaque Aldus: (pat) ientia qua codd. patientia qua <ante>Heller \parallel et α : om. $\beta \parallel$ 5 prouinciarum: -iae Vascosan-iae rom(anae) $Elberling \parallel$ usus α : usum β .

XXV. Capita XXV-XXVIII del. Meusel || 1 hercyniae α : h(i)rcaniae β || 2 rauracorum β : tauriac- α || danubii: -uii Glück|| 3 ab α : a β .

nibus multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit; ⁴neque quisquam est huius Germaniae qui se aut [audisse aut] adisse ad initium eius siluae dicat, cum dierum iter Lx processerit, aut quo ex loco oriatur acceperit; ⁵multaque in ea genera ferarum nasci constat quae reliquis in locis uisa non sint; ex quibus quae maxime differant ab ceteris et memoriae prodenda uideantur haec sunt.

XXVI. ¹Est bos cerui figura, cuius a media fronte inter aures unum cornu existit excelsius magisque derectum his quae nobis nota sunt cornibus: ²ab eius summo sicut palmae ramique late diffunduntur. ³Eadem est feminae marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

XXVII. ¹Sunt item quae appellantur alces. Harum est consimilis capris figura et uarietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt mutilaeque sunt cornibus et crura sine nodis articulisque habent, ²neque quietis causa procumbunt, neque, si quo adflictae casu conciderunt, erigere sese aut subleuare possunt. ³His sunt arbores pro cubilibus : ad eas se adplicant atque ita paulum modo reclinatae quietem capiunt. ⁴Quarum ex uestigiis cum est animaduersum a uenatoribus quo se recipere consuerint, omnes eo loco aut ab radicibus subruunt aut accidunt arbores, tantum ut summa species earum stantium relinquatur. ⁵Huc cum se consuetudine

³ multarumque : que om. LN \parallel 4 neque α : nec β \parallel audisse aut : om. codd. Andinus et Oxoniensis \parallel ad : del. Aimoin \parallel eius α : huius β \parallel 5 multaque : multa ed. pr. \parallel ab α : a β \parallel memoriae α : -a β .

XXVI. 1 inter aures : om. LN \parallel 2 ramique α : rami quam $\beta \parallel$ diffunduntur α : -unt β .

XXVII. 1 alces β : altes α || sed α : et f om. T, Ul || articulisque M^2 , $SLNR^2$ ' β : articlisque AM^1 , BR^1 || 2 si: om. LN|| sese α : se β || aut α : ac β || 4 aut ab [ab LN] α : aut a β .

reclinauerunt, infirmas arbores pondere adfligunt atque una ipsae concidunt.

XXVIII. ¹Tertium est genus eorum qui uri appellantur. Hi sunt magnitudine paulo infra elephantos, specie et colore et figura tauri. ²Magna uis eorum est et magna uelocitas, neque homini neque ferae quam conspexerunt parcunt. ³Hos studiose foueis captos interficiunt; hoc se labore durant adulescentes atque hoc genere uenationis exercent, et qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quae sint testimonio, magnam ferunt laudem. ⁴Sed assuescere ad homines et mansuefieri ne paruuli quidem excepti possunt. ⁵Amplitudo cornuum et figura et species multum a nostrorum boum cornibus differt. ⁶Haec studiose conquisita ab labris argento circumcludunt atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXIX. ¹Caesar, postquam per Vbios exploratores conperit Suebos sese in siluas recepisse, inopiam frumenti ueritus, quod, ut supra demonstrauimus, minime omnes Germani agriculturae student, constituit non progredi longius; ²sed ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quae ripas Vbiorum contingebat, in longitudinem pedum ducentorum rescindit, ³atque in extremo ponte turrim tabulatorum quattuor constituit praesidiumque cohortium duodecim pontis tuendi causa ponit

XXVIII. 2 uis eorum est AM, BRS: uis eorum LN uis est eorum T/, l est uis eorum U || neque homini α : et neque h- β || conspexerunt AM¹, BRLN: -rint M² β -rit S || 4 mansuefieri AM β : mansueti fieri BRSLN || 5 a β : om. α

XXIX. 1 suebos α : -uos β || sese α : se β || omnes: homines Davies || 3 turrim α : -em β .

magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco praesidioque C. Volcacium Tullum adulescentem praefecit. ⁴Ipse, cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus per Arduennam siluam, quae est totius Galliae maxima atque a ripis Rheni finibusque Treuerorum ad Neruios pertinet milibusque amplius quingentis in longitudinem patet, L. Minucium Basilum cum omni equitatu praemittit, si quid celeritate itineris atque oportunitate temporis proficere posset; ⁵monet ut ignes in castris fieri prohibeat, ne qua eius aduentus procul significatio fiat; sese confestim subsequi dieit.

XXX. ¹Basilus ut imperatum est facit. Celeriter contraque omnium opinionem confecto itinere multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. ²Multum cum in omnibus rebus, tum in re militari potest Fortuna. Nam ut magno accidit casu, ut in ipsum incautum etiam atque inparatum incideret, priusque eius aduentus ab hominibus uideretur quam fama ac nuntius adferretur, sic magnae fuit fortunae omn militari instrumento quod circum se habebat erepto, redis equisque conprehensis ipsum effugere mortem.

³ uolcacium Dittenberger: uulc- BR uulg- M uulcatium A, SLN uolcatium [-anum U] $\beta \parallel$ tullum [-ium S] α : om. $\beta \parallel$ praefecit: -icit LN \parallel 4 quae est... patet: del. $Morus \parallel$ ab α : a Ul, Orosivs, VI, 10,18, om. T/\parallel treuerorum α : -irorum $\beta \parallel$ milibusque α : et milibus $\beta \parallel$ quingentis: quinquaginta Orosivs, l. c., CL von $Gôler \parallel$ minucium α : municium $\beta \parallel$ basilum Jungermann: -ium codd. \parallel posset: -it LN \parallel fieri in castris LN.

XXX. 1 basilus Jungermann: -ius codd. \parallel celeriter contraque: celeriter.contra LN \parallel 2 magno: <ut> magno Chr. Schneider <sicut> magno Beroald \parallel casu: usu LN \parallel eius aduentus α Ul: aduentus 'eius Tf, del. Apitz, post nuntius transponendum censet Oudendorp \parallel hominibus BRSLN: omnibus AM $\beta \parallel$ nuntius α : aduentus add. $\beta \parallel$ redis M, LN: rhedis A β rhaedis BR (S).

³Sed hoc quoque factum est quod aedificio circumdato silua, ut sunt fere domicilia Gallorum, qui uitandi aestus causa plerumque siluarum ac fluminum petunt propinquitates, comites familiaresque eius angusto in loco paulisper equitum nostrorum uim sustinuerunt.

⁴His pugnantibus illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem siluae texerunt. Sic et ad subeundum periculum et ad uitandum multum Fortuna ualuit.

XXXI. ¹Ambiorix copias suas iudicione non conduxerit, quod proelio dimicandum non existimarit, an tempore exclusus et repentino equitum aduentu prohibitus, cum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est; 2sed certe dimissis per agros nuntiis sibi quemque consulere iussit. Quorum pars in Arduennam siluam, pars in continentes paludes profugit; 3qui proximi Oceano fuerunt, hi insulis sese occultauerunt, quas aestus efficere consuerunt; 4multi ex suis finibus egressi se suaque omnia alienissimis crediderunt. 5Catuuoleus, rex dimidiae partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, aetate iam confectus cum laborem bell aut fugae ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimanit.

XXXII. ¹Segni Condrusique ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treuerosque,

³ quoque α : om. $\beta \parallel$ domicilia α : aedificia $\beta \parallel$ ac AM β : atque BRSLN \parallel 4 intulit α : impulit $\beta \parallel$ multum α : tumultum β .

XXXI. 1 non: om. LN \parallel existimarit: -auerit l -auit LN -aret cod. Egmond., $Paul \parallel$ equitum α : equitatus $\beta \parallel 2$ continentes: -is $U \parallel 3$ qui α : qui hinc $\beta \parallel$ hi α : his $\beta \parallel$ insulis A, T, U: insul l in insulis M, f in siluis BRSLN \parallel sese: se $Klotz \parallel$ consuerunt α : -euerunt $\beta \parallel 5$ catuuolous AM, BRS: cata- LN cato- $\beta \parallel$ belli α : aut belli β .

XXXII. 1 condrusique: que om. LN || treuerosque α: treui- β.

legatos ad Caesarem miserunt oratum ne se in hostium numero duceret neue omnium Germanorum qui essent citra Rhenum unam esse causam iudicaret : nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. 2Caesar explorata re quaestione captiuorum, si qui ad eos Eburones ex fuga conuenissent. ad se ut reducerentur inperauit : si ita fecissent, fines eorum se uiolaturum negauit. 3Tum copiis in tres partes distributis inpedimenta omnium legionum Atuatucam contulit. 4Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hiemandi causa consederant. ⁵Hunc cum reliquis rebus locum probarat, tum quod superioris anni munitiones integrae manebant, ut militum laborem subleuaret. Praesidio inpedimentis legionem quartam decimam reliquit, unam ex his tribus quas proxime conscriptas ex Italia traduxerat. 6Ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem praeficit ducentosque equites adtribuit.

XXXIII. Partito exercitu T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum uersus in eas partes quae Menapios adtingunt proficisci iubet; 2C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem quae Atuatucis adiacet depopulandam mittit; 3ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extremasque Arduennae partes ire cons-

¹ causam esse unam LN || cogitauisse : -tasse LN || 2 re explorata β|| quaestione captiuorum : del. Müller | 3 tres partes : tris partis AM | atuatucam T, Ul: ad- α f || 4 atque α: et β || 5 probarat [-aret LN] α : -abat β || tum SLN β : tune AM, BR || his: iis U || tribus: del. Meusel | 6 praeficit α : -ecit β || adtribuit BR1 : attr- AM, SLNR2 ei attr- B.

XXXIII. 2 atuatucis β: aduatucos MA2, SLN ad aduatucos A, BR || 3 cum reliquis tribus : post scaldem LN || tribus α : VIII β || scaldem a : -im Tf -in Ul sabim R. Estienne calbim Bergk | mosam : mosellam Bergk | partes : -is A, B.

tituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. ⁴Discedens post diem septimum sese reuersurum confirmat, quam ad diem ei legioni quae in praesidio relinquebatur deberi frumentum sciebat. ⁵Labienum Treboniumque hortatur, si rei publicae commodo facere possint, ad eam diem reuertantur, ut rursus communicato consilio exploratisque hostium rationibus aliud initium belli capere possint.

XXXIV. ¹Erat, ut supra del onstrauimus, manus certa nulla, non oppidum, non praesidium, quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multitudo. 2Vbi cuique aut ualles abdita aut locus siluestris aut palus impedita spem praesidii aut salutis aliquam offerebat, consederat. 3Haec loca uicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat universis a perterritis ac dispersis periculum accidere), sed in singulis militibus conseruandis; quae tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. 4Nam et praedae cupiditas multos longius euocabat, et siluae incertis occultisque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici stirpemque hominum sceleratorum interfici uellent, dimittendae plures manus diducendique erant milites: esi continere ad signa manipulos uellent, ut instituta ratio et consuetudo exercitus romani postulabat,

⁴ ad quam diem $\beta \parallel$ frumentum deberi $\beta \parallel 5$ rei publicae β : rei p(opuli) r(omani) $\beta \parallel$ eam β : eum $\alpha \parallel$ belli initium $\beta \parallel$ possint β : -ent α .

XXXIV. 1 praesidium M², LN : praedium cett. \parallel in omnes partes BRSLN : in omnis partis AM omnis in partis $\beta \parallel 2$ ubi cuique T, Ul : ubicumque $\alpha \not \parallel$ ualles : -is A² M², SLNR², $\not \mid$ T² \parallel locus siluestris aut α : locis siluestribus $\beta \parallel 3$ perterritis : ab pert- dett. $\langle a \rangle$ pert- Glandorp \parallel quae : qua LN quae... pertinebat del. Meusel \parallel 4 euocabat : seu- Paul \parallel occultisque α : occultatisque in $\beta \parallel 5$ uellent : -et dett. \parallel diducendi : ded- LNB² \parallel 6 continere α : -i $\beta \parallel$ uellent α : -et β .

locus ipse erat praesidio barbaris, neque ex occulto insidiandi et dispersos circumueniendi singulis deerat audacia. ⁷Vt in eius modi difficultatibus, quantum diligentia prouideri poterat prouidebatur, ut potius in nocendo aliquid praetermitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo militum detrimento noceretur. ⁸Dimittit ad finitimas ciuitates nuntios Caesar: omnes ad se uocat spe praedae ad diripiendos Eburones, ut potius in siluis Gallorum uita quam legionarius miles periclitetur, simul ut magna multitudine circumfusa pro tali facinore stirps ae nomen ciuitatis tollatur. ⁹Magnus undique numerus celeriter conuenit.

XXXV. ¹Haec in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesque adpetebat septimus, quem ad diem Caesar ad inpedimenta legionemque reuerti constituerat. ²Hic quantum in bello Fortuna possit et quantos adferat casus cognosci potuit. ³Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstrauimus, manus erat nulla quae paruam modo causam timoris adferret.⁴ Trans Rhenum ad Germanos peruenit fama, diripi Eburones atque ultro omnes ad praedam euocari. ⁵Cogunt equitum duo milia Sugambri, qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tenctheros atque Vsipetes supra docuimus. ⁶Transeunt Rhenum nauibus ratibusque triginta milibus passuum infra eum locum ubi pons erat perfectus praesidiumque ab Caesare relictum; primos Ebu-

⁶ erat ipse $\beta \parallel 7$ ut: at cod. Petau. et $\mathbb{N}^2 \parallel$ practermitteretur α : omitt- $\beta \parallel$ ad ulciscendum: adulescentum \mathbb{R}^1 , $Ul \parallel$ noceretur: -ret AM, $S \parallel 8$ dimittit... caesar α : caesar... dimittit $\beta \parallel$ ad se uocat α : euocat $\beta \parallel$ periclitetur α : -aretur $\beta \parallel$ pro tali facinore: om. LN¹.

XXXV. 4 trans rhenum : transrhenos LN \parallel 5 sugambri α : syg- T, U sig- f, $l \parallel$ tenetheros β : thenoth- $\alpha \parallel$ 6 transeunt : -euntes LN \parallel ab α : a β .

ronum fines adeunt; multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Inuitati praeda longius procedunt. Non hos palus in bello latrociniisque natos. non siluae morantur. Quibus in locis sit Caesar ex captiuis quaerunt; profectum longius reperiunt omnemque exercitum discessisse cognoscunt. 8Atque unus ex captiuis : « Quid uos », inquit, « hanc miseram ac tenuem sectamini praedam, quibus licet iam esse fortunatissimos? Tribus horis Atuatucam uenire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit: 9praesidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. » 10Oblata spe Germani quam nacti erant praedam in occulto relinguunt; ipsi Atuatucam contendunt usi eodem duce cuius haec indicio cognouerant.

XXXVI. ¹Cicero, qui omnes superiores dies praeceptis Caesaris summa diligentia milites in castris continuisset ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset, septimo die diffidens de numero dierum Caesarem fidem seruaturum, quod longius progressum audiebat neque ulla de reditu eius fama adferebatur, ²simul eorum permotus uocibus qui illius patientiam paene obsessionem appellabant, si quidem ex castris egredi non liceret, nullum

⁷ palus: paludes $Prammer \parallel$ in bello: in del. $D\"ubner \parallel$ 8 iam licet LN \parallel fortunatissimos AM, LN β : -imis BRS \parallel atuatucam f, Ul: adua $T \parallel$ 9 ne murus Tf: numerus α $Ul \parallel$ 10 oblata: oblecta R^1 obiecta LNR² <hao> oblata $M\ddot{u}ller$ oblata <ea> Lange oblata <tanta> $Paul \parallel$ atuatucam f, Ul: ad- $\alpha T \parallel$ duce: om. LN.

XXXVI. 1 omnes α : per omnes β || summa β : cum summa α || egredi: om. LN || caesarem : post diffidens LN || progressum α : eum progr β || eius reditu LN || 2 permotus uocibus eorum β || si quidem... liceret : del. Paul || nullum : -am LN \mathbb{R}^2 ,

eius modi casum expectans, quo nouem oppositis legionibus maximoque equitatu, dispersis ac paene deletis hostibus, in milibus passuum tribus offendi posset, quinque cohortes frumentatum in proximas segetes mittit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. 3Conplures erant ex legionibus aegri relicti; ex quibus qui hoc spatio dierum conualuerant, circiter ccc, sub uexillo una mittuntur; magna praeterea multitudo calonum, magna uis iumentorum, quae in castris subsederant, facta potestate sequitur.

XXXVII. ¹Hoc ipso tempore et casu Germani equites interueniunt protinusque eodem illo quo uenerant cursu ab decumana porta in castra inrumpere conantur, 2nec prius sunt uisi, obiectis ab ea parte siluis, quam castris adpropinguarent, usque eo ut qui sub uallo tenderent mercatores recipiendi sui facultatem non haberent. 3Inopinantes nostri re noua perturbantur, ac uix primum impetum cohors in statione sustinet. 4Circumfunduntur ex reliquis hostes partibus, si quem aditum reperire possent. ⁵Aegre portas nostri tuentur, reliquos aditus locus ipse per se munitioque defendit. 6Totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quaerit: neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conueniat prouident. 7Alius castra iam capta pronuntiat, alius deleto exercitu atque imperatore uictores barbaros uenisse contendit; *plerique nouas

² casum : causam M, R¹ L N || mittit α : misit post intererat β || **3** erant α : in castris add. $\beta \parallel$ subsederant α : -erat β .

XXXVII. 1 et : om. cod. Oxoniensis, del. Clarke || in castra α : om. $\beta \parallel 2$ uallo AM β : -e BRSLN, $T^1 \parallel$ non haberent facultatem LN \parallel 4 hostes ex reliquis β || possent α : -int β || 5 nostri portas LN, U || 6 trepidatur totis β | 7 iam castra BRSLN.

sibi ex loco religiones fingunt Cottaeque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. ⁹Tali timore omnibus perterritis confirmatur opinio barbaris, ut ex captiuo audierant, nullum esse intus praesidium. ¹⁰Perrumpere nituntur seque ipsi adhortantur ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXVIII. ¹Erat aeger cum praesidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Caesarem duxerat, cuius mentionem superioribus proeliis fecimus, ac diem iam quintum cibo caruerat. ²Hic diffisus suae atque omnium saluti inermis ex tabernaculo prodit : uidet imminere hostes atque in summo esse rem discrimine : capit arma a proximis atque in porta consistit. ³Consequuntur hunc centuriones eius cohortis quae in statione erat ; paulisper una proelium sustinent. ⁴Relinquit animus Sextium grauibus acceptis uulneribus : aegre per manus tractus seruatur. ⁵Hoc spatio interposito reliqui sese confirmant tantum ut in munitionibus consistere audeant speciemque defensorum praebeant.

XXXIX. Interim confecta frumentatione milites nostri clamorem exaudiunt: praecurrunt equites; quanto res sit in periculo cognoscunt. Hic uero nulla munitio est quae perterritos recipiat: modo conscripti atque usus militaris imperiti ad tribunum

⁸ in eodem occiderint castello α : in eo cast- occ- $\beta \parallel 9$ timore α : tempore $\beta \parallel$ confirmatur α : a(d)firmatur [-abatur U^1] $\beta \parallel$ ex α : e $\beta \parallel$ 10 nituntur: conantur LN.

XXXVIII. 1 eum α : in $\beta \parallel p$ (ublius) α : om. $\beta \parallel$ apud β : ad $\alpha \parallel$ 2 rem esse $\beta \parallel$ 3 consequentur [-itur LN] α : sequentur [sec- T] $\beta \parallel$ centuriones: centurio LN|| 4 uulneribus α deficiens add. $\beta \parallel$ tractus: traditus R. Schneider || 5 sese: se Klotz.

XXXIX. 1 nostri AM, N² β : non B(?)RSLN¹ || sit res β .

militum centurionesque ora conuertunt; quid ab his praecipiatur expectant. ³Nemo est tam fortis quin rei nouitate perturbetur. ⁴Barbari signa procul conspicati oppugnatione desistunt: redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captiuis cognouerant; postea despecta paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt.

XL. Calones in proximum tumulum procurrunt. Hinc celeriter deiecti se in signa manipulosque coniciunt : eo magis timidos perterrent milites. 2Alii cuneo facto ut celeriter perrumpant censent, quoniam tam propingua sint castra, et si pars aliqua circumuenta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt; ³alii ut in iugo consistant atque eundem omnes ferant casum. 4Hoc ueteres non probant milites, quos sub uexillo una profectos docuimus. Itaque inter se cohortati duce C. Trebonio, equite romano, qui eis erat praepositus, per medios hostes perrumpunt incolumesque ad unum omnes in castra perueniunt. 5Hos subsecuti calones equitesque eodem impetu militum uirtute seruantur. 6At ii qui in iugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto neque in eo quod probauerant consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam quam prodesse aliis uim celeritatemque uiderant imitari potuerunt, sed se in castra recipere conati

³ tam β : om. $\alpha \parallel$ nemo... perturbetur : del. Vielhaber \parallel 4 despecta : disp- Paul.

XL. 1 proximum α : primum $\beta \parallel$ tumulum α T: -ltum f, Ul \parallel in signa se $\beta \parallel 2$ perrumpant: -erent LN \parallel et si: etsi ed. pr. \parallel confidunt: del. Lange \parallel 3 in: om. LN $^1 \parallel$ omnes eundem LN \parallel 4 eis α : iis T, U his f, $l \parallel$ 5 equites calonesque $\beta \parallel$ 6 at ii qui BRLN: at hii qui AM at hi qui Satque ii Ul atqui T/ \parallel constiterant α : -erunt $\beta \parallel$ ut... defenderent: del. Lange \parallel prodesse α : profuisse $\beta \parallel$ potuerunt β : potuerant AM, BR¹ poterant SLNR².

iniquum in locum demiserunt. ⁷Centuriones, quorum non nulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum uirtutis causa in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. ⁸Militum pars horum uirtute submotis hostibus praeter spem incolumis in castra peruenit, pars a barbaris circumuenta periit.

XLI. ¹Germani desperata expugnatione castrorum, quod nostros iam constitisse in munitionibus uidebant, cum ea praeda quam in siluis deposuerant trans Rhenum sese receperunt. ²Ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, cum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra uenisset, fidem non faceret adesse cum incolumi Caesarem exercitu. ³Sic omnium animos timor praeoccupauerat ut paene alienata mente deletis omnibus copiis equitatum se ex fuga recepisse dicerent neque incolumi exercitu Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent. ⁴Quem timorem Caesaris aduentus sustulit.

XLII. ¹Reuersus ille euentus belli non ignorans unum, quod cohortes ex statione et praesidio essent emissae, questus — ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse — multum Fortunam in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit, ²multo etiam

⁶ in locum : locum S β || demiserunt AM, B, T 1 / : di-RSLN, T 2 , Ul || 7 causa uirtutis LN || partam AM, LN, /, Ul : portam BRS partem T || laudem rei militaris [laudis militaris T] β .

XII. 1 in munitionibus : om. LN¹ \parallel 2 ac : at S \parallel ad α : in $\beta \parallel$ 3 omnium β : omniun $\alpha \parallel$ praeoccupauerat α : occup- $\beta \parallel$ equitatum αl : tantum add. Ti. U.

XLII. 1 ignorans : ignarus LNR² || statione et : del. Meusel || minimo : -um Heinsius || casu α : -ui β_i

amplius, quod paene ab ipso uallo portisque castrorum barbaros auertisset. 3Quarum omnium rerum maxime admirandum uidebatur quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

XLIII. 1Caesar rursus ad uexandos hostes profectus equitatus magno coacto numero ex finitumis ciuitatibus in omnes partes dimittit. 20mnes uici atque omnia aedificia quae quisque conspexerat incendebantur, pecora interficiebantur, praeda ex omnibus locis agebatur, ³frumenta non solum tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant, ut, si qui etiam in praesentia se occultassent, tamen his deducto exercitu rerum omnium inopia pereundum uideretur. 4Ac saepe in eum locum uentum est tanto in omnis partis diuiso equitatu, ut [non] modo uisum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent captiui nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent, 5ut spe consequendi inlata. atque infinito labore suscepto qui se summam ab Caesare gratiam inituros putarent paene naturam studio uincerent, semperque paulum ad summam felicitatem defuisse uideretur, 6atque ille latebris aut saltibus se eriperet et noctu occultatus alias.

² auertisset α Tf: -issent Ul || 3 rerum omnium LN || beneficium obtulerunt [o(b)tinuerunt RLN] α: o(b)tulerant [-unt T] beneficium β. XLIII. 1 ad uexandos rursus LN || < equitatus > : add. ego < equites> Mommsen <equitum> post coacto Madvig | 2 pecora interficiebantur β : om. $\alpha \parallel 3$ tanta α : a tanta $\beta \parallel$ hominum iumentorumque multitudine $\beta \parallel$ etiam $\alpha : om$. $\beta \parallel 4$ tanto... equitatu : om. $LN^1 \parallel$ omnis partis α: -es -es β | diuiso: dimisso Paul | 4 non: om. dett., del. Oudendorp || circumspicerent : conspicerent T del. Vascosan || captiui : del. Lange || 5 ab α : a β || 6 saltibus α : siluis aut saltibus β || et a: ut B.

regiones partesque peteret non maiore equitum praesidio quam quattuor, quibus solis uitam suam committere audebat.

XLIV. ¹Tali modo uastatis regionibus exercitum Caesar duarum cohortium damno Durocortorum Remorum reducit, concilioque in eum locum Galliae indicto de coniuratione Senonum et Carnutum quaestionem habere instituit; ²et de Accone, qui princeps eius consilii fuerat, grauiore sententia pronuntiata more maiorum supplicium sumpsit. Non nulli iudicium ueriti profugerunt. ³Quibus cum aqua atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Treuerorum, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agedinci in hibernis conlocauit frumentoque exercitui prouiso, ut instituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus est.

⁶ occultatus α : occup- β || equitum : -tatum B1, T/ -tatu S.

XLIV. 1 uastatis [-itas A] regionibus α : factis religionibus $\beta \parallel$ durocortorum α : -erum $\beta \parallel$ reducit: ded- dett., Meusel \parallel 3 treuerorum α : treuir- $\mathbb{R}^2 \beta \parallel$ lingonibus α T: linguon- f, $Ul \parallel$ sex AM β : et BRSLN \parallel agedinei AM β : acedici BRSLN \parallel exercitui α Ul: -u Tf.

LIBER SEPTIMVS

LIBER SEPTIMVS

I. 1Quieta Gallia Caesar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de P. Clodii caede, de senatusque consulto certior factus ut omnes iuniores Italiae coniurarent delectum tota prouincia habere instituit. 2Eae res in Galliam transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi et adfingunt rumoribus Galli, quod res poscere uidebatur, retineri urbano motu Caesarem neque in tantis dissensionibus ad exercitum uenire posse. ³Hac inpulsi occasione, qui iam ante se populi romani imperio subiectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. 4Indictis inter se principes Galliae conciliis siluestribus ac remotis locis queruntur de Acconis morte; posse hunc casum ad ipsos recidere demonstrant; 5miserantur communem Galliae fortunam: omnibus pollicitationibus ac praemiis deposcunt qui belli initium faciant et sui capitis periculo Galliam in libertatem uindicent. 6In primis rationem esse habendam dicunt,

I. 1 P. Ul: om. α T/ \parallel <de> : add. Aldus \parallel 2 eae α : hae $\beta \parallel$ 3 qui se iam ante $\beta \parallel$ 4 conciliis β : cons- $\alpha \parallel$ remotis : sem-Meusel \parallel posse post reciders, $\beta \parallel$ 5 initium β : -a $\alpha \parallel$ faciant α : -at $\beta \parallel$ uindicent α : -et $\beta \parallel$ 6 in α : eius in $\beta \parallel$ esse : om. LN.

LIBER SEPTIMVS (1-3)

prius quam eorum clandestina consilia efferantur, ut Caesar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quod neque legiones audeant absente imperatore ex hibernis egredi, neque imperator sine praesidio ad legiones peruenire possit. Postremo in acie praestare interfici, quam non ueterem belli gloriam libertatemque quam a maioribus acceperint reciperare.

II. ¹His rebus agitatis profitentur Carnutes se nullum periculum communis salutis causa recusare principesque ex omnibus bellum facturos pollicentur ²et, quoniam in praesentia obsidibus cauere inter se non possint ne res efferatur, at iure iurando ac fide sanciatur petunt, conlatis militaribus signis, quo more eorum grauissima caerimonia continetur, ne facto initio belli a reliquis deserantur. ³Tum conlaudatis Carnutibus, dato iure iurando ab omnibus qui aderant, tempore eius rei constituto ab concilio disceditur.

III. ¹Vbi ea dies uenit, Carnutes Cotuato et Conconnetodumno ducibus, desperatis hominibus, Cenabum signo dato concurrunt ciuesque romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in his C. Fufium Citam, honestum equitem romanum, qui rei frumentariae iussu Caesaris praeerat, interficiunt bonaque eorum diripiunt. ²Celeriter ad omnes Galliae ciuitates fama perfertur. Nam ubi quae maior atque

⁷ possit β :-et $\alpha \parallel 8$ acceperint β :-ant $\alpha \parallel$ reciperare AM, l: recup-cett. II. 2 possint β :-ent $\alpha \parallel$ at T^1 , Ul: aut AM, BRLN, f ut S, $T^2 \parallel$ quo β : quod $\alpha \parallel$ grauissima caerimonia continetur α :-ae-ae-entur $\beta \parallel 3$ ab concilio AM, BRS: ab cons- LN β a conc- ed. pr.

III. 1 cotuato : gutruato Nipperdey, cf. VIII, 38,3 \parallel conconnetodumno BR : concone- AM, S conconetodumo LN conetodumno $\beta \parallel$ cenabum Vossius : genabim AM, BS genebim RLN genabin $\beta \parallel$ c. fufium citam α Tf : fufium citan $Ul \parallel$ rei frumentariae α : causa add. $\beta \parallel$ 2 ubi quae Chr. Schneider : ubique : ubi S,T.

inlustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant; hunc alii deinceps excipiunt et proximis tradunt, ut tum accidit. ³Nam quae Cenabi oriente sole gesta essent ante primam confectam uigiliam in finibus Aruernorum audita sunt, quod spatium est milium passuum circiter centum Lx.

IV. ¹Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Aruernus, summae potentiae adulescens, cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat et ob eam causam, quod regnum appetebat, ab ciuitate erat interfectus, conuocatis suis clientibus facile incendit. ²Cognito eius consilio ad arma concurritur. Prohibetur ab Gobannitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc temptandam fortunam non existimabant; expellitur ex oppido Gergouia; 3non desistit tamen atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu quoscumque adit ex ciuitate ad suam sententiam perducit; 4hortatur ut communis libertatis causa arma capiant, magnisque coactis copiis aduersarios suos, a quibus paulo ante erat eiectus, expellit ex ciuitate. Rex ab suis appellatur. Dimittit quoque uersus legationes; obtestatur ut in fide maneant. 6Celeriter sibi Senones. Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Aulercos, Lemouices, Andos reliquosque omnes qui Oceanum adtingunt adiungit; omnium consensu ad eum defer-

² hunc S: hanc AM, BRLN hinc $\beta \parallel 3$ nam quae: namque A, $\mathbb{R}^1\beta \parallel$ cenabi Vossius: gen-codd. \parallel passuum α : om. β .

IV. 1 totius galliae $\beta \parallel$ ab α : a $\beta \parallel$ facile incendit α : facere int- $\beta \parallel$ 2 ab α : a $\beta \parallel$ goban(n)itione α : -nnitino Tf, l^1 -nnitio U $l^2 \parallel$ gergouia β : -bia $\alpha \parallel$ 3 desistit tamen T, Ul: tamen desistit LN destitit tamen cett. \parallel hac T, Ul: ac α / \parallel 5 quoque uersus AM, BR¹: quoque uersus SLNR² $\beta \parallel$ 6 turonos AM, BRIN: -ones S-summos Tf-sonos U-sonunos I \parallel aulercos LN: -eurcos AM, BRS -urcos $\beta \parallel$ andos: -es Meusel [cf. π , 35,3 et π , 7,2] \parallel adiungit β : -unt α ,

tur imperium. Qua oblata potestate omnibus his ciuitatibus obsides imperat, certum numerum militum ad se celeriter adduci iubet, ⁸armorum quantum quaeque ciuitas domi quodque ante tempus efficiat constituit; in primis equitatui studet. ⁹Summae diligentiae summam imperii seueritatem addit; magnitudine supplicii dubitantes cogit. ¹⁰Nam maiore commisso delicto igni atque omnibus tormentis necat, leuiore de causa auribus desectis aut singulis effossis oculis domum remittit, ut sint reliquis documento et magnitudine poenae perterreant alios.

V. ¹His suppliciis celeriter coacto exercitu Lucterium Cadurcum, summae hominem audaciae, cum parte copiarum in Rutenos mittit; ipse in Bituriges proficiscitur. 2Eius aduentu Bituriges ad Haeduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. 3Haedui de consilio legatorum quos Caesar ad exercitum reliquerat copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt. 4Qui cum ad flumen Ligerim uenissent, quod Bituriges ab Haeduis diuidit, paucos dies ibi morati neque flumen transire ausi domum reuertuntur ⁵legatisque nostris renuntiant se Biturigum perfidiam ueritos reuertisse, quibus id consilii fuisse cognouerint ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Aruerni se circumsisterent. 6Id eane de causa quam legatis pronuntiarint, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non uidetur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim cum Aruemis iunguntur.

7 iubet β : iussit $\alpha \parallel$ 10 igni β : -e α [cf. vi, 19,3].

V. 2 possint α Ul: -ent T $f \parallel 4$ uenissent: peru- U \parallel 5 una ipsi exparte $\beta \parallel 6$ pronuntiarint α : -auerint β -arunt edd. uett. \parallel ponendum β : prop- $\alpha \parallel 7$ cum aruernis iunguntur α : se cum aru- coniungunt β .

VI. ¹His rebus in Italiam Caesari nuntiatis, cum iam ille urbanas res uirtute Cn. Pompei commodiorem in statum peruenisse intellegeret, in transalpinam Galliam profectus est. 2Eo cum uenisset, magna difficultate adficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire posset. 3Nam si legiones in prouinciam arcesseret, se absente in itinere proelio dimicaturas intellegebat; 4si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem eo tempore qui quieti uiderentur suam salutem recte committi uidebat.

VII. ¹Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos missus eam ciuitatem Aruernis conciliat. 2Progressus in Nitiobroges et Gabalos ab utrisque obsides accipit et magna coacta manu in prouinciam Narbonem uersus eruptionem facere contendit. 3Qua re nuntiata Caesar omnibus consiliis anteuertendum existimauit ut Narbonem proficisceretur. 4Eo cum uenisset, timentes confirmat, praesidia in Rutenis prouincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus circumque Narbonem, quae loca hostibus erant finitima, constituit, ⁵partem copiarum ex prouincia supplementumque quod ex Italia adduxerat in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire inhet.

VIII. ¹His rebus comparatis represso iam Lucterio et remoto, quod intrare intra praesidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur. 2Etsi mons Ceuenna, qui Aruemos ab Heluiis discludit, durissimo

VI. 4 iis β : his $\alpha \parallel$ eo tempore qui quieti α : qui eo tempore pacati β . VII. 1 lucterius LNβ: lucretius AM, BRS || 2 nitiobroges Chr. Schneider [cf. 31,5; 46,5; 75,3] ni(t)iobri(g)es codd. || accipit a: -epit β || narbonem α [item 3 et 4]: -am β || eruptionem : irr- Hartz || 4 arecomicis S: areto- cett.

VIII. 2 mons β : om. α | ceuenna : ceb- NR², /.

tempore anni altissima niue iter impediebat, tamen discussa niue in altitudinem pedum vi atque ita uiis patefactis summo militum labore ad fines Aruernorum peruenit. ³Quibus oppressis inopinantibus, quod se Ceuenna ut muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem umquam homini eo tempore anni semitae patuerant, equitibus imperat ut quam latissime possint uagentur et quam maximum hostibus terrorem inferant. ⁴Celeriter haec fama ac nuntii ad Vercingetorigem perferuntur; quem perterriti omnes Aruerni circumsistunt atque obsecrant ut suis fortunis consulat neu se ab hostibus diripi patiatur, praesertim cum uideat omne ad se bellum translatum. ⁵Quorum ille precibus permotus castra ex Biturigibus mouet in Aruernos uersus.

IX. ¹At Caesar biduum in his locis moratus, quod haec de Vercingetorige usu uentura opinione praeceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi ab exercitu discedit, ²Brutum adulescentem his copiis praeficit; hunc monet ut in omnis partes equites quam latissime peruagentur: daturum se operam ne longius triduo ab castris absit. ³His constitutis rebus suis inopinantibus quam maximis potest itineribus Viennam peruenit. ⁴Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo praemiserat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso per

² discussa α : -issa β || in altitudinem pedum vI T f: sex in alt- pedum α itin altitudine pedum vI [sex l] $\mathbb{C}l$ [cf. R. E. A., 1925, p. 281]|| labore β_1 sudore α || 3 ceuenna: ceb- NR²|| quidem α : om. β || possint BRS β : -ent AM, LN|| et α : ut β || 4 ac α : om. β || nuntii: -iis Manutius|| perferuntur α : -unt β || neu se ab hostibus diripi patiatur β : neue ab hostibus [omnibus A] diripiantur α || bellum ad se U || 5 in β : per α .

IX. 1 usu Tf: usus α Ul || praeceperat AM, BR¹, Tf¹: percepsLNR², f², Ul || 2 praeficit α : -eoit β || ab α : a β || 3 suis α : omnibus suis β || 4 ibi α : inde β || nactus: nanctus A, B¹.

fines Haeduorum in Lingones contendit, ubi duae legiones hiemabant, ut, si quid etiam de sua salute ab Haeduis iniretur consilii, celeritate praecurreret. Eo cum peruenisset, ad reliquas legiones mittit priusque omnes in unum locum cogit quam de eius aduentu Aruernis nuntiari posset. 6Hac re cognita Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit atque inde profectus Gorgobinam, Boiorum oppidum, quos ibi heluetico proelio uictos Caesar conlocauerat Haeduisque adtribuerat, oppugnare instituit.

X. ¹Magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum adferebat : si reliquam partem hiemis uno loco legiones contineret, ne stipendiariis Haeduorum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo praesidium uideret positum esse : si maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret. 2Praestare uisum est tamen omnes difficultates perpeti quam tanta contumelia accepta omnium suorum uoluntates alienare. 3Itaque cohortatus Haeduos de supportando commeatu praemittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant hortenturque ut in fide maneant atque hostium impetum magno animo sustineant. 4Duabus Agedinci legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis ad Boios proficiscitur.

XI. Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum uenisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur.

⁴ lingones: -guo- f, U || si quid LN, Tf: si quod cett. || 6 reducit a: -xit β || gorgobinam : gortonam T, U1 || quos ibi L (?) R2 β : quod ibi S quos sibi AM, BR¹ N || uictos BRS β: -or AM, LN || instituit : const-f, l. X. 1 uideret [-retur LNR²] positum esse α: positum uideret β.

XI. 1 uellaunodunum : uellaudunum B2 || quo : <et> quo Meusel.

oppugnare instituit idque biduo circumuallauit: ²tertio die missis ex oppido legatis de deditione arma conferri, iumenta produci, sexcentos obsides dari iubet. 3Ea qui conficeret C. Trebonium legatum relinquit, ipse, ut quam primum iter conficeret, Cenabum Carnutum proficiscitur; 4qui tum primum adlato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium Cenabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. 5Huc biduo peruenit. Castris ante oppidum positis diei tempore exclusus in posterum oppugnationem differt quaeque ad eam rem usui sint militibus imperat et, equod oppidum Cenabum pons fluminis Ligeris contingebat, ueritus ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. 7Cenabenses paulo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi flumen transire coeperunt. 8Qua re per exploratores nuntiata Caesar legiones quas expeditas esse iusserat portis incensis intromittit atque oppido potitur perpaucis ex hostium numero desideratis quin cuncti caperentur, quod pontis atque itinerum angustiae multitudini fugam intercluserant. Oppidum diripit atque incendit, praedam militibus donat, exercitum Ligerim traducit atque in Biturigum fines peruenit.

XII. ¹Vercingetorix, ubi de Caesaris aduentu cognouit, oppugnatione desistit atque obuiam Cae-

¹ idque α : eoque $\beta \parallel 2$ conferri α : prof- $\beta \parallel 8$ conficeret β : faceret α [ut quam... conficeret del. Hoffmann] \parallel cenabum edd. : genabum codd. [constanter in lib. VII, at cenabum in VIII, 5,2 et 6,1] $\parallel 4$ uellaunoduni A^3 , T: uellaunduni α bellaunoduni f, Ul \parallel tuendi causa : del. Mommsen [haud recte: uide Musée Belge, 1923, p. 203] $\parallel 6$ contingebat β : -inebat $\alpha \parallel 8$ caesar β : -ri $\alpha \parallel$ cuncti α : uiui $\beta \parallel$ multitudini β : -is $\alpha \parallel$ ligerim β : -em α .

XII. 1 oppugnatione α : ab opp- β || desistit β : destitit α,

sari proficiscitur. 2Ille oppidum Biturigum positum in uia Nouiodunum oppugnare instituerat. 3Quo ex oppido cum legati ad eum uenissent oratum ut sibi ignosceret suaeque uitae consuleret, ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma conferri, equos produci, obsides dari iubet. ⁴Parte iam obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis qui arma iumentaque conquirerent, equitatus hostium procul uisus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. 5Quem simul atque oppidani conspexerunt atque in spem auxiliiu enerunt, clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere coeperunt. 6Centuriones in oppido cum ex significatione Gallorum noui aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis destrictis portas occupauerunt suosque omnes incolumes receperunt.

XIII. ¹Caesar ex castris equitatum educi iubet, proelium equestre committit; laborantibus iam suis Germanos equites circiter cccc submittit, quos ab initio secum habere instituerat. 2Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt atque in fugam coniecti multis amissis se ad agmen receperunt. Quibus profligatis rursus oppidani perterriti conprehensos eos quorum opera plebem concitatam existimabant ad Caesarem perduxerunt seseque ei dediderunt. 3Quibus rebus confectis Caesar ad oppidum Auaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum atque agri ferti-

² biturigum positum in uia nouiodunum β : om. α | 3 conferri α : prof- $\beta \parallel 4$ administrarentur α : -trantur $\beta \parallel$ antecesserat α : -ant $\beta \parallel$ 6 consilii iniri β || destrictis BR¹ S, T, Ul: distr- AM, LNR², f.

XIII. 1 preelium α: que add. β || habere secum AM, BRS || 2 perduxerunt: produx- M, T, $l \parallel 3$ rebus β : om, $\alpha \parallel$ in α : a β .

lissima regione, profectus est, quod eo oppido recepto ciuitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

XIV. 1Vercingetorix tot continuis incommodis Vellaunoduni, Cenabi, Nouioduni acceptis suos ad concilium conuocat. 2Docet longe alia ratione esse bellum gerendum atque antea gestum sit. Omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione et commeatu Romani prohibeantur. 3Id esse facile, quod equitatu ipsi abundent et quod anni tempore subleuentur. 4Pabulum secari non posse; necessario dispersos hostes ex aedificiis petere: hos omnes cotidie ab equitibus deleri posse. ⁵Praeterea communis salutis causa rei familiaris commoda neglegenda; uicos atque aedificia incendi oportere hoc spatio ab uia quoque uersus, quo pabulandi causa adire posse uideantur. ⁶Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleuentur; 7Romanos aut inopiam non laturos aut magno cum periculo longius ab castris processuros: 8neque interesse, ipsosne interficiant impedimentisne exuant, quibus amissis bellum geri non possit. Praeterea oppida incendi oportere, quae non munitione et loci natura ab omni sint periculo tuta, ne suis sint ad detractandam militiam receptacula neu Romanis proposita ad copiam commeatus

XIV. 1 uellaunoduni [uellauduni B^2] α : bell- β || cenabi edd.: genabi α T genaui f, Ul || 2 sit gestum β || et β : aut α || prohibeantur α : -rentur β || 3 quod equitatu β : ut eq- α || 4 secari α : -are β || hos α : om. β || equitibus α : -tatu β || deleri β : diligi α || 5 ab uia Madvig: aboia AM, B, T a boia cett., del. Scaliger obuia Hoffmann ab spatio omnia Schickinger hoc... quoque uersus del. Davies || quoque uersus AM, BRS, l: quoque uersus LN, Tf, U || adire α Tf: -i Ul || 7 eum T, Ul: om. α f || ab: a T || processuros α : progr- β || 9 ne suis β : neu suis [ne usui LN^1] α .

praedamque tollendam. 10 Haec si grauia aut acerba uideantur, multo illa grauius aestimari debere, liberos, coniuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici; quae sit necesse accidere uictis.

XV. ¹Omnium consensu hac sententia probata uno die amplius xx urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis ciuitatibus: 2in omnibus partibus incendia conspiciuntur: quae etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solacii proponebant, quod se prope explorata uictoria celeriter amissa reciperaturos confidebant. 3Deliberatur de Auarico in communi concilio, incendi placeat an defendi. 4Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliae urbem, quae praesidio et ornamento sit ciuitati, suis manibus succendere cogantur: 5 facile se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata unum habeat et perangustum aditum. 6Datur petentibus uenia dissuadente primo Vercingetorige, post concedente et precibus ipsorum et misericordia uulgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

XVI. ¹Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus subsequitur et locum castris deligit paludibus siluisque munitum ab Auarico longe milia passuum xvi. 2Ibi per certos exploratores in singula diei

¹⁰ aestimari debere β : aestimare α.

XV. 1 hac AM, LN, l2 ac BRS, U l1 hacc T/|| sententia : om. LN1 || fit β: om. α || hoc... ciuitatibus del. Mommsen [perperam : cf. Musée Belge, 1923, p. 206] | 2 quod se prope [sepe l] β : om. AM, BRS se prope om. LN quod se prope et confidebant del. Meusel | confidebant α : sperabant $\beta \parallel 3$ deliberatur β : dicebatur $\alpha \parallel$ placeat β : -eret $\alpha \parallel$ 4 galliae totius $\beta \parallel$ praesidio α : et pr- $\beta \parallel$ ciuitati α : -is $\beta \parallel$ succendere : incendere LN || cogantur Whitte : -erentur codd.

XVI. 1 itineribus caesarem β.

tempora quae ad Auaricum agerentur cognoscebat et quid fieri uellet imperabat. ³Omnis nostras pabulationes frumentationesque obseruabat dispersosque, cum longius necessario procederent, adoriebatur magnoque incommodo adficiebat, etsi, quantum ratione prouideri poterat, ab nostris occurrebatur ut incertis temporibus diuersisque itineribus iretur.

XVII. ¹Castris ad eam partem oppidi positis Caesar quae intermissa a flumine et a paludibus aditum, ut supra diximus, angustum habebat. aggerem apparare, uineas agere, turres duas constituere coepit; nam circumuallare loci natura prohibebat. ²De re frumentaria Boios atque Haeduos adhortari non destitit : quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiuuabant, alteri non magnis facultatibus, quod ciuitas erat exigua et infirma, celeriter quod habuerunt consumpserunt. ³Summa difficultate rei frumentariae adfecto exercitu tenuitate Boiorum, indiligentia Haeduorum. incendiis aedificiorum, usque eo ut conplures dies frumento milites caruerint et pecore ex longinquioribus uicis adacto extremam famem sustentarent, nulla tamen uox est ab iis audita populi romani maiestate et superioribus uictoriis indigna. 4Quin etiam Caesar cum in opere singulas legiones appellaret et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret, 5uniuersi ab eo ne id faceret petebant : sic se conplures annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent,

² tempora: opera LN \parallel agerentur α : gerer- $\beta \parallel$ et α : om. β . XVII. 1 a flumine: a del. Meusel \parallel paludibus α : palude T/, U [caesar... aggerem ap- om. l] \parallel 2 destitit A², SLNR²: distitit A¹ M, BR¹ desistit $\beta \parallel$ 3 milites frumento LN \parallel cx α : e $\beta \parallel$ sustentarent: -int Whitte \parallel uox est ab iis α : ex iis uox est β .

numquam infecta re discederent : 6hoc se ignominiae laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: 7praestare omnes perferre acerbitates quam non ciuibus romanis qui Cenabi perfidia Gallorum interissent parentarent. 8Haec eadem centurionibus tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Caesarem deferrentur.

XVIII. ¹Cum iam muro turres adpropinquassent, ex captiuis Caesar cognouit Vercingetorigem consumpto pabulo castra mouisse propius Auaricum atque ipsum cum equitatu expeditisque, qui inter equites proeliari consuessent, insidiarum causa eo profectum quo nostros postero die pabulatum uenturos arbitraretur. 2Quibus rebus cognitis media nocte silentio profectus ad hostium castra mane peruenit. 3Illi celeriter per exploratores aduentu Caesaris cognito carros impedimentaque sua in artiores siluas abdiderunt, copias omnis in loco edito atque aperto instruxerunt. 4Qua re nuntiata Caesar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit.

XIX. Collis erat leniter ab infimo adeliuis. Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque inpedita cingebat non latior pedibus quinquaginta. 2Hoc se colle interruptis pontibus Galli fiducia loci continebant generatimque distributi in ciuitates omnia

⁵ numquam infecta re β: nusquam incepta re α | 6 loco laturos β || 7 praestare β : -et α omnes: -is \hat{T} cenabi \hat{edd} .: g- α genaui β parentarent : -are Ciacconius | 8 deferrentur α : deferantur β.

XVIII. 1 turres adpropinquassent [adp- t- LN] α: turris adpropinquasset β || insidiarum α : -iandi β || eo AM, BRS : esse LN om. β || 3 illi AM, LN β: -ic BRS | omnis AM, B: -es cett.

XIX. 1 lenjter dett. : leuiter [breuiter LN¹] cett. \parallel 2 distributi AM β : -is BRSLN \parallel in ciuitates : del. Morus.

uada ac saltus eius paludis obtinebant sic animo parati ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, haesitantes premerent ex loco superiore, 3ut, qui propinquitatem loci uideret, paratos prope aequo Marte ad dimicandum existimaret, qui iniquitatem condicionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognosceret. 4Indignantes milites Caesar quod conspectum suum hostes ferre possent tantulo spatio interiecto et signum proelii exposcentes edocet quanto detrimento et quot uirorum fortium morte necesse sit constare victoriam: ⁵quos cum sic animo paratos uideat ut nullum pro sua laude periculum recusent, summae se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum uitam sua salute habeat cariorem. 6Sic milites consolatus eodem die reducit in castra reliquaque quae ad oppugnationem oppidi pertinebant administrare instituit.

XX. ¹Vercingetorix, cum ad suos redisset, proditionis insimulatus, quod castra propius Romanos mouisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Romani tanta oportunitate et celeritate uenissent — ²non haec omnia fortuito aut sine consilio accidere potuisse; regnum illum Galliae malle Caesaris concessu quam ipsorum habere beneficio — ³tali modo accusatus ad haec respondit: Quod castra mouisset, factum inopia pabuli etiam ipsis hortan-

² ac saltus: ac transitus Nipperdey ac semitas Fleischer atque aditus B. Müller, del. $Hartz \parallel$ obtinebant α : certis custodiis obt- $\beta \parallel$ 3 uideret α : -ent $\beta \parallel$ existimaret α : -ent $\beta \parallel$ 4 ferre β : perferre $\alpha \parallel$ quot M^2 , LN quod AM^1 , BRS, T/ quid $Ul \parallel 5$ paratos animo $\beta \parallel$ uideat β : -eret $\alpha \parallel$ salute sua $\beta \parallel$ salute: laude $Davies \parallel$ 6 consolatus β : -os $\alpha \parallel$ reliquaque quae β : reliqua quaeque $\alpha \parallel$ pertinebant oppidi AM, BRS.

XX. 2 fortuito MA2, B1 β : -u A1, RSLNB2, /2 || 3 ad haec : ad del. Dinter

tibus: quod propius Romanos accessisset, persuasum loci oportunitate, qui se ipse sine munitione defenderet: 4equitum uero operam neque in loco palustri desiderari debuisse et illic fuisse utilem quo sint profecti. ⁵Summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur, cui rei propter animi mollitiem studere omnes uideret, quod diutius laborem ferre non possent. 6Romani si casu interuenerint, Fortunae, si alicuius indicio uocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere et uirtutem despicere potuerint. qui dimicare non ausi turpiter se in castra receperint. 7Imperium se ab Caesare per proditionem nullum desiderare, quod habere uictoria posset, quae iam esset sibi atque omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere quam ab se salutem accipere uideantur. « 8Hacc ut intellegatis », inquit, « a me sincere pronuntiari, audite romanos milites .» Producit seruos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat et fame uinculisque excruciauerat. ¹⁰Hi iam ante edocti quae interrogati pronuntiarent milites se esse legionarios dicunt; fame et inopia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent: 11 simili omnem exercitum inopia premi, nec iam uires sufficere cuiusquam nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi

³ ipse sine Bentley : ipsum codd. ipsa Dübner ipse ut Kraner !! 4 debuisse: -et M, Ul || illie β : -is α || 5 is M^1 , LNR^2 , f: his cett. || impelleretur $LN\beta$: inpelletur AM, BRS || uideret: -isset Ul || 6 interuence interuence in IL || 6 inte β : -irent $\alpha \parallel$ habendam gratiam : -a -a S $\beta \parallel 7$ ab α : a $\beta \parallel$ posset α : -it β || remittere S, Vascosan : .-et codd. cett. || 9 uinculisque α : uinclisque $\beta \parallel 10$ hi α : hic $\beta \parallel$ ante α : om. $\beta \parallel$ edocti: docti $S \beta \parallel$ et α : atque \$ | possent a: -int \$ | 11 oppidi : om. Ul.

profecissent, triduo exercitum deducere. ¹² «Haec », inquit, « a me », Vercingetorix, « beneficia habetis, quem proditionis insimulatis; cuius opera sine uestro sanguine tantum exercitum uictorem fame consumptum uidetis; quem turpiter se ex fuga recipientem ne qua ciuitas suis finibus recipiat a me prouisum est. x

XXI. ¹Conclamat omnis multitudo et suo more armis concrepat, quod facere in eo consuerunt, cuius orationem adprobant; summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiore ratione bellum administrari posse. ²Statuunt ut decem milia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum mittantur, ³nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent, quod penes eos, si id oppidum retinuissent, summam uictoriae constare intellegebant.

XXII. ¹Singulari militum nostrorum uirtuti consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est summae genus sollertiae atque ad omnia imitanda et efficienda quae ab quoque traduntur aptissimum. ²Nam et laqueis falces auertebant, quas, cum destinauerant, tormentis introrsus reducebant, et aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius quod apud eos magnae sunt ferrariae atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. ³Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaue-

¹¹ profecissent SLN: profi- AM,BR profecisset β || deducere exercitum β || 12 uercingetorix: del. Gitlbauer || consumptum α : pene cons- β || fuga α : has fuga β .

XXI. 1 consuerunt α : -euerant $\beta \parallel 2$ copiis β : locis $\alpha \parallel$ submittantur β : mittantur $\alpha \parallel 3$ penes eos: paene in eo dett., Aldus.

XXII. 1 cuiusque modi α : huiusce modi β || genus : gens LN¹ || et α : atque β || ab α : a β || aptissimum : -ma L || traduntur : -antur T/, l.

rant atque has coriis intexerant. 4Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut aggeri ignem inferebant aut milites occupatos in opere adoriebantur et nostrarum turrium altitudinem, quantum has cotidianus agger expresserat, 5commissis suarum turrium malis adaequabant et apertos cuniculos praeusta et praeacuta materia et pice feruefacta et maximi ponderis saxis morabantur moenibusque adpropinguare prohibebant.

XXIII. 1Muri autem omnes gallici hac fere forma sunt. Trabes derectae perpetuae in longitudinem paribus interuallis distantes inter se binos pedes in solo conlocantur. 2Hae reuinciuntur introrsus et multo aggere uestiuntur ; ea autem quae diximus interualla grandibus in fronte saxis effarciuntur. ³His conlocatis et coagmentatis alius insuper ordo additur, ut idem illud interuallum seruetur neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissae spatiis singulae singulis saxis interiectis arte contineantur. 4Sic deinceps omne opus contexitur, dum iusta muri altitudo expleatur. 5Hoc cum in speciem uarietatemque opus deforme non est alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis suos ordines seruant, tum ad utilitatem et defensionem urbium summam habet oportunitatem, quod et ab incendio lapis et ab ariete materia defendit, quae perpetuis trabibus

⁴ crebris: -i Ul || in opere occupatos β || altitudinem α: -i β || 5 et apertos... prohibebant AM β : om. BRSLN.

XXIII. 1 muri autem omnes gallici hac... sunt α: muris autem omnibus gallicis haec... est β | 2 hae reuin(c)iuntur LN1, T/: aere uinciuntur M2, SN2, Ul haere uiciuntur AM1, B aere uiciuntur R1 | introrsus T/, l1: extr- α Ul2 || fronte α: -em β || effarciuntur α T: efferc- f, Ul || 3 coagmentatis M β: coagminatis coagment- A, BRS coagmin- et coaugment- L coagment- et coaument- N || intermissae: -is T¹ | 4 expleatur α : compl- β.

pedes quadragenos plerumque introrsus reuincta neque perrumpi neque distrahi potest.

XXIV. 1His tot rebus inpedita oppugnatione milites, cum toto tempore frigore et adsiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia haec superauerunt et diebus xxv aggerem longum pedes cccxxx, altum pedes Lxxx extruxerunt. ²Cum is murum hostium paene contingeret, et Caesar ad opus consuetudine excubaret militesque hortaretur ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur. paulo ante tertiam uigiliam est animaduersum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant, ³eodemque tempore toto muro clamore sublato duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat: ⁴alii faces atque aridam materiam de muro in aggerem eminus iaciebant, picem reliquasque res quibus ignis excitari potest fundebant, ut quo primum occurreretur aut cui rei ferretur auxilium uix ratio iniri posset. ⁵Tamen, quod instituto Caesaris semper duae legiones pro castris excubabant pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent aggeremque interscinderent, omnis uero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

XXV. ¹Cum in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur semperque hostibus spes uictoriae redintegraretur, eo magis quod deustos

XXIV. 1 frigore α : luto fr- β || tardarentur AM β : trader- BR¹ S terrer- LN terer- R² || 2 is BLN, f T², U: his R¹ S, T¹, l, om. AM || et β : om. α || 4 materiam β : -em α || occurreretur β : curr- α || 5 duae semper β || excubabant α : -arunt β .

XXV. 1 semperque α : semper β_8

pluteos turrium uidebant nec facile adire apertos ad auxiliandum animaduertebant, semperque ipsi recentes defessis succederent omnemque Galliae salutem in illo uestigio temporis positam arbitrarentur, accidit inspectantibus nobis quod dignum memoria uisum praetereundum non existimauimus. ²Quidam ante portam oppidi Gallus per manus seui ac picis traditas glebas in ignem e regione turris proiciebat : scorpione ab latere dextro traiectus exanimatusque concidit. 3Hunc ex proximis unus iacentem transgressus eodem illo munere fungebatur; eadem ratione ictu scorpionis exanimato alteri successit tertius et tertio quartus, 4nec prius ille est a propugnatoribus uacuus relictus locus quam restincto aggere atque omni ea parte summotis hostibus finis est pugnandi factus.

XXVI. ¹Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante et iubente Vercingetorige. ²Id silentio noctis conati non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant, et palus, quae perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. ³Iamque haec facere noctu apparabant, cum matres familiae repente in publicum procurrerunt, flentesque proiectae ad pedes suorum omnibus precibus petierunt ne se et communes

¹ ipsi : illi A om. LN \parallel animaduertebant : animum adu- T¹, U nec facile... animaduertebant om. $l \parallel 2$ per α : qui per $\beta \parallel$ s(a)eui α T : sebi (f), $Ul \parallel$ scorpione LN β : scurp- AM, BRS \parallel 3 scorpionis RLN β : scurp-AM, BS \parallel alteri α : -o $\beta \parallel$ 4 omni ea α : omni β omni ex Ciacconius.

XXVI. 1 ceperunt α : fec- $\beta \parallel 2$ sese α : se $\beta \parallel$ sperabant α : put- $\beta \parallel$ uercingetorigis, aberant α : -torix habebat $\beta \parallel$ perpetua quae $\beta \parallel 3$ hace: hoc ed. pr. \parallel procurrerunt α : -erant $\beta \parallel$ petierunt α : -iuerunt β .

liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam naturae et uirium infirmitas inpediret. ⁴Vbi eos in sententia perstare uiderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare et significare de fuga Romanis coeperunt. ⁵Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum uiae praeoccuparentur, consilio destiterunt.

XXVII. ¹Postero die Caesar, promota turri derectisque operibus quae facere instituerat, magno coorto imbre non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paulo incautius custodias in muro dispositas uidebat, suosque languidius in opere uersari iussit et quid fieri uellet ostendit. ²Legionibusque citra uineas in occulto expeditis cohortatus ut aliquando pro tantis laboribus fructum uictoriae perciperent is qui primi murum ascendissent praemia proposuit militibusque signum dedit. ³Illi subito ex omnibus partibus euolauerunt murumque celeriter compleuerunt.

XXVIII. ¹Hostes re noua perterriti, muro turribusque deiecti in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo ut, si qua ex parte obuiam [contra] ueniretur, acie instructa depugnarent. ²Vbi neminem in aequum locum sese demittere, sed toto

³ quos α : quas $\beta \parallel$ 4 perstare M², RSLN B², T, Ul: praestare AM¹, B¹, f.

XXVII. 1 derectisque [di- A] α Ul: perfectisque Tf \parallel imbre α : -i β \parallel arbitratus est α : est om. β \parallel suosque α : suos quoque β \parallel 2 legionibusque... expeditis α : legiones... expeditas β \parallel citra uineas Hotman: extra uineas AM extra castra uineas BRS extra castra uineasque LN intra uineas β inter castra uineasque Heller, del. Meusel \parallel in occulto: om. T, del. Morus \parallel cohortatus α : -ur β \parallel iis ed. pr.: his codd. \parallel ascendissent α : excend- β .

XXVIII. 1 patentioribus α : patentibus $\beta \parallel$ contra: del. Faernus \parallel 2 demittere Aldus: dimittere codd.

undique muro circumfundi uiderunt, ueriti ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt, 3parsque ibi, cum angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus, pars iam egressa portis ab equitibus est interfecta. 4Nec fuit quisquam qui praedae studeret. Sic et Cenabensi caede et labore operis incitati non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni numero, qui fuit circiter milium XL, uix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerunt, incolumes ad Vercingetorigem peruenerunt. 6Quos ille multa iam nocte silentio sic ex fuga excepit, ueritus ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia uulgi seditio oreretur, ut procul in uia dispositis familiaribus suis principibusque ciuitatum disparandos deducendosque ad suos curaret, quae cuique ciuitati pars castrorum ab initio obuenerat.

XXIX. ¹Postero die concilio conuocato consolatus cohortatusque est ne se admodum animo demitterent neue perturbarentur incommodo.²Non uirtute neque in acie uicisse Romanos, sed artificio quodam et scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti. ³Errare, si qui in bello omnis secundos rerum prouentus expectent. ⁴Sibi numquam placuisse Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum inprudentia Biturigum et nimia obsequentia reliquorum uti hoc incommodum accipe-

² armis abiectis $\beta \parallel$ partes codd.: portas $Paul \parallel$ continenti impetu α : continuo $\beta \parallel 4$ sic: sed $Paul \parallel$ cenabensi $T^1 f$: gen- T^2 , Ul genabi $\alpha \parallel$ 5 omni α : omni eo $\beta \parallel$ XL milium $\beta \parallel$ eiecerunt α : -ant $\beta \parallel$ 6 silentio <sic> Sydow: silentio α sic $\beta \parallel$ ueritus: que add. Menge \parallel ex α : om. $\beta \parallel$ concursu eorum $\beta \parallel$ oreretur $A(M^1)$, BR^1 , Ul: orir- (M^2) , SLN R^2 , $Tf \parallel$ ut: del. Menge \parallel curaret: -auit Menge.

XXIX. 1 demitterent AM, BR, T: di- SLN, f, $Ul \parallel$ neue β : ne α ,

retur. ⁵Id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum. ⁶Nam quae ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum atque unum consilium totius Galliae effecturum, cuius consensui ne orbis quidem terrarum possit obsistere; idque se prope iam effectum habere. ⁷Interea aequum esse ab iis communis salutis causa impetrari ut castra munire instituerent, quo facilius repentinos hostium impetus sustinerent.

XXX. ¹Fuit haec oratio non ingrata Gallis, et maxime quod ipse animo non defecerat tanto accepto incommodo neque se in occultum abdiderat et conspectum multitudinis fugerat; ²plusque animo prouidere et praesentire existimabatur, quod re integra primo incendendum Auaricum, post deserendum censuerat. ³Itaque ut reliquorum imperatorum res aduersae auctoritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas incommodo accepto in dies augebatur. ⁴Simul in spem ueniebant eius adfirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus; primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt; et sic sunt animo confirmati homines insueti laboris, ut omnia quae imperarentur sibi patienda existimarent.

XXXI. ¹Nec minus quam est pollicitus Vercingetorix animo laborabat ut reliquas ciuitates adiungeret, atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. ²Huic rei idoneos homines deligebat,

⁶ nam quae A(?) M, LN: namque BRS $\beta \parallel$ consensui $\alpha T f$: -u U \parallel possit codd: -et $Meusel \parallel$ 7 interea: itaque LN \parallel hostium repentinos $\beta \parallel$ sustinerent α : sustinere possent β .

XXX. 1 et maxime α : et om. $\beta \parallel <$ se>: add. ed. pr. \parallel 4 sunt : erant $Held \parallel$ patienda α : pat- et perferenda β fac- et perf- Gertz.

XXXI. 1 earum principes donis pollicitationibusque β : eas bonis pollicitationibus $\alpha \parallel a(l) liciebat$: -cebat A, $T^1 /\!\!\! .$

quorum quisque aut oratione subdola aut amicitia facillime capere posset. Qui Auarico expugnato refugerant, armandos uestiendosque curat; simul, ut deminutae copiae redintegrarentur imperat certum numerum militum ciuitatibus, quem et quam ante diem in castra adduci uelit, sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri et ad se mitti iubet. His rebus celeriter id quod Auarici deperierat expletur. Interim Teutomatus, Ollouiconis filius, rex Nitiobrogum, cuius pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero et quos ex Aquitania conduxerat ad eum peruenit.

XXXII. ¹Caesar Auarici complures dies commoratus summamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatus nactus exercitum ex labore atque inopia refecit. ²Iam prope hieme confecta cum ipso anni tempore ad gerendum belium uocaretur et ad hostem proficisci constituisset, siue eum ex paludibus siluisque elicere siue obsidione premere posset, legati ad eum principes Haeduorum ueniunt oratum ut maxime necessario tempore ciuitati subueniat; ³summo esse in periculo rem, quod, cum singuli magistratus antiquitus creari atque regiam potestatem annum obtinere consuessent, duo magistratum gerant et se uterque eorum legibus creatum esse dicat. 4Horum esse alterum Conuictolitauem, florentem et inlustrem adulescentem, alterum Cotum, antiquissima familia natum atque ipsum hominem

² capere AM, L² capi β om. BRSL¹N \parallel 4 deminutae β : di- α \parallel permagnus : magnus A(M) \parallel in gallia numerus β \parallel 5 teutomatus : -motus AM β \parallel 0 ollouiconis α : a(1)1- β \parallel 1 nitiobrogum : -brigum U¹ -brugum R¹ \parallel 1 magno numero equitum suorum β .

XXXII. 1 auarici β : -o $\alpha \parallel$ co(m)plures: -is $T \parallel$ nactus: nanctus B^1 nantus $A \parallel$ refecit: -icit $AM \parallel \beta \parallel 2$ ueniunt α : -erunt $\beta \parallel 3$ annum γ : annuam $\beta \parallel$ esse α : om. β .

summae potentiae et magnae cognationis, cuius frater Valetiacus proximo anno eundem magistratum gesserit. ⁵Ciuitatem esse omnem in armis, diuisum senatum, diuisum populum, suas cuiusque eorum clientelas. Quod si diutius alatur controuersia, fore uti pars cum parte ciuitatis confligat. Id ne accidat, positum in eius diligentia atque auctoritate.

XXXIII. ¹Caesar, etsi a bello atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent, ne tanta et tam coniuncta populo romano ciuitas, quam ipse semper aluisset omnibusque rebus ornasset, ad uim atque arma descenderet, atque ea pars quae minus sibi confideret auxilia a Vercingetorige arcesseret, huic rei praeuertendum existimauit, ²et, quod legibus Haeduorum iis qui summum magistratum obtinerent excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut de legibus eorum deminuisse uideretur, ipse in Haeduos proficisci statuit senatumque omnem et quos inter controuersia esset ad se Decetiam euocauit. 3Cum prope omnis ciuitas eo conuenisset, docereturque paucis clam conuocatis alio loco, alio tempore atque oportuerit fratrem a fratre renuntiatum, cum leges duo ex una familia uiuo utroque non solum magistratus creari uetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum imperium deponere coegit. 4Conuictolita-

4 ualetiacus BRSLN, T : -ciacus M, f -ciatus A altiacus U ataacus $l\, \sharp$ omnem esse S, T.

XXXIII. 1 a bello: bello LN¹ $\beta \parallel$ descenderet β : disced- $\alpha \parallel$ sibi β : om. $\alpha \parallel 2$ iis ed. pr.: is M his cett. \parallel de iure aut de legibus AM, BRS: de iure aut legibus LN de legibus aut iure β de legibus Mommsen \parallel corum: om. LN \parallel ad se: post etiam LN om. Ul \parallel decetiam AM β : etiam BRLN et $S \parallel 3$ a AM β : et BRSLN \parallel duo: duos LN \parallel coegit: cogit LN.

uem, qui per sacerdotes more ciuitatis intermissis magistratibus esset creatus, potestatem obtinere inssit.

XXXIV. 1 Hoc decreto interposito cohortatus Haeduos ut controuersiarum ac dissensionis obliuiscerentur atque omnibus omissis [his] rebus huic bello seruirent eaque quae meruissent praemia ab se deuicta Gallia exspectarent equitatumque omnem et peditum milia decem sibi celeriter mitterent, quae in praesidiis rei frumentariae causa disponeret, exercitum in duas partes diuisit: 2quattuor legiones in Senones Parisiosque Labieno ducendas dedit, sex ipse in Aruernos ad oppidum Gergouiam secundum flumen Elauer duxit : equitatus partem illi adtribuit, partem sibi reliquit. 3Qua re cognita Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus ab altera fluminis parte iter facere coepit.

XXXV. ¹Cum uterque utrique esset exercitus in conspectu fereque e regione castris castra poneret, dispositis exploratoribus necubi effecto ponte Romani copias traducerent, erat in magnis Caesari difficultatibus res, ne maiorem aestatis partem flumine impediretur, quod non fere ante autumnum Elauer uado transiri solet. 2Itaque, ne id accideret, siluestri loco castris positis e regione unius eorum pontium quos Vercingetorix rescindendos curauerat, postero die cum duabus legionibus in occulto restitit : 3reli-

XXXIV. 1 dissensionis a: -um \(\begin{aligned} \begin{aligned} \lambda \end{aligned} \) his: iis U hiis T \(del. \) Beroald \(\beta \) eaque quae ed. pr. : ea qu(a)e a Ul atque quae Tf || ab se a : a se B || 3 uercingetorix α : a -rige β || fluminis parte α : parte elaueris β.

XXXV. 1 utrique β : -imque α || esset β : exisset α || exercitus α : ·ui β || castris : caesaris Paul cast < rorum caesa > ris Nitsche || poneret β: -ebant α -ebat Beroald [< Vercingetorix > ante castris addito] caesari T/, U1; -is α l U2 || 2 castris positis β: sitis α || postero die α: postridie β.

quas copias cum omnibus impedimentis, ut consueuerat, misit, carptis quibusdam cohortibus, ut numerus legionum constare uideretur. ⁴His quam longissime possent progredi iussis, cum iam ex diei tempore coniecturam caperet in castra peruentum, isdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit. ^bCeleriter effecto opere legionibusque traductis et loco castris idoneo delecto reliquas copias reuocauit. ⁶Vercingetorix re cognita, ne contra suam uoluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

XXXVI. ¹Caesar ex eo loco quintis castris Gergouiam peruenit equestrique eo die proelio leui facto, perspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte omnis aditus difficiles habebat, de oppugnatione desperauit, de obsessione non prius agendum constituit quam rem frumentariam expedisset. 2At Vercingetorix castris prope oppidum in monte positis mediocribus circum se interuallis separatim singularum ciuitatum copias conlocauerat, atque omnibus eius iugi collibus occupatis qua dispici poterat horribilem speciem praebebat, ³principesque earum ciuitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce cotidie ad se conuenire iubebat, seu quid communicandum seu quid administrandum uideretur, 4neque ullum fere diem intermittebat quin equestri proelio interiectis sagittariis quid in quoque esset animi

³ carptis l^2 : crapti \mathbf{T}^1 (?), l^1 captis cett. \parallel ut $S\beta$: uti cett. \parallel 4 progradi β : egr- α \parallel diei α : om. β \parallel caperet β : ceperat α \parallel 5 traductis β : om. α .

XXXVI. 1 oppugnatione β : exp- α || desperauit de obsessione β : om. α [cf. R. E. A., 1925, p. 285] || 2 in monte β : om. α || ciuitatum AM, S β : -ium BRLN || dispici S: des- cett. || 3 ciuitatum M²,S β : -ium AM¹ BRLN || capiendum consilium T, Ul || cotidie α : om. β || iubebat conuenire β .

ac uirtutis suorum periclitaretur. ⁵Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus atque ex omni parte circumcisus; quem si tenerent nostri, et aquae magna parte et pabulatione libera prohibituri hostes uidebantur. ⁶Sed is locus praesidio ab his non *in*firmo tenebatur. ⁷Tamen silentio noctis Caesar ex castris egressus, prius quam subsidio ex oppido ueniri posset, deiecto praesidio potitus loco duas ibi legiones conlocauit fossamque duplicem duodenum pedum a maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent

XXXVII. ¹Dum haec ad Gergouiam geruntur, Conuictolitauis Haeduus, cui magistratum adiudicatum a Caesare demonstrauimus, sollicitatus ab Aruernis pecunia cum quibusdam adulescentibus conloquitur; quorum erat princeps Litauiccus atque eius fratres, amplissima familia nati adulescentes. ²Cum his praemium communicat hortaturque ut se liberos et imperio natos meminerint. ³Vnam esse Haeduorum ciuitatem, quae certissimam Galliae uictoriam distineat; eius auctoritate reliquas contineri; qua traducta locum consistendi Romanis in Gallia non fore. ⁴Esse non nullo se Caesaris beneficio affectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere.

⁴ periclitaretur β : perspiceretur α perspiceret $T^2 \parallel 5$ aquae magna parte [magnae parte B^1 , T^1 magna ex parte M^2] codd.: aqua magnam partem Clarke aqua magna ex parte $Kraffert \parallel 6$ infirmo Zucker: nimis [min(?) B^1] firmo codd. \parallel tenebatur. tamen: tamen, tenebatur $Oudendorp \parallel 7$ ueniri posset α : uenire possent β .

XXXVII. 1 adiudicatum a caesare : a caesare adsignatum $\beta \parallel$ litauiccus M, BRS, U : littauiccus f, l litauiccus A litauicus LN litauius $T \parallel$ fratres : frater f, $U \parallel 2$ his : iis $U \parallel$ hortaturque α : eos add. $\beta \parallel 3$ distincat, $NR^3 L^2$, T/, l: dest-M, L^1 , U dedist-A, BRS \parallel reliquas: -os T, U

⁵Cur enim potius Haedui de suo iure et de legibus ad Caesarem disceptatorem, quam Romani ad Haeduos ueniant ? ⁶Celeriter adulescentibus et oratione magistratus et praemio deductis, cum se uel principes eius consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur, quod ciuitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. ⁷Placuit ut Litauiccus decem illis milibus quae Caesari ad bellum mitterentur praeficeretur atque ea ducenda curaret, fratresque eius ad Caesarem praecurrerent. Reliqua qua ratione agi placeat constituunt.

XXXVIII. Litauiccus accepto exercitu, cum milia passuum circiter xxx ab Gergouia abesset, conuocatis subito militibus lacrimans : 2« Quo proficiscimur », inquit « milites ? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas interiit : principes ciuitatis, Eporedorix et Viridomarus, insimulati proditionis ab Romanis indicta causa interfecti sunt. 3Haec ab his cognoscite, qui ex ipsa caede fugerunt : nam ego fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis dolore prohibeor quae gesta sunt pronuntiare. » ⁴Producuntur ii quos ille edocuerat quae dici uellet, atque eadem quae Litauiccus pronuntiauerat multitudini exponunt : 5[multos] equites Haeduorum interfectos, quod conlocuti cum Aruernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse atque ex media caede fugisse. 6Conclamant Haedui et Litauiccum obsecrant ut sibi consulat. 7« Quasi

⁵ et de : de *del. Meusel* \parallel disceptatorem : -orum \mathbb{R}^1 -uri LNR² \parallel **7** ut α : uti $\beta \parallel$ litauiccus : -icus S, $\hat{\mathbf{T}}^1$ (f) \parallel ea ducenda : adduc- l.

XXXVIII. 1 xxx α : xl $\beta \parallel$ ab: a Meusel \parallel 2 nobilitas omnis LN \parallel interiit: periit U \parallel ab α : a $\beta \parallel$ causa: re LN \parallel 3 his β : ipsis $\alpha \parallel$ fugerunt: effug- Dachne \parallel 4 ii A: hii M hi BRSLN $\beta \parallel$ 5 multos α : omnes β del. Whitte \parallel fugisse: effug- Paul.

uero », inquit ille, « consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergouiam contendere et cum Aruernis nosmet coniungere. ⁸An dubitamus quin nefario facinore admisso Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem qui indignissime interierunt, atque hos latrones interficiamus. » ⁹Ostendit ciues Romanos, qui eius praesidii fiducia una erant: magnum numerum frumenti commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit. ¹⁰Nuntios tota ciuitate Haeduorum dimittit, eodem mendacio de caede equitum et principum permouet; hortatur ut simili ratione atque ipse fecerit suas iniurias persequantur.

XXXIX. ¹Eporedorix Haeduus, summo loco natus adulescens et summae domi potentiae, et una Viridomarus, pari aetate et gratia, sed genere dispari, quem Caesar ab Diuiciaco sibi traditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant nominatim ab eo euocati. ²His erat inter se de principatu contentio, et in illa magistratuum controuersia alter pro Conuictolitaui, alter pro Coto summis opibus pugnauerant. ³Ex his Eporedorix cognito Litauicci consilio media fere nocte rem ad Caesarem defert; orat ne patiatur ciuitatem prauis adulescentium consiliis ab amicitia populi romani deficere; quod futurum prouideat, si se

8 iam : una LN \parallel est in nobis animi $\beta \parallel 9$ erant : ierant Mommsen \parallel magnum α : continuo magnum $\beta \parallel$ interficit α : -cipit $\beta \parallel 10$ eodem α : in eodem $\beta \parallel$ permouet LN : permanet B¹ (?) permonet cett.

XXXIX. 1 sibi ab deuitiaco $\beta \parallel loco \alpha$: om. $\beta \parallel 2$ et α : om. $\beta \parallel magistratuum \alpha$: -tum Ul-us T/\parallel conuictolitaui AM, B^1 , Ul:-e LN -o RSB² conuicto litaio T conuictolitauico $f \parallel$ coto LN: cotto cett. \parallel pugnauerant α : -at $\beta \parallel 3$ litauicci: -ici T $(f) \parallel$ prouideat BRSLN: -erat AM β .

tot hominum milia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui neglegere neque ciuitas leui momento aestimare possit.

XL. ¹Magna adfectus sollicitudine hoc nuntio Caesar, quod semper Haeduorum ciuitati praecipue indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas quattuor equitatumque omnem ex castris educit, 2nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quod res posita in celeritate uidebatur: ³C. Fabium legatum cum legionibus duabus castris praesidio relinquit. Fratres Litauicci cum conprehendi iussisset, paulo ante repperit ad hostes fugisse. ⁴Adhortatus milites ne necessario tempore itineris labore permoueantur, cupidissimis omnibus progressus milia passuum xxv agmen Haeduorum conspicatur; inmisso equitatu iter eorum moratur atque inpedit interdicitque omnibus ne quemquam interficiant. ⁵Eporedorigem et Viridomarum, quos illi interfectos existumabant, inter equites uersari suosque appellare iubet. 6His cognitis et Litauicci fraude perspecta Haedui manus tendere et deditionem significare et proiectis armis mortem deprecari incipiunt. 7Litauiccus cum suis clientibus, quibus more Gallorum nefas est etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergouiam profugit.

3 possit Vascosan: -et codd.

XL. 1 quod α : qui β || 2 in celeritate posita LN || 3 c. fabium β : c. om. α || relinquit α Ul: -iquit T/ || litauicci: -ici S(f) || repperit: reperit SL(?) || fugisse α : profug- β || 4 permoueantur codd.: -erentur Schmalz || conspicatur β : -us α || 5 eporedorigem β : eporid- α || appellare α : -i $S\beta$ || 6 litauicci: litiuicci BRS || et deditionem β : et om. α et deditionem significare del. Paul || 7 litauiccus T, Ul: -icus α (f) || profugit α : perf β .

XLI. Caesar nuntiis ad ciuitatem Haeduorum missis, qui suo beneficio conseruatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis castra ad Gergouiam mouit. 2Medio fere itinere equites a Fabio missi quanto res in periculo fuerit exponunt. Summis copiis castra oppugnata demonstrant, cum crebro integri defessis succederent nostrosque adsiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset isdem in uallo permanendum. ³Multitudine sagittarum atque omnis generis telorum multos uulneratos; ad haec sustinenda magno usui fuisse tormenta. 4Fabium discessu eorum duabus relictis portis obstruere ceteras pluteosque uallo addere et se in posterum diem ad similem casum parare. 5His rebus cognitis Caesar summo studio militum ante ortum solis in castra peruenit.

XLII. ¹Dum haec ad Gergouiam geruntur, Haedui primis nuntiis ab Litauicco acceptis nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. ²Inpellit alios auaritia, alios iracundia et temeritas, quae maxime illi hominum generi est innata, ut leuem auditionem habeant pro re conperta. ³Bona ciuium romanorum diripiunt, caedes faciunt, in seruitutem abstrahunt. ⁴Adiuuat rem proclinatam Conuictolitauis plebemque ad furorem inpellit, ut facinore admisso ad sanitatem reuerti pudeat. ⁵M. Aristium, tribu-

XLI. 1 noctis : del. von Göler $\|$ mouit α : -et β $\|$ 2 integri defessis crebro β $\|$ isdem [iisdem LN] α : eisdem β $\|$ 3 omnis generis α : -i -e β $\|$ 4 ad similem casum parare Meusel : similem ad casum parare β similemque casum apparare α $\|$ 5 his β β : iis cett.

XLII. 1 primis α : trinis $\beta \parallel$ ab: a AM \parallel litauicco: -uico S, T (/) litouicco M \parallel 4 proclinatam α : inclin- $\beta \parallel$ conuictolitauis: - abis T¹, U \parallel plebemque α : plebem $\beta \parallel$ pudeat reperti β .

num militum, iter ad legionem facientem fide data ex oppido Cauillono educunt: idem facere cogunt eos qui negotiandi causa ibi constiterant. 6 Hos continuo in itinere adorti omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident; multis utrimque interfectis maiorem multitudinem ad arma concitant.

XLIII. Interim nuntio allato omnes eorum milites in potestate Caesaris teneri concurrunt ad Aristium, nihil publico factum consilio demonstrant: ²quaestionem de bonis direptis decernunt, Litauicci fratrumque bona publicant, legatos ad Caesarem sui purgandi gratia mittunt. 3Haec faciunt reciperandorum suorum causa; sed contaminati facinore et capti conpendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, et timore poenae exterriti consilia clam de bello inire incipiunt ciuitatesque reliquas legationibus sollicitant. 4Quae tametsi Caesar intellegebat, tamen quam mitissime potest legatos appellat: nihil se propter inscientiam leuitatemque uulgi grauius de ciuitate iudicare neque de sua in Haeduos beneuolentia deminuere. ⁵Ipse maiorem Galliae motum expectans, ne ab omnibus ciuitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quem ad modum a Gergouia discederet ac rursus omnem exercitum contraheret, ne profectio nata ab timore defectionis similis fugae uideretur.

⁵ data fide β || cauillono α : -onno β || 6 <in> : add. ed. pr. || ad arma β : armatorum α .

XLIII. 1 eorum omnes $\beta \parallel 2$ litauicei : -ici S, $(f) \parallel$ purgandi sui $\beta \parallel$ 3 reciperandorum α : recup- $\beta \parallel$ causa suorum $\beta \parallel$ et timore β : et om. $\alpha \parallel$ 4 leuitatemque α : et leuitatem $\beta \parallel$ 5 ciuitatibus α : om. $\beta \parallel$ ne profectio: nec pro- Nitsche \parallel ab α : a $\beta \parallel$ similis α : que add. β .

XLIV. ¹Haec cogitanti accidere uisa est facultas bene gerendae rei. Nam cum in minora castra operis perspiciendi causa uenisset, animaduertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus uix prae multitudine cerni poterat. ²Admiratus quaerit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum cotidie numerus confluebat. ³Constabat inter omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores cognouerat, dorsum esse eius iugi prope aeguum, sed hunc siluestrem et angustum, qua esset aditus ad alteram partem oppidi : 4uehementer huic illos loco timere nec iam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin paene circumuallati atque omni exitu et pabulatione interclusi uiderentur; 5ad hunc muniendum omnes a Vercingetorige euocatos.

XLV. ¹Hac re cognita Caesar mittit conplures equitum turmas eo de media nocte; imperat ut paulo tumultuosius omnibus locis peruagentur. ²Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci deque his stramenta detrahi mulionesque cum cassidibus equitum specie simulatione collibus circumueni iubet. paucos addit equites, qui latius ostentationis causa uagentur. Longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. 4Haec procul ex oppido uidebantur, ut

XLIV. 1 accidere : accedere Ul \parallel rei gerendae $\alpha \parallel$ perspiciendi α : pro- β || animaduertit : animum adu- T, U || qui ab hostibus tenebatur : del. Sydow | poterat : -uerat Meusel | 2 admiratus : miratus Paul || 3 sed hune siluestrem α : sed siluestre β || oppidi partem β || 4 huic loco uehementer illos β || ab α : a β || quin α : non dubitari quin $\beta \parallel 5$ muniendum α : locum add. $\beta \parallel$ omnes: homines Dittenberger.

XLV. 1 eo de dett., Aldus: eodem β eisdem $\alpha \parallel$ imperat α : his add. β || peruagentur Tf: -garentur Ul uagarentur α || 2 impedimentorum : iumentorum Ciacconius || mulorumque... stramenta β : om. α || deque Davies: neque β | 3 latius α: cautius β | uagentur β: -garentur α.

erat a Gergouia despectus in castra, neque tanto spatio certi quid esset explorari poterat. 5Legionem unam eodem iugo mittit et paulum progressam inferiore constituit loco siluisque occultat. 6Augetur Gallis suspicio atque omnes illo ad munitionem copiae traducuntur. ⁷Vacua castra hostium Caesar conspicatus tectis insignibus suorum occultatisque signis militaribus raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus castris in minora traducit legatisque quos singulis legionibus praefecerat quid fieri uelit ostendit: 8in primis monet ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe praedae longius progrediantur; 9quid iniquitas loci habeat incommodi proponit : hoc una celeritate posse uitari; occasionis esse rem, non proelii. 10His rebus expositis signum dat et ab dextra parte alio ascensu eodem tempore Haeduos mittit.

XLVI. ¹Oppidi murus ab planitie atque initio ascensus recta regione, si nullus amfractus intercederet, mille cc passus aberat : ²quicquid huic spatio circuitus ad molliendum cliuum accesserat, id spatium itineris augebat. ³A medio fere colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret,

4 gergouia β : - bia α || 5 et α : om. β || paulum: - o AM, T^1 || loco constituit LN || 6 ad munitionem β : munitionum α || 7 ne β : qui α || animaduerterentur α : animo adu- l animaduerteretur T/, U || uelit AM β : uellet BRSLN || 9 incommodi habeat β || uitari β : mut- α || rem esse β || 10 dat signum β || ab dextra parte α : a parte dextra T/, U parte dextra l || haeduos AM β : ad h-BRSLN.

XLVI. 1 oppidi murus LN²: opp- muros BRSN¹ (?) ad opp- muros AM, S² murus opp- $\beta \parallel$ ab BRLN: ubi ab S at AM a $\beta \parallel$ ascensus α T_f : escensus U! \parallel amfractus α : an- $\beta \parallel$ mille AM, BR LN: om. S $\beta \parallel$ aberat: -ant S \parallel 2 huic <spatio> ego: huic codd. hue $Vascosan \parallel$ circuitus α : -tu(i) $\beta \parallel$ spatium α : -o $\beta \parallel$ augebat α : -batur $\beta \parallel$ 3 longitudinem β : -e $\alpha \parallel$ qui α : quo $\beta \parallel$ nostrorum Vat. 1830, ed. pr.: nostrum codd. \parallel tardaret α : -ent β .

praeduxerant Galli atque inferiore omni spatio uacuo relicto superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleuerant. ⁴Milites dato signo celeriter ad munitionem perueniunt eamque transgressi trinis castris potiuntur; 5ac tanta fuit in castris capiendis celeritas ut Teutomatus, rex Nitiobrogum, subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieuerat, superiore corporis parte nudata, uulnerato equo uix se ex manibus praedantium militum eriperet.

XLVII. ¹Consecutus id quod animo proposuerat Caesar receptui cani iussit, legionique decimae, quacum erat, contionatus signa constituit. 2Ac reliquarum legionum milites non exaudito sono tubae, quod satis magna ualles intercedebat, tamen ab tribunis militum legatisque, ut erat a Caesare praeceptum, retinebantur. ³Sed elati spe celeris uictoriae et hostium fuga et superiorum temporum secundis proeliis nihil adeo arduum sibi esse existimauerunt quod non uirtute consequi possent, neque finem prius sequendi fecerunt quam muro oppidi portisque adpropinguarunt. 4Tum uero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant repentino tumultu perterriti, cum hostem intra portas esse existumarent, sese ex oppido eiecerunt. 5 Matres familiae de muro uestem argentumque iactabant et

⁵ in capiendis castris β || Teutomatus Oudendorp [cf. 31,5]: uotomatus AM, Tf, U [ut... nuda om. l] uotomapatus BRSLN || ut : ubi S³ || parte corporis β || nudata α : nuda β.

XLVII. 1 cani α : -ere β | legionique α : -isque β || contionatus : continuo von Göler cliuom nactus Heller || constituit a : -iterunt [uel -itere] $\beta \parallel 2$ ac α : at $\beta \parallel$ exaudito α : audito $\beta \parallel$ magna α : -ae $\beta \parallel$ ualles: is $SLNR^2 \parallel$ intercedebat α : bant $\beta \parallel$ ab α : a $\beta \parallel$ 3 et superiorum α : superiorumque β || esse existimauerunt α : existimabant β || oppidi muro $\beta \parallel a(d)$ propinguarunt α : -ent $S\beta \parallel 4$ hostem α : -es $\beta \parallel$ sese α : se β.

pectore nudo prominentes passis manibus obtestabantur Romanos ut sibi parcerent neu, sicut Auarici fecissent, ne a mulieribus quidem atque infantibus abstinerent: 6non nullae de muro per manus demissae sese militibus tradebant. 7L. Fabius, centurio legionis VIII, quem inter suos eo die dixisse constabat excitari se Auaricensibus praemiis, neque commissurum ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares atque ab iis subleuatus murum ascendit; hos ipse rursus singulos exceptans in murum extulit.

XLVIII. ¹Interim ii qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstrauimus, munitionis causa conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntiis incitati, oppidum a Romanis teneri, praemissis equitibus magno concursu eo contenderunt. ²Eorum ut quisque primus uenerat, sub muro consistebat suorumque pugnantium numerum augebat. ³Quorum cum magna multitudo conuenisset, matres familiae, quae paulo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari et more gallico passum capillum ostentare liberosque in conspectum proferre coeperunt. ⁴Erat Romanis nec loco nec numero aequa contentio; simul et cursu et spatio pugnae defatigati non facile recentes atque integros sustinebant.

XLIX. ¹Caesar cum iniquo loco pugnari hostiumque augeri copias uideret, praemetuens suis ad T. Sex-

⁵ romanos obtestabantur $\beta \parallel$ a α : om. $\beta \parallel$ 6 muro β : -is $\alpha \parallel$ demissae T, Ul: di- $\alpha f \parallel$ sese militibus α : mil- se $\beta \parallel$ 7 l. fabius $R^2 \beta$: labius AM, BR^1 S fabius LN \parallel centurio α : om. $\beta \parallel$ ab iis AM, BRLN: ab his $S\beta \parallel$ hos α : eos Tf eo Ul.

XLVIII. 1 ii U : hi cett. || oppidum a romanis teneri : del. Pluygers || concursu α : cursu β || 3 de muro α : com. β || passum α : sparsum β || 4 defatigati : fat- AM².

XLIX. 1 copias augeri β.

tium legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, misit ut cohortes ex castris celeriter educeret et sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret, 2ut, si nostros loco depulsos uidisset, quo minus libere hostes insequerentur terreret. 3Ipse paulum ex eo loco cum legione progressus ubi constiterat euentum pugnae expectabat.

L. ¹Cum acerrime comminus pugnaretur, hostes loco et numero, nostri uirtute confiderent, subito sunt Haedui uisi ab latere nostris aperto, quos Caesar ab dextra parte alio ascensu manus distinendae causa miserat. 2Hi similitudine armorum uehementer nostros perterruerunt, ac tametsi dextris umeris exsertis animaduertebantur, quod insigne pactum esse consuerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. 3Eodem tempore L. Fabius centurio quique una murum ascenderant circumuenti atque interfecti de muro praecipitabantur. 4M. Petronius, eiusdem legionis centurio, cum portas excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi desperans multis iam uulneribus acceptis manipularibus suis, qui illum secuti erant : « Quoniam », inquit, « me una uobiscum seruare non possum, uestrae quidem certe uitae prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus in periculum deduxi.

¹ misit: mittit LN || ex castris α : om. β || ab α : a β || latere: om. AM || loco depulsos [depulsos loco LN] α : loco pulso(s) β || hostes libere U | 3 paulum : paululum Tf.

L. 1 pugnaretur β : om. $\alpha \parallel$ loco hostes LN \parallel ab latere α : a l- $\beta \parallel$ ab dextra parte AM, BRS, Ul: a d-p- Tf ab latere dextro LN || manus: om. T/ | 2 pactum Heller : pacatum codd. pacatis Aldus pacatorum Georges | 3 fabius : sabinus AM | ascenderant : esc- Ul | de B : om. α || praecipitabantur : -tantur Tf || 4 m. petronius α : petreius Ul prei (?) T_{α}^{1} preter $T_{\alpha}^{2} \parallel a \alpha : om. \beta \parallel sibi \beta : sui <math>\alpha \parallel iam \alpha : om. \beta$ erant secuti \$ || seruare : conservare Tf.

Vos data facultate uobis consulite. » ⁵Simul in medios hostes inrupit duobusque interfectis reliquos a porta paulum submouit. ⁶Conantibus auxiliari suis : « Frustra », inquit, « meae uitae subuenire conamini, quem iam sanguis uiresque deficiunt. Proinde abite, dum est facultas, uosque ad legionem recipite. » Ita pugnans post paulum concidit ac suis saluti fuit.

LI. ¹Nostri, cum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis deiecti sunt loco. Sed intolerantius Gallos insequentes legio decima tardauit, quae pro subsidio paulo aequiore loco constiterat. ²Hanc rursus XIII. legionis cohortes exceperunt, quae ex castris minoribus eductae cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. ³Legiones, ubi primum planitiem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. ⁴Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paulo minus septingenti desiderati.

LII. ¹Postero die Caesar contione aduocata temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi iudicauissent quo procedendum aut quid agendum uideretur, neque signo recipiendi dato constitissent neque ab tribunis militum legatisque retineri potuissent. ²Exposuit quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Auaricum sensisset, cum sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus explo-

⁵ irrupit in medios hostes LN \parallel paulum α : paululum $\beta \parallel$ 6 paulum : paululum Tf.

LI. 1 LXVI α : sex & XL β || loco: om. T/ || 2 locum ceperant β || 3 hostes α : -em β || 4 paulo β : -um α || milites sunt α : milites β || desiderati α : sunt des- β .

LII. 1 militum cupiditatemque β || iudicauissent : -assent Tf || dato recipiendi Ul || ab α : a β || 2 exposuit α : -sito β || quid ipse : quod ipse Vielhaber || cum α : quod [quid T] β .

ratam uictoriam dimisisset, ne paruum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret. ³Quanto opere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tanto opere licentiam adrogantiamque reprehendere, quod plus se quam imperatorem de uictoria atque exitu rerum sentire existimarent; ⁴nec minus se ab milite modestiam et continentiam quam uirtutem atque animi magnitudinem desiderare.

LIII. ¹Hac habita contione et ad extremam orationem confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permouerentur neu quod iniquitas loci attulisset, id uirtuti hostium tribuerent, eadem de profectione cogitans quae ante senserat legiones ex castris eduxit aciemque idoneo loco constituit. ²Cum Vercingetorix nihilo minus intra munitiones remaneret neque in aequum locum descenderet, leui facto equestri proelio atque eo secundo in castra exercitum reduxit. ³Cum hoc idem postero die fecisset, satis ad gallicam ostentationem minuendam militumque animos confirmandos factum existimans in Haeduos mouit castra. ⁴Ne tum quidem insecutis hostibus tertio die ad flumen Elauer pontes reficit eoque exercitum traducit.

2 accideret α : accip- $\beta \parallel$ 3 quanto opere α : quantopere $\beta \parallel$ quos β : quod $\alpha \parallel$ tanto opere: tantopere $\beta \parallel$ 4 nec α : non $\beta \parallel$ ab α : in β a Beroald \parallel et continentiam α : om. β .

LIII. 1 contione: oratione N \parallel et ad extremam orationem AM, BRS: om. LN et ad -um -ne β et ad extremum $Clarke \parallel$ quod: id quod LN quod <incommodum> $Dittenberger \parallel$ id: om. LN \parallel uirtuti hostium α : hosti $\beta \parallel$ ex α : e $\beta \parallel$ 2 minus: magis Vascosan <intra munitiones remaneret neque> addidi [cf. R. E. A., 1925, p. 293] \parallel eo β : om. $\alpha \parallel$ 4 elauer T, Ul: laber α (f) \parallel ad flumen elauer: <uenit> add. Müller peruenit> add. Dittenberger < reuersus> add. Gertz \parallel pontes α : -em $\beta \parallel$ reficit AM, BRLN: refecit S fecit Tf effect Ul \parallel eoque exercitum AM, BRS atque ex- LN exercitumque $\beta \parallel$ traduoit α : -xit β .

LIV. ¹Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Haeduis appellatus discit cum omni equitatu Litauiccum ad sollicitandos Haeduos profectum : opus esse ipsos antecedere ad confirmandam ciuitatem. 2Etsi multis iam rebus perfidiam Haeduorum perspectam habebat atque horum discessu maturari defectionem ciuitatis existimabat, tamen eos retinendos non constituit, ne aut inferre iniuriam uideretur aut daret timoris aliquam suspicionem. 3Discedentibus his breuiter sua in Haeduos merita exposuit : 4quos et quam humiles accepisset, conpulsos in oppida. multatos agris, omnibus ereptis copiis, inposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, et quam in fortunam quamque in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse uiderentur. His datis mandatis eos ab se dimisit.

LV. ¹Nouiodunum erat oppidum Haeduorum ad ripas Ligeris oportuno loco positum. ²Huc Caesar omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus inpedimentorum magnam partem contulerat, ³huc magnum numerum equorum huius belli causa in Italia atque Hispania coemptum miserat. ⁴Eo cum Eporedorix Viridomarusque uenissent et de statu ciuitatis cognouissent,

LIV. 1 ipsos α : et ipsos $\beta \parallel 2$ perfidiam haeduorum α : haed-perf-caesar $\beta \parallel$ horum α : eorum $\beta \parallel$ maturari [-andi T] β : admaturari [naturalem S] $\alpha \parallel$ retinendos eos LN \parallel non: om. U¹ l¹ || constituit α U¹ l: censuit Tf, U² [fuit fortasse: non retinendos constituit] \parallel daret β : dare $\alpha \parallel$ aliquam timoris $\beta \parallel 3$ his: iis U \parallel exposuit: exponit LN \parallel 4 accepisset β : et add. $\alpha \parallel$ copiis α : sociis $\beta \parallel$ quam in fortunam quamque in amplitudinem deduxisset α : in eam fortunam amplitudinemque duxisse $\beta \parallel$ redissent codd.: -isse Bentley \parallel dimisit α : -ttit β .

LV. 3 coemptum : -orum LN -us BR.

Litauiccum Bibracte ab Haeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximae auctoritatis, Conuictolitauem magistratum magnamque partem senatus ad eum conuenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos, non praetermittendum tantum commodum existimauerunt. ⁵Itaque interfectis Nouioduni custodibus quique eo negotiandi causa conuenerant pecuniam atque equos inter se partiti sunt; 6 obsides ciuitatum Bibracte ad magistratum deducendos curauerunt; 7 oppidum, quod a se teneri non posse iudicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; 8frumenti quod subito potuerunt nauibus auexerunt, reliquum flumine atque incendio corruperunt. 9Ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, praesidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere equitatumque omnibus locis iniciendi timoris causa ostentare coeperunt, si ab re frumentaria Romanos excludere aut adductos inopia in prouinciam expellere possent. 10Quam ad spem multum eos adiuuabat quod Liger ex niuibus creuerat, ut omnino uado non posse transiri uideretur.

LVI. ¹Quibus rebus cognitis Caesar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius quam essent maiores eo coactae copiae dimicaret. ²Nam ne commutato consilio iter

⁴ bibracte β : -i α || maximae : magnae Ul || convictolitauem N β : tabim AM, BRSL || et α U : et de T/, l || tantum α : instans tantum β || 5 causa α : aut itineris causa β || 6 civitatum α /: -ium T, Ul|| 7 a α : ab β || cui A β : quo M, BRSLN || 8 frumenti AM, BR β : -um SLN || incendio atque flumine T/||| 9 ab re α : re β aut re U^m || in provinciam expellere Nicaise: ex -ia exp- α provincia excludere β [aut adductos... expellere del. Morus|| 10 transiri α : -ire β .

LVI. 1 copiae coactae LN || 2 ne Elberling : ut codd.

in prouinciam converteret, ut nemo tum quidem necessario faciundum existimabat, cum infamia atque indignitas rei et oppositus mons Ceuenna uiarumque difficultas impediebat, tum maxime quod abiuncto Labieno atque iis legionibus quas una miserat uehementer timebat. ³Itaque admodum magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis contra omnium opinionem ad Ligerim uenit ⁴uadoque per equites inuento pro rei necessitate oportuno, ut brachia modo atque umeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui uim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis incolumem exercitum traduxit ⁵frumentumque in agris et pecoris copiam nactus repleto his rebus exercitu iter in Senones facere instituit.

LVII. ¹Dum haec apud Caesarem geruntur, Labienus eo supplemento quod nuper ex Italia uenerat relicto Agedinci, ut esset inpedimentis praesidio, cum quattuor legionibus Luteciam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, quod positum est in insula fluminis Sequanae. ²Cuius aduentu ab hostibus cognito magnae ex finitimis ciuitatibus copiae conuenerunt. ³Summa imperii traditur Camulogeno Aulerco, qui prope confectus aetate tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum

² ut nemo tum quidem ego: ut nemo tunc quidem β ut ne metu quidem α [fuit fortasse in archetypo VTNEMOTVQVIDEM] ut nemo <non> tum quidem Ciacconius ut <non> nemo tum quidem Meusel id ne metu quidem N^2 , $Madvig \parallel$ faciundum $\alpha:$ -endum $\beta \parallel$ ceuena AM, U reu- l^1 ceuennae BRSLN cebenna Tf, $l^2 \parallel$ abiuncto Tf, $l^2:$ adie $Ul^1 \parallel$ iis: his S, Tf, $l \parallel$ ligerim β [cf. 5,4]: -em $\alpha \parallel 4$ brachia: bracchia ddd. \parallel refringeret: -ent Tf, $U \parallel 5$ in senones $\alpha:$ inter -as β .

LVII. 1 agedinci : eg- $l \parallel$ luteciam α T² : lucec- T¹/ lucet- Ul [sic fere semper] \parallel id est : quod est T² \parallel quod positum est α : positum β .

est honorem uocatus. 4Is cum animaduertisset perpetuam esse paludem, quae influeret in Sequanam atque illum omnem locum magnopere inpediret, hic consedit nostrosque transitu prohibere instituit.

LVIII. ¹Labienus primo uineas agere, cratibus atque aggere paludem explere atque iter munire conabatur. 2Postquam id difficilius confieri animaduertit, silentio e castris tertia uigilia egressus eodem quo uenerat itinere Metlosedum peruenit. 3Id est oppidum Senonum in insula Sequanae positum, ut paulo ante de Lutecia diximus. 4Deprehensis nauibus circiter quinquaginta celeriterque coniunctis atque eo militibus iniectis et rei nouitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum euocata, sine contentione oppido potitur. 5Refecto ponte quem superioribus diebus hostes resciderant exercitum traducit et secundo flumine ad Luteciam iter facere coepit. 6Hostes re cognita ab iis qui Metlosedo fugerant Luteciam incendi pontesque eius oppidi rescindi iubent; ipsi profecti a palude ad ripas Sequanae e regione Luteciae contra Labieni castra considunt.

LIX. Iam Caesar a Gergouia discessisse audie-

3 uocatus ego: euocatus codd. [post honore dittographiam conieci] euectus Whitte | 4 animaduertisset: animum adu- T1, Ul| magnopere: magno opere Ul.

LVIII. 2 confieri AM β: cum fieri BR, T2 confici M2 fieri SLN # animaduertit af : animum ad- T, Ul || metlosedum ego [cf. 61,5] : metio- T1 f metiosedem Um mel(l)odunum AM, B2, T2, Ul mel(l)edunum B1 RSLN || 3 insula M, SR2 β: silua add. cett. || sequanae AM: -a cett. || 4 deprehensis β: deprensis α || circiter quinquaginta α: om. β || iniectis a: impositis β || ad bellum erat Sβ || 6 iis AM: his cett. || metlosedo ego: metio- Sß ametelodone B1 RL1 [ameel- B2 a metl- NL2] melloduno AM || fugerant : prof- β profugerunt S || incendi : -dunt Sβ || profecti a [ab Ul] S\$: prospecta cett. | ad: in S\$|| ripas: -a T || e: ex BR1.

LIX. 1 a : om. Sβ || gergouia β : -bia α.

batur, iam de Haeduorum defectione et secundo Galliae motu rumores adferebantur Gallique in conloquiis interclusum itinere et Ligeri Caesarem inopia frumenti coactum in prouinciam contendisse confirmabant. 2Bellouaci autem defectione Haeduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere atque aperte bellum parare coeperunt. 3Tum Labienus tanta rerum commutatione longe aliud sibi capiendum consilium atque antea senserat intellegebat, *neque iam ut aliquid adquireret proelioque hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agedincum reduceret cogitabat. 5Namque altera ex parte Bellouaci, quae ciuitas in Gallia maximam habet opinionem uirtutis, instabant, alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat; tum legiones a praesidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. 6Tantis subito difficultatibus obiectis ab animi uirtute auxilium petendum uidebat.

LX. ¹Sub uesperum consilio conuocato cohortatus ut ea quae imperasset diligenter industrieque administrarent, naues quas Metlosedo deduxerat singulas equitibus romanis attribuit et prima confecta uigilia IIII milia passuum secundo flumine silentio progredi ibique se expectari iubet. 2Quinque cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse

¹ defectione et : et om. Sβ | ligeri BRLN : -ii S -e AM β || 2 bellouaci α : -gi β [semper] || autem α : om. β || qui AM, $S\beta$: quia BRLN qui iam Heinsius || bellum aperte T/ || 3 tum M^2 β : cum α || 4 agedincum AM, Tf: eg- BRSN, Ul agendicum L | 5 namque α: namcumque Tf nam cum $Ul \parallel$ ex altera parte $\beta \parallel$ instabant AM, T: -at cett. \parallel alteram $\alpha:$ -a $S\beta \parallel$ tum S^1 N^2 $\beta:$ cum cett.

LX. 1 sub α : itaque sub S¹ β || consilio α : conc- β || metlosedo ego: metio- AM, S β ameclodone B a meclodone R¹ a mellodone LN amellodono Sm a miliduno R2 || expectari : -e S1, f.

existimabat, castris praesidio relinquit; 3quinque eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. 4Conquirit etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas in eandem partem mittit. Ipse post paulo silentio egressus cum tribus legionibus eum locum petit quo naues appelli insserat.

LXI. 1Eo cum esset uentum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur: 2 exercitus equitatusque equitibus romanis administrantibus quos ei negotio praefecerat celeriter transmittitur. ³Vno fere tempore sub lucem hostibus nuntiatur in castris Romanorum praeter consuetudinem tumultuari et magnum ire agmen aduerso flumine sonitumque remorum in eadem parte exaudiri et paulo infra milites nauibus transportari. ⁴Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones atque omnes perturbatos defectione Haeduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. 5Nam praesidio e regione castrorum relicto et parua manu Metlosedum uersus missa, quae tantum progrederetur quantum naues processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

² relinquit: -iquit L, $T/\parallel 4$ lintres $M^2 \beta$ [cf. I, 12,1]: luntres AM^1 , B1 RSN lyntres LB2 || has... incitatas: hos... -tos S1 || mittit in eandem partem Sβ || paulo post Ti.

LXI. 1 uentum esset $S^1 \beta \parallel$ ut : om. BRLN \parallel subito erat AM : erat subito S1 β subito BRLNS2 | ab: a Sβ| 3 exaudiri α: audiri S1 β | 4 atque... parare : del. von Göler | 5 e : om. BRLN | manu metlosedum B2: manu(m) et (l)osedum B¹ RSLN manu metio- AM β || progrederetur M¹, S¹ β: -iatur α z

LXII. Prima luce et nostri omnes erant transportati et hostium acies cernebatur. ²Labienus milites cohortatus ut suae pristinae uirtutis et secundissimorum proeliorum retinerent memoriam atque ipsum Caesarem, cuius ductu saepe numero hostes superassent, praesentem adesse existimarent, dat signum proelii. 3Primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur atque in fugam coniciuntur; 4ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi telis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugae quisquam. ⁵Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat atque eos cohortabatur. 6At incerto etiam nunc exitu uictoriae, cum VII. legionis tribunis esset nuntiatum quae in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt signaque intulerunt. .7Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumuenti omnes interfectique sunt. 8Eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii qui praesidio contra castra Labieni erant relicti, cum proelium commissum audissent, subsidio suis ierunt collemque ceperunt, neque nostrorum militum uictorum impetum sustinere potuerunt. Sic cum suis fugientibus permixti, quos non siluae montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. 10Hoc negotio confecto Labienus reuertitur Agedincum, ubi inpedimenta

LXII. 2 et α : et tot S^1 β \parallel memoriam retinerent $S\beta$ \parallel praesentem α : om. S^1 β \parallel adesse: esse LN \parallel 3 ab α : a S^1 β \parallel hostes pelluntur atque BRLNS^m: om. AM, S^1 β \parallel 4 ab: a Tf duodecima uel xn. AM, S^1 β : quintadecima uel xv. BRLNS² \parallel telis α : pilis S^1 β \parallel quisquam suspicionem fugae Tf \parallel 5 cohortabatur AM: hort- S^1 β cohortatus BRLNS² \parallel at AM, S^1 β : om. BRLNS² \parallel 6 nunc etiam BRLN \parallel vn. legionis S^1 β : a septima legione α \parallel 8 ii AM: hi(i) BRSLN β \parallel praesidio: in pr- T^1 , del. Paul \parallel castra labieni β : labienum α \parallel uictorum β : que add. α .

totius exercitus relicta erant; inde cum omnibus copiis ad Caesarem peruenit.

LXIII. Defectione Haeduorum cognita bellum augetur. ²Legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia ualent, ad sollicitandas civitates nituntur: 3nacti obsides quos Caesar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. 4Petunt a Vercingetorige Haedui ut ad se ueniat rationesque belli gerendi communicet. 5Re impetrata contendunt ut ipsis summa imperii tradatur, et re in controuersiam deducta totius Galliae concilium Bibracte indicitur. 6Conueniunt undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. 7Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treueri afuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur, Treueri, quod aberant longius et ab Germanis premebantur, quae fuit causa quare toto abessent bello et neutris auxilia mitterent. 8Magno dolore Haedui ferunt se deiectos principatu, queruntur fortunae commutationem et Caesaris indulgentiam in se requirunt, neque tamen suscepto bello suum consilium ab reliquis separare audent. 9Inuiti summae spei adulescentes Eporedorix et Viridomarus Vercingetorigi parent.

10 inde M², S¹ R² N² β : in die M¹, R¹ (?) S² in diem A, BLN¹ inde die m. Whitte.

LXIII. 1 cognita : del. Nitsche || augetur α : -ebatur β || 2 legationes AM, S² β : legiones BRS¹ LN || circummittuntur : -unt Weidner || nituntur : utuntur R. Schneider || 4 haedui : del. Meusel || ut : om. RLN¹ S² || belli gerendi : belligerandi LN, T/|| 5 et α : om. β || re β : rem α || deducta β : deduci α || 6 conueniunt β : eodem conu- α eo ad diem conu-Menge || frequentes. multitudinis dett., Lipsius : freq-dines uett. || 7 concilio : cons- NL² || lingones : -guo- S, Ul || treueri : -iri S,T, (l) || afuerunt : affu- T¹, U abfu- R², T² f || treueri : -iri S, T, (l) || ab α : α || neutris α : -i β || toto : tanto LN || 8 ferunt M A² β : fuer-A¹,BRSLN || fn se indulgentiam β || ab α : a β .

LXIV. ¹Ipse imperat reliquis ciuitatibus obsides diemque ei rei constituit. Huc omnes equites, xv milia numero, celeriter conuenire iubet: 2 peditatu quem antea habuerat se fore contentum dicit, neque fortunam temptaturum aut in acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere; 3aequo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant aedificiaque incendant, qua rei familiaris iactura perpetuum imperium libertatemque se consequi uideant. 4His constitutis rebus Haeduis Segusiauisque, qui sunt finitimi [ei] prouinciae, decem milia peditum imperat; huc addit equites DCCC. 5His praeficit fratrem Eporedorigis bellumque inferri Allobrogibus iubet. 6Altera ex parte Gabalos proximosque pagos Aruernorum in Heluios, item Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos mittit. 7Nihilo minus clandestinis nuntiis legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedisse sperabat, 8Horum principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius prouinciae pollicetur.

LXV. ¹Ad hos omnes casus prouisa erant praesidia cohortium duarum et xx, quae ex ipsa coacta prouincia ab L. Caesare legato ad omnes partes

LXV. 1 erant prouisa β || coacta AM β : or BRSLN.

LXIV. 1 ipse α : ille β || diemque Hotman: denique codd. || constituit Hotman: constituit diem codd. [cf. R. E. A., 1925, p. 286-7]|| 2 habuerat: -erit Tf, l || in α : om. β || 3 ipsi sua U || qua BRSLN: quia AM, Ul quo a Tf || se β : om. α || 4 finitimi R. Estienne: finitimi codd. [fuerit in archetypo: FINITIMEI] finitimae T¹ || doco: dococo Tf || 5 eporedorigis S¹ β : -edigeris AM, L -odigeris BR¹ -edigis R²-edigeis NS²||inferri α : -e β || 6 gabalos AM² β : -llos M¹, BSLNR² [gallos R¹] || rutenos α : in rut- β || uolcarum R. Estienne: uolg- α l uulg- Tf, U || arecomicorum Glareanus: aremic- codd. || 7 allobrogas α : -es β || nondum: post bello β || ab α : a β .

opponebantur. 2Heluii sua sponte cum finitimis proelio congressi pelluntur et C. Valerio Domnotauro, Caburi filio, principe ciuitatis, conpluribusque aliis interfectis intra oppida ac muros conpelluntur. ³Allobroges crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis magna cum cura et diligentia suos fines tuentur. 4Caesar, quod hostes equitatu superiores esse intellegebat et interclusis omnibus itineribus nulla re ex prouincia atque Italia subleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates quas superioribus annis pacauerat, equitesque ab his arcessit et leuis armaturae pedites qui inter eos proeliari consuerant. 5 Eorum aduentu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum reliquisque [sed et] equitibus romanis atque euocatis equos sumit Germanisque distribuit.

LXVI. ¹Interea, dum haec geruntur, hostium copiae ex Aruernis equitesque qui toti Galliae erant imperati conueniunt. ²Magno horum coacto numero, cum Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium prouinciae ferri posset, circiter milia passuum x ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit ³conuocatisque ad concilium praefectis equitum uenisse tempus uictoriae demonstrat : fugere in prouinciam Romanos Galliaque excedere ; ⁴id sibi ad praesentem obtinen dam libertatem satis esse ; ad reliqui temporis pacem atque otium parum profici : maioribus enim coactis

² domnotauro SLN: donno- A^1 , BR dono- M A^2 , T_f om. $Ul \parallel$ cabur: filio α : duumuiro $\beta \parallel$ ac muros α : murosque $\beta \parallel$ 3 cum: om. $AM \parallel$ 4 re: in re T_f , $l^1 \parallel$ consucrant: -euerant LN, $T_f \parallel$ 5 quod α : ut $\beta \parallel$ sed et: sedent B^1 om. S del. ed. pr. sed et... euocatis del. Mommsen.

LXVI. 1 toti galliae α : tota gallia $\beta \parallel 2$ horum : eorum SL \parallel in sequanos α : om. $\beta \parallel$ lingonum : -guo- T, U \parallel ferri α : -e $\beta \parallel$ consedit \parallel -idit Meusel.

copiis reuersuros neque finem bellandi facturos. Proinde agmine impeditos adoriantur. ⁵Si pedites suis auxilium ferant atque in eo morentur, iter facere non posse; si, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis suae saluti consulant, et usu rerum necessariarum et dignitate spoliatum iri. ⁶Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo maiore faciant animo copias se omnes pro castris habiturum et terrori hostibus futurum. ⁷Conclamant equites: sanctissimo iure iurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ad uxorem aditum habeat, qui non bis per agmen hostium perequitarit.

LXVII. ¹Probata re atque omnibus iure iurando adactis postero die in tres partes distributo equitatu duae se acies a duobus lateribus ostendunt, una a primo agmine iter impedire coepit. ²Qua re nuntiata Caesar suum quoque equitatum tripertito diuisum contra hostem ire iubet. Pugnatur una omnibus in partibus. ³Consistit agmen ; impedimenta intra legiones recipiuntur. ⁴Si qua in parte nostri laborare aut grauius premi uidebantur, eo signa inferri Caesar aciemque constitui iubebat ; quae res et hostes ad insequendum tardabat et nostros spe auxilii confirmabat. ⁵Tandem Germani ab dextro latere summum

⁴ copiis coactis T/\parallel agmine: in agmine dett., $Oudendorp \parallel$ adoriantur LNR² dett.: -rantur S -rientur M, BR¹ -rirentur A $\beta \parallel 5$ pedites: impedimentis cod. Leid. $I \parallel$ facere α : confici $\beta \parallel$ confidat α : -ebat $\beta \parallel$ 6 modo α : om. $\beta \parallel$ ne ipsos quidem β : et ipsos quidem non $\alpha \parallel$ quo β : quod $\alpha \parallel$ hostibus futurum α : hostium non defuturum $\beta \parallel$ 7 uxorem α : -es $\beta \parallel$ bis: om. AM $\beta \parallel$ perequitarit β : - tasset α .

LXVII. 1 iure iurando α : ad ius iurandum $\beta \parallel$ postero: - a LN \parallel acies se $Tf \parallel$ una a β : una $\alpha \parallel 2$ in omnibus LN: tunc in omnibus $\beta \parallel$ 3 consistit β : constitit $\alpha \parallel$ intra Nipperdey: inter codd. \parallel 4 caesar inferri $\beta \parallel$ 0 constitui α : conuerti $\beta \parallel$ 5 ab: a S, f ex LN.

iugum nacti hostes loco depellunt: fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur conpluresque interficiunt. ⁶Qua re animaduersa reliqui, ne circumirentur ueriti, se fugae mandant. Omnibus locis fit caedes. ⁷Tres nobilissimi Haedui capti ad Caesarem perducuntur: Cotus, praefectus equitum, qui controuersiam cum Conuictolitaui proximis comitiis habuerat, et Cauarillus, qui post defectionem Litauicci pedestribus copiis praefuerat, et Eporedorix, quo duce ante aduentum Caesaris Haedui cum Sequanis bello contenderant.

LXVIII. ¹Fugato omni equitatu Vercingetorix copias, ut pro castris conlocauerat, reduxit protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit celeriterque impedimenta ex castris educi et se subsequi iussit. ²Caesar impedimentis in proximum collem deductis, duabus legionibus praesidio relictis, secutus quantum diei tempus est passum, circiter tribus milibus hostium ex nouissimo agmine interfectis altero die ad Alesiam castra fecit. ³Perspecto urbis situ perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi, adhortatus ad laborem milites circumuallare instituit.

5 nacti: nancti B^1 nanti A || fugientes : que add. T, Ul || persequentur β : -cuntur α || 6 circumirentur : circumuenir- M β || 7 cotus LN β : -ys BRS -is AM || connictolitani LN, Ul: -abi AM, BRS, T^1 (f) -aio T^2 -aue ed. pr. || eporedorix M^2 , SLNR 2 β : eb-AM 1 , BR 1 .

LXVIII. 1 copias α : suas add. β || oppidum est Tf || ex α : e β || 2 deductis: edu-Madvig du-Meusel || duabus: que add. Ul || secutus: hostes add. A β || hostium: om. Tf, U || 3 perterritisque: terr-Tf || qua R. Estienne: quo codd. || maxime β : -a α || parte exercitus α : om. β || confidebant $S\beta$: -at cett. || milites ad laborem β || circumuallare α : alesiam circ- β .

LXIX. 1 Ipsum erat oppidum Alesia in colle summo admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse uideretur. 2Cuius collis radices duo duabus ex partibus flumina subluebant. 3Ante id oppidum planities circiter milia passuum III in longitudinem patebat; 4reliquis ex omnibus partibus colles mediocri interiecto spatio pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. 5Sub muro quae pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum conpleuerant fossamque et maceriam in altitudinem vi pedum praeduxerant. ⁶Eius munitionis quae ab Romanis instituebatur circuitus x milia passuum tenebat. Castra oportunis locis erant posita ibique castella XXIII facta; quibus in castellis interdiu stationes ponebantur, ne qua subito eruptio fieret : haec eadem noctu excubitoribus ac firmis praesidiis tenebantur.

LXX. ¹Opere instituto fit equestre proelium in ea planitie quam intermissam collibus tria milia passuum in longitudinem patere supra demonstrauimus. Summa ui ab utrisque contenditur. ²Laborantibus nostris Caesar Germanos submittit legionesque pro castris constituit, ne qua subito inruptio ab hostium peditatu fiat. ³Praesidio legionum addito nostris animus augetur: hostes in fugam coniecti se

LXIX. 1 alesia α : om. β $\|$ posse non β $\|$ 2 ex duabus Ul $\|$ 3 id α com. β $\|$ longitudinem : -e LN $\|$ 5 muro quae A, BRS : muroque M, LN β $\|$ solem α : om. β $\|$ fossamque α : fossam β $\|$ maceriam β : matalia in attitudinem vi β : sex in alt- α $\|$ praeduxerant α : produ- β $\|$ 6 X B¹ β : XI α $\|$ 7 ibique castella: viii castellaque Menge $\|$ quibus in castellis AM, BRS: in quibus cast- LN in quibus β $\|$ ponebantur α : dispon- β $\|$ ne... tenebantur om. LN¹ $\|$ tenebantur α : detin- β

LXX. 1 proclium: bellum $NL^2\parallel$ in longitudinem [-e LN] α : on $\beta\parallel$ 2 ne qua... fiat: del. Paul \parallel 3 nostris α : et nostris $\beta\parallel$ animus: -isa AM, B^1 \mathbb{R}^1 \parallel hostes α : et hostes sunt β .

ipsi multitudine inpediunt atque angustioribus portis relictis coartantur. Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. Fit magna caedes: non nulli relictis equis fossam transire et maceriam transcendere conantur. Paulum legiones Caesar quas pro uallo constituerat promoueri iubet. Non minus qui intra munitiones erant perturbantur Galli: ueniri ad se confestim existimantes ad arma conclamant; non nulli perterriti in oppidum inrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, conpluribus equis captis Germani sese recipiunt.

LXXI. ¹Vercingetorix, prius quam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit omnem ab se equitatum noctu dimittere. ²Discedentibus mandat ut suam quisque eorum ciuitatem adeat omnesque qui per aetatem arma ferre possint ab bellum cogant. ³Sua in illos merita proponit obtestaturque ut suae salutis rationem habeant neu se optime de communi libertate meritum hostibus in cruciatum dedant. Quod si indiligentiores fuerint, milia hominum delecta LXXX una secum interitura demonstrat. ⁴Ratione inita exigue dierum se habere XXX frumentum, sed

3 coartantur β : coaceruati tum α coaceruantur tum $N^2 \parallel 4$ acrius: acriter LN \parallel munitiones [-em LN] α : muros $\beta \parallel$ sequentur α : persec $\beta \parallel 5$ maceriam β : mat- $\alpha \parallel$ paulum: paululum T/ \parallel 6 perturbantur [-babantur LN] galli α : galli perturbantur $\beta \parallel$ ueniri β : -e $\alpha \parallel$ 7 portas iubet β .

LXXI. 1 ab romanis α : a rom- β || ab se α : a se β || dimittere LN β : dem- AM, BRS || 2 omnesque α : omnes β || possint β : -ent α || cogant: -at A^1 M^2 || 3 obtestaturque α : que om. β || de communi libertate optime β || in cruciatum hostibus β || quod si α : qui si β || LXXX delecta β || una α : om. β || 4 exigue dierum se habere xxx frumentum AM: exigue [exigit'LS² -unt N] dierum xxx frumentum BRSLN frumentum se exigue [exigere T^1] dierum xxx habere β .

paulo etiam longius tolerari posse parcendo. ⁵His datis mandatis qua opus erat intermissum secunda uigilia silentio equitatum mittit. ⁶Frumentum omne ad se referri iubet; capitis poenam iis qui non paruerint constituit; ⁷pecus, cuius magna erat copia a Mandubiis conpulsa, uiritim distribuit; frumentum parce et paulatim metiri instituit; ⁸copias omnes quas pro oppido collocauerat in oppidum recepit. ⁹His rationibus auxilia Galliae expectare et bellum parat administrare.

LXXII. ¹Quibus rebus cognitis ex perfugis et captiuis Caesar hace genera munitionis instituit. Fossam pedum uiginti derectis lateribus duxit, ut eius fossae solum tantundem pateret quantum summae fossae labra distarent; ²reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedes quadringentos reduxit, id hoc consilio, quoniam tantum esset necessario spatium conplexus, nec facile totum opus corona militum cingeretur, ne de inprouiso aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos coicere possent. ³Hoc intermisso spatio duas fossas quindecim pedes

4 longius etiam LN \parallel tol(l)erari M, BRL²: -are A, S β -ati L¹N \parallel 5 his: bis L¹(?) N \parallel datis mandatis α : dictis $\beta \parallel$ qua LNB² β : quam B¹ RS quia m A quae (?) M qua nostrum Whitte \parallel opus erat α : erat nostrum opus $\beta \parallel$ mittit AM, BR¹ S: em- LN R² dim- $\beta \parallel$ 6 iis: his S², T \parallel paruerint: -unt AM¹ \parallel 7 a mandubiis β : ab manduuiis [ad mandu uiis M] $\alpha \parallel$ copia post compulsa $\beta \parallel$ 8 recepit α U¹: -ipit S¹ $\beta \parallel$ administrare parat β .

LXXII. 1 ex perfugis et [et om. Ul] captiuis cognitis $\beta \parallel$ derectis : di- NR², T \parallel fossae α : om. $\beta \parallel$ solum : om. AM, S \parallel summae fossae labra α : summa labra $\beta \parallel$ distarent α : -abant $\beta \parallel$ 2 pedes α : -ibus β passus Guischardt \parallel reduxit : ded- Ul \parallel id : del. Kraffert \parallel spatium necessario esset $\beta \parallel$ spatium β : -o $\alpha \parallel$ nec : ne L,T \parallel opus Tf: corpus α om. Ul \parallel militum corona LN \parallel ad A, SLNR²: aut M, BR¹ [cf. infra autuolaret M¹, et 73, 2] in $\beta \parallel$ multitudo hostium $\beta \parallel$ operi destinatos: -e distentos Mommsen \parallel possent α : -et $\beta \parallel$ 3 quindecim: quinos denos Vascosan.

latas eadem altitudine perduxit; quarum interiorem campestribus ac demissis locis aqua ex flumine deriuata conpleuit. 4Post eas aggerem ac uallum XII pedum extruxit. Huic loricam pinnasque adiecit, grandibus ceruis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent, et turres toto opere circumdedit, quae pedes LXXX inter se distarent.

LXXIII. ¹Erat eodem tempore et materiari et frumentari et tantas munitiones fieri necesse deminutis nostris copiis, quae longius ab castris progrediebantur; ac non numquam opera nostra Galli temptare atque eruptionem ex oppido pluribus portis summa ui facere conabantur. ²Quare ad haec rursus opera addendum Caesar putauit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum [aut] admodum firmis ramis abscisis atque horum delibratis ac praeacutis cacuminibus perpetuae fossae quinos pedes altae ducebantur. 3Huc illi stipites demissi et ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant. 4Quini erant ordines, coniuncti inter se atque inplicati; quo qui intrauerant se ipsi acutissimis uallis induebant. Hos cippos appellabant. 5Ante hos obliquis ordinibus in quincuncem dispositis scrobes in altitudinem trium pedum

³ pedes : -um $Ul \parallel$ demissis Tf : di- α $Ul \parallel$ derivata Ul : di- α $Tf \parallel$ 4 post eas : postea Tf || loricam α : lur- β || aggeris β : -es α || qui α : ut β || opere : -i LN.

LXXIII. 1 eodem β: eo α || fieri: tueri Chr. Schneider || deminutis α T: di- f, Ul || nostris: iis add. Nitsche || copiis nostris β || ab α: a β || 2 defendi munitiones β | aut admodum [autadmodum B aut modum M1 autad modum T]: aut del. Nipperdey || 3 demissi Ul: di- α Tf || 4 erant β : om. α || inplicati : compl- Tf impliciti LN || cippos : cirros Kraner || 5 ante β : om. $\alpha \parallel \text{hos } \beta$: quos $\alpha \parallel \text{obliquis LR}^2$ β : obliquos AM, BR¹ S ab reliquis N || altitudinem : -e Aβ || in altitudine trium pedum β: tres in altitudine(m) pedes a.

fodiebantur paulatim angustiore ad infimum fastigio. ⁶Huc teretes stipites feminis crassitudine ab summo praeacuti et praeusti demittebantur ita ut non amplius digitis IIII ex terra eminerent; ⁷simul confirmandi et stabiliendi causa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur, reliqua pars scrobis ad occultandas insidias uiminibus ac uirgultis integebatur. ⁸Huius generis octoni ordines ducti ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine floris lilium appellabant. ⁹Ante haec taleae pedem longae ferreis hamis infixis totae in terram infodiebantur mediocribusque intermissis spatiis omnibus locis disserebantur; quos stimulos nominabant.

LXXIV. ¹His rebus perfectis regiones secutus quam potuit aequissimas pro loci natura XIIII milia passuum conplexus pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat, eius discessu munitionum praesidia circumfundi possent, ²aut cum periculo ex castris egredi cogatur; dierum xxx pabulum frumentumque habere omnes conuectum iubet.

LXXV. ¹Dum haec apud Alesiam geruntur, Galli concilio principum indicto non omnes qui arma

⁶ demittebantur Aldus: dimit(t)e- codd. \parallel quatuor digitis LN \parallel ex terra α : e terra f, Ul contra T \parallel 7 pedes α : pedes III β \parallel uirgultis β : uinculis α \parallel integebatur β : tegebatur AM² [-antur M¹] S inpediebatur BRLN \parallel 8 ducti β : iuncti α \parallel appellabant α : -atur β \parallel 9 talee N,T: taliae uel talie cett. [talia L] \parallel infixis Tf: -(a)e α Ul \parallel infodiebantur α : effod- β \parallel mediocribusque α : que om. LN β \parallel stimulos: famulos LN².

LXXIV. 1 pares β : -i α -is $Oudendorp \parallel$ accidat: -it R^1 -eret R^2 accederet LN \parallel eius discessu: eius accessu Nipperdey equitatus discessu Schoeller si ita accidat eius discessu del. $Whitte \parallel 2$ aut: ut Ul ne autem $Hand \parallel$ ex α : e $\beta \parallel$ omnes habere β .

LXXV. 1 apud α : ad $\beta \parallel$ omnes β : omnes hos α omnes eos Nipperdey.

ferre possent, ut censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt, sed certum numerum cuique ciuitati imperandum, ne tanta multitudine confusa nec moderari nec discernere suos nec frumenti rationem habere possent. 2Imperant Haeduis atque eorum clientibus, Segusiauis, Ambiuaretis, Aulercis Brannouicibus, Blannouiis, milia xxxv; parem numerum Aruernis adiunctis Eleutetis, Cadurcis, Gabalis, Vellauiis, qui sub imperio Aruernorum esse consuerunt; 3Sequanis, Senonibus, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena milia; Bellouacis x; [totidem Lemouicibus]; octona Pictonibus et Turonis et Parisiis et Heluetiis; [Senonibus], Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Neruiis, Morinis, Nitiobrogibus quina milia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus IV; Veliocassis, Lexouiis et Aulercis Eburouicibus terna; Rauracis et Boiis singula; 4xx uniuersis ciuitatibus quae Oceanum attingunt quaeque eorum consuetudine Aremoricae appellantur, quo sunt in numero Coriosolites, Redones, Ambibarii, Caletes, Osismi, Lemouices,

1 ciuitati β : ex -te α || nec moderari SLNR² β : ne emod- cett. || frumenti rationem f, Um: -endi rat- l1 -entandi rat- T1, Ul2 frumentationem a T2 | 2 atque a : et B | ambivaretis R. Estienne [cf. VII, 90,6]: ambluaretis codd. ambarris Glareanus || blannouiis : del. Ciacconius || eleutetis: heleutetis et T/ || uellauis α: -biis β || 3 duodena milia α: $\overline{\mathbf{x}}\overline{\mathbf{n}}$ $\beta \parallel$ bellouacis $\alpha : -gis \beta \parallel \mathbf{x}$ uel decem $\alpha \mathbf{T}^1 f : \overline{\mathbf{x}} \mathbf{T}^2$, $\mathbf{U} \mathbf{x}$ milia $l \parallel$ totidem lemouicibus: deleui ego, cf. Rev. de philol., 1924, p. 133: turonis: -ibus S, T|| senonibus: del. Nipperdey sena andibus Hoffmann || nit(h)iobrogibus: nitiobrug- M nit(h)iobrig- B1, U || quina milia α || V β || cenomanis ed. pr.: -annis codd. || atrebatibus AM, LNβ: adr-BRS || ueliocassis Whitte: bellio- AM, BS bello- RN baiocassiis L uolliocassis T uellicassiis U uelliocassis f uelliocasiis l || lexouiis β: lix- α totidem; lemouicibus Nipperdey || et aulercis α: om. β || eburouicibus A. de Valois: -onibus codd. || terna α: om. β || 4 boiis α: bois β || boiis singula; xx ego [fuerit in archetypo o xx: cf. Rev. de philol., 1924, p. 134] boi(i)s xxx codd. || aremoricae Glück: arm- codd. || redones a: rhed-β || ambibarii : ambarii Tf || caletes dett. : cad- uett. || osismi Ul [cf. II, 34 et III, 9,10]: oss- AM, BRSN ossisimi LN osissimi T/ lemouices [laem- R] α: ueneti lem- β lexouii Nipperdey.

Vnelli. ⁵Ex his Bellouaci suum numerum non compleuerunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicebant neque cuiusquam imperio optemperaturos; rogati tamen ab Commio pro eius hospitio duo milia una miserunt.

LXXVI. ¹Huius opera Commii, ut antea demonstrauimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Caesar; quibus ille pro meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat, iura legesque reddiderat atque ipsi Morinos attribuerat. 2Tamen tanta universae Galliae consensio fuit libertatis uindicandae et pristinae belli laudis recuperandae. ut neque beneficiis neque amicitiae memoria mouerentur, omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent. 3Coactis equitum milibus vIII et peditum circiter CCXL haec in Haeduorum finibus recensebantur, numerusque inibatur, praefecti constituebantur. Commio Atrebati, Viridomaro et Eporedorigi Haeduis, Vercassiuellauno Aruerno, consobrino Vercingetorigis, summa imperii traditur. 4His delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. 50mnes alacres et fiduciae pleni ad Alesiam proficiscuntur, ⁶neque erat omnium

⁴ unelli codd.: uen- $Glück \parallel 5$ compleuerunt α : contulerunt $\beta \parallel$ gesturos: esse gest- $Tf \parallel$ dicebant α : -erent $\beta \parallel$ ab α : a $\beta \parallel$ duo milia β : xx [ex $\infty \infty$ corruptum] BRN \overline{xx} ! L om. AM \parallel hospi(t)io: beneficio $U^1 \parallel$ una α : om. β .

LXXVI. 1 ut α : ita ut β || antea : ante T || quibus ille pro α : pro quibus β || atque ipsi β : quae ipsi BR qu(a)e ipse AM, S ipsique LNR³ || morinos: is AM || 2 tanta tamen β || mouerentur: -retur LN || omnesque α T³: omnes β || et animo: animo AM || 3 milibus viii β : viii [viii AB¹] α || coxl uel coxxxx α : col β || commio atrebati uiridomaro et epor(d) (o)rig(i) haeduis α : commius atrebas uiridomarus et eporedorix haedui β || uercassiuellauno Aldus [cf. 83,6; 85,4; 88,4]: uercassianeuno α uergasilauno β || consobrino β : consu- α || 4 delecti: di-AM || ex: <omnibus > add. Meusel || 5 fiduciae α : -a β || 6 neque α : nec β .

quisquam, qui aspectum modo tantae multitudinis sustineri posse arbitraretur, praesertim ancipiti proelio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur.

LXXVII. 1At ii qui Alesiae obsidebantur, praeterita die qua auxilia suorum expectauerant, consumpto omni frumento, inscii quid in Haeduis gereretur, concilio conuocato de exitu suarum fortunarum consultabant. 2Ac uariis dictis sententiis, quarum pars deditionem, pars, dum uires suppeterent, eruptionem censebat, non praetereunda oratio Critognati uidetur propter eius singularem et nefariam crudelitatem. 3Hic summo in Aruernis ortus loco et magnae habitus auctoritatis : « Nihil », inquit, « de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam seruitutem deditionis nomine appellant, neque hos habendos ciuium loco neque ad concilium adhibendos censeo. 4Cum his mihi res sit, qui eruptionem probant; quorum in consilio omnium uestrum consensu pristinae residere uirtutis memoria uidetur. ⁵Animi est ista mollitia, non uirtus, paulisper inopiam ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, facilius reperiantur, quam qui dolorem patienter ferant. 6Atque ego hanc sententiam probarem (tantum apud me dignitas potest), si nullam praeterquam uitae nostrae iacturam fieri uiderem: 7sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus,

6 modo α : om. $\beta \parallel$ sustineri - -ere BRLN.

LXXVII. 1 ii ed. pr. : hi codd. || suorum auxilia β || quid : quod AM, S || concilio : cons- AM || fortunarum suarum β || 2 ac αUm : apud quos β || sententiis dictis β || quarum α : quorum β || uidetur oratio critognati β || et α : ac β || 3 concilium : cons- N dett., White || adhibendos ad concilium T/ || 4 sit : est Paul || uirtutis residere T/ || 5 mollitia β : molestia α || inopiam paulisper β || rep(p)eriantur α : -untur β || 8 tantum apud me α : nam apud me tantum [multumUm l2] β.

quam ad nostrum auxilium concitauimus. Quid hominum milibus LXXX uno loco interfectis propinquis consanguineisque nostris animi fore existumatis, si paene in ipsis cadaueribus proelio decertare cogentur ? 9Nolite hos uestro auxilio expoliare, qui uestrae salutis causa suum periculum neglexerunt, nec stultitia ac temeritate uestra aut animi inbecillitate omnem Galliam prosternere et perpetuae seruituti subicere. 10An, quod ad diem non uenerunt, de eorum fide constantiaque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animine causa cotidie exerceri putatis ? 11Si illorum nuntiis confirmari non potestis omni aditu praesaepto, his utimini testibus adpropinguare eorum aduentum; cuius rei timore exterriti diem noctemque in opere uersantur. ¹²Quid ergo mei consilii est? Facere quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt ; qui in oppida conpulsi ac simili inopia subacti eorum corporibus qui aetate ad bellum inutiles uidebantur uitam tolerauerunt neque se hostibus tradiderunt. ¹³Cuius rei si exemplum non haberemus, tamen libertatis causa institui et posteris prodi pulcherrimum iudicarem. ¹⁴Nam quid illi simile bello fuit ? Depopulata Gallia Cimbri magnaque inlata calamitate finibus quidem nostris aliquando excesserunt atque alias terras petierunt; iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. 15Romani uero quid petunt aliud aut quid uolunt, nisi inuidia adducti quos fama nobiles potentesque bello

8 quid β : quid in $\alpha \parallel \text{LXXX}$ SLN B^2 R^2 β : LXXXX AM, B^1 $R^1 \parallel \text{propinquis}$: quid propinquis $T/\parallel 9$ hos α : hoo $\beta \parallel$ expoliare: spoliare $UU \parallel \text{qui} \alpha$: eos qui $\beta \parallel$ inbecillitate animi $\beta \parallel$ subicere α : addicere $\beta \parallel 10$ romanos β : romanorum animos $\alpha \parallel$ animine β : sine $\alpha \parallel 11$ si α : om $\beta \parallel 12$ inutiles ad bellum $\beta \parallel$ hostibus se $\beta \parallel 13$ cuius rei... iudicarem α : om. $\beta \parallel 14$ quidem α : om. $\beta \parallel$ petierunt α : -iuerunt β

cognouerunt, horum in agris ciuitatibusque considere atque his aeternam iniungere seruitutem? Neque enim ulla alia condicione bella gesserunt. ¹⁶Quod si ea quae in longinquis nationibus geruntur ignoratis, respicite finitimam Galliam, quae in prouinciam redacta, iure et legibus commutatis, securibus subjecta perpetua premitur seruitute. »

LXXVIII. Sententiis dictis constituunt ut ii qui ualetudine aut aetate inutiles sint bello oppido excedant, atque omnia prius experiantur quam ad Critognati sententiam descendant; 2illo tamen potius utendum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam aut deditionis aut pacis subeundam condicionem. 3Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. 4Hi, cum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant ut se in seruitutem receptos cibo iuuarent. 5At Caesar dispositis in uallo custodibus recipi prohibebat.

LXXIX. ¹Interea Commius reliquique duces quibus summa imperii permissa erat cum omnibus copiis ad Alesiam perueniunt et colle exteriore occupato non longius mille passibus ab nostris munitionibus considunt. ²Postero die equitatu ex castris educto omnem eam planitiem quam in longitudinem milia

15 ulla AM, BRLN: u(m)quam β illi S.

LXXVIII. 1 ii ed. pr.: hi α om. β || sint β : sunt α || experientur β : exped- a experienda arbitrantur Lange | ad critognati sententiam descendant Aidus: ab egritognati sententia discedant a ab ecr- sentdesci- β | 2 tamen β : tempore add. α | potius : prius Ul | aut deditionis aut α : ded- et β | 4 romanorum α : om. β || orabant β : orant α | 5 custodibus α: -iis β.

LXXIX. 1 reliquique α : et reliqui β || exteriore : excelsiore Meusel || longius β : longe α ab α : a β mille passibus a(b) nostris munitionibus: a nostris mun- quam mille pass- Tf || 2 postero : -a LN.

passuum III patere demonstrauimus complent pedestresque copias paulum ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. 3Erat ex oppido Alesia despectus in campum. Concurrunt his auxiliis uisis; fit gratulatio inter eos atque omnium animi ad laetitiam excitantur. Itaque productis copiis ante oppidum considunt et proximam fossam cratibus integunt atque aggere explent seque ad eruptionem atque omnes casus comparant.

LXXX. Caesar omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus ueniat, suum quisque locum teneat et nouerit, equitatum ex castris educi et proelium committi iubet. 2Erat ex omnibus castris, quae summum undique iugum tenebant, despectus, atque omnes milites intenti pugnae prouentum expectabant. 3Galli inter equites raros sagittarios expeditosque leuis armaturae interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent et nostrorum equitum impetus sustinerent. Ab his complures de inprouiso uulnerati proelio excedebant. *Cum suos pugna superiores esse Galli confiderent et nostros multitudine premi uiderent, ex omnibus partibus et ii qui munitionibus continebantur et ii qui ad auxilium conuenerant clamore et ululatu suorum animos confirmabant. Quod in conspectu omnium res gerebatur neque recte aut turpiter

² milia passuum III β : quattuor milia pass- α || abditas : additas BRSN1 abductas Iurinius | 3 concurrent [omnes add. S] a : -itur B| fit α : et β || itaque : atque AM || 4 considunt : consistunt Meusel || integunt : del. Nitsche.

LXXX. 1 munitionum α : -is β || educi α : -it β || 2 omnes milites intenti α: omnium militum intenti animi β|| prouentum pugnae β|| 3 interiecerant : -unt LN || unlnerati de improuiso LN || 4 pugna a : -ae \$ || partibus et ii α: part- hi β || ii AM : hi cett. || 5 aut Ul : ac [actum ac L2] a Tf.

factum celari poterat, utrosque et laudis cupiditas et timor ignominiae ad uirtutem excitabat. 6Cum a meridie prope ad solis occasum dubia uictoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt eosque propulerunt; 'quibus in fugam coniectis sagittarii circumuenti interfectique sunt. 8Item ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad castra insecuti sui colligendi facultatem non dederunt. 9At ii qui ab Alesia processerant, maesti, prope uictoria desperata, se in oppidum receperunt.

LXXXI. ¹Vno die intermisso Galli atque hoc spatio magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto media nocte silentio ex castris egressi ad campestres munitiones accedunt. 2Subito clamore sublato, qua significatione qui in oppido obsidebantur de suo aduentu cognoscere possent, crates proicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de uallo proturbare reliquaque quae ad oppugnationem pertinent parant administrare. 3Eodem tempore clamore exaudito dat tuba signum suis Vercingetorix atque ex oppido educit. 4Nostri, ut superioribus diebus suus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, Gallos [glandibus] proterrent. ⁵Prospectu tenebris adempto multa utrimque

⁵ factum β : om. $\alpha \parallel$ poterat β : om. $\alpha \parallel$ excitabat AM, S, Tf, U: -ant B¹ RLN, $l\parallel 6$ hostes α : -em $\beta\parallel$ propulerunt: pepul- LN $\parallel 7$ interfeotique : que om. LN \parallel 8 usque α : om. $\beta \parallel$ ad β : in $\alpha \parallel$ insecuti α : cons- β || sui facultatem colligendi Tf || 9 ii : hi Nβ || ab alesia SLN : ab el- AM, BR alesiae B.

LXXXI. 1 harpagonum ed. pr.: arp-codd. || media nocte α: om. β || ex : e T/ || 2 obsidebantur : obsistebant LN1 || proturbare : pert. RSLN, T | parant : -ent T, U | 4 suus cuique β : ut cuique AM, BRS unicuique LN || locus erat Tf || gallos glandibus α : ac glandibus gallos B glandibus del. ego.

uulnera accipiuntur. ⁶Conplura tormentis tela coiciuntur. At M. Antonius et C. Trebonius legati, quibus hae partes ad defendendum obuenerant, qua ex parte nostros premi intellexerant, his auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

LXXXII. ¹Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant; postea quam propius successerunt, aut se stimulis inopinantes induebant aut in scrobes delati transfodiebantur aut ex uallo ac turribus traiecti pilis muralibus interibant. ²Multis undique uulneribus acceptis nulla munitione perrupta, cum lux adpeteret, ueriti ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumuenirentur, se ad suos receperunt. ³At interiores, dum ea quae a Vercingetorige ad eruptionem praeparata erant proferunt, priores fossas explent, ⁴diutius in his rebus administrandis morati prius suos discessisse cognouerunt quam munitionibus adpropinquarent. Ita re infecta in oppidum reuerterunt.

LXXXIII. ¹Bis magno cum detrimento repulsi Galli quid agant consulunt : locorum peritos adhibent ; ex his superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt. ²Erat a septentrionibus collis quem propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant nostri : necessario paene iniquo

⁶ conplura... coiciuntur: post proterrent collocauit Sydow; interpolatum esse haud absurdum est \parallel at α : om. $\beta \parallel$ obuenerant: uenerant AM \parallel his: iis AM, Ul \parallel premi nostros LN.

LXXXII. 1 ab S β : ad α a $Vascosan \parallel$ munitione S β : -em cett. \parallel aberant galli ab mun- β [ab mun- feri potest ut delendum sit] \parallel successerunt: -ant Tf accesserunt $Beroald \parallel$ se α : se ipsi $\beta \parallel$ delati α : delapsi $\beta \parallel$ ac: et AM \parallel interibant β : -iebant $\alpha \parallel$ 2 adpeteret: appareret LN \parallel 3 praeparata erant Beroald: praeparauerant codd. \parallel discessisse: absc- LN \parallel reverterunt: revertuntur Tf.

LXXXIII. 1 ex α : ab $\beta \parallel$ 2 potuerant AM, BRS: -uerunt LN -erant $\beta \parallel$ necessarió α : que add. β .

loco et leniter decliui castra fecerant. 3Haec C. Antistius Reginus et C. Caninius Rebilus legati cum duabus legionibus obtinebant. 4Cognitis per exploratores regionibus duces hostium LX milia ex omni numero deligunt earum ciuitatum quae maximam uirtutis opinionem habebant; 5quid quoque pacto agi placeat occulte inter se constituunt : adeundi tempus definiunt, cum meridie esse uideatur. 6His copiis Vercassiuellaunum Aruernum, unum ex quattuor ducibus, propinquum Vercingetorigis, praeficiunt. 7Ille ex castris prima uigilia egressus prope confecto sub lucem itinere post montem se occultauit militesque ex nocturno labore sese reficere iussit. 8Cum iam meridies adpropinquare uideretur, ad ea castra quae supra demonstrauimus contendit; eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere et reliquae copiae pro castris sese ostendere coeperunt.

LXXXIV. 'Vercingetorix ex arce Alesiae suos conspicatus ex oppido egreditur; cratis, longurios. † mulculos, falces reliquaque quae eruptionis causa parauerat profert. ²Pugnatur uno tempore omnibus locis atque omnia temptantur: quae minime uisa pars firma est, huc concurritur. 3Romanorum manus tantis munitionibus distinetur nec facile pluribus locis occurrit. 4Multum ad terrendos nostros ualet clamor qui post tergum pugnantibus extitit, quod

² leniter Tf : leuiter cett. || fecerant β : -unt $\alpha \|$ 3 c. Tf: l(ucius) α Ul || rebilus Manutius: reu- codd. [cf. VII, 90,6] | 4 regionibus β: leg- α | milia β: om. α || ciuitatum: -ium BRS || 5 quid α: qui β || quoque M: quoquo A, BRSLN, Tf quo Ul | meridie : -es edd. | 7 ex : e Tf | militesque : milites $Tf \parallel 8$ meridies α : ad meridiem $\beta \parallel$ ea : om. Tf.

LXXXIV. 1 arce α : parte $\beta \parallel$ cratis Lipsius: castris α a castris β || mulculos : musc- AM || parauerat S β : -ant cett. || 2 uisa α : om. β || est α : esset β | 4 extitit α : exsistit β.

suum periculum in aliena uident salute constare : ⁵omnia enim plerumque quae absunt uehementius hominum mentes perturbant.

LXXXV. ¹Caesar idoneum locum nactus quid quaque in parte geratur cognoscit; laborantibus submittit. ²Vtrisque ad animum occurrit unum esse illud tempus, quo maxime contendi conueniat: ³Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant; Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. ⁴Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vercassiuellaunum missum demonstrauimus. Iniquum loci ad decliuitatem fastigium magnum habet momentum. ⁵Alii tela coiciunt, alii testudine facta subeunt; defatigatis in uicem integri succedunt. ⁶Agger ab uniuersis in munitionem coniectus et ascensum dat Gallis et ea quae in terra occultauerant Romani contegit; nec iam arma nostris nec uires suppetunt.

LXXXVI. ¹His rebus cognitis Caesar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit : ²imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnet : id nisi necessario ne faciat. ³Ipse adit reliquos, cohortatur ne labori succumbant; omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere. ⁴Interiores

⁴ salute [-em M] α : uirtute β [fuit fortasse : quod suam in aliena uident salutem constare] \parallel constare : consistere LN.

LXXXV. 1 quaque in β : qua ex $\alpha \parallel$ su(b)mittit: subm- subsidium S auxilium subm- L subsidium subm- Oudendorp \parallel 2 esse illud tempus α : illud esse tempus praedicat $\beta \parallel$ 3 perfregerint: perfringerent LN \parallel 4 uercassiuellaunum α : uercassilaunum $\beta \parallel$ iniquum α : exiguum $\beta \parallel$ 6 munitionem α : -e β .

LXXXVI. 1 vI cohortibus $\beta \parallel \text{possit}$: -et LN \parallel 2 pugnet β : -aret $\alpha \parallel$ 3 ipse adit α : at id T¹/ ipse ad id T² id U $l \parallel$ cohortatur AM β : -atus BRSLN.

desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum loca praerupta ex ascensu temptant: huc ea quae parauerant conferunt. ⁵Multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant, aggere et cratibus fossas explent, falcibus uallum ac loricam rescindunt.

LXXXVII. ¹Mittit primo Brutum adulescentem cum cohortibus Caesar, post cum aliis C. Fabium legatum; ²postremo ipse, cum uehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. ³Restituto proelio ac repulsis hostibus eo quo Labienum miserat contendit; ⁴cohortes IV ex proximo castello deducit, equitum partem se sequi, partem circumire exteriores munitiones et ab tergo hostes adoriri iubet. ⁵Labienus, postquam neque aggeres neque fossae uim hostium sustinere poterant, coactis una de XL cohortibus quas ex proximis praesidiis deductas fors obtulit, Caesarem per nuntios facit certiorem quid faciendum existimet.

LXXXVIII. ¹Accelerat Caesar, ut proelio intersit. Eius aduentu ex colore uestitus cognito, quo insigni in proeliis uti consuerat, turmisque equitum et cohortibus uisis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus haec decliuia et deuexa cernebantur, hostes proelium committunt. ²Vtrimque clamore

³ ex ascensu $\alpha\colon atque$ ex asc- β exsc- Madvig asc- $Meusel\,\|$ loricam $\alpha: lur-\ \beta.$

LXXXVII. 1 mittit α : caesar m- β || primum AM, Tf: -o cett. || caesar α : om. β || 2 integros α : -o β || 4 se β : om. α || ab α : a β || 5 uim α : uim una β || una de xl. AM¹: una xl. M², BRSLN de xl. β una xl. Ciacconius xl. Meusel || deductas: ed- AM || certiorem facit Tf || faciendum: -undum U^1l .

LXXXVIII. 1 quo... consuerat : del, Lipsius \parallel consuerat : -euerat N β -euerat L \parallel turmisque α : turmis β \parallel committunt proelium LN.

sublato excipit rursus ex uallo atque omnibus munitionibus clamor. 3Nostri omissis pilis gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur. Cohortes aliae adpropinguabant: hostes terga uerterunt. Fugientibus equites occurrunt. Fit magna caedes. Sedullus, dux et princeps Lemouicum Aremoricorum occiditur: Vercassiuellaunus Aruernus uiuus in fuga conprehenditur; signa militaria LXXIV ad Caesarem referentur: pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. 5Conspicati ex oppido caedem et fugam suorum desperata salute copias a munitionibus reducunt. Fit protinus hac re audita ex castris Gallorum fuga. 6Quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites essent defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. 7De media nocte missus equitatus nouissimum agmen consequitur: magnus numerus capitur atque interficitur; reliqui ex fuga in ciuitates discedunt.

LXXXIX. ¹Postero die Vercingetorix concilio conuocato id bellum se suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa demonstrat, ²et quoniam sit fortunae cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere seu uiuum tradere uelint. Mittuntur de his rebus ad Caesarem legati. ³Iubet arma tradi, principes produci. ⁴Ipse in munitione pro castris consedit : eo duces producuntur ; Vercingetorix deditur,

² uallo α : -e β || 3 omissis α : em- β || gerunt: agunt T^1 || aliae: illae Paul || adpropinquabant α : -quant β || hostes: ergo add. AM || uerterunt: uertunt T/ || 4 sedullus F. de Sauley, ex nummis: asedullus α sedullus β || lemouicum aremoricorum ego [c/c. Rev. de philol., 1924, p. 136-139]: remustum AM, BR remorum LNR² lemouicum β || uercassiuellaunus α : cass- β || aruernus β : -orum α || incolumes se β || 6 essent: fuissent Aldus.

LXXXIX. 1 concilio M β : cons- cett. $\|$ id α : et β $\|$ suscepisse se β $\|$ 2 necessitatum: -ium BR $\|$ fortunae sit β $\|$ 4 consedit: -idit Meusel.

arma proiciuntur. 5 Reservatis Haeduis atque Aruernis, si per eos ciuitates reciperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitui capita singula praedae nomine distribuit.

XC. ¹His rebus confectis in Haeduos proficiscitur; ciuitatem recipit. 2Eo legati ab Aruernis missi quae imperaret se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. 3Legiones in hiberna mittit. Captiuorum circiter xx milia Haeduis Aruernisque reddit. 4T. Labienum cum duabus legionibus et equitatu in Sequanos proficisci iubet : huic M. Sempronium Rutilum attribuit. 5C. Fabium legatum et L. Minucium Basilum cum legionibus duabus in Remis conlocat, ne quam a finitimis Bellouacis calamitatem accipiant. 6C. Antistium Reginum in Ambiuaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Cauinium Rebilum in Rutenos cum singulis legionibus mittit. ⁷Q. Tullium Ciceronem et P. Sulpicium Cauilloni et Matiscone in Haeduis ad Ararım rei frumentariae causa conlocat. Ipse Bibracte hiemare constituit. 8† His litteris † cognitis Romae dierum xx supplicatio redditur.

5 atque α : et- β | reciperare AM, B¹, U : recuperare [-ari T] RLNB2, Tf || toto : -i Whitte.

XC. 2 imperaret : -it Walther | 3 legiones α : -em β | reddit α : reddidit β | 4 t(itum) α : om. β | duabus cum AM, BRS | m(arcum) $\alpha: om. \beta \parallel \text{rutilum } \mathbf{T}^1 f: \text{-ium } \alpha \text{ } Ul \parallel 5 \text{ legatum } : om. \text{ } LN^1 \beta \parallel \text{ minucium }$ M: -tium cett. || basilum [-ium MS] α: om. β || a AM β: ab BRSLN || 6 ambiuaretos R. Estienne: ambib- [ambibractos S] codd. || 7 tullium: om. Tf || cauilloni β: cab- α T1 || 8 bibracte: -ae BR || his litteris α: huius anni rebus β his rebus litteris caesaris Oudendorp his rebus ex caesaris litteris Meusel.

LIBER OCTAVVS

..

LIBER OCTAVVS

¹ Coactus assiduis tuis uocibus, Balbe, cotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem sed inertiae uideretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi : 2Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae non conparentibus suppleui rebus atque insequentibus eius scriptis contexui nouissimumque inperfectum ab rebus gestis Alexandriae confeci usque ad exitum non quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum uidemus, sed uitae Caesaris. 3Quos utinam qui legent scire possint quam inuitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiae atque arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis. Constat enim inter omnes nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur. 5Qui sunt editi ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset,

¹ rem: om. A, BRS¹ N¹ [rem difficillimam Nipperdey] || 2 galliae: del. Vielhaber || conparentibus A: -antibus cett. competentibus Bernhardy conspirantibus Landgraf conhaerentibus Chr. Schneider || suppleui rebus ego: superioribus codd. || scriptis eius LN || nouissimumque ed. pr.: -mum quae α -meque β || ab: ad T¹, Ul || 3 legent: -ant S -erent AM || possint: -ent AM || 4 tam: om. Tf || operose α : -osum β || 5 rerum α : gestarum add. β || deesset β : desit α .

adeoque probantur omnium iudicio, ut praerepta, non praebita facultas scriptoribus uideatur. 6Cuius tamen rei maior nostra quam reliquorum est admiratio: ceteri enim quam bene atque emendate, nos etiam quam facile atque celeriter eos perfecerit scimus. 7Erat autem in Caesare cum facultas atque elegantia summa scribendi, tum uerissima scientia suorum consiliorum explicandorum. 8Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem; quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris sermone sunt nota, tamen aliter audimus ea quae rerum nouitate aut admiratione nos capiunt, aliter quae pro testimonio sumus dicturi. 9Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipsum crimen adrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Caesare comparari. Vale.

I. ¹Omni Gallia deuicta Caesar cum a superiore aestate nullum bellandi tempus intermisisset militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus uellet, complures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nuntiabantur coniurationesque facere. ²Cuius rei uerisimilis causa adferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse [a] Romanis, nec si diuersa bella conplures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habiturum exercitum populi romani ad omnia persequenda; ³non esse autem alicui ciuitati sortem

⁸ quidem α : post accidit Tf om. $Ul \parallel 9$ ipsum α : -0 $\beta \parallel$ uale α : om. β . I. 2 romanis Paris. 6106, ed. pr.: a romanis uett. a <se> romanis Oudendorp \parallel exercitum populi romani α : populum romanum β .

incommodi recusandam, si tali mora reliquae possent se uindicare in libertatem.

II. ¹Quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Caesar M. Antonium quaestorem suis praefecit hibernis, ipse equitum praesidio pridie Kal. Ianuarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIIi., quam non longe a finibus Haeduorum conlocauerat in finibus Biturigum, eique adiungit legionem undecimam, quae proxima fuerat. ²Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit, qui cum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri quin bellum pararent coniurationesque facerent.

III. ¹Repentino aduentu Caesaris accidit, quod inparatis disiectisque accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur quam confugere in oppida possent. ²Namque etiam illud uulgare incursionis hostium signum, quod incendiis aedificiorum intellegi consueuit, Caesaris erat interdicto sublatum, ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi uellet, deficeretur, aut hostes incendiis terrerentur. ³Multis hominum milibus captis perterriti Bituriges, qui primum aduentum potuerant effugere Romanorum, in finitimas ciuitates aut priuatis hospitiis confisi aut societate consiliorum confugerant. ⁴Frustra: nam Caesar magnis

³ incommodi A, LNR² β : -eM, S - ae BR¹.

II. 1 praefecit: -icit T \parallel equitum α : cum equitatus $\beta \parallel$ XIII. Glareanus [cf. 11,1] XII. β duodecimam $\alpha \parallel$ 2 tuenda α : om. $\beta \parallel$ potuerant β : -int A, BS -unt M, RLN \parallel convrationesque α : que om. β .

III. 1 disiectisque Vascosan: deiec- codd. \parallel 2 signum hostium $\beta \parallel$ quod: quae $Davies \parallel$ erat α : id erat $\beta \parallel$ 3 (h)ospi(t)iis α : auspiciis [aut spatiis U¹] β .

itineribus omnibus locis occurrit nec dat ulli ciuitati spatium de aliena potius quam de domestica salute cogitandi; qua celeritate et fideles amicos retinebat et dubitantes terrore ad condiciones pacis adducebat. ⁵Tali condicione proposita Bituriges, cum sibi uiderent clementia Caesaris reditum patere in eius amicitiam finitimasque ciuitates sine ulla poena dedisse obsides atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.

IV. ¹Caesar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus singula milia nummum praedae nomine condonata pollicetur legionibusque in hiberna remissis ipse se recipit die xxxx. Bibracte. ²Ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. ³Qua re cognita cum dies non amplius x et viii in hibernis esset moratus, legiones xiiii. et vi. ex hibernis ab Arare educit, quas ibi conlocatas explicandae rei frumentariae causa superiore commentario demonstratum est : ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.

V. ¹Cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes desertis uicis

³ fideles : faciles LN¹ \parallel 5 fidem α : -e β .

IV. 1 ducenos α : ducentos T, l: cc f, U \parallel singula milia ego: tot milia codd. [ex 010 1 milia ortum] \parallel condonata: -nanda N² dett. -naturum Vielhaber -nat [deleto pollicetur] Schiller, del. Ciacconius \parallel recipit AM: -epit cett. \parallel die α : dies β \parallel XXXX. AM, B¹ XL β XXX RSLNB² \parallel 2 petitum: petunt LN \parallel 3 dies non amplius x & VIII [VIIII RLN] in hibernis α : in hibernis non amplius XVIII dies β \parallel legiones α : -em N² β \parallel arare α : ·i N² β \parallel educit M: ducit cett. \parallel conlocatas: collectas LN \parallel explicandae α : ·i β .

V. 1 ducti ! docti Koch || uiois desertis LN.

oppidisque, quae tolerandae hiemis causa constitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis incolebant (nuper enim deuicti conplura oppida dimiserant), dispersi profugiunt. 2Caesar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Cenabo castra ponit atque in tecta partim Gallorum, partim quae coniectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gratia erant inaedificata, milites convegit. ³Equites tamen et auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes; nec frustra: nam plerumque magna praeda potiti nostri reuertuntur. 4Oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent nec siluarum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi magna parte amissa suorum dissipantur in finitimas ciuitates.

VI. ¹Caesar tempore anni difficillimo cum satis haberet conuenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur, quantumque in ratione esset, exploratum haberet sub tempus aestiuorum nullum summum bellum posse conflari, C. Trebonium cum duabus legionibus, quas secum habebat, in hibernis Cenabi conlocauit; ²ipse cum crebris legationibus Remorum certior fieret Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque praestabant, finitimasque his ciuitates duce Correo Bellouaco et Commio Atrebate

¹ constitutis... aedificiis α : ad necessitatem repente exigua constituerant aedificia $\beta \parallel$ dimiserant α : amis- $\beta \parallel$ 2 c(a)enabo α Tf; genabo $Ul \parallel$ coniectis: conlatis $Lipsius \parallel$ tentoriorum α : tentorium β tentoriorum... gratia del. $Ciacconius \parallel$ conpegit Bentley: contegit codd. coniecit Morus.

VI. 1 ne α : om. $\beta \parallel$ esset α : esse $\beta \parallel$ c(a)enabi α Tf: genabi Ul \parallel co(n)locauit: collocat L, $f \parallel$ 2 his AM, T, l^2 : iis BRL, Ul 1 is N om. S (f) \parallel correo β : corbeo α .

exercitus conparare atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi, facerent inpressionem, pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem socios optime de republica meritos accipere, ³legionem ex hibernis euocat rursus undecimam, litteras autem ad C. Fabium mittit ut in fines Suessionum legiones duas quas habebat adduceret, alteramque ex duabus ab [L.] Labieno arcessit. ⁴Ita, quantum hibernorum oportunitas bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore in uicem legionibus expeditionum onus iniungebat.

VII. ¹His copiis coactis ad Bellouacos proficiscitur castrisque in eorum finibus positis equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. ²Equites officio functi renuntiant paucos in aedificiis esse inuentos, atque hos, non qui agrorum colendorum causa remansissent (namque esse undique diligenter demigratum), sed qui speculandi causa essent remissi. ³A quibus cum quaereret Caesar quo loco multitudo esset Bellouacorum quodue esset consilium eorum, inueniebat : ⁴Bellouacos omnes qui arma ferre possent in unum locum conuenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Veliocasses, Atrebates ; locum castris excelsum in silua circumdata palude delegisse, impedimenta omnia in ulteriores

² in α T: ne in f, $Ul\parallel$ successionum M^2 , f: successionum cett. [item infra, 3] \parallel 3 ab [1. deleto] l^2 , Nipperdey: ab [a LN] lucio α a l. Ul^1 l. a T legionibus a f a tito ed. 1473 \parallel 4 ita α : itaque β \parallel iniungebat: inping- f.

VII. 1 consilia : ium AM \parallel cognosceret α : -erent $\beta \parallel$ 2 non qui : qui non U \parallel causa α : gratia $\beta \parallel$ 3 caesar cum qu(a)ereret $\beta \parallel$ inueniebat α : cognoscebat $\beta \parallel$ 4 aulercos β : aulurcos $\alpha \parallel$ ueliocasses L, Ul : -is AM, BR¹ S uelliocasses R², Tf tiocasses N \parallel atrebates M² β : -is M¹ -os A -as BRS atrabatas L(N) \parallel omnia impedimenta β .

siluas contulisse. Conplures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo esse odio nomen populi romani intellexissent. Paucis ante diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et uicinitas propinqua et multitudo esset infinita. Constituisse autem Bellouacos omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si, ut diceretur, Caesar cum tribus legionibus ueniret, sese offerre ad dimicandum, ne miseriore ac duriore postea condicione cum toto exercitu decertare cogerentur: 7si maiores copias adduceret, in eo loco permanere quem delegissent, pabulatione autem quae propter anni tempus cum exigua tum disiecta esset, et frumentatione et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos.

VIII. ¹Quae Caesar consentientibus pluribus cum cognosset atque ea quae proponerentur consilia plena prudentiae longeque a temeritate barbarorum remota esse iudicaret, omnibus rebus inseruiendum statuit, quo celerius hostes contempta suorum paucitate prodirent in aciem. ²Singularis enim uirtutis ueterrimas legiones vii., viii., viiii. habebat, summae spei delectaeque iuuentutis xi., quae octauo iam

⁴ auctores belli $\beta \parallel$ correo: corbeo \mathbb{R}^2 coribeo $\mathbb{L}N \parallel$ odio esse $\mathbb{L}N \parallel \mathbf{5}$ atrebatem $\alpha: \mathit{om}. \beta \parallel \mathbf{6}$ plebis $\alpha:$ -ei $\beta^1 \parallel$ caesar ut diceretur $\beta \parallel$ sese offerre $\beta:$ offerrent se $\alpha \parallel$ condi(c)ione postea $\beta \parallel \mathbf{7}$ in $\beta:$ et in $\alpha \parallel$ permanere $\beta:$ -et $\alpha \parallel$ pabulatione $\alpha:$ -em $\beta \parallel$ disiecta: dei- $\mathbb{L}N.$

VIII. consentientibus pluribus [plurimis LN] cum α : cum consentientibus [sent- Ul] pluribus β || cognosset AM, BR: -uisset SLN β || rebus α : om. β || hostes: -is AM || suorum AM, LNB²: suarum B¹RS sua β || prodirent β : -et α || 2 delectaeque α : elect- β || iam α : om. β .

stipendio tamen in conlatione reliquarum nondum eandem uetustatis ac uirtutis ceperat opinionem. ³Itaque consilio aduocato rebus iis quae ad se essent delatae omnibus expositis animos multitudinis confirmat. Si forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legio VII., VIII., VIIII. ante omnia irent impedimenta, deinde omnium impedimentorum agmen, quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consueuit, cogeret undecima, ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset quam ipsi depoposcissent. 4Hac ratione paene quadrato agmine instructo in conspectum hostium celerius opinione eorum exercitum adducit.

IX. ¹Cum repente instructas uelut in acie certo gradu legiones accedere Galli uiderunt, quorum erant ad Caesarem plena fiduciae consilia perlata, siue certaminis periculo siue subito aduentu siue expectatione nostri consilii copias instruunt pro castris nec loco superiore decedunt. 2Caesar, etsi dimicare optauerat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium ualle intermissa magis in altitudinem depressa quam late patente castra castris hostium confert. ³Haec imperat uallo pedum XII muniri, loriculam pro [hae] ratione eius altitudinis inaedificari; fossam duplicem pedum quinum denum lateribus deprimi derectis: turris excitari crebras in altitudinem trium

² stipendio α : functa add. β || in conlatione α : conlocat- β || 3 vII. α: om. β || irent β: -et [om. M] α || maioris: minoris LN || 4 paene α : om. β || conspectum AM, BRS : -u L β || adducit : -xit L.

IX. 1 cum α : quas legiones $\beta \parallel$ legiones α : om. $\beta \parallel$ uiderunt α : cum uiderent β uiderent ed. 1473 || fiduciae α: -a β || aduentu siue A β || adu- seu M, BRSLN | 2 altitudinem : -e L |3 muniri T, Ul : -e a f : loriculam... inaedificari α : coronis inaedificari β | hac [haec AM] α : del. Lipsius || denum quinum a || deprimi derectis turris [-es M2,LN R2] α: derectis deprimitur res || g crebras excitari β.

tabulatorum, pontibus traiectis constratisque coniungi, quorum frontes uiminea loricula munirentur: tut ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorum ordine defenderentur, quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque permitteret tela, alter, qui propior hostem in ipso uallo conlocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque turres inposuit.

X. ¹Huius munitionis duplex erat consilium. Namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum, et, cum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, paruis copiis castra munitione ipsa uidebat posse defendi. Interim crebro paucis utrimque procurrentibus inter bina castra palude interiecta contendebatur; quam tamen paludem non numquam aut nostra auxilia [aut] Gallorum Germanorumque transibant acriusque hostes insequebantur, aut uicissim hostes eadem transgressi nostros longius submouebant. 3Accidebat autem cotidianis pabulationibus (id quod accidere erat necesse, cum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquireretur), ut inpeditis locis dispersi pabulatores circumuenirentur; 4quae res, etsi med ocre detrimentum iumentorum ac seruorum nostris adferebat, tamen stultas cogita-

³ loricula S: lurica U luricula cett. \parallel 4 ab hostibus... defenderentur α : hostis a duplici propugnatorum ordine depelleretur fossa duplici $\beta \parallel$ tela permitteret [-rent f-rentur $_{i}^{*}$ T] $\beta \parallel$ qui dett.: quo uett. \parallel propior \parallel pro prior A, BR 1 \parallel in ipso AM β : om. BRSLN \parallel fores: fortiores Koch: altioresque α f: -isque T, Ul.

X. 1 adlaturum : illaturum LN \parallel 2 aut : om. cod. Oxon., del. Ciacconius \parallel hostes insequebantur α : nostri ins- $\beta \parallel$ aut : ac T/\parallel eadem T, Ul: eandem f eodem $\alpha \parallel$ submouebant :-prom-LN \parallel 3 accidebat α :-ant Ul accedebant T/\parallel necesse erat $\beta \parallel$ inpeditis : impedimentis FR LN \parallel dispersi β :-is $\alpha \parallel$ pabulatores SL β :-toris N-toriis AM, BR \parallel 4 add)ferebat : afferebant LN.

tiones incitabat barbarorum, atque eo magis quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equitibus uenerat; qui tametsi numero non amplius erant quingenti, tamen Germanorum aduentu barbari inflabantur.

XI. ¹Caesar, cum animaduerteret hostem conplures dies castris palude et loci natura munitis se tenere neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa nec locum munitionibus claudi nisi a majore exercitu posse, litteras ad Trebonium mittit, ut quam celerrime posset legionem XIII., quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se ueniret; 2ipse equites in uicem Remorum ac Lingonum reliquarumque ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas incursiones hostium sustinerent.

XII. 1Quod cum cotidie fieret ac iam consuetudine diligentia minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu peditum cognitis stationibus cotidianis equitum nostrorum siluestribus locis insidias disponunt, ²eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros,

⁴ barbarorum incitabat β | tamen α : sed tamen β | barbari inflabantur Ul: infl- barb- Tf barb- nitebantur a.

XI. 1 animaduerteret α : animum adu- $\beta \parallel$ hostem :-es U $l \parallel$ loci Tf: -is α Ul \parallel oppugnari β : -are α \parallel nisi a maiore... adgrederentur [12,2] $N^2 \beta$: om. $\alpha \parallel$ maiore N^2 , Ul: -i T/\parallel posse N^2 , Ul: -et T/\parallel 2 lingonum N2, /, Ul: -guo- T || reliquarumque... magnum: om. l1 || ciuitatum N2, T/: -ium Ul2 || quorum N2 ed. pr. : quarum β || hostium incursiones N2.

XII. 1 minueretur f, Ul: inuenir- T munir- Nº || delecta ed. pr.: deiecta β diiecta N² || disponunt insidias Tf || 2 eodemque N², Ul: eademque Ty | primum : del. Mommsen.

insidiae deinde circumuentos adgrederentur. 3Cuius mali sors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obuenerat. Namque hi, cum repente hostium equites animaduertissent ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti peditibus undique sunt circumdati. Quo facto perturbati celerius quam consuetudo fert equestris proelii se receperunt amisso Vertisco, principe ciuitatis, praefecto equitum; 5qui cum uix equo propter aetatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum neque aetatis excusatione in suscipienda praefectura usus erat neque dimicari sine se uoluerat. 6Inflantur atque incitantur hostium animi secundo proelio, principe et praefecto Remorum interfecto, ⁷nostrique detrimento admonentur diligentius exploratis locis stationes disponere ac moderatius cedentem insequi hostem.

XIII. ¹Non intermittunt interim cotidiana proelia in conspectu utrorumque castrorum, quae ad uada transitusque fiebant paludis. ²Qua contentione Germani, quos propterea Caesar traduxerat Rhenum ut equitibus interpositi proeliarentur, cum constantius uniuersi paludem transissent paucisque in resistendo interfectis pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii qui aut

2 insidiae β : -iis N^2 del. Gruter in insidias Aldus $\|$ deinde N^2 , Tf: dein $Ul \| 3$ mali α : -a $\beta \|$ dies α T^2 , U^m l^2 : locus $\beta \|$ hi cum α : cum hi Tf ii cum $Ul \|$ animacluertissent α : animum adu- $\beta \|$ peditibus α : a ped- $\beta \| 4$ proeliis se α : proeliis se [se proeliis $T \| \beta \| 4$ -5 amisso... tamen: om. L^1 N^1 $\|$ uertisco α : uerutio add. $\beta \| 5$ excusatione: exconsuctudine L^1 $N \|$ dimicari: -are T^1 U^1 $\| 6$ inflantur β : inflammantur $\alpha \| 7$ cedentem: om. Ul.

XIII. 1 intermittunt $Ul: -it \alpha Tf$ -untur $\mathbb{R}^2 \parallel 2$ qua: qua in $Meusel \parallel$ caesar propterea $Tf \parallel$ equitibus $\alpha: om$. $\beta \parallel$ interpositi $\beta: -is \alpha \parallel$ resistentibus AM, Ul: in res- Tf in resistendo BRSLN \parallel ii A, BRS hii M hi LN β .

comminus opprimebantur aut eminus uulnerabantur, sed etiam qui longius subsidiari consuerant, turpiter refugerunt, 3nec prius finem fugae fecerunt saepe amissis superioribus locis quam se aut in castra suorum reciperent aut non nulli pudore coacti longius profugerent. 4Quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae ut uix iudicari posset utrum secundis minimisque rebus insolentiores, an aduerso mediocri casu timidiores essent.

XIV. Conpluribus diebus isdem in castris consumptis, cum propius accessisse legiones et C. Trebonium legatum cognossent, duces Bellouacorum ueriti similem obsessionem Alesiae noctu dimittunt eos quos aut aetate aut uiribus inferiores aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta. 2Quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consueuit), oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris, ne prius Romani persequi se inciperent quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. 3At Caesar neque resistentes adgrediundos tanto collis ascensu iudicabat, neque non usque eo legiones admouendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent. Ita cum palude inpedita a castris castra diuidi uideret, quae transeundi diffi-

2 consucuerant AM, Tf: consucrant (B)RSLN -euerunt Ul | refugerunt : fugerunt RLN || 3 finem prius β || 4 iudicari AM, LNR² β : -are BR¹ S || minimisque α : paruulis β minimis Vossius || aduerso mediocri casu α : aduersis mediocribus β.

XIV. 1 isdem N β: hisdem AM, BRS iisdem L || in dett.: om. uett.|| c. Ul²: gaium α om. T/, l¹ || cognossent AM, B¹: -uissent RSLNB² β|| obsessionem α Ul: obsidionem T/ || impedimenta reliqua T1 || 2 pro cod. Ciacconii: in uett. | 3 adgrediundos [-endos N] a: neque cedentes β || iudicabat α : lacessendos iud- β || ex eo α : ex β || 4 cum BRSLN, U^2 l^2 : om. AM $\beta \parallel$ a castris castra α : castra castrisque dimitterent β .

cultas celeritatem insequendi tardare posset, atque id iugum, quod trans paludem paene ad hostium castra pertineret, mediocri ualle a castris eorum intercisum animaduerteret, pontibus palude constrata legiones traducit celeriterque in summam planitiem iugi peruenit, quae decliui fastigio duobus a lateribus muniebatur. ⁵Ibi legionibus instructis ad ultimum iugum peruenit aciemque eo loco constituit unde tormento missa tela in hostium cuneos conici possent.

XV. ¹Barbari confisi loci natura cum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paulatim copias distributas dimittere non possent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. ²Quorum pertinacia cognita Caesar uiginti cohortibus instructis castrisque eo loco metatis muniri iubet castra. ³Absolutis operibus pro uallo legiones instructas conlocat, equites frenatis equis in statione disponit. ⁴Bellouaci, cum Romanos ad insequendum paratos uiderent neque pernoctare aut diutius permanere sine periculo eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi ceperunt. ⁵Fasces ubi consederant, (namque in fasce sedere Gallos consuesse superioribus commentariis Caesaris declaratum est), per manus stramentorum ac

4 diuidi uideret Nipperdey: diuideret RSB^2 N^2 dum diuideret M, B^1 β dumuideret A uidere(n)tur LN^1 \parallel quae α : om. β \parallel tardare α : -ari β \parallel id: ad AM, S, f \parallel animaduerteret S β : animum adu- AM, BRLN \parallel iugi: ualli(s) LN \parallel ab α : a β \parallel 5 ibi BRSLN: ubi AM β . XV. 1 confisi: -fusi LN^1 \parallel paulatim α : -timque β et paul- N^2 \parallel

XV. 1 confisi : -fusi LN¹ \parallel paulatim α : -timque β et paul- N² \parallel possent α : auderent β \parallel perturbarentur α : turb- β \parallel 2 caesar cognita. T caesar om. U¹ \parallel muniri : -ire AM menapios munire β \parallel 3 absolutis Tf:-os Ul ac solutis al legiones pro uallo β \parallel statione α : -ibus β \parallel disponit: dep- LN \parallel 4 permanere: re- T \parallel 5 ubi consederant β : ut consueu- α sebi uti consueu- Schickinger, del. Vielhaber \parallel namque... declaratum est: del. Wasse \parallel namque: nam Ul \parallel fasce ego: acie codd. acie sebo uti Schickinger \parallel caesaris α : om. β \parallel per manus: post copia transposuit Meusel, del. Daehne.

uirgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se traditos ante aciem conlocauerunt extremoque tempore diei signo pronuntiato uno tempore incenderunt. 6Ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari uehementissimo cursu refugerunt.

XVI. Caesar etsi discessum hostium animaduertere non poterat incendiis oppositis, tamen id consilium cum fugae causa initum suspicaretur, legiones promouet, turmas mittit ad insequendum; ipse ueritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. ²Equites cum intrare fumum et flammam densissimam timerent ac, si qui cupidius intrauerant, uix suorum ipsi priores partes animaduerterent equorum, insidias ueriti liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederunt. 3Ita fuga timoris simul calliditatisque plena sine ullo detrimento milia non amplius decem progressi hostes loco munitissimo castra posuerunt. 4Inde cum saepe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

XVII. 1Quod cum crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit Caesar Correum, Bellouacorum ducem, fortissimorum milia sex peditum delegisse equitesque ex omni numero mille, quos in insidiis

⁵ co(n)locauerunt β : conlocarunt $\alpha \parallel$ refugerunt: fug-LN.

XVI. 1 animaduertere a f: animum adu- [-et U] T, Ul || promouet β : -it $\alpha \parallel$ turmas mittit β : om. $\alpha \parallel$ ad AM β : et ad BRSLN \parallel eodem α $Ul: eo T/ \parallel 2 \text{ fumum } \beta: \text{ summum iugum } \alpha \parallel \text{ timerent densissimam } T/ \parallel$ animaduerterent: animum adu-T, Ul || 3 simul calliditatisque: simulque calliditatis || munitissimo loco LN.

XVII. 1 cum: ne S om. BRLN || accideret: -ere M, RLNB2 correum β : corbeum $\alpha \parallel$ equitesque delegisse $\beta \parallel$ quos in α : quos β .

eo loco conlocaret, quem in locum propter copiam frumenti ac pabuli Romanos missuros suspicaretur. ²Quo cognito consilio legiones plures quam solebat educit equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere praesidio consuerat, praemittit : ³huic interponit auxilia leuis armaturae; ipse cum legionibus quam potest maxime adpropinquat.

XVIII. ¹Hostes in insidiis dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus mille, siluis undique aut inpeditissimo flumine munitum, uelut indagine hunc insidiis circumdederunt. ²Explorato hostium consilio nostri ad proeliandum animo atque armis parati cum subsequentibus legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum deuenerunt. 3Quorum aduentu cum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primum cum paucis se ostendit atque in proximas turmas impetum fecit. 4Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum, neque plures in unum locum conueniunt : quod plerumque equestribus proeliis cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

XIX. Cum dispositis turmis in uicem rari proeliarentur neque ab lateribus circumueniri suos pate-

1 co(n)locaret AM β : -rat BRSLN $\|$ quem in locum α : in quem $\beta\|$ missuros α : pabulatum miss- $\beta\|$ 2 legiones α : caesar legiones $\beta\|$ solebat α : soleret $\beta\|$ praesidio BRS β : presidia AM proelio LN $\|$ praemittit: -sit T^1 .

XVIII. 1 dispositi α : positi β \parallel aut i(m)peditissimo flumine α : inpeditissimis aut flumine altissimo β \parallel circumdederunt: -rant Meusel \parallel 2 nostri explorato hostium [hostium explorato U] consilio β \parallel 3 aduentu α : aditu β \parallel correus β : corbeus α \parallel primum AM, N β : -us BRSL \parallel fecit: facit LN \parallel 4 incursum α : impetum β \parallel detrimentum: -orum LN.

XIX. 1 rari α : -e β || ab : a Tf || circumueniri α : -ire β .

rentur, erumpunt ceteri Correo proeliante ex siluis. ²Fit magna contentione diuersum proelium. Quod cum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex siluis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros coegit cedere equites. Quibus celeriter subueniunt leuis armaturae pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nostrorum interpositi constanter proeliantur. 3Pugnatur aliquamdiu pari contentione; deinde, ut ratio postulabat proelii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum hoc ipso fiunt superiores quod nullum ab insidiantibus inprudentes acceperant detrimentum. 4Accedunt propius interim legiones crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuntii adferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. ⁵Qua re cognita praesidio cohortium confisi nostri acerrime proeliantur, ne, si tardius rem gessissent, uictoriae gloriam communicasse cum legionibus uiderentur. 6Hostes concidunt animis atque itineribus diuersis fugam quaerunt. Nequiquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere uoluerant, iis tenebantur. 7Victi tamen perculsique maiore parte amissa consternati profugiunt partim siluis petitis, partim flumine, qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur, 8cum interim nulla calamitate uictus Correus excedere proelio siluasque petere aut inuitantibus nostris ad deditionem potuit adduci, quin fortissime proeliando

¹ correo : corbeo A, LNR² || 2 iniretur AM β : -entur BRSLN || ex : in AM || procedit multitudo Tf || coegit α : cogit β || missos α : esse add. $\beta \parallel$ interpositi β : -is $\alpha \parallel 4$ crebrique α : -isque $\beta \parallel$ et nostris β : nostris β || nuntii α: -ia β || adferuntur α: def- β || 5 confisi: usi LN || 6 itineribus β: in itineribus α || uoluerant: -runt LN || iis AM, BR: his SLN om. β | 7 tamen : tandem Ciacconius | perculsique : percussique LN || consternati α: quo fors tulerat const- β || a: om. L β || 8 correus β : corbeus α || aut : haud LN2.

conpluresque uulnerando cogeret clatos iracundia uictores in se tela conicere

XX. ¹Tali modo re gesta recentibus proelii uestigiis ingressus Caesar cum uictos tanta calamitate existimaret hostes nuntio accepto locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse plus minus octo milibus dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum uidebat, tamen exercitu traducto progreditur. 2At Bellouaci reliquaeque ciuitates repente ex fuga paucis atque his uulneratis receptis, qui siluarum beneficio casum euitauerant. omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus, cum aduentare Romanos existimarent, consilio repente cantu tubarum conuocato conclamant, legati obsidesque ad Caesarem mittantur.

XXI. ¹Hoc omnibus probato consilio Commius Atrebas ad eos confugit Germanos a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. 2Ceteri e uestigio mittunt ad Caesarem legatos petuntque ut ea poena sit contentus hostium quam, si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate numquam profecto esset inlaturus. 3Adflictas opes equestri proelio Bellouacorum esse; delectorum peditum multa milia interisse, uix refugisse nuntios caedis. 4Tamen magnum, ut in tanta calamitate,

XX. 1 plus minus : passuum $Frigell \parallel$ traducto : red. LN \parallel 2 omnibus aduersis cognita calamitate : cogn- cal- omn- adu- Hotman omnadu- del. Hoffmann cogn- cal- del. Faernus || correo β : corbeo α || obsidesque α: et obsides β | mittantur AM β: -untur BRSLN.

XXI. 1 probato: prol- LN1 || hoc consilio omnibus probato β || confugit germanos α : germ- perfugit β $\|$ id α : om. β $\|$ erat ad bellum auxilia mutuatus β $\|$ 2 inlaturus esset β $\|$ 3 adflictas α : adfectas β $\|$ equestri : -es Meusel || magnum tamen β.

Bellouacos eo proelio commodum esse consecutos, quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. Numquam enim senatum tantum in ciuitate illo uiuo quantum imperitam plebem potuisse.

XXII. ¹Haec orantibus legatis commemorat Caesar: eodem tempore superiore anno Bellouacos ceterasque Galliae ciuitates suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos. 2Scire atque intellegere se causam peccati facillime mortuis delegari. Neminem uero tantum pollere ut inuitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset; sed tamen se contentum fore ea poena quam sibi ipsi contraxissent.

XXIII. 'Nocte insequenti legati responsa ad suos referent, obsides conficient. Concurrent reliquarum ciuitatum legati, quae Bellouacorum speculabantur euentum. 2Obsides dant, imperata faciunt excepto Commio, quem timor prohibebat cuiusquam fidei suam committere salutem. 3Nam superiore anno T. Labienus Caesare in Gallia citeriore ius dicente, cum Commium comperisset sollicitare ciuitates et coniurationem contra Caesarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicauit comprimi posse. 4Quem quia non arbitrabatur uocatum in castra uenturum, ne temptando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem conloquii curaret interficiendum. Ad eam rem delectos

² esse α : om. β || correus β : corbeus α || concitator α : -liator β .

XXIII. confi(c)iunt : constituunt L conficiuntur Gertz || ciuitatum : -ium A, BR, U || quae T, Ul: qui α f || euentum α: -us β || 2 dant obsides β | fidei cuiusquam β | 3 titus α : om. β.

idoneos ei tradit centuriones. ⁵Cum in conloquium uentum esset et, ut conuenerat, manum Commii Volusenus arripuisset, centurio uel insueta re permotus uel celeriter a familiaribus prohibitus Commii conficere hominem non potuit; grauiter tamen primo ictu gladio caput percussit. ⁶Cum utrimque gladii destricti essent, non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium: nostrorum, quod mortifero uulnere Commium credebant adfectum, Gallorum, quod insidiis cognitis plura quam uidebant extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur numquam in conspectum cuiusquam Romani uenire.

XXIV. ¹Bellicosissimis gentibus deuictis Caesar cum uideret nullam iam esse ciuitatem, quae bellum pararet quo sibi resisteret, sed non nullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere ad praesens imperium euitandum, plures in partes exercitum dimittere constituit. ²M. Antonium quaestorem cum legione duodecima sibi coniungit. C. Fabium legatum cum cohortibus xxv mittit in diuersissimam partem Galliae, quod ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus erat, satis firmas duas legiones habere existimabat. ³T. Labienum ad se euocat; legionem autem xv., quae cum eo fuerat in hibernis,

⁴ idoneos ei α : om. β || tradit: - didit T f, U || 5 et: om. Ul || arripuisset α : arr- et β || uel insueta Lipsius: uelut ins- codd. || uel α : uellet β || a familiaribus... hominem α : commium conficere a famprohibitus β || caput: om. LN^1 || percussit: uulnerauit $S\beta$ || 6 affectum credebant $S\beta$ || commius statuisse $S\beta$ || conspectum: -u LN.

XXIV. 1 caesar bellicosissimis gentibus uictis $S\beta \parallel iam : om. S\beta$ pararet AM, $S\beta : id$ par- BRLN \parallel quo : quod RLNB² \parallel sed $\alpha : et$ B \parallel diffugere BRLN, Tf : defu- AM, S, $Ul \parallel 2$ m(arcum) : om. AM \parallel galliae partem $S\beta \parallel$ in illis regionibus erat : illis reg- praeerat $S\beta \parallel 3$ euocat : uocat LN \parallel autem $\alpha : que$ $\beta \parallel xv.$ Nipperdey : xii uel duodecimam codd.

in togatam Galliam mittit ad colonias ciuium romanorum tuendas, ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum ac superiore aestate Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio atque impetu [incolae] illorum erant oppressi. ⁴Ipse ad uastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur; quem perterritum ac fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitatis esse ducebat, adeo fines eius uastare ciuibus, aedificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna reliquos fecisset, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem.

XXV. ¹Cum in omnes partes finium Ambiorigis aut auxilia dimisisset atque omnia caedibus, incendiis, rapinis uastasset, magno numero hominum interfecto aut capto Labienum cum duabus legionibus in Treueros mittit; ²quorum ciuitas propter Germaniae uicinitatem cotidianis exercita bellis cultu et feritate non multum a Germanis differebat neque imperata umquam nisi exercitu coacta faciebat.

XXVI. ¹Interim C. Caninius legatus, cum magnam multitudinem conuenisse hostium in fines Pictonum litteris nuntiisque Durati cognosceret, qui perpetuo

3 galliam togatam S β || decursione : de incur-LN|| superiore : -i S β || acciderat : -isset S β || incolae BLNR² : incole AM inclae R¹ om. S β del. Vascosan [cf. R. E. A., 1925, p. 290] || illorum : eorum S β illyriorum Frigell istrorum Madvig || 4 depopulandosque AM, BR: popul-LN oppugn-S β || posse : om. LN¹|| ciuibus : uicis Ciacconius || reliquos... haberet : fecisset reliquos propter tantas calamitates nullum reditum haberet S β .

XXV. 1 omnes: omnis S,T¹|| finium AM,S β : fines BR¹ finis LNR²|| aut legiones: legiones S β || atque: om. S β || rapinis incendiis Tf|| treueros AM, BR¹: -iros SR² β -iris LN|| 2 bellis exercitata S β .

XXVI. 1 caninius : rebilus $S\beta \parallel$ pictonum AM, $S\beta$: pect-BRLN \parallel cognosceret-: uisset LN.

in amicitia manserat Romanorum, cum pars quaedam ciuitatis eius defecisset, ad oppidum Lemonum contendit. ²Quo cum aduentaret atque ex captiuis certius cognosceret multis hominum milibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra posuit loco munito. ³Dumnacus, cum adpropinquare Caninium cognosset, copiis omnibus ad legiones conuersis castra Romanorum oppugnare instituit. ⁴Cum complures dies in oppugnatione consumpsisset et magno suorum detrimento nullam partem munitionum conuellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemonum redit.

XXVII. ¹Eodem tempore C. Fabius legatus conplures ciuitates in fidem recipit, obsidibus firmat litterisque Canini fit certior quae in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. ²At Dumnacus aduentu Fabii cognito desperata salute, si tempore eodem coactus esset et Romanum et externum sustinere hostem et respicere ac timere oppidanos, repente ex eo loco cum copiis recedit nec se satis tutum fore

1 manserat romanorum: rom- permanserat [-ant S] S β || cum BRLN: om. AM, S β || lemonum AM, BR¹ β : limounum S limonum LNR² || 2 cognosceret: -uisset LN || a: om. SLN, T,l || dumnaco AM, Tf: dun- BR domn- Ul [cf. Oros., VI, 11, 19] deon-S deun- LN || lemoni Oudendorp: limone LNR² limonem AM, BR¹ limounum β || munito loco posuit S β || 3 dumnacus: deun- L domn- Ul domnacos S || cognosset: -uisset LN, f, U || omnibus copiis S β || 4 oppugnatione α : -em β || lemonum β : limounum S limonem AM, BRN.

XXVII. 1 eodem AM, S β : eo BRLN $\|$ recipit: epit SLN, T $\|$ canini S β : c. [gai N] caninii LN gai canini reuili AM, BR¹ gai caninii rebili R² $\|$ certior fit LN $\|$ gerantur: -untur R¹ LN $\|$ quibus: his S β $\|$ duratio RLN: -ti cett. $\|$ 2 dumnacus AM, BRN, f: domn-T, Ul deun-L $\|$ eodem tempore S β $\|$ et romanum: del. Ciacconius $\|$ et externum [et om. L¹ N] sustinere hostem AM, BRLN: hostem et externum sustinere S β $\|$ eo ex LN.

arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias traduxisset. ³Fabius, etsi nondum in conspectum hostium uenerat neque se Caninio coniunxerat, tamen doctus ab iis qui locorum nouerant naturam, potissimum credidit hostes perterritos eum locum quem petebant petituros. ⁴Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum quantum, cum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. ⁵Consequuntur equites nostri, ut erat praeceptum, inuaduntque Dumnaci agmen et fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere adgressi magna praeda multis interfectis potiuntur. Ita re bene gesta se recipiunt in castra.

XXVIII. ¹Insequenti nocte Fabius equites praemittit sic paratos ut confligerent atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. ²Cuius praeceptis ut res gereretur Q. Atius Varus, praefectus equitum, singularis et animi et prudentiae uir, suos hortatur agmenque hostium consecutus turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum proelium committit. ³Confligit audacius equitatus hostium

2 flumen ligerim S β : -ine -ri cett. \parallel traduxisset : transd- S, f, Ul \parallel 3 conspectum: -u LN \parallel hostium [omnium hostium T¹] uenerat S β : uenerat hostibus cett. \parallel caninio α : cum can- $\beta \parallel$ naturam nouerant S $\beta \parallel$ perterritos : terr- S $\beta \parallel$ credidit potissimum territos hostes S $\beta \parallel$ eum S β : non eum cett. \parallel petebant : -at S $\beta \parallel$ 4 procedere : praec- S $\beta \parallel$ defatigatione SLNR² β : defet- AM, BR¹ \parallel equorum : equitum LN¹ \parallel 5 dumnaci AM, BRN,/: doran- S, T¹, Ul domnati T² deunaci L \parallel in itinere M, S β : in om. A, BRLN \parallel ita : itaque Ul.

XXVIII. 1 insequenti SL β : -e AM, BR $\|$ omne: om. S β $\|$ 2 atius Ursinus [cf. Bell. ciu., III, 37,5]: ta(t)ius uel tita(t)ius codd. $\|$ uir singularis et animi et prudentiae S β $\|$ consecutus: secutus LN $\|$ partim equitum proelium [proelium equitum T/] codd.: parte equitum proelium Nipperdey $\|$ 3 confligit: constitit S $\|$ hostium equitatus S β .

succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. ⁴Fit proelium acri certamine. Namque nostri contemptis pridie superatis hostibus, cum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi et cupiditate per se conficiendi proelii fortissime contra pedites proeliantur, ⁹hostesque nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognouerant, delendi equitatus nostri nancti occasionem uidebantur.

XXIX. ¹Cum aliquandiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus in uicem praesidio, cum repente confertae legiones in conspectum hostium ueniunt. 2Quibus uisis perculsae barbarorum turmae ac perterrita acies hostium perturbato inpedimentorum agmine magno clamore discursuque passim fugae se mandant. 3At nostri equites, qui paulo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, laetitia uictoriae elati magno undique clamore sublato cedentibus circumfusi, quantum equorum uires ad persequendum dextraeque ad caedendum ualent, tantum eo proelio interficiunt. 4Itaque amplius milibus duodecim aut armatorum aut eorum qui eo timore arma proiecerant interfectis omnis multitudo capitur inpedimentorum.

³ subsistentes S β : -entibus cett. \parallel 4 superatis S : que add. cett.

XXIX. 1 dumnacus AM, BRN, f: domn-T, Ul domm-S deun-L \parallel cum: tum S $\beta \parallel$ conspectum: -u LN \parallel 2 ac: om. S $\beta \parallel$ perterrita S β : -ae cett. \parallel agmine impedimentorum S $\beta \parallel$ magno: om. S $\beta \parallel$ se fug(a)e S $\beta \parallel$ 3 sublato: soluto LN \parallel 4 xII S β : passuum duodecim cett. \parallel aut armatorum: aut om. S $\beta \parallel$ timore S β : eo tempore cett. eo timore Nipperdey.

XXX. ¹Qua ex fuga cum constaret Drappetem Senonem, qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, seruis ad libertatem uocatis, exulibus omnium ciuitatum ascitis, repentinis latrociniis inpedimenta et commeatus Romanorum interceperat, non amplius hominum duobus milibus ex fuga collectis prouinciam petere unaque consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore commentario prima defectione Galliae facere in prouinciam uoluisse impetum cognitum est, Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos persequendos contendit, ne detrimento aut timore prouinciae magna infamia perditorum hominum latrociniis caperetur.

XXXI. 1C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes ceterasque proficiscitur ciuitates, quarum eo proelio quod cum Dumnaco fecerat copias esse accisas sciebat. 2Non enim dubitabat quin recenti calamitate submissiores essent futurae, dato uero spatio ac tempore eodem instigante Dumnaco possent concitari. 3Qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis ciuitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui saepe uexati numquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus ueniunt in deditionem, *ceteraeque ciuitates positae in ultimis Galliae finibus.

XXX. 1 drappetem BRLN: drapetem AM draptem β OROS., VI, 11, 20 oraptem S [in reliquis locis fere semper uarii codices sibi quisque constant] || omnium : omnibus omnium S β || ciuitatum : -ium S, T, U || ascitis AM, S β: om. BRLN || latronibus AM, S β: latrociniis BRLN \parallel commeatus : comitatus S $\beta \parallel$ duobus milibus e fuga S β : duobus milibus ex fuga quinque AM milibus ex fuga quinque BRN milibus quinque L \parallel provinciam : -intia S $\beta \parallel$ impetum voluisse S $\beta \parallel$ 2 caninius : c. antonius S $\beta \parallel$ duabus legionibus S β .

XXXI. 1 carnutes: -as S || dumnaco AM, BRN, f: domn-S, T, Ul deun- L | accisas AM, BRS : occ- LN accitas β | 2 instigante : instante S & J. dumnaco AM, BRN: domn-S & deun-L.

Oceano coniunctae, quae Aremoricae appellantur, auctoritate adductae Carnutum aduentu Fabii legionumque imperata sine mora faciunt. ⁵Dumnacus suis finibus expulsus errans latitansque solus extremas Galliae regiones petere est coactus.

XXXII. ¹At Drappes unaque Lucterius, cum legiones Caniniumque adesse cognoscerent nec se sine certa pernicie persequente exercitu putarent prouinciae fines intrare posse nec iam libere uagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent, in finibus consistunt Cadurcorum. ²Ibi cum Lucterius apud suos ciues quondam integris rebus multum potuisset semperque auctor nouorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet, oppidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, egregie natura loci munitum, occupat suis et Drappetis copiis oppidanosque sibi coniungit.

XXXIII. ¹Quo cum confestim C. Caninius uenisset animaduerteretque omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quo defendente nullo tamen armatis ascendere esset difficile, magna autem inpedimenta oppidanorum uideret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent, tripertito cohortibus diuisis trina excelsissimo

⁴ oceano : que add. S $\beta \parallel$ aremoricae Gl"uck : arm- codd. \parallel aduentu : -ui AM, B¹ \parallel 5 dumnacus AM, BRN, f : domn- S, T, Ul deun- L.

XXXII. 1 pernicie certa $Tf \parallel$ iam : tam BLN \parallel libere α : -am $\beta \parallel$ latrociniorumque faciendorum : latrocinandique $S \beta \parallel$ in finibus consistunt AM [constituunt BR se constituunt N construunt L] : consistunt in agris $S \beta \parallel$ 2 nouorum : nouorum esset β esset $S \parallel$ magnam : et m- $S \parallel$ haberet auctoritatem $S \beta \parallel$ uxellodunum LR² N² (SB², Um l^2) : auxilio dunum cett. \parallel natura loci egregie $S\beta \parallel$ suis : om. $S\beta$.

XXXIII. 1 animaduerteretque: animum adu-S, T, U $l \parallel$ quo S β : quod cett. \parallel excelsissimo S, Ul: excellentissimo T/ celsissimo AM, BRLN.

loco castra fecit; ²a quibus paulatim, quantum copiae patiebantur, uallum in oppidi circuitum ducere instituit.

XXXIV. 1Quod cum animaduerterent oppidani miserrimaque Alesiae memoria solliciti similem casum obsessionis uererentur, maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret frumenti rationem esse habendam, constituunt omnium consensu parte ibi relicta copiarum ipsi cum expeditis ad inportandum frumentum proficisci. ²Eo consilio probato proxima nocte duobus milibus armatorum relictis reliquos ex oppido Drappes et Lucterius educunt. 3Hi paucos dies morati ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant, partim prohibere quo minus sumerent non poterant, magnum numerum frumenti conparant, non numquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. 4Quam ob causam Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum tueri non possit aut plurimis in locis infirma disponat praesidia.

XXXV. ¹Magna copia frumenti conparata considunt Drappes et Lucterius non longius ab oppido x milibus, unde paulatim frumentum in oppidum supportarent. ²Ipsi inter se prouincias partiuntur: Drappes castris praesidio cum parte copiarum resistit, Lucterius agmen iumentorum ad oppidum ducit.

¹ fecit : facit S, Tf, l.

XXXIV. 1 animaduerterent: animum adu- S, T^1 , $Ul \parallel$ obsessionis \parallel obsidionis T/\parallel fortunae: fortitudine LN \parallel omnium: omni S $\beta \parallel$ ibi: om. $Ul \parallel$ 4 caninius S β : c(aius) can- cett. \parallel moratur: conatur S β : possit S β : -et cett. \parallel plurimis in: pluribus S β .

XXXV. 1 consident AM, S β : -et BRLN || longies: -ge LN || 2 resistit S : restitit čett. || ad : in S β .

³Dispositis ibi praesidiis hora noctis circiter decima siluestribus angustisque itineribus frumentum inportare in oppidum instituit. ⁴Quorum strepitum uigiles castrorum cum sensissent exploratoresque missi quae gererentur renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. ⁵Ii repentino malo perterriti diffugiunt ad sua praesidia; quae nostri ut uiderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex eo numero uiuum capi patiuntur. Profugit inde cum paucis Lucterius nec se recipit in castra.

XXXVI. ¹Re bene gesta Caninius ex captiuis comperit partem copiarum cum Drappete esse in castris a milibus non amplius xII. Qua re ex compluribus cognita, cum intellegeret fugato duce altero perterritos reliquos facile opprimi posse, magnae felicitatis esse arbitrabatur neminem ex caede refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drappeti perferret, ²sed in experiundo cum periculum nullum uideret, equitatum omnem Germanosque pedites, summae uelocitatis homines, ad castra hostium praemittit; ipse legionem unam in trina castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. ³Cum propius hostes accessisset, ab exploratoribus quos praemiserat cognoscit castra eorum, ut barbarorum fere consuetudo est, relictis locis superioribus

⁴ cum cohortibus: coh- S β || facit S β : fecit cett. || **5** hi AM, LNR², t: hii T ii Ul in BR duo S || uiderunt: -ere S β || profugit: eff- S β .

XXXVI. 1fre bene: bene re S $\beta \parallel$ non β : non longe α [intra mit passus decem S] \parallel perterritos: perterreri S β del. Vielhaber \parallel facile: et add. S $\beta \parallel$ ex caede refugisse: excedere fugere [refugere T] β excedere S \parallel 2 cum in experiundo $\beta \parallel$ in trina S β : intra cett. \parallel 3 hostis AM, BR: -es SLN $\beta \parallel$ fere consuetudo est: fert cons. S, Um

ad ripas esse fluminis demissa, at Germanos equitesque inprudentibus omnibus de improuiso aduolasse proeliumque commisisse. Qua re cognita legionem armatam instructamque adducit. Ita repente omnibus ex partibus signo dato loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equitesque signis legionis uisis uehementissime proeliantur. 5Confestim cohortes undique impetum faciunt omnibusque aut interfectis aut captis magna praeda potiuntur. Capitur ipse eo proelio Drappes.

XXXVII. ¹Caninius felicissime re gesta sine ullo paene militis uulnere ad obsidendos oppidanos reuertitur ²externoque hoste deleto, cuius timore antea diuidere praesidia et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. ³Venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius partemque oppidi sumit ab obsidendum.

XXXVIII. ¹Caesar interim M. Antonium quaestorem cum cohortibus xv in Bellouacis relinquit, ne qua rursus nouorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. 2Ipse reliquas ciuitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. 3Cum in Carnutes uenisset, quorum in ciuitate superiore commentario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod praecipue eos

⁸ fluminis esse L S β || demissa α : di- β || at : ad ea Mommsen || equitesque BRSLN: equites AM β omnibus: hominibus S β | 4 equitesque BRLN: equites (A) M, S β | uehementissime: -tius Sf | 5 omnibusque: omnibus LN.

XXXVII. 1 re felicissime S $\beta \parallel$ uulnere militis $Tf \parallel 2$ externoque: hesternoque LN || antea : om. S β.

XXXVIII. 1 xv BRLN : xii AM, f xvi S, T, Ul || bellouacis AM, S β: belgis BRLN || relinquit BRSLN: reliquit A (M) β || capiendorum belgis : ad capiendum bellum S $\beta \parallel 3$ quorum : quorum consilio S $\beta \parallel$ commentario superiore S, Ul | esse ortum : exortum esse Tf.

propter conscientiam facti timere animaduertebat, quo celerius ciuitatem timore liberaret, principem sceleris illius et concitatorem belli, Gutuatrum, ad supplicium deposcit. ⁴Qui etsi ne ciuibus quidem suis se committebat, tamen celeriter omnium cura quaesitus in castra perducitur. ⁵Cogitur in eius supplicium Caesar contra suam naturam concursu maximo militum qui ei omnia pericula et detrimenta belli [a Gutruato] accepta referebant, adeo ut uerberibus exanimatum corpus securi feriretur.

XXXIX. ¹Ibi crebris litteris Caninii fit certior quae de Drappete et Lucterio gesta essent quoque in consilio permanerent oppidani. ²Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poena esse adficiendam iudicabat, ne uniuersa Gallia non sibi uires defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret, neue hoc exemplo ceterae ciuitates locorum oportunitate fretae se uindicarent in libertatem, ³cum omnibus Gallis notum esse sciret reliquam esse unam aestatem suae prouinciae, quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum uererentur. ⁴Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus duabus

3 animaduertebat: animum adu- S\$\psi\$ | timore: metu S\$\psi\$ | concitatorem belli AM, BRN\$\preceq\$: belli concit- S\$\psi\$ concit- LN\$\psi\$ | gutuatrum M, BR: gutruatrum A gutruatrum LN guttruat(r)um \$\precep\$ cotuatum [cf. VII, 3, 1] Frigell || deposeit AM, S\$\precep\$: deposeit BRLN\$|| 4 suis BRLN\$: om. AM, S\$\precep\$ | 5 supplicium : -o S\$\precep\$ | general contra suam naturam [nat- suam LN] concursu maximo militum \$\precep\$: contra natsuam caesar max- mil- concursu [consensu S, U\$^m\$] S\$\precep\$ | ei AM, S\$\precep\$: om. BRLN\$|| a gut(t)ruato]: guttruato \$l\$, om S, del. Oudendorp [cf. R. E. A., 1925, p. 291].

XXXIX. 1 lucterio SLN β : luterio cett. \parallel quoque in : et in quo S $\beta \parallel 2$ magna : -am BR¹ S \parallel esse : om. S $\beta \parallel$ sibi uires AM, BRLN, T²: uires sibi S, f, Ul uires T¹ \parallel ad resistendum... nostri [43,7] om. A \parallel se uindicarent: uind- se S $\beta \parallel 3$ esse : om. S $\beta \parallel$ prouinciae suae S $\beta \parallel$ si: om. LN \parallel potuissent : possent LN \parallel 4 q(uintum): om. S $\beta \parallel$ legionibus duabus M, S, T/: duabus leg- Ul legionibus BRLN.

reliquit, qui iustis itineribus subsequeretur; ipse cum omni equitatu quam potest celerrime ad Caninium contendit.

XL. ¹Cum contra expectationem omnium [Caesar] Vxellodunum uenisset oppidumque operibus clausum animaduerteret neque ab oppugnatione recedi uideret ulla condicione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognosset, aqua prohibere hostem temptare coepit. 2Flumen infimam uallem diuidebat, quae totum paene montem cingebat, in quo positum erat [praeruptum undique oppidum] Vxellodunum. 3Hoc auertere loci natura prohibebat in infimis enim sic radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis deriuari posset. 4Erat autem oppidanis difficilis et praeruptus eo descensus, ut prohibentibus nostris sine uulneribus ac periculo uitae neque adire flumen neque arduo se recipere possent ascensu. ⁵Qua difficultate eorum cognita Caesar sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus conlocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos.

XLI. 1Quorum omnis postea multitudo aquatum

3 reliquit M, BRLN, T: relinquit S, f, Ul | se M, Sβ: om. BRLN. XL, 1 cum BRLN : caesar cum M, S β || caesar BRLN : om. M, S β del. Dittenberger || uxellodunum M2, LNR2, Tm uex- M1 uxelludonum B1 R1 -dunum B2 uxelodunum S, f, l -donum U uelodunum T1 animaduerteret : animum adu- [aduertisset T¹] S β || magna : om. LN¹ || abundare : om. LN¹ || cognosset : -uisset T, Ul -sceret N² || 2-3 praeruptum undique oppidum : om. S, post natura transposuit B, del. Meusel[cf. R. E. A., 1925, p. 291-292]|| 2 uxellodunum M2, LN: uex- M1 uxellodonum B^1 R uxelodunum S, f, Ul uelodunum $T \parallel 3$ hoc: flumen $S\beta$ hoc flumen Meusel || auertere : -ti S β || in infimis enim sic : sic enim imis S β || nullam in partem : nulla ex parte LN¹|| posset : -it S, Ul|| 4 recipere : -pi LN || arduo ascensu recipere se possent S $\beta \parallel 5$ fluminis : om. S post prohibebat \$.

XLI. 1 postea omnis LN || aquatum T/, N2 :-orum [equitorum L] cett.

unum in locum conueniebat sub ipsius oppidi murum, ubi magnus fons aquae prorumpebat ab ea parte quae fere pedum trecentorum interuallo fluminis circuitu uacabat. 2Hoc fonte prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Caesar unus uideret, e regione eius uineas agere aduersus montem et aggerem instruere coepit magno cum labore et continua dimicatione. 3Oppidani enim loco superiore decurrunt et eminus sine periculo proeliantur multosque pertinaciter succedentes uulnerant; non deterrentur tamen milites nostri uineas proferre et labore atque operibus locorum uincere difficultates. 4Eodem tempore cuniculos tectos ad uenas agunt et caput fontis; quod genus operis sine ullo periculo, sine suspicione hostium facere licebat. ⁵Extruitur agger in altitudinem pedum LX, conlocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem quae moenibus adaequaret (id enim nullis operibus effici poterat), sed quae superare fontis fastigium posset. ⁶Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditum, nec sine periculo possent aquari oppidani, non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna hostium multitudo siti consumebatur.

1 in unum S β || ipsius: ipsum enim S β || ubi: om. S β || aquae: om. S β || fluminis: a fl- S β || 2 e: om. S β || aduersus: contra S β || aggerem instruere: aggeres struere S β || magno cum labore et: cum magna et S β || 3 enim: uero T f om. S || superiore: -i T/|| decurrunt: -entes S β || et eminus: om. S β || proeliantur: -abantur S β || ullnerant... nostri: uulnerabant ut tamen milites nostri non terrerentur S β || et labore: om. S β || uincere locorum S β || 4 tectos cuniculos S β || aduenas Kübler [cf. Oros., VI, 11, 28]: ad uineas [ueneas R¹] codd., om. S, Um lm ab uineis Davies || et: ad S, f², Um lm, Davies || periculo: et add. S β || 5 altitudinem: -e LN || pedum M, S β : -es BRLN || Lx S, U², Oros., VI, 11, 25: vi uel sex cett. || quidem: om. S β || adaequaret M, S β : aequaret BRLN || superare... posset M, B(R)LN: superaret fontis fastigium S β || 6 iacerentur tormentis Tf || aditum: -us S β || possent aquari [aeq- LN¹] oppidani M, BRLN: oppidani adaquarentur [aquar- S] S β || magna: om. S β || hostium: hominum S β .

XLII. ¹Quo malo perterriti oppidani cupas seuo, pice, scandulis complent; eas ardentes in opera prouoluunt, eodemque tempore acerrime proeliantur, ut ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. ²Magna repente in ipsis operibus flamma exstitit. Quaecumque enim per locum praecipitem missa erant, ea uineis et aggere suppressa conprehendebant id ipsum quod morabatur. ³Milites contra nostri quamquam periculoso genere proelii locoque iniquo premebantur, tamen omnia fortissimo sustinebant animo. ⁴Res enim gerebatur et excelso loco et in conspectu exercitus nostri magnusque utrimque elamor oriebatur. Itaque quisque prout erat maxime insignis, quo notior testatiorque uirtus esset eius, telis hostium flammaeque se offerebat.

XLIII. ¹Caesar cum conplures suos uulnerari uideret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere et simulatione moenium occupandorum clamorem undique iubet tollere. ²Quo facto perterriti oppidani, cum quid ageretur in locis reliquis essent suspensi, reuocant ab inpugnandis operibus armatos murisque disponunt. ³Ita nostri fine proelii facto celeriter opera flamma conprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. ⁴Cum pertina-

XLII. 1 perterriti M^2 [pertecti M^1] BRLN : territi $S \beta \parallel$ seuo : sebo $S \beta \parallel$ scandulis : scindulis $LN^1(?)$ R^2 sintillulis $N^2 \parallel$ complete. eas BRLN : completas M completas et S, Ul implent. eas $Tf \parallel$ eodemque M, BR : eodem SLN $\beta \parallel$ dimicationis... romanos : dimicatione et periculo romani deterrerentur (S) $\beta \parallel 2$ in : ex LN \parallel ex(s)titit : existit S, $Tf \parallel 3$ contra milites $S \beta \parallel$ proelii : -io BRN \parallel iniquo : om. $LN^1 \parallel$ fortissimo: paratissimo $U^m \parallel$ animo sustinebant $S \beta \parallel 4$ et excelso : et om. $S \beta \parallel$ magnusque : magnus $L \parallel$ itaque Kübler : ita quam M, $S \beta$ ita BRLN \parallel prout erat Hoffmann : poterat codd. \parallel testatiorque : om. $LN^1 \parallel$ eius esset $S \beta$.

XLIII. 1 occupandorum : -atorum LN¹ || 2 perterriti : territi S β | suspensi : ignari M, S, Um || murisque : <in> m. Forchhammer ||

3 facto proelii S B.

citer resisterent oppidani, magna etiam parte amissa siti suorum in sententia permanerent, ad postremum cuniculis uenae fontis intercisae sunt atque auersae .⁵Quo facto repente perennis exaruit fons tantamque attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed deorum uoluntate factum putarent. Itaque se necessitate coacti tradiderunt.

XLIV. 1Caesar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret neque uereretur ne quid crudelitate naturae uideretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animaduerteret, si tali ratione diuersis in locis plures consilia inissent, exemplo supplicii deterrendos reliquos existimauit. Itaque omnibus qui arma tulerant manus praecidit uitamque concessit, quo testatior esset poena inproborum. ²Drappes, quem captum esse a Caninio docui, siue indignitate et dolore uinculorum siue timore grauioris supplicii paucis diebus cibo se abstinuit atque ita interiit. 3Eodem tempore Lucterius, quem profugisse ex proelio scripsi, cum in potestatem uenisset Epasnacti Aruerni (crebro enim mutandis locis multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus uidebatur, cum sibi conscius esset quam inimicum deberet Caesarem habere),

4 etiam : om. S, T/\parallel suorum siti amissa S $\beta \parallel$ permanerent A^1 , $S\beta$:
-ebant cett. \parallel **5** perennis... tantamque : fons perennis exaustus tantam $S \beta \parallel$ factum uoluntate T/\parallel necessitate coacti se $S \beta$.

XLIV. 1 lenitatem : leui- LN \parallel neque : nec S, Ul ne T/ \parallel consiliorum suorum : consilii sui S β \parallel consilia inissent : rebellare coepissent S β \parallel uitamque : uitam S β \parallel 2 indignitate : -atione LN \parallel et dolore : cm. S β \parallel cibo se : se c(i)bo S β \parallel 3 epasnacti M, BRLN epanacti epasneti β inter S \parallel aruerni : -os S \parallel mutandis : -atis T \parallel committebat : commendabat LN \parallel nusquam : numquam T f \parallel commoraturus : moratun \parallel deberet caesarem habere : deb- hab- caes- Ul haberet caes- S. Tf-

hunc Epasnactus Aruernus, amicissimus populi romani, sine dubitatione ulla uinctum ad Caesarem deduxit.

XLV. Labienus interim in Treueris equestre proelium facit secundum compluribusque Treueris interfectis et Germanis, qui nullis aduersus Romanos auxilia denegabant, principes eorum uiuos redigit in suam potestatem ²atque in his Surum Haeduum, qui et uirtutis et generis summam nobilitatem habebat solusque ex Haeduis ad id tempus permanserat in armis.

XLVI. ¹Ea re cognita Caesar cum in omnibus partibus Galliae bene res geri uideret iudicaretque superioribus aestiuis Galliam deuictam subactamque esse, Aquitaniam numquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte deuicisset, cum duabus legionibus in eam partem Galliae est profectus, ut ibi extremum tempus consumeret aestiuorum. 2Quam rem sicuti cetera celeriter feliciterque confecit. Namque omnes Aquitaniae ciuitates legatos ad Caesarem miserunt obsidesque ei dederunt. 3Quibus rebus gestis ipse equitum praesidio Narbonem profectus est, exercitum per legatos in hiberna deduxit:

³ epasnactus: -netus β aeques nactus S || populi romani B* RLN¹ p. r. AM, B1 populo romano N2 β om. S || uinctum : om. LN1.

XLV. 1 treueris AM, BR1LN: -iris SR2, Tf, U trebiris l || secundum facit S β || compluribusque : que om. LN || treueris [-iris R2] interfectis et germanis AM, BR¹LN : etiam treuiris et germ-interf-βetiam germ- interf- S || nullis AM2, BR : -i M1, SLN β || redigit : -egit LN || 2 uirtutis AM, S β : -em BRLN.

XLVI. 1 in : om. M,S,T || galliae partibus Sβ || geri : gestas Sβ || subactamque : et subactam S β || ipse AM, S β : om. BRLN || sed AM. SN² β: om. BRLN¹ || galliae: om. Sβ || ut ibi: ubi Sβ || aestiuorum consumeret S β | 2 celeriter feliciterque : feliciter et celeriter S β | caesarem : eum S β || 3 equitum praesidio : cum praes- equitum [-tatum T] S β || narbonem BRS : -am AM, LN β.

⁴quattuor legiones in Belgio conlocauit cum M. Antonio et C. Trebonio et P. Vatinio legatis, duas legiones in Haeduos deduxit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat, duas in Turonis ad fines Carnutum posuit, quae omnem illam regionem conjunctam Oceano continerent, duas reliquas in Lemouicum finibus non longe ab Aruernis, ne qua pars Galliae uacua ab exercitu esset. 5Paucos dies ipse in prouincia moratus, cum celeriter omnes conuentus percucurrisset, publicas controuersias cognosset, bene meritis praemia tribuisset 6 (cognoscendi enim maximam facultatem habebat quali quisque fuisset animo in totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis prouinciae illius), his confectis rebus ad legiones in Belgium se recepit hibernauitque Nemetocennae.

XLVII. ¹Ibi cognoscit Commium Atrebatem proelio cum equitatu suo contendisse. 2Nam cum Antonius in hiberna uenisset ciuitasque Atrebatum in officio esset, Commius, qui post illam uulnerationem quam supra commemoraui semper ad omnes motus paratus suis ciuibus esse consuesset, ne consilia belli quaerentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis ciuitate cum suis equitibus latro-

4 m(arco) BRLN: om. AM, Sβ || legatis BRLN: -o AM tullio legato [leg T] S β <et q.> tullio legatis Aldus || legiones : om. S β || deduxit: constituit β misit S, U^m $l^2 \parallel$ auctoritatem esse S $\beta \parallel$ turonis S β : -es AM, LNR² torones BR¹ || illam : om. S β || finibus : fines S β : 5 ipse paucos dies S $\beta \parallel$ percucurrisset : percurr- LN \parallel cognosset \parallel -ouisset S $\beta \parallel$ 6 habebat : -uerat S $\beta \parallel$ quali : -is S $\beta \parallel$ fuisset animo in : animo in re \overline{p} fuisset S β animo fuisset in rem publicam Kubler animo in populum romanum fuisset Klotz || his confectis rebus AM: conf- rebus BRLN his rebus conf- S β | se in belgium (S) β | recepit hibernauitque AM, S β: recipit hibernatque BRLN.

XLVII. 2 atrebatum : adr- BR1 atrebatium S, T, Ul | esset : maneret (S) β || commemoraui : -imus [memorauimus T] S β || ne : om. LN1 || romanis : sibi omni S, Um sibi l2.

ciniis se suosque alebat infestisque itineribus commeatus complures, qui conportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.

XLVIII. ¹Erat attributus Antonio praefectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hibernaret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. ²Volusenus ad eam uirtutem, quae singularis erat in eo, magnum odium Commii adiungebat, quo libentius id faceret quod imperabatur. Itaque dispositis insidiis saepius equites eius adgressus secunda proelia faciebat. 3Nouissime, cum uehementius contenderetur ac Volusenus ipsius intercipiendi Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga uehementi Volusenum produxisset longius, inimicus homini repente suorum inuocat fidem atque auxilium, ne sua uulnera per fidem imposita paterentur inpunita, conuersoque equo se a ceteris incautius permittit in praefectum. ⁴Faciunt hoc idem omnes eius equites paucosque nostros conuertunt atque insequentur. 5Commius incensum calcaribus equum coniungit equo Quadrati lanceaque infesta magnis uiribus medium femur eius traicit. 6Praefecto uulnerato non dubitant nostri

2 se suosque latrociniis S β || qui... romanorum : in hiberna romanorum qui comportabantur β in hib- rom- comparatos S.

XLVIII. 1 c. uolusenus... hibernaret : qui cum eo hiemaret c. fc. om. S] uolusenus quadratus S β || 2 hostium equitatum S β || uirtutem : partam [-em T/] uir- β partem uirtutis S $\|$ in eo erat S β : commii odium S β $\|$ quo AM, SLNR², T : quod BR, /, Ul $\|$ id : om. S β || saepius equites eius AM, BR : eius saepius eq- LN, $\{a\}$ eius eq- S β || 3 longius produxisset S β || repente AM, S, Ul:om. BRLN, T/ || suorum : omnium su-S β || per fidem BRLN : perfidia AM, S β | imposita S : interposita AMβ interpositam BRLN | paterentur inpunita : inulta pat-S β | 4 hoc : om. S β | atque : et $S \beta \parallel 5$ conjungit: jungit $S \beta \parallel$ infesta SLN β : a add. BR ac add. AM \parallel magnis uiribus : ante traicit S β magnis uulneribus LN1 | eius traicit ego: eius magnis uiribus tra- S β tra- uoluseni AM, BRLN.

resistere et conuersis equis hostem pellere. Quod ubi accidit, conplures hostium magno nostrorum impetu perculsi uulnerantur ac partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur; quod [ubi] malum dux equi uelocitate euitauit, ac sic proelio secundo grauiter ab eo uulneratus praefectus, ut uitae periculum aditurus uideretur, refertur in castra. Commius autem siue expiato suo dolore siue magna parte amissa suorum legatos ad Antonium mittit seque et ibi futurum ubi praescripserit, et ea facturum quae imperarit obsidibus datis firmat; unum illud orat, ut timori suo concedatur ne in conspectum ueniat cuiusquam Romani. Cuius postulationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci timore, ueniam petenti dedit, obsides accepit.

¹⁰Scio Caesarem singulorum annorum singulos commentarios confecisse; quod ego non existimaui mihi esse faciendum, propterea quod insequens annus, L. Paulo C. Marcello consulibus, nullas habet magnopere Galliae res gestas. ¹¹Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Caesar exercitusque eo tempore fuissent, pauca esse scribenda coniungendaque huic commentario statui.

XLIX. ¹Caesar in Belgio cum hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia ciui-

6 conversis equis : conversi S $\beta \parallel$ 7 ac : et S $\beta \parallel$ fuga : -am S $\beta \parallel$ ubi : om. cod. Norvicensis, del. Daries \parallel evitavit : uit- S $\beta \parallel$ ac... secundo BRLN : om. AM, S $\beta \parallel$ sic cod. Norvic. : si BRLN \parallel ab eo BRLN : om. AM, S β adec Whitte \parallel 8 dolore suo LN \parallel et ibi : ibi S $\beta \parallel$ datis : om. BRLN \parallel 9 orat illud LN \parallel conspectum : -u LN \parallel cuius : quam S $\beta \parallel$ ab : a S $\beta \parallel$ 10 propterea AM, BR : om. SLN $\beta \parallel$ 1, paulo Aldus: t(ito) paulo AM, BRSN², Tf, Uc. paulo l p. lentulo L p. N¹ \parallel c. AM, BR et c. N² β et SLN¹ \parallel nullas res galliae habet magnopere gestas A(M), S β galliae del. Oudendorp \parallel 11 fuissent : -et S $\beta \parallel$ esse : om. S β .

XLIX. 1 cum in belgio SLN β || illud AM, LN : illum BR om. S β || continere : -endi S β || amicitia : -am S, f, Ul.

tates, nulli spem aut causam dare armorum. 2Nihil enim minus uolebat, quam sub decessum suum necessitatem sibi aliquam inponi belli gerendi, ne, cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine praesenti periculo susciperet. 3Itaque honorifice ciuitates appellando, principes maximis praemiis adficiendo, nulla onera noua iniungendo, defessam tot aduersis proeliis Galliam condicione parendi meliore facile in pace continuit.

L. ¹Ipse hibernis peractis contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus. ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii, quaestoris sui, commendauerat sacerdotii petitionem. 2Contendebat enim gratia cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paulo ante praemiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa Caesaris decedentis gratiam conuellere cupiebant. ³Hunc etsi augurem prius factum quam Italiam attingeret in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi causam municipia et colonias adeundi existimauit, ut iis gratias ageret quod frequentiam atque officium suum Antonio praestitissent, 4simulque se et honorem suum insequentis anni commendaret, propterea quod insolenter aduersarii sui glo-

¹ nulli AM β: -am RLN -is S || 2 decessum suum S β: descessu suo BR1 discessu suo AM, LNR2 | omn(i)s gallia : galli S | susciperet : -ent S, T1, Ul || 3 noua M, S β: om. cett. || iniungendo: imponendo Sβ || tot: totam AM tota S || aduersis: di- M.

L. 1 commendauerat : -daret [-daret in S] S β || petitionem AM, LN β: -e BRS | 2 gratia : del. Ciacconius | m. : om. (S) β | convellere gratiam S $\beta \parallel 3$ audierat: audiuit S $\beta \parallel 4$ simulque: simul S $\beta \parallel$ se: om. T || insequentis S β: sequentis cett. in inseq- Ursinius || commendaret BRLN : petitione add. A, S & peticionem add. M || insolenter : om. S3.

riarentur L. Lentulum et C. Marcellum consules creatos, qui omnem honorem et dignitatem Caesaris spoliarent, ereptum Ser. Galbae consulatum, cum is multo plus gratia suffragiisque ualuisset, quod sibi coniunctus et familiaritate et consuetudine legationis esset.

LI. ¹Exceptus est Caesaris aduentus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili honore atque amore. Tum primum enim ueniebat ab illo uniuersae Galliae bello. ²Nihil relinquebatur quod ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, qua Caesar iturus erat, excogitari poterat. ³Cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat, hostiae omnibus locis immolabantur, tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut uel expectatissimi triumphi laetitia praecipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

LII. ¹Cum omnes regiones Galliae togatae Caesar percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Treuerorum euocatis eo profectus est ibique

⁴ l. : om. S $\beta \parallel$ c. : om. S $\beta \parallel$ iis : his A, S, $Ul \parallel$ suffragiisque : -agii S β del. Giltbauer \parallel consuetudine : necessit- S β .

LI. exceptus... admonebantur [53,2] om. BRLN: exceptus... cum cae [52,4] suppleuerunt extremo libro post subscriptionem BR; exceptus... admonebantur suppleuit suo loco $N^m \parallel 1$ est: om. S $\beta \parallel$ atque amore: om. S $\beta \parallel$ tum B² S β : cum AM, B¹ RN \parallel enim ueniebat primum T/ \parallel 2 qua M, NS β : quae A, BR \parallel erat AM, BRN: esset S β 3 cum liberis: om. S, post procedebat transposuit $\beta \parallel$ omnis: -ium BN \parallel hostiae: om. S, post locis transposuit $\beta \parallel$ occupabantur SN β : occubantur AM, BR \parallel ex(s)pectatissimi: spectat-Nipperdey \parallel praecipi: pre-S per-N $\beta \parallel$ humiliores: meliores BR,T² opulentiores T¹.

LII. 1 percucurrisset AM, S β : percurrisset BRN \parallel summa α T¹: summa cum $\beta \parallel$ summa usque ad finem om. A \parallel nemetocennam S β : nemenocenam M, BR nemontanenam N \parallel rediit Tf: redit [reddit M] cett. \parallel treuerorum M, R: -irorum BSN β .

exercitum lustrauit. 2T. Labienum Galliae praefecit togatae, quo maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. 3Ibi quamquam crebro audiebat Labienum ab inimicis suis sollicitari certiorque fiebat id agi paucorum consiliis, ut interposita senatus auctoritate aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque de Labieno credidit quicquam neque contra senatus auctoritatem ut aliquid faceret adduci potuit. 4Iudicabat enim liberis sententiis patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. Nam C. Curio, tribunus plebis, cum Caesaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, saepe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Caesaris laederet, et quoniam Pompei dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret : fore eo facto liberam et sui iuris ciuitatem. ⁵Neque hoc tantum pollicitus est. sed etiam per se discessionem facere coepit; quod ne fieret consules amicique Pompei iusserunt atque ita rem morando discesserunt.

LIII. ¹Magnum hoc testimonium senatus erat uniuersi conueniensque superiori facto. Nam M. Marcellus proximo anno cum inpugnaret Caesaris digni-

² togatae praefecit S β || majore commendatione : major et commendatior S major ei commendatio Kraffert || faciebat : faciens N || ad M β: om. BRN || mutationem M, B β: -iN munitionem R || 3 adduci potuit M, BRN : potuit abduci S β | 4 laederet et : et del. Whitte || minimum : minorem Kübler || inferrent N. Aldus : -et cett. codd. || 5 per se N β: per M, S [secon post discessionem add. S] SC per Faernus || iusserunt : suaser- N intercesser- Pantagathus euicer- Iurinius | morando S2, Iurinius: moder- codd. || discesserunt: discusser- Iurinius.

LIII. 1 marcellus: <m.> marc-Prammer.

tatem, contra legem Pompei et Crassi retulerat ante tempus ad senatum de Caesaris prouinciis, sententiisque dictis discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris inuidia quaerebat, senatus frequens in alia omnia transiit. ²Quibus non frangebantur animi inimicorum Caesaris, sed admonebantur quo maiores pararent necessitates, quibus cogi posset senatus id probare quod ipsi constituissent.

LIV. ¹Fit deinde senatus consultum, ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Caesare mitteretur; neque obscure duae legiones uni detrahuntur. 2Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Caesarem miserat, confectam ex delectu prouinciae Caesaris, eam tamquam ex suo numero dedit. 3Caesar tamen, cum de uoluntate minime dubium esset aduersariorum suorum, Pompeio legionem remisit et suo nomine quintam decimam, quam in Gallia citeriore habuerat, ex senatus consulto iubet tradi. In eius locum XIII. legionem in Italiam mittit, quae praesidia tueretur, ex quibus praesidiis quinta decima deducebatur. 4Ipse exercitui distribuit hiberna: C. Trebonium cum legionibus quattuor in Belgio conlocat, C. Fabium cum totidem in Haeduos deducit. Sic enim existimabat

¹ transiit ed. pr. : -sit codd. \parallel 2 pararent SNB^m β : sperar- M, B¹ RL \parallel necessitates M, BRL : -itudines SN β .

LIV. 1 parthicum bellum S $\beta \parallel$ cn. M, BR: om. SLN $\beta \parallel$ c. BRL (N): om. M, S $\beta \parallel$ duae M, BR: hae duae SLN $\beta \parallel$ uni: caesari (S) $\beta \parallel$ 2 cn.: om $\beta \parallel$ caesaris S β : -i M, BRLN \parallel 3 minime... suorum BRLN: aduersariorum se spoliari nemini dubium esset M, (S) $\beta \parallel$ pompeio M, SLN \parallel -ei BR cn. pompeio $\beta \parallel$ in gallia: ex gallia LN \parallel legionem: om. S β : tueretur: tueatur S $\beta \parallel$ deducebatur: duc-S $\beta \parallel$ 4 c. trebonium M, S β : c. om. BRLN.

tutissimam fore Galliam, si Belgae, quorum maxima uirtus. Haedui quorum auctoritas summa esset exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus, est.

LV. Quo cum uenisset, cognoscit per C. Marcellum consulem legiones duas ab se remissas, quae ex senatus consulto deberent ad Parthicum bellum duci. Cn. Pompeio traditas atque in Italia retentas esse. ²Hoc facto quamquam nulli erat dubium quidnam contra Caesarem pararetur, tamen Caesar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur iure potius disceptandi quam belligerandi. 3Contendit...

5 haedui α: et h- β | summa esset auctoritas (S) β.

LV. 1 remissas : missas S β | bellum parthicum SL β || cn. : om S B 2 belligerandi: belli gerendi M2, R2 3 contendit BRLN: om. M, S B.

TABLE DES MATIÈRES

INTRODUCTION I-XXXI
La Gaule et ses habitants. 2. — Les Helvètes. — Plans ambitieux d'Orgétorix. Sa mort. 3. — Préparatifs d'émigration des Helvètes. 5. — César s'apprête à leur barrer le passage. 6. — Ils traversent le pays des Séquanes. Mesures de César. 8. — Les Helvètes passent la Saône. Défaite des Tigurins. 10. — Ambassade de Divico. 10. — César suit les Helvètes. Combats d'arrière- garde. 12. — Mauvaise volonté des Héduens. Diviciacos et Liscos dénoncent Dumnorix. 13. — Projet d'attaque combinée de César et de Labiénus. Il échoue. 17. — Défaite des Helvètes près de Bibracte. 18. — Soumis- sion des Helvètes. Ils rentrent dans leur pays. 21. — Un document sur leur nombre. 22. — Les Gaulois implorent le secours de César contre Arioviste. 22 — Essai de négociation avec Arioviste. 26. — Nouvelles plaintes contre Arioviste. 29. — César le précède à Besançon. 29. — Panique de l'armée romaine. 30. — Discours de César. 31. — Les troupes, rassurées, marchent contre Arioviste. 33. — Entrevue de César et d'Arioviste. 34. — Fourberie d'Arioviste. 39. — Préliminaires de la bataille. 40. — Défaite des Germains. 42. — Quartiers d'hiver. 45.
Livre deuxième (57 av. JC.)
Agitation en Belgique. 48. — Mesures de César. 49. — Les Rèmes se déclarent pour les Romains. 49. — Dénombrement des forces ennemies. 50. — Diviciacos attaque les Bellovaques. César franchit l'Aisne. 51. — Il fait lever le siège de Bibrax. 52. — Bataille de l'Aisne. 53. — Les Suessions, les Bellovaques, les Ambiens se soumettent. César passe chez les Nerviens. 56. — Bataille de la Sambre. 58. — Soumission des Nerviens. 67. Prise de l'oppidum des Atuatuques. 67. — Soumission des pouvoirs de l'Opéan. Quartiers d'hiver. 70

LIVRE TROISIÈME (fin de 57 et 56 av. J.-C.)............ 74-94

Attaque du camp de Galba dans les Alpes. 74. — Soulèvement des Vénètes. 78. — César construit une flotte. Coalition des peuples de l'Océan. 79. — César répartit ses troupes dans la Gaule. 81. — Difficultés de la guerre contre les Vénètes. 82. — Leurs navires. Leur tactique. 82. — Victoire navale de Brutus. 83. — Soumission des Vénètes. 85. — Victoire de Sabinus sur les Unelles. 85. — Crassus bat et soumet les Sotiates. 88. — Les Aquitains se coalisent et font appel aux Espagnols. 90. — Victoire de Crassus. Soumission de l'Aquitaine. 91. — Campagne chez les Ménapes et les Morins. 93.

Les Usipètes et les Tencthères passent le Rhin. Mœurs des Suèves. 97. — Les Usipètes et les Tencthères chez les Ménapes. 99. — Attitude de César. 100. — Ambassade des Germains. 101. — La Meuse et le Rhin. 102. — Une trève est conclue. 103. — Elle est rompue par les Germains. 104. — Victoire de César. 105. — Construction d'un pont. 108. — César au delà du Rhin. Retour en Gaule. 109. — César prépare une expédition en Bretagne. 110. — Traversée et débarquement. 113. — Les Bretons demandent la paix. 116. — La flotte éprouvée par une tempête. 116. — Reprise des hostilités. 117. — Une embuscade. 118. — Les chars bretons. 119. — Attaque du camp romain. 120. — Retour en Gaule. 121. — Combats contre les Morins et les Ménapes. Quartiers d'hiver. 121.

Préparatifs d'expédition en Bretagne. 131. — Expédition chez les Trévires. 133. — Intrigues de Dumnorix. Sa mort. 134. — La traversée. 137. — Débarquement. Premier contact. 138. — Tempête. 139. — La flotte enfermée dans un camp. Cassivellaunos. 139. — La Bretagne et ses habitants. 140. — Combats. 142. — La tactique des Bretons. 143. — Victoire romaine. 143. — Passage de la Tamise. 144. — Campagne contre Cassivellaunos. 144. — Il se soumet. 146. — Retour en Gaule. 147. — Quartiers d'hiver. 148. — Meurtre de Tasgétios. 149. — Révolte des Eburons. 149. — Ruse d'Ambiorix. 150. — Discussions au camp

romain. Sabinus et Cotta. 151. — L'abandon du camp est décidé. 153. — Massacre de l'armée romaine. 154. — Attaque du camp de Cicéron. 158. — Siège du camp. 160. — Les centurions Pullo et Vorénus. 162. — César au secours de Cicéron. 163. — Les Nerviens se tournent contre César et sont battus. 166. — César au camp de Cicéron. 168. — Agitation générale. César reste en Gaule. 168. — Révolte des Trévires. 171. — Labiénus bat et tue leur chef Indutiomaros. 172.

César renforce son armée. 176. - Préparatifs de guerre des Gaulois. 177. - Expéditions chez les Nerviens, les Sénons, les Ménapes. 177. - Victoire de Labiénus sur les Trévires. 179. — César passe le Rhin. 182. — Mœurs des Gaulois. Rivalité des partis. 183. - Les classes sociales. Les druides, 185, - Les chevaliers. 187. — Religion. 188. — Droit familial. Les funérailles. 189. — Les secrets d'Etat. 190. — Mœurs des Germains. 190. - Gaulois et Germains. 193. -La forêt Hercynienne. 193. - La faune. 194. -César rentre en Gaule et marche contre Ambiorix. 195. - Ambiorix parvient à s'échapper. Catuvolcos s'empoisonne. 196. — Guerre d'extermination contres les Eburons, 197. — Les Germains attaquent Cicéron dans Atuatuca. 200. — Suite de la campagne contre les Eburons. 206. — Supplice d'Acco. Quartiers d'hiver. 207.

Conjuration générale. 210. — Massacre de Cénabum. 211. — Vercingétorix. 212. — Défection des Bituriges. 213. — César rentre en Gaule. 214. — Il franchit les Cévennes. 214. — Il rejoint ses légions. Début de la campagne. 215. — Prise de Vellaunodunum et de Cénabum. 216. — Prise de Noviodunum. 217. — Vercingétorix adopte une tactique nouvelle. 219. — Siège d'Avaricum. 220. — Vercingétorix accusé de trahison. Son discours. 223. — Habile défense d'Avaricum. 225. — Les murs gaulois. 226. — Suite du siège. 227. — Prise et sac d'Avaricum. 229. — Vercingétorix relève le courage des Gaulois. 230. — César apaise un conflit politique chez les Héduens. 232. — Il marche sur Gergovie. 234. — Passage de l'Allier. 234. — César et Vercingétorix devant Gergovie. 235. — Trahison de

Litaviccos, 236. — César, averti, déjoue ses plans. 238. — Attaque du camp romain en l'absence de César. 240. — Grave agitation chez les Héduens. 240. — Tentative malheureuse de César contre Gergovie. 242. -Reproches de César à ses troupes. 247. — Il lève le siège et repasse l'Allier. 248. - Trahison de Viridomaros et d'Eporédorix. 249. — César franchit la Loire et va chez les Sénons. 250. — Campagne de Labiénus. 251. — Bataille de Lutèce. 255. — Les Héduens et Vercingétorix, 256. — Plans de Vercingétorix, 257. — César fait venir des cavaliers germains. 257. — Vercingétorix à Alésia. César le suit. 260. — Le site d'Alésia. Positions des deux armées, 261, — Défaite de la cavalerie gauloise. 261. - Vercingétorix renvoie ses cavaliers et demande du secours. 262. — Travaux de César autour d'Alésia. 263. — L'armée gauloise de secours. 265. — Discours de Critognatos. 268. — Expulsion des non-combattants. 270. - Arrivée de l'armée de secours, 270. — Victoire de la cavalerie romaine, 271. — Attaque infructueuse des lignes romaines, 272, — La lutte décisive, 273. — Victoire de César, 276. — Reddition de Vercingétorix. 277. - Soumission des Héduens et des Arvernes. Quartiers d'hiver. 278.

Préface. 281. - Nouvelle agitation en Gaule. 282. - Campagne contre les Bituriges. 283. - Campagne contre les Carnutes. 284. — Soulèvement des Bellovaques. Mesures de César. 285. — Les deux armées s'observent. 287. — César appelle Trébonius. 290. — Une embuscade. 290. — Succès des Germains de César. 291. — Les Bellovaques changent de position. 292. — Défaite et mort de Corréos. 294. — Les Bellovaques demandent la paix. 297. — Pourquoi Commios ne se rendit pas. 298. — César disperse ses légions et va ravager le pays d'Ambiorix. 299. — Siège de Lémonum. Fabius vainqueur de Dumnacos. 300. — Caninius poursuit Drappès et Luctérios. 304. — Fabius soumet les Carnutes et les Armoricains. 304. — Drappès et Luctérios à Uxellodunum. 305. — Caninius investit la place. 305. - Défaite de Luctérios, puis de Drappès. 306. - César chez les Carnutes. Supplice de Gutuater. 308. — César à Uxellodunum. 309. — Il prive d'eau les assiégés. 310. - Refidition de la ville. 312. - Terrible châtiment des assiégés. Sort de Drappès et de Luctérios. 313. — Labiénus chez les Trévires. 314. — Soumission de l'Aquitaine. Quartiers d'hiver. 314. — Commios et Volusénus. Commios se soumet. 315. — Nouvelle préface. 317. — Politique pacificatrice de César. 317. — Evénements politiques de l'année 50. 318. — César en Cisalpine. Accueil triomphal. 319. — Il rejoint son armée et la passe en revue. Intrigues de ses ennemis à Rome. 319.

(Tomes I et II)

Acco. VI, 4, 1; 44,2; VII, 1, 4. Adiatuanus. III, 22, 1 et 4. P. 89, n. 2. Admagetobriga. I, 31, 12. P. 25, n. 1. Aduatuca. Aduatuci. Voir Atuatuc-. aedificia. P. 109, n. 2. L. Aemilius. I, 23, 2.
A/ricus. V, 8, 2. P. 137, n.
Agedincum (VI, 44, 3; V
10, 4; 57, 1; 59, 4; 62, 10. P. 207, n. 2. agger. P. 57, n. 1; 70, n. 2; 77, n. 1. agmen. P. 302, n. 3. agmen quadratum. P. 288, n. 1. alarli. P. 42, n. 5. alces. P. 194, n. 2. Alesia. VII, 68, 1 et 2; 69, 1; 75, 1; 76, 5; 77, 1; 79, 1 et 3; 80, 9; 84, 1; VIII, 14, 1; 34, 1. P. 261, n. 1. Allobroges. I, 6, 2 et 3; 10, 5; 11, 5; 14, 3 et 6; 28, 3 et 4; 44, 9; III, 1, 1; 6, 5; VII, 64, 5 et 7; 65, 3. Alpes. I, 10, 3; III, 1, 1 et 2; 2, 5; 7, 1; IV, 10, 3.
Ambarri. I, 11, 4; 14, 3. P. 9, n. 5. Ambiani. II, 4, 9; 15, 2; VII, 75, 3; VIII, 7, 4. P. 51, n. 2; 148, n. 1. Ambibarii. VII, 75, 4. P. 80, n. 2. Ambiliati. III, 9, 10. P. 80, n. 2. Ambiorix. V, 24, 4; 26, 1; 27, 1 et 11; 29, 5; 31, 6; 34, 3; 36, 1 et 3; 37, 1 et 2; 38, 1; 41, 2 et 4; VI, 2, 2; 5, 1, 3 et 4; 6, 3; 9, 2; 29, 4; 30. 1; 31, 1 et 5; 32, 1; 33, 3; 42, 3; 43, 4; VIII, 24, 4; 25, 1. P. 160, n. 2.

Ambivareti. VII, 75, 2: 90, 6. P. 266, n. 1. Ambiuariti. IV, 9, 3. P. 102, n. 1. Anartes. VI, 25, 2. Ancalites. V, 21, 1. (Andebrogius. II, 3, 1.) Andes (-di). II, 35, 3; III, 7, 2, VII, 4, 6; VIII, 26, 2. Andocumborius. II, 3, 1. Antistius Reginus (C.). VI, 1, 1; VII, 83, 3; 90, 6. Antonius (M.). VII, 81, 6; VIII, 2, 1; 24, 2; 38, 1; 46, 4; 47, 2; 48, 1, 8 et 9; 50, 1 et 2. P. 316, n. 2; 318, n. 2. Apollo. VI, 17, 2. P. 189, n. 1, aquila, aquilifer. P. 115, n. 2. Aquileia. I, 10, 3. Aquitani. I, 1, 1 et 2; III, 21, 3. Aquitania. I, 1, 7; III, 11, 3; 20, 1; 21, 1; 23, 3; 26, 6; 27, 1; VII, 31, 5; VIII, 46; 1 et 2. Arar. I, 12, 1 et 2; 13, 1; 16, 3; VII, 90, 7; VIII, 4, 3. Arduenna (silua). V, 3, 4; 29, 4; 31, 2; 33, 3. Aremoricae (civitates). V. 53, 6; VII, 75, 4; VIII, 31, 4. P. 301, n. 3. argilla fusilis. P. 161, n. 3. aries. P. 69, n. 2; 109, n. 1. Ariouistus. I, 31, 10, 12, 15 et 16; 32, 4 et 5; 33, 1, 2 et 5; 34, 1 et 2; 36, 1; 37, 2, 4 et 5; 38, 1; 39, 6; 40, 2 et 8; 41, 5; 42, 1 et 4; 43, 1, 2 et 3; 44, 1; 45, 1; 46, 1 et 4; 47, 1, 4, 5 et 6; 48, 3 et 4; 49, 3; 50, 2, 3 et 4; 53, 3 et 4; 17, 16, 7; V, 29, 3; 55, 2; VI, 12, 2. P. 152, n. 3. Aristius (M.). VII, 42, 5; 43, 1. Arpineius (C.). V, 27, 1; 28. 1.

4:

Aruerni. I, 31, 3 et 4; 45, 2; VII, 3, 3; 5, 5 et 7; 7, 1 et 7, 1, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 4, 2, 5, 5, 84, 2, 37, 1, 38, 5 et 7, 64, 6; 66, 1; 75, 2; 77, 3; 89, 5; 90, 2 et 3; VIII, 46, 4. — Aruernus. VII, 4, 1; 76, 3; 83, 6; 88, 4; VIII, 44, 3.

(Asedullus. VII, 88, 4.) Atius Varus (Q.). VIII, 28, 2.

P. 302, n. 2.

Atrebates. II, 4, 9; 16, 2; 23, 1; IV, 21, 7; V, 46, 3; VII, 75, 3; VIII, 7, 4; 47, 2. P. 51, n. 2. — Atrebas. IV, 27, 2; 35, 1, V, 22, 3; VI, 6, 4; VII, 76, 3; VIII, 6, 2;

6, 4; VII, 76, 3; VIII, 6, 2; 7, 5; 21, 1; 47, 1. Atrius (Q.). V, 9, 1; 10, 2. Atuatuca. VI, 32, 3; 35, 8 et 10. P. 67, n. 2; 151, n. 1.

Atuatuci. II, 4, 9; 16, 4; 29, 1; 31, 4; V, 27, 2; 38, 1 et 2; 39, 3; 56, 1; VI, 2, 3; 33, 2. P. 67, n. 2; 171, n. 1.

Auaricum. VII, 13, 3; 15, 3; 16, 1 et 2; 18, 1; 29, 4; 30, 2; 31, 3, 4; 32, 1; 47, 5; 52, 2. P. 218, n. 3 — Auaricensis. VII, 47, 7.

Aulerci. II, 34; III, 29, 3; VII, 4, 6; VIII, 7, 4. P. 70, n. 4; 266, n. 2; 286, n. 3. — Aulercus. VII, 57, 3. — Aulerci Brannouices. VII, 75, 2. — Au-lerci Cenomani. VII, 75, 3. — Aulerci Eburouices. III, 17, 3: VII, 75, 3.

Aurunculeius Cotta (L.). II, 11, 3; IV, 22, 5; 38, 3; V, 24, 5; 26, 2; 28, 3; 29, 7; 30, 1; 31, 3; 33, 2; 35, 8; 36, 3, 4; 37, 4; 52, 4; VI, 32, 4; 37, 8. P. 157, n. 2.

Ausci. III, 27, 1. P. 93, n. 2.

Axona. II, 5, 4; 9, 3.

Bacenis (silua). VI, 10, 5. P. 183,

n. 1.

Balbus (L. Cornelius). praef., 1. P. 281, n. 1. Baleares. II, 7, 1. Baluentius (T.). V, 35, 6. VIII. Basilus. Voir Minucius.

[Bataui]. IV, 10, 1.
Belgae. I, 1, 1, 2, 3, 5 et 6; II,
1, 1; 2, 3 et 6; 3, 1, 2 et 4;

4, 1 et 4; 5, 4; 6, 1 et 2; 14, 1, 16 (4), 0, 4, 6, 16 (2), 14, 1 et 6; 15, 1 et 5; 17, 2; 19, 1; III, 7, 1; 11, 2; IV, 38, 4; V, 24, 3; VIII, 6, 2; 38, 1; 54, 5.

Belgium. V, 12, 2; 25, 4; VIII, 46, 4 et 6; 49, 1; 54, 4. P. 317,

Bellouaci. II, 4, 5; 5, 3; 10, 5; eucouacr. 11, 4, 5; 5, 3; 10, 5; 13, 1; 14, 2 et 5; V, 46, 1; VII, 59, 2 et 5; 75, 3 et 5; 90, 5; VIII, 6, 2; 7, 1, 3, 4 et 6; 12, 1; 14, 1; 15, 4; 16, 2; 17, 1; 20, 2; 21, 3 et 4; 22, 1; 23, 1; 38, 1. P. 50, n. 2; 148, n. 1. — Bellouacus. VIII, 6, 2.

Bibracte. I, 23, 1; VII, 55, 4 et 6; 63, 5; 90, 7; VIII, 2, 1; 4, 1.

Bibrax. II, 6, 1. P. 52, n. 3.

Bibroci. V, 21, 1.

Bigerriones. III, 27, 1. P. 93,

Bituriges. I, 18, 6; VII, 5, 1, 2, 3, 4, 5 et 7; 8, 5; 9, 6; 11, 9; 12, 2; 13, 3; 15, 1 et 4; 21, 3; 29, 4; 75, 3; 90, 6; VIII, 2, 1 et 2; 3, 3 et 5; 4, 2; 11, 1. P. 148, n. 1. Blannouii. VII, 75, 2. P. 266,

n. 2.

Boduognatus. II, 23, 4. Boil. I, 5, 4; 25, 6; 28, 5; 29, 2. VII, 9, 6; 10, 3 et 4; 17, 2 et 3; 75, 3. P. 5, n. 2.
Brannouices. Voir Aulerci.

Bratuspantium. II, 13, 2.
Britanni. IV, 21, 5; V, 11, 8

et 9; 14, 2; 21, 3.

Britannia. II, 4, 7; 14, 4; III, 7. Marchive. 11, 4, 7; 14, 4; III, 8, 1; 9, 10; IV, 20, 1; 21, 3; 22, 2; 23, 2; 27, 2; 28, 1 et 2; 30, 1 et 2; 37, 1; 38, 1 et 4; V, 2, 3; 6, 5; 8, 2 et 5; 12, 1; 13, 2; 22, 4; VI, 13, 11; VII, 76, 1.

Brutus (D. Iunius). III, 11, 5; 14, 3; VII, 9, 2; 87, 1. P. 81,

Cabillonum. Voir Cauillonum.

Caburus. Voir Valerius.
Cadurus. Voir Valerius.
Cadurci. VII, 4, 6; 64, 6; 75, 2; VIII, 32, 1; 34, 3. P. 213, n. 1. — Cadurcus. VII, 5, 1; 7, 1; VIII, 30, 1.

(Caemani. II, 4, 10.

Caeroesi. II, 4, 10. P. 51, n. 2. Caesar (C. Iulius). Environ 450 fois. Caesar (L. Iulius), VII, 65, 1. P. 258, n. 1. Calenus (Q. Fufius). VIII, 39, 4. Caleti (-tes). II, 4, 9; VII, 75, 4; VIII, 7, 4. P. 51, n. 2. calones. P. 64, n. 1; 224, n. 1. Camulogenus. VII, 57, 3; 59, 5: 62, 5 et 8. Caninius Rebilus (C.). VII, 83, 3; 90, 6; VIII, 24, 2; 26, 1 et 3; 27, 1 et 3; 30, 2; 32, 1; 33, 1; 34, 4; 35, 4; 36, 1; 37, 1; 39, 1 et 4; 44, 2. Cantabri. III, 26, 6.
Cantium. V, 13, 1; 14, 1; 22, 1.
P. 142, n. 1.
Carnutes. II, 35, 3; V, 25, 1 et
4; 29, 2; 56, 1 et 4; VI, 2, 3; 3, 4; 4, 5; 13, 10; 44, 1; VII, 2, 1 et 3; 3, 1; 11, 3; 75, 3; VIII, 4, 2 et 3; 5, 1, 2 et 4; 31, 1, 3 et 4; 38, 3; 46, 4. P. 211, n. 1.
Carullius. V, 22, 1. P. 145, n. 3.
Cassi. V, 21, 1. P. 146, n. 1.
cassis. P. 62, n. 2. Cassius (L.). I, 7, 4; 12, 5 et 7. — Cassianum (bellum). I, 7. — Cassumum (cassum, 13, 2, P. 7, n. 1.
13, 2, P. 7, n. 1.
Cassuellaunus. V, 11, 8; 18, 1;
19, 1; 20, 1 et 3; 21, 2; 22,
1, 3 et 5. P. 145, n. 3.
castellum. P. 198, n. 1; 265,
n. 3; 272, n. 1; 273, n. 1. Casticus. I, 3, 4. Catamantaloedis. I, 3, 4. Caturiges. I, 10, 4. P. 9, n. 1. Caturolcus. V, 24, 4; 26, 1; VI, 31, 5.
Cauarillus. VII, 67, 7.
Cauarinus. V, 54, 2; VI, 5, 2.
Cauillonum. VII, 42, 5; 90, 7. Cebenna. Voir Ceuenna. Celtae. I, 1, 1. Celtillus. VII, 4, 1. P. 23, n. 2; 212, n. 1. Cenabum. VII, 3, 1 et 3; 11, 3, 4 et 6; 14, 1; 17, 7; VIII, 5, 2; 6, 1. P. 211, n. 2; 222, n. 1. — Cenabensis. VII, 28, 4; — enses. VII, 11, 7. Cenimagni. V, 21, 1. P. 146,

Cenomani. Voir Aulerci.

centuriones. P. 152, n. 1; 163, n. 1. Ceuenna. VII, 8, 2 et 3; 56, 2. Ceutrones, peuple belge. V, 39, 1. Ceutrones, peuple des Alpes. I, 10, 4. P. 9, n. 1. Cherusci. VI, 10, 5. P. 183, n. 1. chorus. P. 136, n. 2. Cimberius. I, 37, 3. Cimbri. 1, 33, 4; 40, 5; II, 4, 2; 29, 4; VII, 77, 12 et 14. Cingetorix, chef trévire. V, 3, 2 et 5; 4, 3; 56, 3; 57, 2; VI, 8, 9. Cingetorix, roi breton. V, 22, 1. Claudius (Ap.). V, 1, 1. Clodius (P.). VII, 1, 1. Cocosates. III, 27, 1. cohors praetoria. P. 33, n. cohortes. P. 293, n. 2; 296, n. 2. Commius. IV, 21, 7; 27, 2, 35, 1; V, 22, 3; VI, 6, 4; VII, 75, 5; 76, 1 et 3; 79, 1; VIII, 6, 2; 7, 5; 10, 4; 21, 1; 23, 2, 3, 5 et 6; 47, 1 et 2; 48, 2, 3, 5 et 8. concilium Galliae. P. 23, n. 1. Conconnetodumnus. VII, 3, 1. Condrusi. II, 4, 10; IV, 6, 4, VI, 32, 1. P. 197, n. 2. Considius (P.). I, 21, 4; 22, 2 et 4. P. 17, n. 3. consilium. P. 76, n. 1. Conuctolitauis. VII, 32, 4; cohortes. P. 293, n. 2; 296, n. 2. Convictolitavis. VII, 32, 4; 33, 4; 37, 1; 39, 2; 42, 4, 55, 4; 67, 7.
Corosolites. II, 34; III, 7, 4; 11, 4; VII, 75, 4, P. 78, n. 4. Correus. VIII, 6, 2; 7, 4; 17, 1; 18, 3; 19, 1 et 8; 20, 2, 21, 4. Cotta. Voir Aurunculeius. Cotuatus. VII, 3, 1. P. 309, n. 1. Cotus. VII, 32, 4; 33, 3; 39 2; 67, 7. Crassus (M. Licinius). I, 21, 4; IV, 1, 1; VIII, 53, 1. Crassus (M. Licinius), fils du précédent. V, 24, 3; 46, 1 et 2; 47, 1 et 2; VI, 6, 1. Crassus (P. Licinius). I, 52, 7; Crassus (P. Lichnus). 1, 52, 7; II, 34; III, 7, 2; 8, 2 et 5; 9, 1; 11, 3; 20, 1; 21, 2 et 3; 22, 4; 23, 1 et 7; 24, 5; 25, 1 et 2; 26, 1; 27, 1; VIII, 46, 1. P. 78, n. 2. Cretes. II, 7, 1. P. 53, n. 1.

Esuuii. II, 34; III, 7, 4; V. 24, 2. P. 78, n. 4. Critognatus. VII, 77, 2; 78, 1. Curio (C. Scribonius). VIII, 52, 4. P. 320, n. 2. exercitus. P. 56, n. 1. expediti, expeditae legiones. P. Daci. VI, 25, 2. Danubius. VI, 25, 2. Expediti, expeditae legiones. P. 133, n. 1; 292, n. 2.

Fabius (C.). V, 24, 2; 46, 3; 47, 3; 53, 3; VI, 6, 1; VII, 40, 3; 41, 2 et 4; 87, 1; 90, 5; VIII, 6, 3; 24, 2; 27, 1, 2 et 3; 28, 1; 31, 1, 3 et 4; 37, 3; 54, 4, 2026 Decetia. VII, 33, 2. P. 233, n. 2. decumana porta. II, 24, 2; III, 25, 2; VI, 37, 1. P. 64, n. 2; 196, n. 2. Diablintes. III, 9, 10. P. 80, 54, 4. P. 286, n. 2. n. 2. Fabius (L.). VII, 47, 7; 50, 3. Fabius Maximus (Q.). I, 45, 2 Dis Pater. VI, 18, 1. P. 189, n. 2. Diuiciacus, noble héduen. I, 3, 5; 16, 5; 18, 1 et 8; 19, P. 38, n. 2. fabri. P. 139, n. 1.
Fortuna. I, 53, 6; V, 34, 2;
44, 14; 58, 6; VI, 30, 2 et
4; 42, 1; VII, 20, 6. P. 155,
n. 2. 2 et 3; 20, 1 et 6; 31, 3; 32, 1 et 3; 41, 4; II, 5, 2; 10, 5; 14, 1; 15, 1; VI, 12, 5; VII, 39, 1. Diviciacus, roi des Suessions. frumentum, frumenta. P. n. 1; 257, n. 1. II, 4, 7. Divico. I, 13, 2; 14, 7. Domitius (L.). V, 1, 1. Fufius Cita (C.). VII, 3, 1. funditores. P. 53, n. 1. Gabali. VII, 7, 2; 64, 6; 75, 2. P. 257, n. 3. Drappes. VIII, 30, 1; 32, 1 et 2; 34, 2; 35, 1 et 2; 36, 1 et 5; 39, 1; 44, 2. Gabinius (A.). I, 6, 4. gaesum. P. 76, n. 2. Dubis. I, 38, 4.
Dumnacus. VIII, 26, 2 et 3;
27, 2 et 5; 29, 1; 31, 1, 2 et 5. Galba (Ser. Sulpicius). III, 1, 1 et 4; 3, 1; 5, 2; 6, 4; VIII, 50, 4. P. 74, n. 1; 319, n. 2. Dumnorix. I, 3, 5; 9, 2 et 3; 18, 1, 3 et 10; 19, 4; 20, 6; V, 6, 1 et 2; 7, 1, 3 et 5. P. 15, Galba, roi des Suessions. II, 4, 7; 13, 1. galea. P. 62, n. 2. Galli. Environ 110 fois. P. 231, n. 1; 137, n. 1.

Duratius. VIII, 26, 1 et 2; 27, 1. P. 301, n. 1. Durocortorum. VI, 44, 1. Gallia. Environ 160 fois. P. 2, Gallia citerior. I, 24, 2; 54, 3; II, 1, 1; 2, 1; V, 1, 5; 2, 1; VIII, 23, 3; 54, 3. — Gallia cisalpina. VI, 1, 2. — Gallia togata. VIII, 24, 3; 52, 1 et 2. — citerior provincia. I, Eburones. II, 4, 10; IV, 6, 4; V, 24, 4; 28, 1; 29, 2; 39, 3; 47, 5; 58, 7; VI, 5, 4; 31, 5; 32, 1, 2 et 4; 34, 8; 35, 1, 4 et 6. Eburouices. Voir Aulerci. Elauer. VII, 34, 2; 35, 1; 53, 4. Eleuteti. VII, 75, 2. Elusates. III, 27, 1. Epasnactus. VIII, 44, 3. 10, 5. P. 300, n. 1. Gallia provincia, I, 19, 3; 28, 4; 35, 4; 44, 7; 53, 6; III, 20, 2; (VII, 77, 16). — ulterior provin-Eporedorix, noble héduen. VII, 38, 2; 39, 1 et 3; 40, 5; 54, 1; 55, 4; 63, 9; 64, 5; 76, 3. cia. I, 10, 5. — Gallia ulterior. I, 7, 1 et 2; 10, 3; II, 2, 1. — Gallia transalpina. VII, 1, Eporedorix, autre noble héduen. VII, 67, 7. P. 260, n. 1. 2; 6, 1. Garunna. I, 1, 2, 5 et 7. Garunni. III, 27, 1. equites. Galli. I, 23, 2; 42, 5; V, 48, 3; VI, 7, 7. — Germani. VI, 37, 1; VII, 13, 1. — Hispani. V, 26, 3. P. 150, n. 1. Eratosthenes. VI, 24, 2. Gates. III, 27, 1. Geidumni. V, 39, 1. Genabum. Voir Cenabum. P. 211, esseda, essedarii. P. 114, n. 1. n. 2; 222, n. 1,

(Genaua). Voir Genua. Genua. 1, 6, 3; 7, 1 et 2. Gergouia. VII, 4, 2; 34, 2; 36, 1; 37, 1; 38, 1 et 7; 40, 7; 41, 1; 42, 1; 43, 5; 45, 4; 59, 1. P. 235, n. 2. Germania. Environ 100 fois.
Germania. IV, 4, 2; V, 13, 6;
VI, 11, 1; 24, 2; 25, 4; 31, 5;
VII, 65, 4; VIII, 25, 2.
Gobannitio, VII, 4, 2.
Gorgobina. VII, 9, 6, P. 216, n. 2. Graecae litterae. I, 29, 1; V, 48, 4; VI, 14, 3. P. 165, n. 2. Graeci. VI, 24, 2. Graioceli. I, 10, 4. P. 9, n. 1. Grudii. V, 39, 1. Gutuater. VIII, 38, 3. P. 309, n. 1. Haedui. Environ 120 fois. P. 23, n. 2; 29, n. 1. Harudes. I, 31, 10; 37, 2; 51, 2. P. 24, n. 2. P. 24, n. 2.

Heluetii. Environ 60 fois au
livre I; IV, 10, 3; VI, 25,
2; VII, 75, 3. P. 2, n. 3; 25,
n. 2.

Heluii. VII, 7, 5; 8, 1 et 2;
64, 6; 65, 2. P. 257, n. 3.

Hispania. I, I, 7; III, 23, 3; V,
1, 4; 13, 2; 27, 1; VII, 55, 3.

hospes. P. 135, n. 3.

Iccius. II, 3, 1; 6, 4; 7, 1.

Illyricum. II, 35, 2; III, 7, 1; V, 1, 5. Impedimenta. P. 292, n. 1.

Indutiomarus. V, 3, 2 et 4;
4, 1, 2 et 4; 26, 2; 53, 2; 55, 1 et 3; 57, 2 et 3; 58, 1, 2, 4, et 6; VI, 2, 1; 8, 8. insignia. P. 18, n. 1; 62, n. 2; 243, n. 2.

Italia. I, 10, 3; 33, 4; 40, 5;

II, 29, 4; 35, 2 et 3; III,

1, 1; V, 1, 1; 29, 2; VI, 1, 3;

32, 5; 44, 3; VII, 1, 1; 6, 1; 7, 5; 55, 3; 57, 1; 65, 4; VIII, 50, 1 et 3; 54, 3 et 5; 55, 1. P. 210, n. 1; 300, n. 1; 318, n. 2. iumenta. P. 98, n. 1; 206, n. 1. Iunius (Q.). V, 27, 1; 28, 1. Iuppiter. VI, 17, 2. P. 189, n. 1. Iura (mons). I, 2, 3; 6, 1; 8, 1. Laberius Durus (Q.). V, 15, 5. latus apertum. P. 20, n. 2.

Labienus (T. Atius). I, 10, 3; 21, 2; 22, 1, 2 et 3; 54, 3;

56, 5; 57, 1 et 4; 58, 4; VI, 5, 6; 7, 1, 4, 5 et 8; 8, 2 et 7; 5, 0; 7, 1, 4; 5 ett 8; 8, 2 ett 7; 33, 1 et 5; VII, 34, 2; 56, 2; 57, 1; 58, 1 et 6; 59, 3; 61, 5; 62, 2, 8 et 10; 86, 1; 87, 3 et 5; 90, 4; VIII, 6, 3; 23, 3; 24, 3; 25, 1; 45, 1; 52, 2 et 3, P. 10, n, 3; 66, n, 1 Latobici (-brigi). I, 5, 4; 28, 3; 29, 2. P. 5, n. 1. legatus. P. 43, n. 1; 255, n. 3. Lemannus (lacus). I, 2, 3; 8, 1; III, 1, 1. Lemonum. VIII, 26, 1, 2 et 4. P. 301, n. 2. Lemouices (Aremorici). VII, 4, 6; 75, 4; 88, 4. P. 266, n. 4. Lemouices. [VII, 75, 3]; VIII, 46, 4. Lentulus (L. Cornelius). VIII, 50, 4. P. 319, n. 1. Lepontii. IV, 10, 3. Leuci. I, 40, 11. P. 33, n. 1. Leucci. V, 39, 1. Lexouii. III, 9, 10; 11, 4; 17, 3; 29, 3. P. 80, n. 2.
Liger. III, 9, 1; VII, 5, 4; 11, 6 et 9; 55, 1, 9 et 10; 56, 3; 59, 1; VIII, 27, 2.
Lingones. I, 26, 5 et 6; 40, 11; IV 10, 1; VII 44, 2; VII 0, 4. IV, 10, 1; VI, 44, 3; VII, 9, 4; 63, 7; 66, 2; VIII, 11, 2. P. 33, n. 1. Liscus. I, 16, 5; 17, 1; 18, 1. Litauiccus. VII, 37, 1 et 38, 1, 4 et 6; 39, 3; 40, 3, 6 et 7; 42, 1; 43, 2; 54, 1; 55, 4; 67, 7. Lucanius (Q.). V, 35, 7. Lucterius. VII, 5, 1; 7, 1; 8, 1; VIII, 30, 1; 32, 1 et 2; 34, 1 et 2; 35, 1, 2 et 5; 39, 1; 44, 3. Lugotorix. V, 22, 2. P. 145, n. 3. Luna. VI, 21, 2. Lutecia. VI, 3, 4; VII, 57, 1; 58, 3, 5 et 6. Mandubii. VII, 68, 1 .71. 7: 78, 3. Mandubracius. V, 20, 1, 3 et 4; 22, 5.

manipulus. P. 199, n. 2.

333

334

Manlius (L.). III, 20, 1. P. 88, Marcellus (C. Claudius), consul de 50. VIII, 48, 10; 55, 1. P. 320, n. 2. Marcellus (C. Claudius), consul de 49, cousin du précédent. VIII, 50, 4. P. 319, n. 1. Marcellus (M. Claudius), consul de 51, frère du précédent. VIII, 53, 1. Marcomani. I, 51, 2.

Marius (C.). I, 40, 5. P. 40, n. 1.

Mars. VI, 17, 2; (VII, 19, 3;

VIII, 19, 2). P. 189, n. I. Matisco. VII, 90, 7. Matrona. I, 1, 2. Mediomatrici. IV, 10, 3; VII, 75, 3. Meldi. V, 5, 2. P. 135, n. 1; Menapii. II, 4, 9; III, 9, 10; 28, 1; IV, 4, 2, 4, 5 et 7; 22, 5; 38, 3; VI, 2, 3; 5, 4, 5 et 6; 6, 2 et 4; 9, 1; 33, 1. P. 51, n. 2 mercatores. P. 202, n. 3. Mercurius. VI, 17, 1. P. 189, Messala (M. Valerius). I, 2, 1; 35, 4. Metius (M.). I, 47, 4; 53, 8. Metlosedum. VII, 58, 2 et 6; 60, 1; 61, 5. P. 252, n. 2; 254, n. 4. Minerua, VI, 17, 2, P. 189, n. 1. Minerua. VI, 17, 2. P. 189, n. 1.
Minucius Basilus (L.). VI, 29,
4; 30, 1; VII, 90, 5. P. 196,
n. 1; 205, n. 1; 286, n. 2.
Mona. V, 13, 3. P. 141, n. 4.
Morini. II, 4, 9; III, 9, 10,
28, 1; IV, 21, 3; 22, 1 et 5;
37, 1; 38, 1; V, 24, 2; VII,
75, 3; 76, 1. P. 51, n. 2.
Moritasgus. V, 54, 2. P. 170, n. 2.
Mosa. IV, 9, 3; 10, 1; 12, 1;
15, 2; 16, 2; V, 24, 4; VI,
33, 3. P. 102, n. 2; 103, n. 1.
Munatius Plancus (L.). V, 24, 3. Munatius Plancus (L.). V, 24, 3, 25, 4. Nammeius. I, 7, 3. Namnetes, III, 9, 10. P. 80, n. 2. Nantuates. III, 1, 1 et 4; 6, 5; IV, 10, 3. P. 74, n. 2. Narbo. III, 20, 2; VII, 7, 2 et 4; VIII, 46, 3. Nasua. I, 37, 3.

naues longae. P. 115, n. 1: 11 n. 3. Nemetes, I, 51, 2; VI, 25, 2. Nemetocenna. VIII, 46, 6; 52, 1. P. 316, n. 1. Neruii. II, 4, 8; 15, 3; 16, 2; 17, 2, 4 et 5; 19, 1; 23, 4; 28, 1; 29, 1; 32, 2; V, 24, 2; 38, 2 et 4; 39, 3; 41, 1; 42, 1; 46, 4; 48, 2; 56, 1; 58, 7; VI, 2, 3; 3, 1; 29, 4; VII, 75, 3. P. 51, n. 2; 171, n. 1. Nervius, V, 45, 2.
Nitiobroges. VII, 7, 2; 31, 5; 46, 5; 75, 3. P. 244, n. 2.
Noreia. Noricus ager. I, 5, 4. Nouiodunum (Biturigum). VII, 12, 2; 14, 1. P. 218, n. 1. Nouiodunum (Haeduorum). VII, 55, 1 et 5. P. 249, n. 1. Nouiodunum (Suessionum). II, 12, 1. P. 56, n. 2. Numidae. II, 7, 1; 10, 1; 24, 4. P. 53, n. 1. Oceanus. I, 1, 5 et 7; II, 34; III, 7, 2; 9, 1 et 7; 13, 6; IV, 10, [1], 2, 4 et 5; 29, 1; VI, 31, 3; 33, 1; VII, 4, 6; 75, 4; VIII, 31, 4; 46, 4. Ocelum. I, 10, 5. P. 9, n. 2. Octodurus. III, 1, 4. P. 75, n. 1. Ollouico. VII, 31, 5. oppidum. P. 198, n. 1. orbis, P. 155, n. 1. Orcynia (silua). VI, 24, 2. Orgetorix. I, 2, 1; 3, 1 et 3; 4, 1, 2 et 3; 9, 3; 26, 4. Osismi. II, 34; III, 9, 10; VII, 75, 4. P. 80, n. 2. Padus. V, 24, 4. Paemani. II, 4, 10. pagi. P. 97, n. 1, 192, n. 3; 277, n. 1. Parisis. VI, 3, 4; VII, 4, 6; 34, 2; 57, 1; 75, 3. Paulus (L. Aemilius). VIII, 48, Pedius (Q.). II, 2, 1; 11, 3. Petrocorii. VII, 75, 3. Petronius (M.). VII, 50, 4. Petrosidius (L.). V, 37, 5. Pictones. III, 11, 5; VII, 4, 6; 75, 3; VIII, 26, 1; 27, 1. P. 82, n. 1. pila muralia. P. 159, n. 2. pinnae. P 159, n. 3.

Pirustae. V, 1, 5 et 7. P. 132, n.

Piso (L. Calpurnius). consul de

112. I, 12, 7.
Piso (L. Calpurnius). consul de 58, petit-fils du précédent. I, 6, 4; 12, 7. P. 10, 2. Piso (M. Pupius). I, 2, 1; 35, 4. Piso, Aquitain. IV, 12, 4.

Pleumoxii. V, 39, 1.

Pompeius (On.), le grand Pompée. IV, 1, 1; VI, 1, 2 et 4; VII, 6, 1; VIII, 52, 4 et 5; 53, 1; 54, 1, 2 et 3; 55, 1. P. 176, n. 1; 214, n. 1; 321, n. 1.

Pompeius (Cn.), gaulois. V, 36, 1. P. 157, n. 1.

pontes. P. 248, n. 2.

Portus Itius. V, 2, 3; 5, 1. P. 132,

praefectus equitum. P. 291, n. 1. praesidium. P. 199, n. 1; 265, n. 3.

primipilus. P. 65, n. 1. Ptianii. III, 27, 1.

Pullo (T.). V, 44, 1, 3, 6, 7, 10, 13.

Pyrenaei montes. I, 1, 7.

quaestor. P. 43, n. 1; 149, n. 1; 255, n. 3.

Rauraci, I, 5, 4 (voir l'Erratum); 29, 2; VI, 25, 2; VII, 75, 3. P. 5, n. 1.

reda. P. 196, n. 3.

Redones. II, 34; VII, 75, 4. Remi. II, 3, 1; 4, 4; 5, 1, 4 et 5; 6, 1; 7, 2 et 3; 9, 5; 12, 1 et 5; III, 11, 2; V, 3, 4; 1 et 0; 111, 11, 2; V, 3, 4; 24, 2; 53, 1; 54, 4; 56, 5; VI, 4, 5; 12, 7 et 9; 44, 1; VII, 63, 7; 90, 5; VIII, 6, 2; 11, 2; 12, 3 et 6. P. 49, n. 2. — Remus. II, 6, 4.

reno. P. 191, n. 2.

Rhenus. I, 1, 3, 5 et 6; 2, 3; 5 4. 27, 4. 28, 4. 31, 5, 11 et

15, 2; 16, 1, 2, 4 et 6; 17, 1; 19, 4; V, 3, 1 et 4; 24, 4; 27, 8; 29, 3; 41, 3; 55, 1 et 2; VI, 9, 1; 24, 1; 29, 4; 32, 1; 35, 4, 5 et 6; 41, 1; 42, 3; VII, 65, 4; VIII, 13, 2 Rhodanus. I, 1, 5, 2, 3; 6, 1, 2 et 4; 8, 1 et 4; 10, 5; 11, 5: 12, 1; 33, 4; III, 1, 1; VII, 65, 3.

Roma. I, 31, 9; VI, 12, 5; VII, 90, 8.

Romani. - Romanus. Environ 200 fois.

Roscius (L.). V, 24, 2 et 7; 53, 6. Ruteni. I, 45, 2; VII, 5, 1; 7, 1 et 4; 64, 6; 75, 3; 90, 6.

P. 213, n. 1.

Sabis. II, 16, 1; 18, 1. sagittarii. P. 53, n. 1; 232, n. 1. sagulum. P. 161, n. 1.

Samarobriua. V, 24, 1; 47, 2; 53, 3. P. 148, n. 1. Santoni. I, 10, 1; 11, 6; III, 11,

5; VII, 75, 3. P. 82, n. 1; 148, n. 1. sarcinae. P. 133, n. 1; 222, n. 2. Scaldis. VI, 33, 3. scorpio. P. 228, n. 1. seutum. P. 62, n. 2. Sadullue. VII, 88, 4

Scutum. P. 02, n. 2.

Sedullus. VII, 88, 4.

Sedullus. VII, 1, 1; 2, 1; 7, 1.

P. 74, n. 2.

Sedusii. I, 51, 2.

Segni. VI, 32, 1. P. 197, n. 2.

Segontiaci. V, 21, 1. P. 146, n. 1.

Segouax. V, 22, 1. P. 145, n. 3.

Segusiaui. I, 10, 5; VII, 64, 4; 75, 2. P. 257, n. 2.

Sempronius Rutilus (M.). VII, 90, 4.

Senones. II, 2, 3; V, 54, 2; 56, 1 et 4; VI, 2, 3; 3, 4, 5 et 6; 5, 2; 44, 1 et 3; VII, 4, 6; 11, 1; 34, 2; 56, 5; 58, 3; 75, 3. P. 170, n. 1. — Seno. VIII, 30, 1.

Sequana. I, 1, 2; VII, 57, 1 et 4; 58, 3 et 6.

4; 58, 3 et 0.

Sequani. I, 1, 5; 2, 3; 3, 4, 6, 1; 8, 1; 9, 1, 2, 3 et 4; 10, 1; 11, 11; 12, 1; 19, 1; 31, 4, 7 et 10; 32, 2, 3, 4 et 5; 33, 2 et 4; 35, 3; 33, 1; 3, 3, 44, 9; 48, 2; 54, 2; IV, 10, 3; VI, 12, 1, 4 et 6, VII, 66, 2; 67, 7; 75, 3; 90, 4. — Sequanus. I, 3, 4; 31, 10.

Sextius Baculus (P.). II, 25, 1; III, 5, 2; VI, 38, 1 et 4. P. 65, n. 1; 203, n. 1, 2 et 3.

Sextius (T.). VI, 1, 1; VII, 49, 1; 51, 2; 90, 6; VIII, 11, 1. Sertorius (Q.). III, 23, 5. Sibuzates. III, 27, 1. Silanus (M. Iunius). VI, 1, 1. Sillius (T.). III, 7, 4; 8, 2. Sol. VI, 21, 2. soldurii. P. 90, n. 1. Sotiates. III, 20, 2 et 3; 21, 1 et 2. P. 89, n. 1. Suebi, I, 37, 3 et 4; 51, 2; 54, 1; IV, 1, 2 et 3; 3, 2 et 4; 4, 1; 7,5;8,3;16,5;19,1,2et3; VI, 9,8;10,1,3,4 et 5; 29,1. P. 183, n. 1. — Sueba. I, 53, 4. Suessiones. II, 3, 5; 4, 6; 12, 1 et 4; 13, 1; VIII, 6, 2 et 3. P. 50, n. 3. Sugambri. IV, 16, 2; 18, 2 et 4; 19, 4; VI, 35, 5. P. 200, n. 2. Sulla (L. Cornelius). I, 21, 4. Sulpicius Rufus (P.), IV, 22, 6; VII, 90, 7. supplicatio. P. 71, n. 3. Surus. VIII, 45, 2. Tamesis. V, 11, 8; 18, 1. Tarbelli, III, 27, 1. P. 93, n. 2. Tarusates. III, 23, 1; 27, P. 90, n. 3. Tasgetius. V, 25, 1 et 4; 29, 2. Taximagulus. V, 22, 1. P. 145, n. 3. Tenctheri. IV, 1, 1; 4, 1; 16, 2; 18, 4; V, 55, 2; VI, 35, 5. P. 99, n. 3.
Tergestini. VIII, 24, 3. P. 300, n. 2. Terrasidius (T.). III, 7, 4; 8, 3. testudo. P. 161, n. 2. Teutomatus. VII, 31, 5; 46, 5. Teutoni. I, 33, 4; 40, 5; II, 4, 2; 29, 4; VII, 77, 12
Tigurini. I, 12, 7. — Tigurinus pagus. I, 12, 4. P. 21, n. 1. Titurius Sabinus (Q.). II, 5, 6; 9, 4; 10, 1; III, 11, 4; 17, 1 et 5; 18, 4 et 6; 19, 1 et 5; IV, 22, 5; 38, 3; V, 24, 5; 26, 2; 27, 1 et 7; 29, 1; 30, 1; 31, 3; 33, 1; 36, 1; 37, 1; 39, 1; 41, 2 et 4; 47, 4; 52, 4; 53, 4; VI, 1, 4; 32, 4; 37, 8. P. 86, n. 3; 157, n. 2. Tolosa. III, 20, 2.

Tolosates. I, 10, 1 · VII, 7, 4. tragula, P. 165, n. 3. Trebius Gallus (M.). III, 7, 4; Trebonius (C.), légat de César. V, 17, 2; 24, 3; VI, 33, 2 et 5; VII, 11, 3; 81, 6; VIII, 6, 1; 11, 1; 14, 1; 46, 4; 54, 4. P. 143, n. 1. Trebonius (C.), chevalier romain. VI, 40, 4 Treueri. I, 37, 1 et 3; II, 24, 4; III, 11, 1; IV, 6, 4; 10, 3; V, 2, 4; 3, 3 et 4; 4, 1 et 3; 24, 2; 47, 4 et 5; 53, 2; 55, 1; 58, 1; VI, 2, 1 et 3; 3, 4; 5, 1, 4 et 6; 6, 4; 7, 1; 8, 7; 9, 1, 2, 5 et 6; 29, 4; 32, 1; 44, 3; VII, 63, 7; VIII, 25, 1; 45, 1; 52, 1. — Treuerus. V, 26, 2. Triboci. I, 51, 2; IV, 10, 3. tribunus militum. P. 65, n. 2; 255, n. 3. Trinouantes V, 20, 1; 21, 1; 22, 5. Tulingi. I, 5, 4; 25, 6; 28, 3; 29, 2. P. 5, n. 1. Tullius Cicero (Q.). V, 24, 2; 27, 9; 38, 4; 39, 1; 40, 1 et 7; 41, 1, 5 et 7; 45, 2 et 5; 48, 2, 3 et 8; 49, 2 et 6; 52, 1, 3 et 4; 53, 1; VI, 32, 6; 36, 1; VII, 90, 7. P. 168, n. 2; 201, n. 3; 205, n. 2. Turoni. II, 35, 3; VII, 4, 6; 75, 3; VIII, 46, 4. turris. P. 70, n. 2; 289, n. 1. [Vacalus]. IV, 10, 1. P. 103, n. 1. Valerius Caburus (C.). I. 4; VII, 65, 2. Valerius Domnotaurus (C.). VII, 65, 2. P. 39, n. 1. Valerius Flaccus (C.). I, 47, 4. P. 40, n. 1. Valerius Praeconinus (L.). III, 20, 1. P. 88, n. 2. Valerius Procillus (C.). I, 47, 4; 53, 5. P. 16, n. 1; 39, n. 1. Valerius Troucillus (C.), I. 19. 3. P. 16, n. 1. Valetiacus. VII, 32, 4. uallum. P. 77, n. 1; 160, n. 1. Vangiones. I, 51, 2.

Vatinius (P.). VIII, 46, 4.

Vbii. IV, 3, 3; 8, 3; 11, 2; 16, 5; 19, 1 et 4; VI, 9, 6 et 8; 10, 1 et 2; 29, 1 et 2.
Velanius (Q.). III, 7, 4; 8, 2. Veliocasses (-assi). II, 4, 9; VII, 75, 3; VIII, 7, 4. P. 51, Vellauii. VII, 75, 2. P. 266, n. 3. Vellaunodunum. VII, 11, 1 et 4; 14, 1. P. 216, n. 3.

Veneti. II, 34; III, 7, 4; 8, 1; 9, 3; 11, 5; 16, 1; 17, 1; 18, 3. P. 70, 4. Venetia. III, 9, 9. Veragri. III, 1, 1 et 4; 2, P. 74, n. 2. Verbigenus (pagus). I, 27, P. 21, n. 1. Vercassiuellaunus. VII, 76, 3; 83, 6; 85, 4; 88, 4. P. 145, n. 3. Vercingetorix. VII, 4, 1; 8, 4; 9, 1 et 6; 12, 1 et 4; 14, 1; 15, 6; 16, 1; 18, 1; 20, 1 et 12; 21, 1; 26, 1 et 2; 28, 5; 31, 1; 33, 1; 34, 3; 35, 2 et 6; 36, 2; 44, 5; 51, 4; 53, 2;55,4;63,4,6 et 9;66,2; 67,5;68,1;70,7;71,1; 75,1;76,3;81,3;82,3; 83, 6; 84, 1; 89, 1 et 4. P. 145, n. 3; 219, n. 1. uergobretus. I, 16, 5. P. 13, n. 1. Vertico. V, 45, 2; 49, 2. Vertiscus. VIII, 12, 4. Verucloetius. I, 7, 3.

Vesontio. I, 38, 1; 39, 1. Vienna. VII, 9, 3. uigllia. P. 34, n. 2. uineae. P. 57, n. 1. Viridomarus. VII, 38, 2; 39, 1; 40, 5; 54, 1; 55, 4; 63, 9; 76, 3, Viridouix. III, 17, 2, 3 et 5; 18, 7. Viromandui. II, 4, 9; 16, 2; 23, 3. P. 51, n. 2. Vnelli. II, 34; III, 11, 4; 17, 1; VII, 75, 4. P. 81, n. 3. Vocates. III, 23, 1; 27, 1, P. 90. n. 3. Voccio. I, 53, 4. Vocontii. I, 10, 5. Volcacius Tullus (C.). VI, 29, 3. Volcae Arecomici. VII, 7, 4; 64, 6. P. 257, n. 3. Volcae Tectosages. VI, 24, 2. P. 193, n. 3. Volusenus Quadratus (C.). III, 5, 2; IV, 21, 1 et 9; 23, 5; VI, 41, 2; VIII, 23, 4 et 5; 48, 1, 2, 3 et 5. P. 111, n. 2; 205, n. 1. Vorenus (L.). V, 44, 1, 3, 5, 9 et 11. Vosegus (mons). IV, 10, 1. urus. P. 195, n. 1. Vsipetes. IV, 1, 1; 4, 1; 16, 2; 18, 4; VI, 35, 5. P. 99, n. 3. Vulcanus. VI, 21, 2. Vxellodunum. VIII, 32, 2; 40, 1 et 2. P. 306, n. 1; 310, n. 1.

IMPRIMÉ PAR
LOUIS BELLENAND ET FILS
A FONTENAY - AUX - ROSES
(SEINE)

878.1.E2 C116C

